

**T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ABD ARŞİV BELGELERİNE GÖRE TÜRKİYE'DE ASKERİ DARBELER
(1960-1980)**

DOKTORA TEZİ

Sinan KIYANÇ

Prof. Dr. Bayram AKÇA

**EKİM, 2018
MUĞLA**

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

ABD ARŞİV BELGELERİNE GÖRE TÜRKİYE'DE ASKERİ DARBELER (1960-1980)

SİNAN KIYANÇ

Sosyal Bilimler Enstitüsünde
“Doktora”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 02.11.2018
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 12.10.2018

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bayram AKÇA
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Ali AKAR
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Hasan MERT
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mustafa GÖKÇE

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Tuncay ÖĞÜN

Ekim, 2018

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 19/09/2018 tarih ve 855/7 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 38. maddesine göre, Tarih Anabilim Dalı Doktora öğrencisi **Sinan KIYANÇ**'ın "**ABD Arşiv Belgelerine Göre Türkiye'de Askeri Darbeler (1960-1980)**" adlı tezini incelemiş ve aday 12/10/2018 tarihinde saat 10.30'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra ¹²⁰ dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ^{kabul} edildiğine ^{by. birliği..} ile karar verildi.

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bayram AKÇA

Üye
Prof. Dr. Ali AKAR

Üye
Prof. Dr. Hasan MERT

Üye
Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

Üye
Doç. Dr. Mustafa GÖKÇE

YEMİN

Doktora tezi olarak sunduğum “ABD Arşiv Belgelerine Göre Türkiye’de Askeri Darbeler (1960-1980)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01/11/2018
Sinan KIYANÇ

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

MERKEZİMİZCE DOLDURULACAKTIR.

Soyadı : KIYANÇ

Adı : Sinan

Kayıt No: 10147849

TEZİN ADI

Türkçe : ABD ARŞİV BELGELERİNE GÖRE TÜRKİYE'DE ASKERİ DARBELER (1960-1980)

**Y. Dil : TURKEY'S ARMY COUPS ACCORDING TO THE USA ARCHIVE DOCUMENTS
(1960-1980)**

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

O

X

O

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte :

Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : AKÇA, Bayram

Ünvanı : Prof. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 328

TEZİN KONUSU (KONULARI) :

1.Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

2.Askeri Darbeler

3.Soğuk Savaş

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

1. 27 Mayıs 1960 Darbesi
2. 12 Mart 1971 Muhtırası
3. 12 Eylül 1980 Darbesi
4. ABD
5. CIA

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER: Konunuzla ilgili yabancı indeks, abstract ve thesaurus'u kullanınız.

1. May 27, 1960 Coup
2. March 12, 1971 Memorandum
3. September 12,1980 Coup
4. USA
5. CIA

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☐
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☒
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	☐

Yazarın İmzası :

Tarih : 01/11/2018

ABD ARŞİV BELGELERİN GÖRE TÜRKİYE'DE ASKERİ DARBELER (1960-1980)

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde darbeler geniş yer tutmaktadır. Ülkenin demokratikleşmesi sürecinde en büyük engel teşkil eden darbeler, devlet yapısı başta olmak üzere sosyoekonomik yapıda da önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Darbelerde siyasi istikrarsızlık gibi toplumsal ve ekonomik gerekçelerle ordu yönetime el koymuş ancak farklı sonuçlar doğurmuştur. Darbelerin amaç ve sonuçları arasındaki bu tutarsızlık durumunun darbeler hakkında birçok iddianın da ortaya atılmıştır. Bu iddialardan birisi de darbelerin arkasında ABD'nin olduğudur.

Soğuk Savaş yıllarında dünya iki kutba ayrılmış ve sonrasında Sovyet Rusya ile ABD'nin çekişmesine sahne olmuştur. Çeşitli araştırmalarda ABD'nin bu yıllardan başlamak üzere birçok ülkeye kendi çıkarları için müdahale ettiği hakkındaki bulgular Türkiye'deki darbelerin arkasında da ABD'nin olduğu iddialarını güçlendirmiştir. Bu iddiaların günümüze kadar kanıtlanamamış olması kimi zaman gerçekten uzak, komplo teorilerine dayalı bilgi kirliliğine neden olmuştur. Bu durum ülke tarihinde böylesine geniş bir yere ve derin bir etkiye sahip darbelerin tam anlamıyla anlaşılmasını engellemiştir.

Çalışmada yakın zamanda araştırmacıların hizmetine sunulan ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency-CIA) arşivi başta olmak üzere ABD Dışişleri Bakanlığı (The Foreign Relations of the United States-FRUS) arşivi ve döneme ışık tutacak arşivlerde Türkiye'de yaşanan darbelerin izleri araştırılmıştır. Bu süreçte yaşanan gelişmeler karşısında ABD'nin tavrı tespit edilmiştir. Bu arşivlerin yanı sıra ülkedeki darbeleri aydınlatacak birinci el kaynaklar başta olmak üzere dönemi aydınlatan araştırma eserleri incelenmiş, elde edilen bulgular ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, ABD, CIA

TURKEY'S ARMY COUPS ACCORDING TO THE USA ARCHIVE DOCUMENTS (1960-1980)

ABSTRACT

The coups in the history of the Republic of Turkey hold large place. The coups which are seen as one of the main obstacles in the democratization process of the country have caused significant changes in the socioeconomic structure, especially the state structure. In Coups military administrations seized the governments by putting various social and economic reasons such as political instability, ones; but they produced different results from their aims. This inconsistency between the goals and the results of coups is also reflected in the research on coups in which many claims about the impacts of the coups have been put forward and one of which is that the United States was behind the coups.

In the Cold War years, the world was separated into two poles and witnessed the conflict between Soviet Russia and the USA. The findings of the various research indicate that the United States interfered in many countries around the world for its own interests. These strengthened the claims that the USA was behind the coup in Turkey. The fact that these allegations have not been proven so far has sometimes caused remote information pollution based on conspiracy theories. This has prevented the full understanding of the coups which have such wide and profound influences in the history of the country.

In the scope of this study, the trace of the coup made in Turkey are investigated in the archives of Central Intelligence Agency (CIA) of the USA, which has recently been put into service, the archives of Ministry of Foreign Affairs of the USA and the archives of the presidents of the USA and the archives which will clearly shed light on that period. The attitude of the United States has been determined in this process. In addition to these archives, research works that reflect the turning point, especially first hand sources to illuminate the crumbs in the country, have been examined and the findings obtained have been put forward.

Keywords: May 27, 1960 Coup, March 12, 1971 Memorandum, September 12,1980 Coup, USA, CIA

ÖN SÖZ

Malum olsun ki tarih ilmi; gayesi şerefli, faydaları pek çok ve usulü gayet önemli olan bir (disiplin ve) fendir. Çünkü bu ilim, geçmişteki kavimlerin ahlakı, nebilerin gidişatı, hükümdarların devletleri ve siyasetleri ile ilgili hallere bizi vakıf kılar. Din ve dünya hallerinde, maksadı örnek (İbret) almak olan kimsenin temin edeceği fayda bu suretle tamamlanmış olur.

İbni Haldun

Doktora tezimin ortaya çıkmasında 15 Temmuz 2016 Kalkışması sonrasında ülkede baş gösteren dış müdahale tartışmaları önemli rol oynamıştır. Ülke tarihinde yaşanan her darbe ve darbe girişimi sonrasında ABD'nin etkisi üzerine tartışmalar bir kez daha gündeme gelmişti. Bu durum beraberinde önemli bir bilgi kirliliğine de neden olmuştu. Bu konuda aydınlatıcı bir çalışmanın olmaması iddia sahiplerini cesaretlendirmektedir. Bu iddialar gelişmelerin daha iyi anlaşılması için yapılan tahlilleri de yönlendirmektedir. Türkiye'de böyle tartışmalar devam ederken, ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı CIA, arşiv belgelerini araştırmacıların hizmetine açmıştı. ABD Başkanı Bill Clinton tarafından başlatılan şeffaf devlet kapsamında CIA arşivini açmıştır. CIA'nın bu hamlesi beraberinde birçok sorunun cevap bulmasını sağlamıştır. Birçok araştırmacı arşiv üzerinde kısa zamanda ve titizlikle yaptığı araştırma sonuçlarını bilim dünyasına sunmuşlardı.

CIA, 1947 yılında dönemin ABD Başkanı H. Truman tarafından kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren son derece etkin faaliyetler yürütmüştür. Soğuk Savaş'ta ABD'nin galip çıkmasında CIA'nın önemli bir payı bulunmaktadır. Yakın zamanda kaleme alınan anılar ve araştırmalar CIA'nın bu yıllarda dünyanın dört bir yanında adeta bir ordu gibi hareket ettiği, ABD çıkarları uğruna birçok ülkeye müdahale ettiği ortaya çıkmıştır. CIA'nın bu çabası ABD'nin savaşı kazanmasına neden olsa da beraberinde birçok tartışmayı da getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşının sonunda Sovyet Rusya tehditleri ile karşı karşıya kalan Türkiye ABD'ye yaklaşmaya çalışmıştır. Kısa süre sonra ABD, Türkiye'nin Sovyet Rusya karşısında stratejik önemini fark etmiş ve Sovyet Rusya tehditlerine karşı

çıkmiştir. Türkiye'nin stratejik konumu ve iç dinamikleri nedeniyle Soğuk Savaş yıllarında ABD tarafından son derece önemli görülmüştür. ABD, Türkiye'yi Sovyet Rusya'ya karşı etkin bir müttefik olarak görmüş bu nedenle Soğuk Savaş sürecinde ülke üzerinde etkisini korumuştur. Türkiye ise İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonunda Sovyet Rusya'nın toprak talebi ve boğazların statüsünün yeniden ele alınması tehdidi üzerine ABD endeksli bir dış politika benimsemiştir. Bu politika inişli çıkışlı bir yol izlese de yoluna devam etmiştir.

Türkiye'nin bu tutumu darbelerin arkasında ABD'nin olduğu iddialarının ortaya atılmasına neden olmuştur. Darbeler neticesinde ABD karşıtı hareketlerin kesin bir şekilde sonlandırılması ve alınan kararların ABD çıkarlarına uygun olması bu iddiaları güçlendirmiştir. CIA'nın birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de gelişmelere müdahale edip etmediği cevaplanmasını bekleyen önemli sorunlardan birisidir. CIA arşivi üzerine başlayan çalışma beraberinde ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ne yönlendirmiştir. Bu arşivlerde Türkiye hakkında son derece zengin bilgiler içermektedir. ABD arşiv belgeleri göstermektedir ki araştırmanın sınırlılığı olan Soğuk Savaş yıllarında Türkiye'de neredeyse tüm gelişmeler yakından takip edilmiştir. Bu gelişmelerin birçoğu CIA tarafından ABD Başkanları için hazırlanan *briefinglerde* geniş yer tutmuştur.

Bu araştırma da ülke tarihinde ki en önemli sorulardan olan darbelerde ABD'nin nasıl bir yol izlediğine cevap aranmıştı. Bu kapsamda yapılan araştırma neticesinde elde edilen bulgu ve bilgiler bilim dünyasına sunulmuştur. Titiz çalışma neticesinde tarihin bu döneminin aydınlatılmasına önemli bir katkı sunacaktır.

Bu tezi ortaya çıkmasında hiç şüphe yok ki çok büyük emek verildi. Bu emektarların desteği olmadan bu tezin ortaya çıkması imkânsız olurdu. Bu nedenle;

Tez Danışmanım Prof. Dr. Bayram AKÇA'ya,

Tez İzleme Komitesi üyesi Prof. Dr. Ali AKAR'a,

Tez İzleme Komitesi üyesi ve önerileriyle yol gösteren Doç. Dr. Mustafa

GÖKÇE'ye,

Tezin ortaya çıkmasında daima yanımda olan Doç. Dr. Özlem KIRLI BAYDUR'a,

Sabır ve anlayışla süreçte önemli katkısı sağlayan Doç. Dr. Özgür YILDIZ'a,

Değerli dostum Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ABİ ve Dr. Öğr. Üyesi Berkan
HAMDEMİR'e,
Eşim Nazmiye KIYANÇ'a ve biricik oğlum Burhan Ali KIYANÇ'a,
Beni ben eden aileme,
Dostlarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

27 MAYIS 1960 DARBESİ

1.1. 27 Mayıs 1960 Darbesi Öncesi Gelişmeler.....	11
1.1.1. Uluslararası Gelişmeler.....	12
1.1.2. Siyasi Gelişmeler	17
1.1.3. Ordu ve Siyaset İlişkisi	30
1.1.4. Ekonomik Gelişmeler	36
1.2. 27 Mayıs 1960 Darbesi	38
1.2.1. Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) Oluşturulması	47
1.2.2. Darbeye Tepkiler ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD'nin) Tutumu	52
1.2.3. Darbenin Ekonomisi	64
1.3. Darbenin Kurumsallaşmasına Yönelik Adımlar.....	67
1.3.1. Türk Silahlı Kuvvetleri'nden (TSK'dan) Tasfiyeler.....	68
1.3.2. Yargından Tasfiyeler	73
1.3.3 147'ler Olayı	74
1.4. 14'ler Olayı	76
1.5. Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB).....	80
1.6. Darbenin Referandumu 1961 Anayasası	85

1.7. ABD'nin İkili Tutumu Yassıada Mahkemesi	87
1.8. 1961 Milletvekili Genel Seçimi ve Türkiye'nin Sivilleşme Mücadelesi	92
1.9. Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı Seçilmes	97
1.10. Koalisyon Hükümetleri.....	98
1.11. 22 Şubat 1962 Darbe Girişimi.....	102
1.12. 21 Mayıs 1963 Darbe Girişimi.....	105
1.13. Milli Emniyet Hizmeti (MEH) ve ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency-CIA) İlişkisi.....	107

II. BÖLÜM

12 MART 1971 MUHTIRASI

2.1. 12 Mart 1971 Muhtırası Öncesi Gelişmeler.....	109
2.1.1. Uluslararası Gelişmeler.....	110
2.1.2. Siyasi Gelişmeler.....	116
2.1.3. Türkiye'deki Sol Faaliyetler.....	117
2.1.4. Öğrenci Olayları.....	130
2.1.5. Haşhaş Krizi.....	139
2.1.6. Dickson Raporu.....	147
2.1.7. Asker ve Siyaset.....	148
2.1.8. Muhtıraya Giden Süreçte Siyasi Ortam.....	152
2.2. 12 Mart 1971 Muhtırası.....	161
2.3. Ara Dönem.....	168
2.3.1. Nihat Erim Hükümetleri	170
2.3.2. Haşhaş Ekiminin Yasaklanması.....	174

2.3.3. Solun Düşüşü	180
2.3.4. I. Nihat Erim Hükümetinin Sonu.....	183
2.3.5. Ara Dönemin Sonu.....	184
2.4. 1971 ve 1973 Anayasa Değişiklikleri.....	186
2.5. Cumhurbaşkanlığı Seçimi	188
2.6. 1973 Milletvekili Genel Seçimi	190
2.7. CIA ve Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) İlişkisi	193

III. BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 DARBESİ

3.1. 12 Eylül 1980 Darbesi Öncesi Siyasi Gelişmeler.....	196
3.1.1. Uluslararası Gelişmeler ve ABD'nin Değişen Stratejisi.....	199
3.1.2. Siyasi Gelişmeler.....	207
3.1.3. 1977 Milletvekili Genel Seçimi.....	207
3.1.4. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK'nın) Komuta Kademesinde Değişiklik.....	209
3.1.5. Ecevit Hükümeti.....	210
3.1.6. Anarşi Olayları.....	215
3.1.7. Sıkıyönetim ve Uygulanışı.....	232
3.1.8 Ekonomik Gelişmeler.....	234
3.1.9. Uyarı Mektubu.....	237
3.1.10. 24 Ocak Kararları.....	239
3.1.11. 12 Eylül 1980 Darbesi Hazırlığı.....	243
3.1.12. Cumhurbaşkanlığı Seçimi.....	247

3.2. 12 Eylül 1980 Darbesi.....	250
3.3. Milli Güvenlik Konseyi (MBK) Yönetiminde Türkiye.....	261
3.3.1. Ulusu Hükümeti.....	262
3.3.2. 1982 Anayasası.....	268
3.3.3. Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı.....	276
3.4. Demokrasiye Dönüş.....	277
3.5. Milletvekili Seçim Kanunu.....	281
3.6. 1983 Milletvekili Genel Seçimi.....	282
SONUÇ.....	288
KAYNAKLAR.....	302
EKLER.....	319

KISALTMALAR

Kısaltma	Açıklama
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BM	Birleşmiş Milletler
BTP	Büyük Türkiye Partisi
CENTO	Central Treaty Organization-Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Central Intelligence Agency- ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
DGM	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DİSK	Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
EMİNSU	Emekli İnkılap Subayları Derneği
FRUS	The Foreign Relations of United States
HP	Hürriyet Partisi
HP	Halkçı Parti
ICA	International Cooperation Administration-Uluslararası İşbirliği

	Direktörü
IMF	International Montary Fund- Uluslararası Para Fonu
IRBM	Intermediate-range Ballistic Missile-Orta Menzilli Balistik Füze
İLK-SEN	Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası
İTÜ	İstanbul Teknik Üniversitesi
JUSMMAT	Joint US Military Mission for Aid to Turkey, Türkiye'ye Yardım için Ortak ABD Askeri Kurulu
JFKL	John Fitzgerald Kennedy Library
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MBK	Milli Birlik Komitesi
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MEH	Milli Emniyet Hizmeti
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİT	Millî İstihbarat Teşkilâtı
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
MTTB	Milli Türk Talebe Birliği
NATO	North Atlantic Treaty Organization- Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NSC	National Security Council- Ulusal Güvenlik Konseyi
OCI	The Office of <i>Counterintelligence-Karşı İstihbarat Ofisi</i>

ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OECD	The Organisation for Economic Co-operation and Development- Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OSS	The Office of Strategic Service-Stratejik Hizmetler Ofisi
OWI	The United States of War Information-ABD Savaş Ofisi
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
PKK	Partiya Karkerên Kurdistanê-Kürdistan İşçi Partisi
PX	Ordu Pazarı
SADA	Sendikalar Arası Dayanışma
SKB	Silahlı Kuvvetler Birliği
SODEP	Sosyal Demokrasi Partisi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	Türkiye Birlik Partisi
THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi
TİİKİP	Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TİÜP	Türkiye İleri Ülkü Partisi
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TÖS	Türkiye Öğretmenler Sendikası
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
TUSİAD	Türk Sanayiciler ve İş İnsanları Derneği

UNFICYP	United Nations Peacekeeping Force in Cyprus-Kıbrıs'taki Birleşmiş Milletler Barış Gücü
YAŞ	Yüksek Askerî Şûra
YTP	Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Problem

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde darbeler geniş bir yer tutmaktadır. 27 Mayıs 1960 darbesiyle başlayan süreç beraberinde 12 Mart 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi ve 28 Şubat Postmodern darbesini getirmiştir. Bu darbelerin yanı sıra darbe girişimleri de ara dönemlerde dikkat çekmektedir. Türkiye'deki darbeler dünyadaki birçok örneği gibi hükümetlerin, ekonomik ve sosyal sorunlar karşısında etkili olmadıkları iddiasıyla gerçekleştirilmiştir. Böyle önemli ve geniş bir yere sahip olan olguyu açıklamak için çok yönlü bakmak gerekmektedir. Ancak şimdiye kadar darbeler hakkında yapılan incelemelerin birçoğu kısır bir yorum etrafında şekillenmiştir. Kimi araştırmalar darbeleri meşrulaştırma çabasına girerken, kimi araştırmalar ise olgunun açıklanmasından ziyade bir hesaplaşma amacıyla ele alınmıştır. Bu darbeleri açıklarken sadece iç gelişmelere dayalı bir açıklama getirmek böyle bir olgunun anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Buna karşı darbeleri sürekli olarak dış güçler tarafından gerçekleştiği iddiasıyla yorumlamak ve yorumlara ise somut delil yerine varsayımsal çıkarımlar yapmak olguyu açıklamak yerine gerçeklerden uzak, komplo teorilerine dayalı bir yapı haline getirmiştir.

Darbeleri bir başlık altında toplamak için Osmanlı Devleti'nin bir devamı olarak onun mirası üzerinde yükselen Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihsel derinliğine bakmak gerekmektedir. Türkiye'de darbe olgusunu açıklamak için genel bakış açısı olan Asker ve Siyaset ilişkileri son derece önemli olsa da olgunun açıklanmasında yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle darbe olgunun gerçekleşmesinde toplumsal ve ekonomik gelişmeler gibi iç politika incelenirken; uluslararası gelişmelerde son derece etkin rol oynamıştır. Bu nedenle darbe olgusunun açıklanmasını tek bir açıdan bakmak aydınlatıcı sonuçlarda barındırmamaktadır.

Türkiye'de yaşanan darbeler hakkında iç gelişmelerin yanı sıra dış etkenlerin önemli rol oynadığı ifade edilmiştir. Türkiye İkinci Dünya savaşı sonrasında Sovyet Rusya tehditleri karşısında Batı Bloğuna ve dolayısıyla ABD'ye yaklaşmıştır. Bu değişim Türkiye'nin o güne kadar yürüttüğü dış politikasından vazgeçmesine neden olmuştur. Türkiye'nin tek taraflı dış politikası 1952 yılında NATO'ya katılmasıyla iyice pekiştirilmiştir. Bu süreçte Türkiye'de yaşanan darbelerde ABD'nin etkin rol oynadığı

iddiaları ortaya atılmıştır. ABD'nin Soğuk Savaş yıllarında kendine uygun yönetim oluşturma çabaları darbeler hakkında iddiaları güçlendirmiştir. ABD, Soğuk Savaş yıllarında birçok ülkede yaşana darbelerde etkin rol oynamıştır. Bunlardan, İran (1953), Guatemala (1954), Arjantin (1955), Haiti (1959), Kongo (1960), Dominik Cumhuriyeti (1961), Güney Vietnam (1963), Brezilya (1964), Endonezya (1965), Yunanistan (1967), Şili (1973)'de yaşanan darbeleri bu konuda ön plana çıkarlardır.¹

Bu iddialar TBMM'de *“Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla”* kurulan Meclis Araştırma Raporu'nda yer bulmuştur. İddialar, çeşitli eserler ve mülakatlarla güçlendirilmeye çalışılmıştır. Raporda ABD'nin Rolü başlığı altında yapılan tespitte, Türkiye'de yaşanan darbelerin daha iyi aydınlatılabilmesi için iddiaların ispata muhtaç durduğunun altı çizilmektedir. İlgili tespit aşağıda belirtilmiştir (TBMM, 2012: 653):

“ABD'nin 12 Eylül 1980'de gerçekleşen darbenin neresinde olduğu bilmecesi, ilk günden itibaren darbenin tartışıldığı her platformda tekrarlanan soru listesinin en üst sıralarında yer almaktadır. Aradan geçen uzun zaman dilimi boyunca çok konuşulmasına rağmen ne Washington üzerindeki şüpheleri dağıtacak ne de ABD'nin darbeyi doğrudan desteklediğini kesinlikle ispatlayacak somut veriler ortaya konulamamıştır. Bugünden baktığımızda, 12 Eylül'ü ABD ile bağlantılandıran argümanlar dizisini kabaca üçlü bir tasnife tabi tutmak mümkündür. Bunlardan ilki, ABD'nin darbeye ilişkisini tanıklıklar gibi somut delillere dayandırmaya çalışan tezlerdir. Diğeri, ABD'nin Türkiye'de bir askeri darbeyi desteklemesinin ulusal çıkarlarına uygun olduğunu, nitekim aynı dönemde dünyanın muhtelif bölgelerinde benzer politikalar izlediğini anlatarak darbeye Amerikan parmağı arayan yaklaşımlardır. Üçüncü sırada ise, bu dönemde Amerikan dış politikasını otoriter yönetimlere yumuşak bakmaya sevk eden 'fikirlere/dünya algılamalarını' da gerekçe göstererek Washington'un Ankara'da iktidarı darbe

¹ Soğuk Savaş sürecinde Türkiye'de yaşanan darbelerde (27 Mayıs 1960 Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi ve Talat Aydemir Darbe girişimlerinde) ABD'nin etkin rol oynadığı iddiaları için detaylı bilgi için bakınız: Akalın, 2011; Arcayürek, 1990; Athanassopoulou, 2014; Bayram, 2015; Bila, Milliyet Gazetesi, 4 Ağustos 1989; Blum, 2003; Company, 1986; Ganser, 2005; Kinzer, 2007; Koçaş, 1978; Okur, 2014; Yetkin, 2007; Aslan, 2016; Gezgüç, 2017

yoluyla değiştirmek istemesinin pekâlâ mümkün olduğunu söyleyenlerin iddiaları yer almaktadır.”

ABD'nin Türkiye'deki darbelerde etkin rol üstlendiği iddialarında ABD'nin Merkez İstihbarat Teşkilatı CIA ön plana çıkmaktadır. Soğuk Savaş'ın hemen başında ABD başkanı Franklin D. Roosevelt'in ölümü sonrasında S. H. Truman başkanlık görevini üstlenmiştir. Truman, ABD'nin hegemonyasını güçlendirecek bir yapı oluşturmaya karar vermişti. Bu nedenle dünyanın dört bir yanından bilgi toplayacak bir istihbarat örgütünün ilk adımını *Stratejik Hizmetler Bürosu* ile atmıştı. Bu çalışmalar için General William J. Donovan görevlendirilmişti (Weiner, 2008: 15). 1947 yılında Truman'ın imzaladığı *Ulusal Güvenlik Yasası*'yla CIA resmen kurulmuştur.² CIA kurulmasıyla İkinci Dünya Savaşının hemen sonrasında güçlenen misyoner ve politik propaganda faaliyetleri tek çatı altında toplanmıştı. Bu faaliyetlerin içinde bulunan ülkelerden birisi de Türkiye'ydi (Truman, 1997: 44). CIA, Türkiye'nin stratejik konumu nedeniyle faaliyet alanı bakımından önemli bir merkez olmuştur. Böylece CIA, Türkiye üzerinden Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar üzerinde faaliyet göstermiştir. Bunun yanı sıra Türkiye'deki gelişmelerde kimi zaman etki eden, kimi zaman etkilenen ve kimi zamanda sadece tanık olmuştur.

CIA'nın kurulduğundan itibaren birçok ülkenin iç işlerine karışarak kendi çıkarlarına uygun yönetimler oluşturmak için müdahalelerde bulunduğu bilinmektedir. Eski bir CIA çalışanı olan John Stockwell bu iddiaları kanıtlayıcı ifadeler sunmaktadır.³ Yakın zamanda gerek eski CIA çalışanlarının gerekse bu alanda yapılan araştırmalarda Soğuk Savaş yıllarında yaşanan darbelerin birçoğunda ABD'nin dolayısıyla CIA'nın etkin bir rol aldığı belirtilmektedir (Perkins, 2010; Bear, 2006; Nutter, 2005; Agee, 2005; Luttwak, 1996; Kinzer, 2007). CIA'nın soğuk savaş yıllarında üstlendiği rol onun sadece bir istihbarat örgütü olarak değil aynı zamanda bir ordu gibi hareket ettiği görülmektedir. CIA'nın ABD çıkarları doğrultusunda önemli bir rol oynadığı açık bir şekilde ortaya konulmaktadır (Aslan, 2016:7).

² <https://www.cia.gov/tr/index.html>/Erişim Tarihi: 28.06.2017

³ CIA'nın Soğuk Savaş yıllarında ülkelere müdahaleleri hakkında detaylı bilgiler için bakınız: Stockwell, 1999.

Araştırmanın Amacı

Türkiye'nin demokratikleşmesinin önündeki en büyük sorun olan ve toplumsal derin izler bırakan darbelerin daha iyi anlaşılması gerekmektedir. Bu nedenle ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı CIA Arşivi ve ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivi belgeleri ele alınarak Soğuk Savaş yıllarında yaşanan 27 Mayıs 1960 darbesi, 12 Mart 1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesi sürecinde ABD'nin takındığı tavır ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda ABD'nin yaşanan gelişmeler öncesinde nasıl rol oynadığı, müdahaleyi gerçekleştiren isimlerle bağlantıları, müdahaleler öncesinde ve sonrasında yaşanan gelişmelere etkisinin ne olduğu sorularına cevap aranmıştır.

Araştırmanın Önemi

Darbelerin Türkiye tarihinde geniş yer tutması ve etkisinin genişliği nedeniyle birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Bu nedenle Türkiye'de yaşanan darbeler hakkında birçok araştırma yapılmış, demokratikleşme sürecinde yaşanan olgu üzerinde son derece önemli tespitler ortaya konulmuştur. Ancak bu araştırmalar darbeler de dış müdahalelerin rolü hakkında sorulara yeterince cevap verememektedir. Bu en önemli nedeni dış müdahale konusunda aydınlatıcı arşivlerin kapalı olmasıdır.

ABD'nin kara kutusu olarak değerlendirilen CIA Arşivinin kamuoyuna açılması için ilk adım ABD Başkanı Bill Clinton zamanında atılmıştı. Bill Clinton zamanında yapılan düzenleme ile 25 yılını dolduran CIA belgeleri kamuoyu ile paylaşılması sağlanmıştır. Ancak bu düzenlemeye karşın CIA belgelerin açıklanmasında yavaş davrandığı iddiaları kamuoyunda tepkilere neden olmuştu. Bu süreçte Türkiye'den belgelere ulaşımın sağlanması Milli Kütüphane aracılığıyla sağlanabilmişti. Ancak CIA gelen tepkiler karşısında belgeleri internet ortamından araştırmacıların hizmetine sunmuştu. Böylece CIA, 800.000 dosyadan oluşan 13 milyon sayfayı bulan belgeyi kamuoyu ile paylaşmıştır.⁴

CIA'nın bu adımı birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Bu çalışma da Türkiye'de belgeler üzerine yapılan ilk tez çalışmasıdır. Ancak, arşiv belgeleri üzerine yapılan çalışmalarda bilgilerin doğruluğunu takip etmek için ABD Dışişleri Bakanlığı arşivinden de faydalanılmıştır. CIA bu süreçte etkin bir rol oynasa da

⁴ <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38665638>/Erişim Tarihi: 07.02.2017

hazırladığı raporların bir tavsiye niteliğinde olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle belgelerdeki değerlendirmelerin kimi zaman aşırıya kaçmış ya da taraflı ön görüşler içerebildiği unutulmamalıdır. Bu nedenle belgelerin ABD Dışişleri Bakanlığı arşiv belgeleri ile karşılaştırıldığında hem CIA'nın rolü hem de belgeler hakkında doğru değerlendirme yapılabilmektedir. Bu durum özellikle ilk bölümde son derece önemli tespitlerin yapılmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra dönemi aydınlatıcı günlük ve anılardan da faydalanılmıştır.

Böylece Türkiye'de yaşanan darbeler hakkında dış müdahale konusunda hakkında en çok iddia bulunan ABD'nin aydınlatıcı arşivleri olan CIA ve Dışişleri Bakanlığı arşiv belgeleri karşılaştırılmıştır. Bu durum darbelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Araştırma boyunca gerek arşiv belgelerinden gerekse anı ve hatıratlardan elde edilen bulgu ve bilgiler bilimsel metodlar ışığında ortaya konulmuştur.

Varsayımlar

İlk bölüm için en önemli soru CIA'nın 27 Mayıs 1960 darbesinde nasıl bir rol oynadığıdır. Bu soruya her bölüm için ayrı cevap verilmesi gerekmektedir. Çünkü ABD ve dolayısıyla CIA her dönemde etkisi farklıdır. Bu açıdan bakıldığında gerek arşiv belgeleri gerekse diğer kaynaklar göz önüne alındığında birinci bölümde savunulan konu CIA'nın 27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştiren cunta ile darbe öncesinde herhangi bir diyaloga girilmemiştir. Hatta darbe söylentilerine karşın Türk Silahlı Kuvvetlerinde emir komuta dışında bir müdahalenin gerçekleşmesine ihtimal verilmemiştir. CIA ordu içinde bir hareketlenmenin olduğu ve alt rütbeli subayların Adnan Menderes karşıtlığının arttığına dikkat çekse de emir komuta dışında bir darbeye ihtimal vermemiştir. Ancak darbenin hemen sonrasında cunta tarafından yapılan ilk açıklamada darbenin Batı ile ilişkilerin vurgulanması CIA'nın darbe sonrasındaki kaygılarını azaltmıştır. Dışişleri Bakanlığı arşiv belgelerine bakıldığında ABD böyle bir darbeye son derece seviyeli durmuş ve kaygıyla bakmasına karşın CIA kısa sürede 27 Mayıs 1960 darbesine destek çıkmıştır. Bunun temel nedeni Soğuk Savaşın en önemli kırılmalarından birisi Sovyet Rusya Devlet Başkanı Nikita Kruşçev'in tarafsızlık politikasının her geçen gün etkin olması sonucunda ABD'nin bölgede gücünün zayıflamasıydı.

27 Mayıs 1960 darbesine karşı yaklaşımın devam etmesi durumunda Sovyet Rusya'nın bu durumdan faydalanacağı kaygısını ortaya koymuştu. CIA'nın bu tutumu ABD'nin darbeye karşı tutumunun değişmesinde etkili olmuştur. Burada ikinci bir sorun ortaya çıkmaktadır. 27 Mayıs 1960 darbe yönetiminin uygulamaları ve idamların desteklenip desteklenmediğidir? CIA, darbenin hemen sonrasında darbenin hedefine koyduğu Adnan Menderes ve arkadaşlarının durumu ile ilgili belirsizliğin kısa sürede aşıldığını belirtmektedir. Yargılamaların hemen başında CIA, bu isimlerin idam edilebileceğini belirtmiştir. CIA bu süreci yakından takip etmiştir. Bu nedenle Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idamları dış etkiden ziyade iç gelişme olarak değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. CIA, bu süreçte Türkiye'nin ABD yanlısı tutumlarına önem vermiş ve gelişmeleri bu perspektiften takip etmiştir.

İkinci Bölümde 12 Mart 1971 muhtırası öncesindeki siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmelerden bahsedilmiştir. İlk bölümde kısmen anlatılan *Türkiye'deki Sol Faaliyetler* bu bölümde ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. CIA'nın kurulduğundan itibaren ülkede ki sol faaliyetleri yakından takip etmiştir. Türkiye'deki sol faaliyetlerin her geçen gün artması Türk dış politikası üzerinde de büyük etki yaratmıştır. Yine bu süreçte CIA'nın dikkat çektiği bir konu ise *Haşhaş Meselesi*'dir. CIA 1950 yılından itibaren dünyadaki *Yasadışı Uyuşturucu faaliyetlerini* yakından takip etmiştir. Bu süreçte Türkiye ekonomisinde önemli bir yeri olan haşhaş ekimi konusunda engelleyici faaliyetler yürütmüşlerdir. ABD ülkesindeki uyuşturucunun büyük kısmının Türkiye'den sağlandığı iddia etmişti. Bu iddia beraberinde ABD Türkiye üzerinde baskısı oluşturmuştu. Haşhaşın büyük oranda kısıtlanmasına karşın ABD'nin tamamen yasaklanması uygulanmamıştı. Demirel hükümeti bu baskı karşısında geçiştirici bir politika izlemesi ABD'de hoşnutsuzluğa neden olduğu ortadadır.

Demirel hükümeti Soğuk Savaş yıllarındaki Sovyet Rusya ilişkilerini en iyi seviyeye taşıdığı dönem olsa da Batı yanlısı politikasından taviz vermemiştir. Sovyet Rusya yaklaşması askeri konular dışında sürdürülmüştür. CIA arşiv belgelerine bakıldığında bu yakınlaşma rahatsız edecek seviyelere ulaşmamıştı. AP içindeki muhalefet neticesinde Demirel Hükümetinin yıkılması ve Süleyman Demirel'in parti içindeki güç dengesini kaybetmesiyle ülke yeni bir darbe sürecine girdiği

görülmektedir. Bu süreçte CIA belgelerinde ordunun müdahale etme olasılığının her geçen gün arttığını görmekteyiz. CIA belgelerine bakıldığında bu süreçte ordu müdahalesinin 12 Mart 1971 tarihinde gerçekleşmesinin esas nedeni ise müdahalenin nasıl yapılacağı konusunda yaşanan kararsızlıktır. CIA'nın yönlendirmesiyle ABD'nin Türkiye'de meydana gelebilecek darbeye karşı planlamasının çok öncelerden alındığını açık bir şekilde görmekteyiz. Bu nedenle 12 Mart 1971 muhtırası ABD nezdinde son derece olumlu karşılanmıştır.

12 Mart 1971 tarihinde Türkiye'de yükselen sol karşısında AP'nin yetersiz kalması sonucunda bir kez daha ordu müdahale etmiştir. Yükselen sola karşı sert bir müdahale ile karşılık veren 12 Mart yönetimi yine idam sehpasını kurmuştur. Müdahale sonrasında meydana gelen olaylardan bir başka önemli gelişme ise ülkedeki haşhaş ekiminin yasaklanmasıydı. 12 Mart 1971 muhtırası ile Süleyman Demirel'in başbakanlıktan istifa etmişti. Süleyman Demirel yerine meclis dışından kurulan teknokrat hükümete Nihat Erim'in başbakan olarak atanmasıyla ABD nezdinde destek bulmak için haşhaş ekimi yasaklanmıştır. Böylece asırlardır Anadolu topraklarında yetiştirilmekte olan haşhaş, ABD'nin baskısı sonucunda uygulanan kota ile kısıtlanmıştı. Yeni hükümet ile tamamen yasaklanmıştı. Bunun yanı sıra 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında Türk dış politikası, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında olduğu gibi Batı yanlısı çizgisini güçlendirmiştir.

Üçüncü Bölümde, 12 Eylül 1980 darbesi konu edilmiştir. 12 Eylül 1980 darbesi incelendiğinde ülke içindeki gelişmelerin yanı sıra uluslararası gelişmeler de dikkat çekmektedir. Bu nedenle CIA arşiv belgelerindeki bu dönüştürmenin etkisi keskin bir şekilde görülmektedir. Ülkedeki anarşi ve ekonomik buhranın temeli 1975 yılına kadar gitmektedir. Devlet olgusunun zarar gördüğü bu süreçte parti liderlerinin uzlaşmaz tutumları sonucunda Türkiye tarihinin en karanlık olaylarının yaşanmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeleri yakından takip eden CIA, olaylar karşısında kaygıdan ziyade gelişmeleri izleme kaygısına girmiştir. Oysa İran'da beklenmedik olaylar ve İran İslam Devriminin yaşanması, Sovyet Rusya'nın Afganistan'ı işgali, uzakdoğudaki ABD'yi kaygılandırılacak gelişmeler bir anda Türkiye'nin stratejik önemini artırmış ve o güne kadar olaylara tanıklık eden CIA kaygılarını belirtmiştir. Özellikle İran İslam Devrimi sonrasında ABD tesislerinin ülkede kapatılması sonrasında ABD bölgede yeni gücünü Türkiye üzerinde kurma talebine dönemin

siyasileri Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel tarafından istenen destek verilmemişti. Bu durum 1979 sonlarına doğru ABD'nin siyasilerden umudunu kesmesine neden olmuştur. Bu gelişmeler ışığında 12 Eylül 1980 darbesini sadece ordunun tarihsel misyonuna yüklememek gerekmektedir. Feroz Ahmad, 12 Eylül 1980 darbesinin gerçekleşmesinde uluslararası gelişmeler dikkat çekmişti (Ahmad, 2009:215). Bu nedenle bu bölümde iç gelişmeler aktarılırken; uluslararası gelişmeler üzerinde durulmuştur.

12 Eylül 1980 darbesi öncesinde yaşanan olaylardan ziyade sonrasında yaşanan gelişmeler Türkiye'yi bambaşka bir yapıya büründürmüştür. Yaklaşık üç yıllık süre zarfında devlet tüm kurumlarıyla yeniden şekillenmişti. 1982 Anayasası ile bunu belgeleyen 12 Eylül 1980 darbe yönetimi, sadece ekonomik adımlarını Demirel Hükümeti zamanında, Turgut Özal tarafından hazırlanan 24 Ocak Kararları'nı devam ettirme kararı almıştır. 12 Eylül 1980 darbesinin ABD nezdinde memnuniyetle karşılanmasına karşın Batı Avrupalı ülkeler tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Bu süreçte 12 Eylül 1980 darbesi ABD ile ilişkilerini güçlendirirken, Batı Avrupa tarafından sık sık eleştirilmiştir.

Sınırlılıklar

Türk Siyasi hayatından Soğuk Savaş yıllarında birçok önemli gelişme yaşanmıştır. Bu süreçte askeri müdahaleler ön plana çıksa da ülke siyasi ve toplumsal olarak önemli değişiklikler yaşamıştır. Bu gelişmeler hakkında araştırmanın temel kaynağı ABD arşivlerinde birçok belge bulunmaktadır. Bu nedenle konu askeri müdahaleler ile sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda ilk bölümde 27 Mayıs 1960 darbesinin daha iyi anlaşılabilmesi için darbe öncesinde yaşanan siyasi, ekonomik ve uluslararası gelişmelere değinilmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinin gerçekleşmesiyle meydana gelen gelişmeler üzerinde durulurken, bu gelişmeler hakkında arşiv belgelerinde ön plana çıkan konulara vurgu yapılmıştır. Gelişmelerin tarihsel akışları kapsamında askeri yönetimden sivil yönetime geçiş sürecine kadar ele alınmıştır. 1961 Milletvekili Genel Seçimi ile Türkiye'de oluşan siyasi tablo ve bu tablo karşısında ABD'nin takındığı tavır ortaya konulmuştur. Türkiye'nin bu süreçte yaşadığı hükümet krizlerinin aslında darbenin bir sonucudur. Bu krizlerin yanı sıra arşiv belgelerinde yer alan Talat Aydemir darbe kalkışmalarına da yer verilmiştir.

İkinci Bölümde ise 12 Mart 1971 muhtırası öncesinde Türkiye'deki sol faaliyetler üzerinde durulmuştur. Soğuk Savaş yıllarında Sovyet Rusya'ya karşı ABD'nin geliştirdiği komünizm karşıtı güvenlik stratejisine karşın Türkiye'deki sol faaliyetlerden ABD'nin ne kadar tedirgin olduğu ortaya konulmaktadır. Bu süreçte Türkiye'nin önünde bir başka sorun olan Haşhaş Meselesi, müdahalenin etkin bir nedeni olarak belirtilmiştir. 12 Mart 1971 muhtırasının daha iyi anlaşılabilmesi için 1973 Milletvekili Genel Seçimlerine kadar sınırlandırma yapılarak, bu zaman dilimindeki gelişmelere yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise 12 Eylül 1980 darbesinin temellerinin araştırmak için 1977-1983 tarihleri arasındaki gelişmelere yer verilmiştir. Bu zaman diliminde iç gelişmelerin yanı sıra dış gelişmeler de ön plana çıkmıştır. İran İslam Devrimi'nin bu süreçte son derece etkin bir rol oynaması ve uluslararası dengeleri sarması sonucunda ortaya çıkan tablo ABD'nin bölge üzerindeki etkisinin yeniden şekillendirmiştir. Bu süreçte ABD'nin Türkiye üzerindeki etkisinin artmasına dikkat çekilmiştir. Bölüm 1983 Milletvekili Genel Seçimi ile sınırlandırılmıştır.

Yöntem

Araştırma da geçmişte var olan bir durumu var olduğu şekliyle tanımlamayı amaçlayan araştırma yaklaşımı olan *tarama modeli* kullanılmıştır. Bu model çerçevesinde konu ile ilgili gelişmeler, dönemin koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılmıştır. Araştırma hakkında veriler, var olan belgeler incelenerek belgesel tarama veya doküman metodu diye bilinen yöntem ile elde edilmiştir.

Araştırmanın kaynak aldığı CIA Arşiv Belgeleri, ABD Dışişleri Bakanlığı Arşiv Belgeleri içerisinde dönem hakkında gelişmeler tespit edilerek, elde edilen belgeler okunup konu ile ilgili kısımları not edilerek ve değerlendirilerek tahlil edilmiştir. Çalışmanın özelliğine göre belirtilen dönemle ilgili literatür taraması tamamlanmıştır. İlgili arşivlerde elde edilen belgeler konu ve tarihlerine göre tasnif edilmiş, okunmuştur. Bu kapsamda CIA Arşivinde 15.313, ABD Dışişleri Bakanlığı arşivinde 11.158 adet belge tespit edilmiştir.⁵ Bu belgeler tarih ve konularına göre tasnif edilmiştir. Bu arşivlerin yanı sıra T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nden ilgili belgeler ele alınmıştır. Arşiv belgelerinin yanı sıra dönemi

⁵ 15.09.2018 tarihi itibarıyla elde edilen sayılardır.

aydınlatıcı anı ve hatıratlar, basın kaynakları ve araştırma eserleri taranmış ve fişleme yapılmıştır.

Elde edilen gerek arşiv belgeleri gerekse diğer kaynaklardan elde edilen notlar tarih ve konularına göre sınıflandırılmıştır. Sınıflamada araştırmanın problemi ve amacına uygunluk, konunun bütün yönlerinin kapsamı ilkelerine önem verilmiştir. Bu süreçte elde edilen bilgilerin bilimsel değerlendirmeye tabi tutularak, bilimsel verilerin ortaya konulmasına özen gösterilmiştir. Bu nedenle belgelerde yer alan isim hakkında geçen ifadelerin herhangi bir şüpheye yer vermemek için diğer kaynaklarla da karşılaştırma yapılmıştır. Böylece arşiv belgeleri temel alınarak dönemi aydınlatıcı kaynaklardan da yararlanılmıştır. Araştırmanın sağlam kaynaklara dayandığını göstermek, çalışmaya bilimsel bir perspektif kazandırmak ve bilgi almak isteyenlere yol göstermesi için kaynak gösterilmiştir. Araştırmanın yazım işleminin ardından araştırma metni okunarak düzeltmeler yapılmıştır. Son olarak değerlendirme ve sonuç bölümü yazılarak çalışma tamamlanmıştır.

I. BÖLÜM

27 MAYIS 1960 DARBESİ

1. 1. 27 Mayıs 1960 Darbesi Öncesi Gelişmeler

1960 yılı Türkiye Cumhuriyeti tarihinde son derece önemli gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Gündemdeki seçim tartışmaları meydanları hareketlendirmiş, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokrat Parti (DP) taraftarları arasında yaşanan gerginlik hat safhaya ulaşmıştı. Yaşanan ekonomik problemler ve sosyal olayların yanından yılın en önemli gelişmesi 27 Mayıs 1960 darbesi olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesi ile Türkiye Cumhuriyeti *darbe* kavramı ile tanışmıştır. Ülkede yerleştirilmeye çalışılan demokrasiye ara verilmişti. Bu süreçte devlet yapısı yeniden şekillendirilmiş, bir dizi kurum ve kuruluşla darbenin varlığı devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bu demokrasi karşıtı yeni yapı bürokrasi, siyaset ve bir kısım aydın tarafından sıkı bir şekilde desteklenmiştir. Darbeden birkaç yıl sonra muhaliflerin güçlenmesiyle başlayan tartışmalar kapsamında, CHP'nin 27 Mayıs'a sıkı sıkıya sahip çıkması toplumda büyük tepkiye neden olmuş ve bu tepki seçim sonucunu şekillendirmişti.

Daha önce de belirtildiği gibi, darbe olgusunu tanımlamak için farklı terimler kullanarak bu konuda karışıklığa neden olmuş olan aydınlar, 27 Mayıs'ı ihtilal (Ak Devrim ve İkinci Cumhuriyet) olarak adlandırmışlardır. Ancak bu kavram uluslararası literatür de herhangi bir karşılık bulmamıştır. Araştırmanın ana kaynağı olan ABD Arşiv belgelerinde 27 Mayıs için, *darbe* ifadesi kullanılmaktadır. Yaratılan terminolojik karmaşa darbe araştırmaları metodunda da hatalara neden olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde yaşanan siyasi gelişmeler (MBK üyelerinin anıları ve darbenin gölgesinde yazılan eserler kaynak alındığında) darbenin nedeni olarak gösterilmiş ve böylece darbeyi meşru bir temele oturtma çabasına girilmiştir. Ancak bu olaylar Soğuk Savaşın gölgesinde yaşanan gelişmeler olduğu gibi demokratikleşmeye çalışan birçok ülkede yaşanan sıkıntılardı (Kılıç, 2013). Böylece aşağıda belirtilen gelişmeler bu bakış açısıyla ele alınmaktadır. 27 Mayıs 1960 darbesinin bu siyasi karmaşanın olağan bir sonucu değil, ordu içerisinde hiyerarşi dışı kurulan cuntanın bu durumdan faydalanarak darbeyi gerçekleştirmiştir. Böylece demokrasinin ve siyasetin sorunlara çare bulmasını engellemiştir. Netice de

Türkiye’de darbe kimi zaman bir çare olarak görülmüş ve sık sık başvurulmuştur.

1.1.1. Uluslararası Gelişmeler

Soğuk Savaş dünya siyasetinde o güne kadar görülmemiş bir psikolojik savaşa sahne olmuştur. Psikolojik savaşın yürütüldüğü bu dönemde bazı coğrafyalarda sıcak çatışmalar yaşansa da diğer iki dünya savaşıyla karşılaştırılmayacak kadar küçük çaplı olmuştur. Çatışma coğrafyalarının sınırlı kalmasına karşın silahlanma son derece hızla artmış, birçok zaman bir üçüncü dünya savaşının kıyısından dönülmüştür. Bu dönemde gerek ABD gerekse Sovyet Rusya devletleri kontrol altına almak için birçok yöntem denenmiştir. Kimi zaman ülkelerin seçimlerine müdahale edilmiş, kimi ülke yöneticileri etki altına alınmış veya darbe gibi yöntemlere başvurulmuştur. Bu nedenle Soğuk Savaş yıllarında dünya üzerinde birçok darbe yaşanmıştır. Böylece ülkelerin yönetimleri bu iki bloğa yakın isimler tarafından işgal edilmiştir. Bu süreçte ülkeler ait olduğu bloğun çıkarlarına göre şekillendirilmiştir. Sovyet Rusya ve ABD arasındaki mücadelenin bir neticesi olan bu gelişmelerde 1945 ila 1985 arasında 357 darbe girişimi meydana gelmişti. Bunlardan 183’ü başarılı olmuştu (David, 1987: 1-2 ve Gunn, 2015: 103). Bazı darbelerin ardında ABD’nin olduğu, bazılarında ise Sovyet Rusya’nın rol oynadığı bilinmektedir (David, 1986). Bu darbelerin yaygın olduğu coğrafyalardan en önemlileri ise hiç şüphe yok ki Türkiye’nin komşu ülkelerinde yaşanmıştır (Uçarol, 2008: 857).

Ortadoğu’nun İkinci Dünya Savaşı sonrasında değişiminin başlangıç noktası Suriye’de yaşanan darbeler olsa da Mısır’da Nasır darbesi tüm dengeleri alt üst etmiştir.⁶ Arap-İsrail savaşında, Arap ülkelerinin mağlubiyeti sonrasında gerçekleşen darbeler bu coğrafyada Batı etkisini kaybederken Sovyet Rusya varlığı kısa sürede etkin güç olmuştur. Bu süreçte Mısır’da Hür Subaylar Komitesi tarafından yönetime el konulmuştur. Yarbay Cemal Abdül Nasır (Abdülnasır) liderliğindeki komitenin Mısır yönetimini ele geçirmesi bölgedeki dengeleri alt üst etmiştir. 27 Mayıs ile Mısır da yaşanan Nasır darbesi arasında birçok benzerlik olduğu iddia edilmektedir. Ancak her iki darbenin de amaçları farklıdır. Bu iki darbe arasındaki tek benzerlik ise hiyerarşi dışında yapılmış olmalarıdır.⁷

⁶ CIA, 23.07.1952, CIA-RDP91T01172R000200280003-8

⁷ CIA, 21.06.1960, CIA-RDP79R00904A000500020024-1

Arap Coğrafyasının Sovyet Rusya'nın etkisi altına girmesinden büyük kaygı duyan Batılı ülkeler NATO kurulduktan sonra bölgede bu yapının uzantısını oluşturmaya çalışmışlardı. Bu amaçla Mayıs 1953'te ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Arap Coğrafyasını ziyaret etmiş ve temaslarda bulunmuştur. Bu ziyaret sonrasında önderliğini Türkiye'nin yaptığı birliğin ilk adımları 2 Nisan 1954 tarihinde Türkiye ile Pakistan arasında imzalanan dostluk ve iş birliği antlaşması ile atılmıştı. Adnan Menderes'in bu amaçla Irak ve Suriye'yi ziyaret ederek destek almaya çalışmıştır. Ancak oluşturulan bu birliğe kısa süre sonra Arap Coğrafyasından tepkiler yükselmiştir. Mısır ve Suriye'de birlik karşıtı gösteriler meydana gelmişti. Tepkilere rağmen 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ile Irak arasında iş birliği antlaşması imzalanmıştı. 4 Nisan'da İngiltere, 23 Eylül'de Pakistan, 3 Kasım'da İran'ın katılımıyla *Bağdat Paktı* kurulmuştur. ABD ise pakta doğrudan katılmak yerine gözlemci ülke olarak katılmıştır (Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 1993: 251-265).⁸

Nasır, Mısır'da tüm güçleri ele aldıktan sonra Ortadoğu'da kapsamlı bir propagandaya girişmişti. Bu süreçte Suriye ile birleşme kararı alması bölgede etkisini iyice artırmaya neden olmuştur. Sovyet Rusya desteğiyle bölgedeki Batı yanlısı iktidarların yıkılmasını amaçlamıştır. Nasır'ın hedef aldığı Bağdat Paktı, bölge için bir Batı projesi olarak gösterilmişti. Bu durum Irak'taki olayların fitilinin ateşleyicisi olmuştu.

15 Temmuz 1958 sabahında İstanbul'da düzenlenmesi planlanan Bağdat Paktı toplantısından bir gün önce Irak'ta darbe olduğu Kral ve Başbakan'ın darbeciler tarafından öldürüldüğü haberi ulaşmıştı. 14 Temmuz 1958 tarihinde Irak'ta Albay Abdülkerim Kasım tarafından darbe yapılmıştır. Irak'ta yaşanan darbe, Türkiye ile Arap dünyası arasındaki ilişkileri derinden etkilemişti. Darbe sonrasında Ürdün Kralı Hüseyin'in müdahale teklifi ABD tarafından engellenmişti. Bunun yanı sıra Irak'taki yeni yönetim ABD ve İngiltere tarafından hemen tanınmıştı. ABD'nin ve İngiltere'nin bu tutumu neticesinde müdahale teklifi destek bulmamış Batı ülkeleri tarafından sadece kınanmakta yetinilmişti. Irak 24 Mart 1959 tarihinde Bağdat Paktı'ndan ayrılmıştı. Bunun üzerine Bağdat Paktı, 21 Ağustos 1959 tarihinde Central Treaty Organisation-Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) ismini alarak merkezi Ankara'ya taşınmıştı. Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere'nin yer aldığı

⁸ Bağdat Paktı hakkında detaylı bilgi için bakınız Yeşilbursa, 2011: 85-110; Duman, 2005: 313-332.

CENTO böylece faaliyetlerine devam etmiştir. 12 Mart 1979 tarihinde Pakistan ve İran'da yaşanan gelişmeler neticesinde birlikten ayrılmasıyla CENTO sona ermişti (Birand, 2007: 101-102).⁹

Irak'ta yaşanan darbe, Ortadoğu'da dengeleri derin bir şekilde etkilemişti. Bunun yanı sıra aynı yıl içerisinde Pakistan¹⁰ ve Sudan'da meydana gelen iki darbe Menderes Hükümeti üzerinde baskı unsuru oluşturmuştu. Feroz Ahmad'ın belirttiği üzere Irak, Pakistan ve Sudan'da yaşanan darbelerin nitelik olarak öncesinde apolitik ordunun siyasete karışma eğilimleri Türkiye'de de endişeye neden olmuştu. Bu endişenin oluşmasında en önemli etken ise Dokuz Subay Olayı'dır. Bu gelişmeler karşısında Menderes Hükümeti önlem olarak 5 Mart 1959 tarihinde Türkiye ile ABD arasında imzalanan anlaşma ile bir darbe girişimine karşı güvence almaya çalışmıştır (Ahmad, 1996: 160).

Sovyet Rusya yaşanan darbeler neticesinde Arap Coğrafyasında etkisini artırması üzerine CENTO ülkeleri olan İran, Türkiye ve Batı yanlısı Yunanistan'a baskısını artırmıştır. Yunanistan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir iç savaş ile karşı karşıya kalmıştı. ABD'nin desteği ile Batı yanlılarının kazanmasına rağmen Sovyet Rusya yanlısı parti ve kuruluşlar varlığını devam ettirmiştir. Yunanistan'ın yanı sıra İran, Sovyet Rusya karşısında ABD için son derece kritik bir konumdaydı. Bu kapsamda CIA bölgede güçlü bir yapı kurmuştu. Türkiye ile Sovyet Rusya ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında bozulması Batı yanlısı politikayı benimsemesine neden olmuştu.

Sovyet Rusya'da Stalin sonrasında göreve gelen Nikita Kruşçev, Türkiye, Yunanistan ve İran'a karşı köklü politika değişikliğine gitmişti. Stalin dönemindeki tehditkâr tutumundan vazgeçen Sovyet Rusya Nikita Kruşçev tarafından geliştirilen *tarafsızlık* politikası ile bu ülkeleri yanına çekmeye çalışmıştır. Nikita Kruşçev bu ülkeleri Batı egemenliğinden ayırarak tarafsız bir dış politika benimsemeleri için ekonomik destek sağlamaya çalışmıştır. Böylece ABD'nin bu ülkeler üzerindeki hegemonyasını yıkmayı amaçlamıştır.

⁹ CIA-RDP79R01012A023700010011-8.

¹⁰ Pakistan'da yaşanan darbe o güne kadar Pakistan ordusunun siyasetten olabildiğince uzak kalmasına karşın, 1958 yılında darbe ile siyasette varlığını göstermesi için bir milat olarak kabul edilmektedir (Aslan, 2017 ve Aslan: 2018).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya tehdidi üzerine Türkiye Batı yanlısı bir politika izlemeye başlamıştır. Truman ve Marshall yardımlarıyla Batı bloğunun egemen ülkesi olan ABD ile yakın ilişkiler kurulmuştur. DP iktidara geldikten sonra bu ilişkilerin güçlenmesine özen göstermiştir. Bu ilişkilerde asıl dönüm noktası Türkiye'nin NATO'ya üyeliği (18 Şubat 1952) olmuştur. Türkiye'nin NATO üyeliği sonrasında ABD'nin askeri destekleri neticesinde ilişkiler güçlenmişti.¹¹ DP'nin ABD yakınlığının temelinde güvenlik kaygılarının yanı sıra ekonomik yardımlarda bulunmaktadır. Bu durum Türk dış politikasını şekillendiren ana unsurlardan olmuştur. Sovyet Rusya'nın Nikita Kruşçev'le başlayan yumuşama sürecinde güvenlik kaygılarının azalması üzerine ekonomi dış politikada belirleyiciliğini artırmıştır.¹² DP, ABD'nin ekonomik desteğinin azalmasıyla ekonomik kaynak sağlamak için yönünü ilişkileri güçlendirmek için çaba gösteren Sovyet Rusya'ya çevirmiştir. Türk Dışişlerinden yapılan açıklamada Adnan Menderes'in Sovyet Rusya'ya bir ziyaret planladığı ve bu ziyaretin sadece iki ülke arasında değil aynı zamanda Doğu-Batı arasında bir diyalogun başlangıcı olacağı belirtilmiştir (Kurban, 2014: 269-270).¹³

ABD Dışişleri Bakanlığı gezi karşısında herhangi bir tepki göstermemiştir. Ancak CIA, ABD Dışişlerinden çok daha farklı düşünmüştü. CIA konuyu sadece Türk-ABD-Sovyet Rusya perspektifinde bakmamış tersine bölgesel dengeleri göz önüne alarak incelemiştir. Bu kapsamda Sovyet Rusya karşısında bölgede ABD yanlısı politika güden Türkiye'nin yanı sıra İran ve Yunanistan bulunmaktaydı. CIA raporlarında Türkiye'nin komünizm karşıtı bir çizgide devam ettiğini, Adnan Menderes'in sıkı bir komünizm karşıtı olduğu sık sık vurgulanmıştı. Ancak CIA, bu

¹¹ CIA, 13.08.1968, CIA-RDP79R00967A000800020006-6

¹² Detaylı bilgi için bakınız: Gönlübol ve Kürkçüoğlu, 2013.

¹³ Adnan Menderes'in Sovyet Rusya'ya yapacağı ziyaretin CIA tarafından rahatsızlık durulduğunu Semih Günver şöyle ifade etmiştir: *"Bu karardan (SSCB ziyareti kararından), tabiatı ile Amerikalılara haber verildi. Görünüşte normal karşıladılar. Ankara'daki ABD Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanlığımızla yaptığı temaslarda bu ziyaret tasarısının normal telakki edilmesi gerektiğini açıkladılar. Niyetlerimiz hakkında kendilerine ve CIA'ya gerekli bilgiler verildi. Ankara'daki ABD Büyükelçisi Moskova ziyaretine bir itirazları olmadığını bir mektupla Zorlu'ya bildirdi. Zeki Kunalalp Amerikalıların bu teklifinde samimi oldukları inancındaydı. Fakat CIA'nın derhal harekete geçtiği, ziyareti önlemeye çalıştığı intibai alındı. Aslında Washington, Moskova ziyaretinden hiç mi hiç hoşlanmamıştı. 1947'den beri Amerika'nın dümen suyuna girmiş bir ülkenin hükümeti ilk kez kendi başına bir harekete tevessül ediyordu. Ayrıca soğuk savaşın henüz hızını kaybetmediği bir dönemde, NATO üyesi bir müttefikin Amerika'dan izin almadan Moskova ile diyalog kurmaya kalkışması NATO içinde ve Hür Dünyada siyasi dalgalanmalara yol açabilecek bir olaydı."* (Yetkin, 2007: 64-65 akt Günver, 1985: 133).

ziyaretin Nikita Kruşçev'in o güne kadar sürdürdüğü tarafsızlık politikasına hizmet edeceği endişesini açık bir şekilde dile getirmiştir. Bu durumun Batı yanlısı İran ve Yunanistan üzerinde bir baskı oluşturacağı vurgulanmıştı. Bu nedenle hazırladığı raporlarda bu ziyaretten İran'ın rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir.¹⁴

27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde Adnan Menderes ve Nikita Kruşçev'in karşılıklı ziyaret planları darbeyi ortaya çıkaran bir unsur olarak görülmektedir. Sovyet Rusya ile ilişkilerinin yakınlaşması birçok iddiayı da beraberinde getirmiştir. Adnan Menderes'in Sovyet Rusya'ya yapacağı ziyaret sadece iki ülke ile sınırlı bir gelişme değildir. Şunu belirtmek gerekiyor, Stalin'in ölümü sonrasında Kruşçev'le başlayan iyileşme süreci Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki iddialarından vazgeçtiğini açıklaması ile iyice hızlanmıştı. Bu süreçte ABD ile ilişkileri de yumuşatan Sovyet Rusya yapılacak bu geziye son derece büyük önem vermiştir. Bu ziyaret ABD karşıtı bir hamle değildi. CIA'nın tepkisine karşın, ABD Dışişleri Bakanlığı engelleyici bir adım atmamıştı.¹⁵

Sovyet Rusya ile iyileşme çabasında ki ilişkiler ABD'nin yürüttüğü U-2 casusluk projesi nedeniyle tehlikeye düşmüştür. Dünya tarihinin en önemli casusluk faaliyeti U-2 projesinin bir bölümü Türkiye üzerinden gerçekleşmişti. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Sovyet Rusya'nın ABD'nin elindeki atom tekeli sonlandırmasıyla ortaya çıkan güvenlik kaygıları ABD'yi casusluk için yeni yollar aramaya sevk etmişti. Bu kapsam da CIA, Lockheed şirketine radarlara yakalanmayan ve kameralarda donatılmış uçak sipariş etmişti. Bu uçaklar sayesinde Sovyet Rusya radarlarına yakalanmadan bu topraklar üzerindeki faaliyetler takip edilir hale gelmişti.

27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde yaşanan U-2 krizi ülkeleri üçüncü dünya savaşının kenarına getirmişti. ABD'nin casusluk faaliyetleri kapsamında geliştirdiği U-2 Casus uçakları çeşitli gözetleme faaliyetleri yürütmüştür. Radarlara yakalanmayan bu uçaklar son derece önemli bilgilerin elde edilmesini sağlamıştır. Ancak Mayıs 1960'ın hemen başında Sovyet Rusya'nın bu uçaklardan birisini düşürmesi yeni bir krizi doğurmuştu. Sovyet Rusya'nın bir ABD uçağını düşürdüğünü duyurması üzerine gözler ABD'ye çevrilmişti. ABD olayın sıcaklığıyla uçağın NASA'ya ait

¹⁴ CIA, 13.04.1960, CIA-RDP79T00975A005000380001-4

¹⁵ CIA, RDP86B00269R000400060003-8

meteorolojik amaçla kullanıldığını açıklamıştı. CIA tüm dünyaya olayın bir meteorolojik uçakla ilgili olduğunu anlatsa da Sovyet Rusya uçağın pilotunun sağ olarak ele geçtiğini ve tüm bilgileri aktardığını açıklamasıyla ABD uçuşların casusluk faaliyeti için yapıldığını kabul etmek zorunda kalmıştı. Düşürülen uçağın Pakistan'dan Norveç'e gitmek için Sovyet Rusya sınır ihlali yaptığı pilotun ifadelerinden öğrenilmişti. Bunun yanında uçuşların Sovyet Rusya tesislerini izlemek için Türkiye, Norveç, Pakistan gibi ülkelerden hareket ettiği belirlenmişti. Bu nedenle Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yeni bir krizde doğmasına neden olmuştur. Türkiye 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen öncesinde iyileşmeye yüz tutan ilişkiler U-2 casus uçuşları nedeniyle gergin bir hava bürünmüştü (Lashmar, 1998; Power ve Gentry, 2003).

1.1.2. Siyasi Gelişmeler

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada gelişmekte olan ülkelerde çok partili hayata geçilmeye başlanmıştı. Bu durum Türkiye'de de yankı bulmuştur. Batı bloğunun "*Özgür Dünya*" olarak tanımladığı kendi coğrafyasında çok partili hayatı benimsetmişti. Ancak çok partili hayat Türkiye'de bir dizi zorluğu da beraberinde getirmiştir. Tüm zorlukları aşmaya çalışan İsmet İnönü, uluslararası gelişmelerin sonucunda çok partili hayata geçişte kararlılık göstermiştir. İnönü bu kararlılığını, 12 Temmuz 1947 tarihli bildirisinde belirtmiştir. İsmet İnönü bildirisinde tüm partilere eşit kendisinin Cumhurbaşkanı olarak her partiye eşit mesafede olduğunu ifade etmiştir (Toker, 1970: 265; Gülen, 2005: 22-23; Şeyhanlıoğlu, 2012; Eraslan, 2011).

Türkiye'de çok partili sisteme geçişte önemli bir adımda seçim sisteminin değişmesiydi. Türkiye Cumhuriyet tarihine "*hileli*" seçim olarak geçen 1946 Milletvekili Genel Seçimi, CHP'nin iktidarını tartışılır hale getirmiştir. Türkiye'de seçimler 1946'ya kadar daha önce Batılı ülkelerde uygulanan sistemler örnek alınarak, özellikle Fransa'da uygulanan sistem gibi iki dereceli olarak yapılmıştı. Bu sistemde milletvekillerinin doğrudan vatandaşlar tarafından seçilmemişti. Sistemde vatandaşlar aralarından belli sayıda kişiyi ikinci derece seçmen olarak belirlemiş, belirlenen bu ikinci derece seçmenler de seçim günü milletvekilleri için oy vermişlerdi (Başgil, 2006: 50).

Osmanlı Devletinden miras kalan seçim sistemi 1946 yılında değişikliğe uğramıştır.

Daha demokratik olan tek dereceli seçime geçilmiştir. İsmet İnönü taraftarlarının büyük demokrasi adımı olarak gösterdikleri bu sistem aslında demokrasiye engeli de beraberinde getirmiştir. Seçimlerde “açık oy, kapalı sayım” sisteminin uygulanması bu gelişmeye gölge düşürmüştür (Başgil, 2006: 52-53; Akandere, 2018). Bu sistem çok parti sürecindeki ülkede tepkilere neden olunca CHP, radikal bir adım atarak seçim kanununu değiştirmiştir. 16 Şubat 1950 tarih ve 5545 sayılı Milletvekilleri Seçim Kanunu bünyesinde birçok değişikliği de beraberinde getirmiştir. Ancak bu kanun nedeniyle 1950-1957 yılları arasında yapılan üç seçimde de CHP rahatsız olmuştur. Kanun, listeli çoğunluk sistemini benimsediğinden her il bazında değerlendirilmiştir. İlde hangi parti ilk sırada çıkarsa o ilin milletvekillerinin tamamını almış sayılmıştı. Seçme yaşının 22, seçilme yaşının da 30 olduğu bu kanunda en demokratik adım, gizli oy açık sayım usulünün getirilmesidir (Olgun, 2011: 24-25).

DP'nin 1950 yılında iktidara gelmesiyle, o güne kadar ülkeyi yöneten CHP'nin muhalefet olmasıyla tek parti dönemi sona ermişti. CHP'nin muhalefet çizgisindeki şaşkınlığı ve yaşadığı içe kapanıklığı aşması 1957 seçimlerinin hemen öncesine kadar sürmüştür. 1957 seçimleri CHP'nin o güne kadar devam ettirdiği muhalefet politikasında radikal değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu nedenle 27 Mayıs 1960 darbesine giden siyasi sürecin başlangıç tarihini de bu dönemden başlatmak gerekmektedir. Dönemin en önemli siyasi kırılması 27 Ekim 1957 Milletvekili Genel Seçimi sonrasında meydana gelmiştir. CHP'nin büyük umutlarla girdiği seçimlerde DP ilk sırada çıkmıştı. Çünkü CHP'nin kendi yaptığı Seçim Kanunu nedeniyle partinin milletvekili sayısı düşük çıkmıştı.¹⁶ CHP, DP'nin seçimlerde usulsüzlük yaptığını iddia etmişti. CHP, DP'nin zaferini meşru görmediğinden tepkisini her seferinde belirtmişti. Bu tepkilerden en dikkat çeken 29 Ekim 1957 kutlamalarına Anıtkabir ve Hipodrom kısmına İsmet İnönü'nün katılmaması yeni bir sürecin habercisi olmuştur (Özdağ, 1997: 95). Bu ve benzeri sorunlar CHP ve DP arasındaki iktidar muhalefet mücadelesinin gittikçe gerginleşen bir döneme girdiğini göstermiştir. Bu dönemde CHP aldığı mağlubiyeti, DP ise iktidarının güç

¹⁶ 1957 Milletvekili Genel Seçim sonuçları: DP:4.497.811 (%48,6) (424 MV), CHP:3.825.267 (%41,4) (178 MV), CMP:604.087 (%6,5) (4 MV), HÜRRİYET PARTİSİ:321.471 (%3,5) (4 MV), <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007/Erişim> Tarihi: 08.05.2018

kaybettiğini bir türlü kabul etmemişti. Sonuç olarak, CHP muhalefette, DP ise iktidarda sertleşmişti.

Meclis koridorları ve kısmen Ankara sokaklarında kendini gösteren bu gerginlik 1959 yılına gelindiğinde meydanlara taşınmıştı. CHP'nin ekonomik ve siyasi gelişmeleri neden göstererek biran evvel seçime gidilmesi konusundaki talebini DP'nin reddetmesi üzerine, İsmet İnönü simgesel bir hamle yapmış, çizmelerini giyerek bir zamanlar Yunan Başkumandan Trikopis'i esir aldığı Uşak'a gitmişti. İsmet İnönü'yü heyecanla bekleyen kalabalıkta olaylar çıkmış ve bu esnada atılan bir taş İsmet İnönü'yü yaralamıştı. Ardından İstanbul Topkapı'da daha büyük olaylar meydana gelmiş ve İsmet İnönü'nün arabası tekmelenmişti. Bu ve benzeri olaylar neticesinde ortam daha da gerginleşmiş ve Kayseri Yeşilhisar'da yaşananlarla hat safhaya ulaşmıştı. İsmet İnönü'nün Kayseri'ye yaptığı yolculuk asker tarafından engellenmek istenmiş ve İnönü'nün treni Kayseri girişinde durdurulmuştu. Ancak İsmet İnönü durmamış ve bir Millî Mücadele kahramanı olarak trenden inmiş ve onu durdurmak isteyen askerlerin arasından geçip gitmiştir. Bu esnada askerlerin selama duruşu DP nezdinde büyük rahatsızlığa neden olmuştu. Bunun neticesinde bazı subaylar istifa etmişti. CIA, bu olayla beraber ordunun için de genç subayların İsmet İnönü'ye karşı tavırdan rahatsız olduklarını açık bir şekilde belirtmiştir. Bu nedenle bazı subayların istifa ettiği ve istifa eden bu subayların gözaltına alındığına dikkat çekmiştir.¹⁷

DP, CHP'nin faaliyetlerinden son derece rahatsızlık duymuştu. CHP mitinglerini engellemek için büyük çaba göstermişti. Bu tür müdahaleler yaşanmakta olan gerginliği daha da artırırken, iki taraf da bunun sorumluluğunun karşı tarafta olduğunu iddia etmiş ve konuyu meclise taşımışlardır. Bunun sonucunda DP'nin girişimiyle, Nisan 1960 tarihinde CHP'nin siyasi faaliyetlerinin hukuka uygun olmadığı gerekçesiyle, *Tahkikat Komisyonu* kurulmuştu. Tahkikat Komisyon kurulu kurulmaz bütün siyasi faaliyetleri (gösteri ve yürüyüş) 3 ay süre ile askıya almıştır.¹⁸

CHP'nin Tahkikat Komisyonu'na tepkisi sert olmuştu. İsmet İnönü'nün Tahkikat Komisyonu görüşmelerinde, "*Arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için*

¹⁷ CIA-RDP79T00975A005000440001-7

¹⁸ Resmî Gazete, 28 Nisan 1960, Sayı: 10491; Tahkikat Komisyonu hakkında detaylı bilgi için bakınız Esen, 2010; Bulut, 2009.

ihtilal meşru bir haktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam” ifadesi büyük tartışmalara neden olmuştu. DP’ye yapılan bu açık tehdit neticesinde CHP’nin yayın organı Ulus gazetesi yasaklanmıştı. DP’nin bu konuşmayı kamuoyundan saklama çabasına karşın Ulus Gazetesi CHP milletvekillerinin arabalarıyla ülkenin dört bir yanına ulaştırılmıştı. Böylece ordu içerisindeki cuntalardan haberi olan İsmet İnönü’nün bu ifadesi ilgili yerlere bir mesaj olarak kabul edilmiştir.¹⁹

Bu süreci dışarıdan takip etmekte olan yabancı kuruluşlar da gerginliğin farkındaydılar. CIA bu hususta hazırladığı raporda Türkiye’de artan siyasi tansiyona dikkat çekmiştir. Raporda, muhalefetin tüm baskılarına karşın Adnan Menderes’in erken seçimi kabul etmemesi ve İsmet İnönü’nün siyasi faaliyetlerini kısıtlamak için yapılanların ülkede büyük tepki yarattığı vurgulanmıştır. Raporda ayrıca, ordunun tarihsel bir misyon olarak siyasete soğuk baktığı ve olayları takip ettiği belirtilirken; subayların CHP karşısında iç müdahalede kullanılmalarına şiddetle karşı çıktığı belirtilmişti.²⁰ İsmet İnönü’nün Millî Mücadelede verdiği katkı ve Mustafa Kemal Atatürk sonrasında ki isim olması nedeniyle, ordu nezdinde öneme sahip bir liderdi. Olayların artması ve İnönü’nün meydanlarda saldırılara uğraması ordu içerisinde büyük rahatsızlığa neden olmuştu.²¹

Tahkikat Komisyonu kurulması ve ülkedeki gelişmeler karşısında ABD Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren’in yaptığı yorumda DP’nin böyle adımı karşısında CHP’nin ne yapacağını merak uyandırdığını belirtmiştir. Warren bu süreçte Başbakan Adnan Menderes’in CHP’yi ABD karşıtı ithamlarına dikkat çekmiştir. Warren’e göre CHP’nin DP’yi ABD ilişkileri konusunda eleştirmesine karşın her iki partinin de ABD ile ilişkilere önem verdiğinin altını çizmiştir.²²

İsmet İnönü ve Adnan Menderes karşılıklı olarak gelişmelerden birbirlerini

¹⁹ Orhan Erkanlı anılarında İsmet İnönü’nün konuşmasının cunta içerisindeki etkisini şöyle belirtmiştir: *“İsmet Paşa mecliste: ‘Şartlar tama olursa ihtilal meşru olur’ dediği günün gecesi İstanbul’da bulunan arkadaşlarla toplanarak bu sözüün manasını değerlendirdiğimizi hatırlarım. Bizim için en önemli problemlerden birisi İsmet Paşa faktörü idi. İhtilala karşısında Paşa’nın tutumu ne olacaktı ve ihtilala başarıya ulaştıktan sonra Paşa’ya karşı nasıl bir muamele yapacaktık! Bu sorular her toplantıda konuşulur ve herkesin katıldığı bir karara varamazdık. O gece anlaşıldı ki: Paşa bizimle olmasa dahi, ihtilalin karşısında vaziyet alamayacaktır. Bu sonuç bize güç ve hız verdi...”* (Erkanlı, 1972: 310-311; Birand vd, 2007, 113-114).

²⁰ NSC Briefing, 27.04.1960, CIA-RDP79R00890A001200040017-2

²¹ Central Intelligence Briefing, 16.01.1960, CIA-RDP79T00975A004900120001-4

²² FRUS, 19 Nisan 1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey; Volume X, Part 2, 1958-1960, Document 355.

suçlamışlardı. Adnan Menderes bir konuşmasında İsmet İnönü'nün illegal olarak iktidara gelmeyi planladığını iddia etmiştir. İsmet İnönü ise Adnan Menderes'i muhalefeti yasakladığını ve Ortadoğu'yu menfaatine göre yönetmeye çalıştığını iddia ederek yaşanan siyasi gerginliğin nedeni olarak öne sürmüştür.²³

CIA hazırladığı raporda, ABD Büyükelçisinin yaşanan olayların Türk siyasi partilerinin yapılarından ileri geldiği ifadelerine yer verirken, CHP'nin mücadelede şiddeti artıracığına dikkat çekmiştir. ABD tüm bu gelişmeler karşısında sessizliğini korumuştur. Bu sessizlik CHP tarafından DP'nin katı politikalarına destek olarak yorumlanmıştır.

Ordunun üst kademesinin DP yanında yer almasına rağmen, dönemin Savunma Bakanı Ethem Menderes, Hükümetin muhalefet üzerindeki baskısının devam etmesi halinde ordunun müdahale edebileceğini ifade etmiştir. Bu açıklamayı DP yönetimi pek dikkate almamıştı.²⁴ Öyle ki DP milletvekillerinden Mazlum Kayalar, Bahadır Dülger ve Reşat Akşemseddin, Adnan Menderes'e açık açık CHP'nin bir ayaklanma planladığını ifade etmelerine karşın, parti yönetimi bunlara kulak asmamıştı. Hatta Adnan Menderes bu iddiaları alaycı bir şekilde yorumlamıştır. *“Güya onlar (muhalefettekiler) bir ihtilal yapmaya hazırlanıyormuş. Gülerim ben buna! Bilsinler ki ihtilal yapabilenler sadece muhalefettekiler değildir. İktidardakilerde yapabilir hem de en alasını!”* Bu durumda, iktidar ve muhalefetin dilinden düşürmediği ihtilal söylevi toplum arasında yaygın bir söylenti haline gelmişti (Başgil, 2006: 19).²⁵ İktidarın bile fütursuzca kullandığı bu ifade büyük bir yanılgının da göstergesiydi. Topluma benimsetilmeye çalışılan ihtilal söylevini Başbakanın dilinden düşürmemesi ve buna önlem almak yerine, tüm uyarılara rağmen konuyu alaycı bir şekilde gündeme getirmesi hiç şüphe yok ki cuntacıların işine yaramıştır.

²³ NSC Briefing, 06.01.1959, CIA-RDP79R00890A001100010032-9

²⁴ NSC Briefing, 12.05.1959, CIA-RDP79R00890A001100050004-6

²⁵ 27 Mayıs 1960 darbesi ile ilgili en önemli sorulardan birisi de Adnan Menderes'in ihtilal haberi olup olmadığıydı. Bu konuda Orhan Erkanlı anılarında Yassıada'da Adnan Menderes ile yaptığı görüşmede bu soruya aldığı cevabı şöyle belirtmiştir: *“Doğrusu böyle bir inhilali beklemiyordum. Ordunun bazı unsurlarının gençleri desteklediklerini, örfi idare hizmetlerini ciddiyetle yapmadıklarını söylemişlerdi. Ancak bunlar, ordunun kendi bünyesi içinde halletmesi gerekli disiplin hareketleri olarak görünüyordu bize. Hükümet olarak yapılacak bir şey yoktu. Münferit olayların dışında, bir ihtilal ihtimali üzerinde kimse ciddiyetle durmadı... Kumandanlar bana daima ordunun rejime ve iktidara sadık olduğunu söylüyorlardı. En son Harp Okulu yürüyüşünden sonra kumandanlarla tekrar toplandık, bu görüşlerini teyid ettiler, 'Genç Harbiyeliler'i kandırmışlar, gerekli tedbirler alındı, müsterih olun' dediler...”* (Erkanlı, 1972: 347-348).

Dönemin Bursa Valisi olan İhsan Sabri Çağlayangil anılarında Ankara'nın ihtilal ihbarlarını bile dikkatte almadığına dikkat çekmiştir (Çağlayangil, 1990: 14-15):

“Hareketten günlerce evvel bir mektup aldım. Mektup ‘Ankara’dan yazıyorum, kocam astsubay. Ben sapına kadar demokratım. Kocama bir şey söyleyemiyorum. Askerler 26-27 Mayıs gecesi bir hareket yapacaklar. Hüviyetimi veremiyorum. Korkuyorum. Siz icabına bakarsınız’ diyordu. Mektubu alınca Başbakan’ı aradım. Özel Kalem Müdürü, ‘Gelmedi’ dedi. İçişleri Bakanı’nu aradım. Namık Gedik’i buldum. Mektubu okudum. Güldü: Sana da mı yazmışlar, dedi. Ekledi: Bugünlerde bu tür ihbarları sıkça alıyoruz. Önemsemedi.”

Tüm bu gelişmeler ordu içerisindeki cunta için büyük bir fırsat doğurmuştur. O güne kadar cunta tarafından darbe planının 1961 sonrasında hayata geçirilmesi düşünülürken yaşanan siyasi çekişmenin sokağa yansması neticesinde darbe planı erkene alınmıştı (Esin, 2005: 185). Darbenin gerçekleşmesi için uygun siyasi ortam iktidar ve muhalefet çekişmesi neticesinde siyasi boşluk oluşurken; asıl etken sokağın hareketlenmesiydi. DP’ye muhalif kesimin başında üniversiteler gelmekteydi. Uzun süredir DP ile çekişme içerisinde olan üniversiteler, CHP’nin gençlik yapılanması haline gelmişti. Gençliğin olayların içine çekilmesinde etkili olan en büyük güçlerden birisi de basındı.²⁶

DP iktidarının zayıflamasında en güçlü rollerden birini üstlenen üniversite öğrencileri ile DP arasında oluşan bu gerilimin temelinde Ali Fuad Başgil’e göre Komünizmle mücadele amacıyla kurulan Milliyetçiler Derneği’nin kapatılması (Ocak 1953) yatmaktaydı.²⁷ Hükümet bu derneğin kapatılmasına gerekçe olarak Vatan Gazetesi’nin başyazarı Ahmet Emin Yalman uğradığı saldırıyı göstermişti. Ahmet Emin Yalman Malatya’da katıldığı bir programdan otele dönerken, Hüseyin

²⁶ DP dönemiyle ilgili en büyük tartışmalardan birisi de basın ile ilişkileriydi. DP’nin son döneminde bu ilişkiler son derece gerginleşmiş ve neticesinde basına uygulanan sansür büyük tepki toplamıştı. Mart 1960 Tokyo’da bir araya gelen Uluslararası Basın Enstitüsü, Türkiye’de basına uygulanan baskı ve sansürü konu almıştı. Yapılan basın açıklamasında Türkiye’de yaklaşık 200 gazetecinin yaptığı meslekten dolayı tutuklu olduğunu belirtmiştir. Bu sırada Başbakan Adnan Menderes’i eleştirdiği gerekçesiyle 72 yaşında olmasına karşın tutuklanan Vatan Gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman, dünyada büyük ses getirmiştir. Washington Post gazetesinde 26 Aralık 1959 tarihinde bu konuyla ilgili yayınlanan habere karşı Türkiye’nin ABD büyükelçiliği Basın Bürosu tarafından gönderilen mektupta, Türkiye’de kanunların üstünlüğü ve bunun temsili millet meclisi tarafından yürütüldüğü vurgulanmıştır. Bu nedenle resmi olmayan bir örgütün bu ulusal kurumların kararlarını protesto etmekle kalmayıp aynı zamanda sorgulamaya teşebbüs etmesi, ülkenin içişlerine müdahale olduğundan, bu durumun kabul edilemeyeceğini belirtmiştir. CIA-RDP78-03061A000100010002-9

²⁷ Milliyetçiler Derneği hakkında detaylı bilgi için bakınız Kılıç, 2016

Üzmez adlı şahıs tarafından saldırıya uğramıştı. Saldırı kısa zamanda büyük tepkiye neden olmuştu. Hüseyin Üzmez'in Milliyetçiler Derneği'ne kayıtlı olduğu iddiası neticesinde, Hükümet oluşan tepkiyi yatıştırmak için derneği kapatmaya karar vermişti. Bu derneğin kapatılışı CHP'nin gençlik üzerinde daha da etkili olmasını sağlamıştı. Kısa zamanda gençler DP karşıtı bir çizgide yer almıştı (Başgil, 2006: 94 ve 113).

Öğrenci olaylarının başlamasından hemen önce İsmet İnönü soğuk algınlığı nedeniyle bir süre dinlendikten sonra 15 Nisan 1960 günü İstanbul'da gençlerle bir araya gelmiştir. İsmet İnönü gençlere içinde buldukları duruma karşı geleceğe umutla bakmaları gerektiğini belirtmiştir (Milliyet, 16.04.1960:1). İsmet İnönü'nün umut talebi kısa sürede yankı uyandırmıştı. Basında uygulanan yayın yasaklarıyla ülkedeki gelişmeler kamuoyunda yer bulamamıştı. Bunun yerine basında sık sık Güney Kore'de yaşanan öğrenci olayları manşette yer bulmaya başlamıştı. Güney Kore'de yaşanan öğrenci olayları neticesinde Cumhurbaşkanı Syngman Rhee'nin istifa etmek zorunda kalması Türkiye'deki muhalif gençliğe moral vermişti (Kim ve Kim, 1964).

Yine basına yansıyan bir diğer önemli gelişme ise DP içerisindeki derin çatlaktı. DP Milletvekili Sıtkı Yırcalı'nın Tahkikat Komisyonu'nun olağanüstü yetkisinin kabul edilmesi üzerine yaptığı konuşmada, bu şekilde yetki verilmesinin açık bir şekilde anayasaya aykırı olduğunu vurgulamıştı. DP'den istifaların basına yansımaları parti içerisindeki muhalefetin en açık göstergesiydi. Tam da böyle bir dönemde 27 Nisan 1960 tarihinde İsmet İnönü "*Türk Milleti, Kore Milletinden daha az haysiyetli değildir*" ifadesi ile öğrencilere sinyal vermişti. Bu ifade mecliste tartışmalar yaşanmasına yol açmış ve bu tartışmalar neticesinde İsmet İnönü'ye 12 oturuma katılmama cezası verilmişti (Birand vd., 2007: 115).

28 Nisan 1960 sabahı İstanbul, Ankara ve İzmir öğrenci yürüyüşlerine uyanmıştı.²⁸ Yürüyüş sırasında polisin sert müdahalesi ile karşılaşan öğrenciler dört bir yana kaçmışlardı. Olaylara üniversite öğrencileri, avukat ve öğretim görevlilerin bir kısmının destek vermesine karşın, DP yönetimine karşı olan birçok öğretim görevlisi

²⁸ Erik Jan Zürcher öğrenci olaylarının Tahkikat Komisyonu kurulmasına karşılık olarak İstanbul ve Ankara'daki hukuk profesörlerinin Anayasa'ya aykırı olduğunu belirtmesi neticesinde siyasete karıştıkları gerekçesiyle ceza almalarının üniversitedeki olayların başladığını belirtmiştir (Zürcher, 2003: 349).

olayların dışında kalmıştır. Öğrenci olayları yabancı basında da geniş yer bulmuştu. Almanya, İngiltere ve ABD'nin önde gelen basın kuruluşları öğrencilerin yürüyüşüne ve beraberindeki gelişmelere geniş yer ayırmıştı (Erim, 2005: 709; İleri, 1986: 202-207). CIA gelişmeler üzerine hazırladığı rapora göre Doğu Almanya'dan yayın yapan ve komünist propaganda yapan Bizim Radyo'nun isyan çağrısına karşı komünistlerden katılım sağlanmadığının altını çizmiştir.²⁹ Bunun yanı sıra ABD karşıtı herhangi bir slogan ya da olay görülmemiştir. Bu durumda öğrenci olaylarının ideolojik bir alt yapısı olmadığını göstermektedir. Hükümet tüm bu olaylardan CHP'yi sorumlu tutmuşsa da CHP bunu kabul etmemiştir. Olaylar sonrasında öğrencilerin yanı sıra CHP'li bazı isimler de gözaltına alınmıştır. CIA, CHP'nin üst düzey yöneticileri bu olaylar sonrasında baskıya uğramaları neticesinde ABD büyükelçiliğine başvurmayı planladıklarını iddia etmiştir.

Burada önemli bir başka iddia ise tam da bu süreçte DP içerisinde yaşanmakta olan parçalanmayla ilgilidir. CIA göre DP'nin 409 milletvekilinden 130'unun partinin olaylar karşısında duruşu ve parti politikalarını sert bir şekilde eleştirerek ayrı bir yapıda bir araya gelmeyi planladıkları belirtilmiştir. Hatta bu grubun CHP yanında DP'ye karşı mücadele etme ihtimali olduğu iddia edilmişti. CIA, Menderes Hükümetinin 4 Mayıs 1960'taki NATO Dışişleri Bakanları toplantısı öncesinde, olaylar için ABD'den yardım istediğini iddia etmiştir. Bunun için hükümetin yürüyüşe katılan öğrencilerin ve CHP'nin ABD karşıtı olduğu gösterilmeye çalışılmıştı. Ancak CIA tarafından yakından takip edilen olaylarda herhangi bir ABD karşıtı olay ve söyleve rastlanmamış hatta çağrılara karşın komünistlerin olayların içerisinde yer almaktan kaçındığı vurgulanmıştır. CHP de bu süreçte ABD ile temasa geçmeye çalışılmıştı.³⁰

NATO Dışişleri Bakanları toplantısında istenilen dikkati çekmiş olan muhalefet, en çok ABD'nin tepkisini merak etmişti. Olayları yakından takip eden ABD, yaşanan gelişmeler hakkında derin bir sessizliğe bürünmüştü. Bu sessizlik CHP'nin tüm

²⁹ Öğrenci olaylarında Sovyet Rusya'nın rolü gözden kaçmıştır. Sovyet Rusya ile yakın zamana kadar Türkiye'den U-2 Casus uçuşlarının yapıldığı gerekçesiyle 27 Mayıs öncesinde son derece gergin ilişkiler içerisine girilmişti. Sovyet Rusya bu uçuşlar nedeniyle Türkiye'ye nota vermiş ve bir kriz yaşanmıştır. Doğu Almanya'dan yayın yapan ve komünist propaganda kuruluşu olan Bizim Radyo olaylara destek vermesine karşın herhangi bir komünist eylem gerçekleşmemiştir. U-2 Casus Projesi hakkında detaylı bilgi için bakınız: Powers and Gentry, 2003

³⁰ NSC Briefing, 04.05.1960, CIA-RDP79R00890A001200050005-4; CIA-RDP79-00927A002700060001-8

baskılarına karşın devam etmiştir. CHP, ABD'nin bu sessizliğini yaşanan olaylar karşısında bir tepkisizlik olarak değil tam tersine bir hoşnutsuzluk olarak yorumlamıştır. ABD ise yaşanacak gelişmelerin seyrine dikkat çekmiş ve bu süreçte sessizce takip etmeyi tercih etmiştir.³¹ Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile 5 Mayıs 1960 tarihinde görüşen ABD Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren, ülkedeki gelişmeleri değerlendirmiştir. Fatin Rüştü Zorlu, bu süreçte yaşanan olayların sakinleştiğini ve ABD'nin Türkiye için önemli bir müttefik olduğunu vurgulamıştır.³²

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren gelişmeler karşısında DP'li yetkililerin yanı sıra CHP Araştırma Bürosu³³ yetkilileri ve CHP'nin ileri gelenleri ile görüşmeler yapmıştı. Fletcher Warren, CHP Araştırma Bürosundan Coşkun Kırca, Osman Okyar, Turgut Yeğenağa, Turhan Feyzioğlu ve Bülent Ecevit'in gibi önemli isimlerle görüşmüştür. Görüşmelerde gerginliğin her geçen gün artmasından CHP içinde bile rahatsızlıklar olduğunu belirtmiştir. Fletcher Warren, ABD'nin gelişmeleri ülkenin iç meselesi olarak gördüğünden müdahale etmeyeceğinin altını çizmiştir. Warren, yapılması planlanan seçimlerin neticesine kadar CHP'nin herhangi bir gösteri yapmayacağını öne sürmüştür.³⁴ ABD Dışişleri Bakanlığı ülkede yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir. ABD bu süreçte ülkedeki tesislerin ve operasyonların zarara uğramasından endişe duymuştur. ABD, Türkiye'ye müdahale durumunu masaya yatırmıştır; ancak ABD'nin böyle bir müdahalenin Türkiye'de önemli bir dirençle karşılaşacağını bu durumun ülkedeki konumunu tehlikeye düşüreceğinden sessiz kalmıştır.³⁵

28 Nisan ve devamında gelen öğrenci olayları üzerinde araştırma yapılmamış, darbenin nedenlerinden gösterilen bu olaylar muhalefet tarafından bir halk ayaklanması olarak gösterilmiştir. Oysa gösterilerin asıl merkezi olan İstanbul'da

³¹ 12 Mayıs 1960 tarihli CIA belgesinde kritik iki haftalık sürece girildiğini belirtmiştir. Bu süreçte DP'nin önlemlerini artırması beklenirken, CHP'nin de birçok yerde lokal olaylarla DP karşısında sert bir direniş göstereceğini belirtmiştir. Central Intelligence Bulletin, 12.05.1960, CIA-RDP79T00975A005100110001-2

³² FRUS, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, at İstanbul, 6 Mayıs 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 361

³³ CHP Araştırma Bürosu hakkında detaylı bilgi için bakınız: Emre, 2013

³⁴ FRUS, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 10 Mayıs 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 362

³⁵ FRUS, Telegram From the Department of State to Secretary of State Herter, at İstanbul, 1 Mayıs 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 359

bile muhalif kesimin sadece bir kısmı olaylara katılmıştır. İstanbul'un yanı sıra Ankara ve bazı illerde yapılan küçük çaplı gösterilere polis sert müdahale etmişti. İstanbul'da meydana gelen olaylarda öğrenci birlik başkanlarından Turan Emeksiz'in hayatını kaybetmesi olayların daha da şiddetlenmesine neden olmuştur (Milliyet, 03 ve 04.05.1960:1).

28 Nisan öğrenci olaylarının karşısında hükümetin takındığı tavır olayları yatıştırmamış aksine olayların daha da artmasına neden olmuştur. Hiç şüphe yok ki bu olaylar DP hükümetinin ne kadar zayıfladığını göstermektedir. Bunun yanı sıra olaylar karşısında askerinin de duruma karşı tavrı netleşmiştir. 28 Nisan sabahında olaylarda öğrenciler ile polis karşı karşıya gelmişti. Ancak asker olaya müdahale etmemiştir (Özkaya, 2005: 106).

Hükümet olayların hemen sonrasında Ali Fuad Başgil'i Ankara'ya davet etmişti. Bir çıkış arayan hükümet, Çankaya ve Başbakanlık arasında kurulan sıcak hatta çözüm arayışlarına girmişti. Adnan Menderes'in olaylara bakışından ötürü Celal Bayar son derece kaygılanmıştı. Ali Fuad Başgil, Çankaya'da yapılan toplantıya katılmıştı. Celal Bayar ve Adnan Menderes'in yanı sıra Hükümetin önemli isimleri de bu toplantıda hazır bulunmuşlardı. 28 Nisan sabahında öğrencilerle askerinin kucaklaştığını izleyen Ali Fuad Başgil, çözüm olarak hükümetin istifa ederek, milli bir hükümet kurulmasını önermiştir. Ali Fuad Başgil ayrıca kurmasını önerdiği bu hükümette muhalefete de birkaç bakanlık verilmesinin ve anayasaya aykırı olduğu iddia edilen kanunların geri çekilmesinin ülkede böylesinde artan tansiyonu düşüreceğini belirtmiştir. Ali Fuad Başgil'i dinleyen hükümet üyeleri fikirleri tartışırken Adnan Menderes gerekirse istifa edeceğini belirtmiş, ancak Celal Bayar bu fikre karşı çıkmıştı (Başgil, 2006: 125-137).

Celal Bayar olaylar karşısında sert tutum takınmıştı. Celal Bayar'a göre Ali Fuad Başgil'in tavsiyeleri tavizden başka bir şey değildi ve taviz anca tavizi doğururdu. Celal Bayar'ın bu tutumuna hükümet içinden de destek bulmuştu. Ordunun üst kademesi de Celal Bayar'a destek vermişti. Adnan Menderes'in yumuşak politikası eleştirilirken, Celal Bayar olaylar karşısında daha da sertleşmişti. Öğrenci olayları sonrasında İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmişti. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığına Fahri Özdilek, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığına Namık Argüç

atanmıştı. Olaylardan sonra yayın yasağı getirilirken İstanbul ve Ankara'daki üniversite ve yüksekokullar 1 aylığına kapatılmıştı. Bu sert önlemler üzerine Adnan Menderes de açıklamalarını sertleştirmişti. 1 Mayıs günü yaptığı açıklama da olayları *“Bir miktar avare insan, üniversite öğrencileriyle ihtilalın mevcudiyetinden bahsedilmez. Bu düpedüz bir isyan hareketi, ayaklanma teşebbüsü ve siyasi irticadır. Hepsi komünist usullerdir.”* diyerek eleştirmişti (Özkaya, 2005: 140).

Adnan Menderes'in göstericileri komünist olarak tanımlaması ABD ve Batı'ya verilen mesajdı. Ancak Batı sessizliğini korumuş ve bekle gör politikasını gütmüştü. Çözüm arayışlarında Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, Celal Bayar ve Adnan Menderes'e açık açık kendisini Başbakan yapmaları durumunda olayları bastıracağını belirtmişti. Hükümet ile uzun süredir yakın ilişkilerde olan Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un başbakanlık fikri önce benimsenmiş, ancak sonrasında Adnan Menderes bu fikri reddetmişti. Celal Bayar yıllar sonra verdiği bir röportajda bu olayı anlatırken *“Keşke Menderes'i dinlemeseydim, Erdelhun Paşa'yı başbakan yapsaydım 27 Mayıs gerçekleşmezdi”* itirafında bulunmuştu (Özkaya, 2005: 44 ve 64).

Hükümetin çözüm arayışlarında muhalefet eylemlerine devam etmiştir. Anadolu'nun birçok yerinde sessiz eylemler meydana gelirken “555K” olayı olarak hafızalara kazınan 5 Mayıs Kızılay gösterileri meydana gelmişti. 5 Mayıs saat 5'te Ankara Kızılay'da meydana gelen olaylar Türkiye Cumhuriyeti tarihine 555K olayı olarak kazınmıştı. Hükümet aleyhine gerçekleştirilen bu gösterilerde Adnan Menderes olayın dışında kalmaktansa öğrencilerin arasına girmiş ve konuşmaya çalışmıştı. Celal Bayar ve Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un şahit olduğu gösteride Adnan Menderes göstericilerin arasında tartaklanmıştı (Öymen, 1986: 217 ve İlkey, 2008).

Olayların iyice kontrolden çıktığını gören Celal Bayar kontrolün sağlanması için daha sert önlemler almaya karar vermişti. Celal Bayar bu konuda attığı en önemli adım o güne kadar olayların akışında çok da görmediğimiz istihbarat örgütü MEH'e görev verilmişti. 555K olayı sonrasında MEH'in verdiği bilgiler ışığında birçok kişi tutuklanmıştı. Bunların arasında çok sayıda subay da bulunmaktaydı. MEH faaliyetlerini artırmış; ancak cuntaya ulaşamamıştı. Tarihi değiştirecek olay ise bu

süreçte yaşanmıştı. Cumhurbaşkanlığı köşküne bizzat Celal Bayar'a gönderilen ihbar mektubu cuntanın varlığını belirtirken iki önemli isim mektupta yer bulmuştu. Bu isimlerden Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı Albay Osman Köksal ve Milli Savunma Bakanı yaveri Adnan Çelikoğlu'ydu. Celal Bayar iddialar sonrasında Osman Köksal ile bizzat görüşmüştü. Bu görüşme sadece Osman Köksal'ın değil Celal Bayar'ın da kaderini belirlemişti. Osman Köksal güven tazelemiş ve hakkında hiçbir tahkikat yapılmamıştı (İpekçi ve Coşar, 1965: 163-164).

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren gelişmeler karşısında yoğun görüşme trafiğine devam etmişti. Warren bu kez Başbakan Adnan Menderes ile görüşmüştü. Adnan Menderes'in İzmir gezisi sonrasında yapılan görüşmede Warren, Menderes'in ziyaret sonrasında son derece dinç ve güçlü olduğunu belirtmiştir. Ülkedeki gelişmeler üzerine yapılan görüşmede, Adnan Menderes yakın zamanda gerçekleşen olayların sakinlik kazandığını belirtmiştir. Bu süreçte muhalefetin tüm çabasına ve parti içinde oluşan muhalefete karşın süreci başarıyla geçtiklerini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Adnan Menderes, bu süreçte ordunun sıkı bir şekilde yanlarında olduğunun altını çizmiştir. Fletcher Warren ile Adnan Menderes görüşmesinde Türkiye'nin ABD ilişkilerinden, iç meselelere kadar kapsamlı görüşmede her iki tarafta olayların son bulduğunu ve hayatın olağan akışına kavuştuğu düşüncesi hâkim olmuştur.³⁶

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren'in tespitine karşın İstanbul ve Ankara'da hayat iyice gerginleşmiş sıkıyönetim sayesinde hayat normal akışını kaybetmişti. 5 Mayıs sonrasında sokaklar sessizliğe bürünmüştü. 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı o yıl Millî Eğitim Bakanlığı tarafından resmi gösterilerin hükümet aleyhine gösteriler olabileceği endişesiyle yasaklanmasına karşın İstanbul ve Ankara'da temsili gösteriler yapılmıştı.³⁷ Ancak bu gösterilerden sonra sokaklar yeniden hareketlenmiş; 21 Mayıs sabahında Harbiye Okulu öğrencileri yürüyüş düzenlemişlerdi. Öğrenci olaylarında bir simge haline gelen Cemal Süreyya'nın "555K" sınıfı yanı sıra Nazım Hikmet'in "*Beyazıt Meydanındaki Ölü*" şiire *Harbiye Marşı* da eklenmişti. Öğrenci olayları karşısında Harbiyeliler uzun süredir darbe planlarının yapıldığı yer olduğundan heyecanını

³⁶ FRUS, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 20 Mayıs 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 363

³⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 18, 19,20.05.1960, s.1; Nihat Erim, a.g.e., s. 710

gizleyememişlerdi. Harbiye Alay Komutanı Müçteba Özden başkanlığında meydanlara çıkmışlardı. Harbiye'den üç subayın darbeci şüphesiyle tutuklanmaları da tetikleyici unsur olmuştu. Okul komutanı Sıtkı Ulay öğrencileri engellemeye çalışsa da başarılı olmamıştı. Harbiyelilerin Ankara sokaklarında yürümeleri cunta içinde büyük heyecana neden olmuştu. Yürüyüşün en ilginç sonucu ise izinsiz yapılan böyle bir gösteri sonrasında hiçbir öğrenci ya da subaya ceza verilememiş olmasıydı (İpekçi ve Coşar, 1964: 175-177 ve Dikici, 2014: 26-27). Artık darbe için her şeyin hazır olduğunu düşünen cuntacılar istihbarata her an yakalanma tehlikesiyle karşı karşıya da kalınca sahneye çıkmaya karar vermişlerdi.

Türkiye'de yaşanan gelişmeler ABD merkezinde de yakından takip edilmişti. Bu kapsamda darbeden hemen önce ABD Dışişleri yetkililerinin ve CIA başkanı Allen Dulles'in katıldığı kapsamlı bir değerlendirme toplantısı yapılmıştır. Toplantıda 21 Mayıs 1960 tarihinde Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşü sonrasında 26 Mayıs 1960 tarihinde ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren'in Washington'a gönderdiği telgrafta Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşü karşısında ordunun hükümet yanında yer aldığı belirtilmiştir. Bu telgraftan iki gün önce 24 Mayıs 1960 tarihinde CIA Başkanı Allen Dulles Türkiye hakkında değerlendirmesi son derece dikkat çekicidir. Fletcher Warren'in Türkiye'de ordunun hükümet yanında yer aldığını sık sık vurgulamasına karşın Allen Dulles, ülkede ordu içerisinde bir hareketliliğin olduğunu öne sürmüştü. Allen Dulles'in değerlendirmesi şöyle belirtilmiştir:

“...Allen Dulles hükümetle muhalefet arasındaki gerilimin devam eden bir tehlike olduğunu bildirdi. İsmet İnönü ile Başbakan Adnan Menderes arasındaki kişisel ihtilaf artık anayasal bir kriz haline geldi. Öğrenci gösterileri artmış, öğrenci olmayanlar da isyana katılmaya başlamıştı. Gösterilere bazı askeri personel bile katılıyor. Türk polisi ve Türk askeri kuvvetleri arasında kayda değer bir karşıtlık var gibi görünüyor. Türk Ordusu bölünmüş durumda, üst düzey subaylar hükümete sadık dururken ve hükümetle muhalefet arasında bölünmüş olan alt düzey subaylar bulunmaktadır. Başbakan Adnan Menderes görüşüne göre hoşnutsuzluğun derecesini fark etmiyor. Allen Dulles, Türkiye'nin durumunun daha da kötüye gideceğine ve ordunun nihayetinde yönetimi ele geçirilebileceğine bile inandığını söyledi.”

Allen Dulles bir gün sonraki toplantıda Türkiye'deki mevcut durumun son derece kritik olduğunu belirtirken ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren'in askerinin bu süreçte durumu ile ilgili yeniden bir değerlendirme talep edilmesini istemişti. ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Türkiye'deki gelişmelerin olağan bir siyasi süreç olduğunu ve kısa sürede çözümleneceği ifade edilirken, Allen Dulles'in kaygılarını karşılamamıştı. Bu durum göstermektedir ki Allen Dulles Türkiye'de askeri darbeyi ön görmüştü. Ancak bunun kimler tarafından nasıl ve ne zaman yapılacağı konusunda bilgiye ulaşamamıştı.³⁸

1.1.3. Ordu ve Siyaset İlişkisi

Türk Devlet geleneğinin en önemli özelliği güçlü ve kurumsal askeri yapıya sahip olmasıdır. Bu özellik her Türk devletinde varlığını göstermiştir. Ordu, devletin bir parçası değil ana unsurudur. Her Türk devleti bir önceki devletten miras aldığı bu yapıyı güçlendirerek devam ettirmiştir. Türk tarihinde onca zafer kazanan ordu kendisiyle birlikte toplumsal hayatı da idame ettirmiştir. Bu yapının en iyi örneği Osmanlı Devleti'nde görülmektedir. Bu yapının uzun yıllar devam etmesinin en büyük nedeni miras aldığı devletlerden gelen köklü gelenektir. Ancak tarihinde onca başarı sığdırmış, Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmesinin en büyük nedenleri arasında da yine bu sistem gösterilmektedir (Cem, 2010: 145-152).

Tarihsel varlığına rağmen ordunun modern doktrin oluşturamaması güncel dengelerdeki rolünü değiştirmiştir. Kendini yenileyemeyen ordu kısa sürede yurtdışından getirilen yabancı subayların etkisinde kalmıştı. Bu süreçte Osmanlı Devleti tarihinde önemli sosyal olaylara neden olan alaylı-mektepli çatışması ortaya çıkmış ve beraberinde birçok sorunu da getirmiştir. Maalesef tüm bu yeniliklere rağmen savaşlarda istenen başarı alınamamıştır. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ve Kurtuluş Savaşında kazanılan zaferler yabancı doktrin ve reformlar neticesinde değil; komutanların azim ve kararlığı, askerinin de yüksek maneviyatı sayesinde elde edilmiştir (Pomiankowski, 2003: 216).

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ordu 1923-1927 yılları arasında Kemalist devrimin öncüsü rolünü üstlenirken, 1927-1938 yılları arasında ise Kemalist devrimin

³⁸ FRUS, Editorial Note, Tarih Belirtilmemiştir, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 364

koruyucusu rolünü üstlenmişti (Özdağ, 1991: 43 ve 87). Kemalist devrimin koruyucusu olan ordu, Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığının iyice ilerlemesi üzerine Genelkurmay Başkanlığında bir toplantı yapmıştır. Toplantıda Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanı'nın kim olacağı sorusuna yanıt aranmıştır. Toplantıya katılan tek sivil, Başbakan Celal Bayar, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a (TBMM'de fikir birliğine varılarak) Cumhurbaşkanlığı teklifinde bulunmuştu. Ancak Fevzi Çakmak bu fikre soğuk baktığını belirtmiştir. I. Ordu'da Kolordu ve Tümen Komutanlarının yaptığı toplantıda Fevzi Çakmak'ın Cumhurbaşkanlığına soğuk bakması üzerine Kurtuluş Savaşının ikinci ismi olan İsmet İnönü'nün bu göreve seçilmesine karar verilmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) içerisinde bu karara karşı çıkanlar olsa da³⁹ 11 Kasım 1938 tarihinde TBMM Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın da katıldığı toplantıda İsmet İnönü, Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur (Özdağ, 1991: 118-119).

İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmesiyle bir dizi düzenleme gerçekleştirmişti. Bu kapsamda bazı isimleri (Celal Bayar ve Şükrü Kaya bu isimlerden en dikkat çekicileridir) yönetimden uzaklaştırmıştır. Sivil yapının yanı sıra askeri kadrolarda da birçok isim görevlerinden el çektirilmişti. Bu isimlerden Fevzi Çakmak yıllarca Türk Silahlı Kuvvetlerinin Genelkurmay Başkanı olmasının yanı sıra Kurtuluş Savaşında üstlendiği görevler ve yıllarca Mustafa Kemal'in yanında yer alması nedeniyle ordu içinde önemli bir simge olmuştu. Fevzi Çakmak'ın emekli ettirilmesi ordu içinde İsmet İnönü'ye karşı tavır oluşmasına neden olmuştu. Bu durum ordu içerisinde muhalif grupların kurulmasına neden olmuştu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ordu içerisinde İsmet İnönü'ye muhalif grupların kurulduğunu dönemin birinci el kaynaklarında görmekteyiz. Ancak bu grupların kimlerden oluştuğu ne kadar güçlü oldukları, varlıkları hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Bu gruplar İkinci Dünya Savaşı koşullarında Kurtuluş Savaşının iki numaralı ismi İsmet İnönü'ye karşı bir hareket için yeterince taraftar bulamamıştı (Başgil, 2006: 148-149).

Bu bağlamda, ordu içerisinde cunta yapılanmalarının köklerinin 27 Mayıs'tan çok daha eskiye gittiği görülmektedir. Bu konuda Alparslan Türkeş'in verdiği bilgiye

³⁹ I. Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay, Genelkurmay II. Başkanı Asım Gündüz'ün karara tepki göstermiştir.

göre ilk darbe teşebbüsünün 1942-1943 yıllarında Çorlu'da bir araya gelen subaylar tarafından planladığını anlaşılmaktadır. Kendisinin de teğmen rütbesinde iken bu grupla irtibat kurduğunu belirten Türkeş, 1946-1947 yıllarına gelindiğinde ordu içinde darbe planlayan birkaç grubun olduğunu belirtmiştir (Türkeş, 2000: 11-12 ve 16-17). Sadi Koçaş'ta cunta yapılanmalarına değinmiş, 1944 yılında Sarıkamış'ta görev yaptığı sırada Alay Komutanı tarafından gizli yapıya davet edildiğini belirtmişti (Koçaş, 1977: 153).

İkinci Dünya Savaşının bitmesi ve oluşan yeni siyasi hava Türkiye'de çok partili hayata geçişi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde kurulan Demokrat Parti (DP) toplumun birçok kesiminin olduğu gibi genç subaylarında umudu olmuştu. Adnan Menderes ve Celal Bayar'ın meydanlarda yaptığı konuşmalar toplumun her kesiminde büyük heyecan ve destek uyandırmıştı. DP toplumun birçok kesimi tarafından desteklenmiştir. Bu desteğin temel nedeni hiç şüphe yok ki CHP'ye karşı oluşan havaydı (Karpuz, 1972: 349 ve 352 ve Ünsaldı, 2008: 57).

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ekonomik sorunlarla mücadele eden genç subaylar sık sık bir araya gelerek ülke gündemini değerlendirmişlerdi. İçinde buldukları zor durumun ana nedenini İsmet İnönü ve CHP olarak gören subaylar kısa zamanda teşkilatlanmışlardı. Kurmay Binbaşı Cemal Yıldırım'ın Harp Akademisine (İstanbul'a) tayin edilmesi neticesinde teşkilatlarını daha güçlendirmişlerdi (Koçaş, 1977: 158). İstanbul Grubu adıyla örgütlenen yapı MEH lokalinde toplanarak dikkat çekmemişlerdi. Başkanlığını Cemal Yıldırım'ın yaptığı cunta darbe için Korgeneral Fahri Belen ile görüşmüşlerdi. Yaklaşan 1950 Milletvekili Genel Seçimi'nden büyük kaygı duyduklarını belirten genç subaylar, 1946 yılında olduğu gibi CHP'nin seçime müdahale etmeden darbe yapmak istediklerini belirtmişlerdi. Fahri Belen böyle bir hareketin felaket doğuracağını belirterek, seçim sonuçlarını beklemeleri gerektiğini söylemişti (İpekçi ve Coşar, 1965: 15-23; Özdağ, 1991: 126).

1950 Milletvekili Genel Seçiminin hemen öncesinde Galatasaray'ın *İmparator* lakaplı başkanı Yusuf Ziya Öniş'in evinde önemli bir görüşme gerçekleşmişti. Görüşmeye Korgeneral Fahri Belen ve DP'nin Genel Başkanı Celal Bayar katılmıştı. Belen eğer CHP seçime müdahale ederse ordu olarak müdahale edileceğini

belirtmişti. Ordunun da desteğini alan DP seçimlerden hemen önce bünyesine iki isim katmıştı. Bunlar Korgeneral Fahri Belen ve Kurmay Albay Ali Seyfi Kurtbey'di. Ordudan istifa edip DP saflarında giren bu iki isim sonra bakan olmuşlardır. DP, 14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçiminde büyük bir zafer kazanmıştı. Yıllardır süren CHP iktidarı yerini büyük umutlar vaadi eden DP'ye bırakmıştı. Ancak tamda bu süreçte yayılan haber DP içerisinde endişeye neden olmuştu. Seçim sonuçlarının alınması üzerine dört General, İsmet İnönü'yü ziyaret etmiş ve izin vermesi durumunda müdahale edeceklerini bildirmişlerdi. Bu haber üzerine Celal Bayar, Seyfi Kurtbek ve Fahri Belen ile görüşmüştü. Seyfi Kurtbek ve Fahri Belen, Celal Bayar'a generallerin böyle bir gücün olmadığını ve tüm gücün kendilerinde olduğunu belirtmişti (İpekçi ve Coşar, 1965: 24-25; Ahmad, 1996: 152). İsmet İnönü'nün bu teklifi reddetmesine karşın Ankara ile Erzurum arasında uçuş yapan askeri uçaktan İsmet İnönü'nün tek umut olduğunu ve desteklenmesi gerektiği belirten bildirimler atılmıştır (Başgil, 2006: 152). DP, ordudan aldığı bu destek ile CHP karşısında güçlü bir duruş sergilemişti. Bunun ilk sinyalini Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye karşı sergilemişlerdi. Seçimden hemen sonra meclis açılışında İsmet İnönü salona girdiğinde DP milletvekilleri ayağa kalkmamışlardı. O güne kadar gösterilen saygı böylece yok edilmişti (Başgil, 2006: 148-149; Ünsaldı, 2008: 63; Zürcher, 2003:347).

Kısa süre sonra ordu içerisinde DP iktidarına tepkiler ortaya çıkmıştı. 1954 yılından itibaren yeniden cuntalar ortaya çıkmıştı. Ancak asıl 1957 yılından itibaren cuntaların genç subaylar arasında yaygın bir hale geldiği görülmektedir. Bunlardan en dikkat çekenleri Tuzla Uçaksavar Okulu Örgütü, Harp Akademisi Örgütü, Okan-Aydemir Grubu, Koçaş Örgütü, Yüksek Kumanda Akademisi Örgütü, Birleşik Örgüt, Özdağ-Esin Grubu adı altından oluşmuştu. DP'den beklentilerin karşılanmaması ve Adnan Menderes'in ordu ile ilişkisine ilgi göstermekten vazgeçmesi genç subaylar arasında büyük rahatsızlığa neden olmuştu (Özdağ, 1997: 53 ve 75-87).

Bu örgütler *Dokuz Subay Olayı* ile gün yüzüne çıkmıştı. Bu olay Faruk Güventürk başkanlığındaki (Kurmay Albay İhami Barut, Kurmay Albay Naci Aşkun⁴⁰, Piyade Binbaşı Ata Tan, Piyade Yüzbaşı Hasan Sabuncu, Piyade Binbaşı Ahmet Dalkılıç,

⁴⁰ Naci Aşkun, 17 Ocak 1961-18 Ağustos 1962 tarihleri arasında MEH Reisi (Başkanı) görevini yürütmüştür. https://www.mit.gov.tr/ikinci_bolum_G5.html/Erişim Tarihi: 06.02.2018

Piyade Yüzbaşı Kazım Özfırat, Emekli Kurmay Albay Cemal Yıldırım⁴¹, Yarbay Samet Kuşçu) dokuz subaydan oluştuğundan *Dokuz Subay Olayı* olarak adlandırılmıştır (Gürsoy, 2012). Subaylar arasında bulunan Yarbay Samet Kuşçu'nun ihbarı neticesinde olay ortaya çıkmıştı. Amaçlarının DP'yi devirip iktidarı İsmet İnönü'ye vermek olduğu iddia edilmişti. Uzun süren yargılama neticesinde delil yetersizliğinden ötürü tamamı serbest bırakılmıştı, Yarbay Samet Kuşçu yalan beyanda bulunmak ve meslektaşlarına iftira etmekten ötürü on yıl hapse mahkûm edilmişti. Tahkikatı idare eden sorgu hâkimi General Arif Onat tüm mücadelesine karşın herhangi bir ize ulaşamamıştı. Tahkikat sırasında Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'e iki kurmay binbaşının ismi bulunan ihbar mektubunda gönderilmişti. Bunlar 27 Mayıs'ın baş aktörlerinden Orhan Erkanlı ve Suphi Gürsoytrak'tı. Arif Onat bu isimleri sorguya alana kadar, Milli Savunma Bakanının özel kalemine kadar sızan cuntacılar, Orhan Erkanlı ve Suphi Gürsoytrak'a haber vererek ortak ifadeler vermelerini sağlamıştır. Arif Onat iki gün sonra sorguya aldığı isimlerden hiçbir şey elde edememiştir (İpekçi ve Coşar, 1965: 12-13; Erkanlı, 1972: 172).

Birbirinden habersiz cuntalar ordu içerisinde kendileri gibi düşünen yapıların olduğunu öğrenmişler ve cesaretlenmişlerdi. Dokuz Subayı olayının hemen öncesinde Ankara'da Savunma Bakanlığında önemli bir görüşme yapılmıştı. Faruk Güventürk, darbe için başkan arayışına girişmişti. Bu kapsamda İsmet İnönü ile temasa geçilmesine karar verilmişti. Avukat Saim Bisalman aracılığıyla yapılan görüşme teklifini İsmet İnönü kabul etmemiş ve parti nezdinde böyle bir girişim yapılmamasını istemişti.⁴² Böylece Savunma Bakanı Şemi Ergin'e teklif götürmeye karar verilmişti. Görüşmeyi ayarlayan Savunma Bakanı emir subayı Adnan Çelikoğlu'da yine cuntanın üyelerinden birisiydi. Şemi Ergin, Faruk Güventürk'e kendisinin bir avukat olduğunu belirterek böyle bir harekete başkanlık

⁴¹ Celal Bayar ile Cemal Yıldırım 1946 yılında DP yöneticileriyle İstanbul'da Selahattin Güvendiren'in evinde görüşme yapmıştır. Bu görüşme de Yıldırım, CHP'ye karşı bir hükümet darbesi teklif etmişti. Bu teklif karşısında Menderes ve Bayar nasihat ederek olaydan vazgeçirmişlerdi (Bayar: 1969: 120).

⁴² Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, a.g.e., s. 62; Dündar Seyhan anılarında 1957 yılında CHP ve İsmet İnönü ile irtibat kurulduğunu belirtmiştir. Ancak İsmet İnönü'nün cuntaya itibar etmediğini belirtmiştir (Seyhan, 1966: 63-65). Orhan Erkanlı, İsmet İnönü'nün ihtilaldan haberi olup olmadığı sorusuna anılarında şu cevabı vermiştir (Erkanlı, 1972: 311): “ *Paşa'nın (İsmet İnönü'nün) bu işten haberi vardı' görüşü ve dedikoduları tamamıyla yalandır. Paşa'nın bizim örgütümüzle direkt bir irtibatı hiçbir zaman olmamıştır. Eminim ki haberi olsaydı bizi resmi makamlara bildirirdi. Paşa'nın devlet anlayışı ve meşruiyet felsefesi bunu gerektirir...*”

edemeyeceğini belirtmişti.

Görüşme yapıldığı sıralarda İstanbul'da Samet Kuşçu, darbe yapılacağı ihbarında bulunmuştu. Faruk Güventürk görüşmesinden sonra kriz masasına oturan Şemi Engin, birkaç saat öncesinde kendisine başkanlık teklif edilmesine karşın büyük bir sakinlikle Samet Kuşçu'nun ihbarı karşısında ordunun böyle bir eylem içerisinde olacağına ihtimal vermediğini belirtmişti (Birand vd., 2007: 97-98; İpekçi ve Coşar, 1965: 64-66).

DP içerisinde yankı bulan olay neticesinde Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin istifa etmişti. Adnan Menderes en çok güvendiği isimlerden Ethem Menderes'e bu görevi vermişti. Milli Savunma Bakanının değişmesiyle hükümet konuya Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın tüm ikazlarına rağmen yeterince ilgi göstermemişti (Özdağ, 1997: 106-109). 21 Ocak 1958 tarihli CIA raporunda olayın önemi vurgulanmıştı. Ordu içerisinde böyle bir hareketlenmeye dikkat çekmişti. CIA, MEH'ten konu hakkında bilgi almıştır (Bezci ve Borroz, 2016). CIA, ordu içerisinde DP karşıtlığının çok daha derinlerde olduğunu ve CHP'ye karşı yapılan baskılarla daha da arttığı vurgulamıştır. CIA, Milli Savunma Bakanının günah keçisi seçildiğini böylece istifa ettirildiği belirtmiştir.⁴³ Yeterince üzerine gidilmeyen ve araştırılmayan bu konu ordu içinde gizli örgütleri cesaretlendirmiştir.

Talat Aydemir, Dokuz Subay Olayı sonrasında MEH'in subayları izlediği ile ilgili bilgiler geldiğinden toplantıları seyrekleştirildiğini belirtmiştir. MEH içindeki Reşat Bey isminde birisi tahkikatlar sonrasında kendilerine durumun hassasiyetini bildirmiştir. Alınan önlemler sayesinde 27 Mayıs 1960 darbesini yapacak kadro yoluna devam etmiştir (Aydemir, 2010: 38-39).

Cunta deşifre olmaktan kurtulmuştu ancak bir başka önemli sorun olan başkanlık ile karşı karşıyaydı. Sadi Koçaş başkanlık için Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Necati Tacan ile görüşmüştü. Necati Tacan uzun uzun plan hakkında bilgi aldıktan sonra kabul etmişti. Necati Tacan teklifi kabul ettikten sonra Sadi Koçaş'a eğer

⁴³ NSC Briefing, 21.01.1958, CIA-RDP79R00890A000900050015-7; 24 Şubat 1958 tarihli başka bir raporda ordu içerisinde DP politikalarından hoşnut olmayan çok subayın olduğu ve bunların yoğun olarak Hava ve Deniz kuvvetlerinde yoğunlaştığı belirtilmiştir. Menderes yönetiminin bu duruma başlarda verdiği tepki kısa zamanda etkisini kaybetmişti. Bunun temel nedeni Menderes, ordu içerisinde böyle bir hareketin varlığına ihtimal vermemiş ve bazı yüksek rütbeli subayların yerini değiştirmenin, birkaç generalin emekli etmenin yeterli olacağını düşünmüştür. Central Intelligence Bulletin, 24.02.1958, CIA-RDP79T00975A003500200001-0

kendisine bir şey olursa Cemal Madanoğlu ile görüşülmesini önermişti (Koçaş, 1977:401-407).

Necati Tacan'ın başkanlık teklifini kabul etmesi cunta içerisinde büyük memnuniyetle karşılanmıştı. Ancak cuntanın bu sevinci Necati Tacan'ın ani ölüm haberi ile yarım kalmıştı. Cunta, Necati Tacan'ın yerine başkan adayı aramaya başlamıştı. Necati Tacan'ın işaret ettiği Cemal Madanoğlu yerine daha üst rütbeli olan (Necati Tacan'dan sonra yerine atanan) Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel belirlenmişti. Cemal Gürsel, Menderes hükümetine muhalifti. Cemal Gürsel'e başkanlık teklifini yapmak için Necati Tacan'da olduğu gibi Sadi Koçaş görevlendirilmişti. Sadi Koçaş teklif yapmak için Almanya'da gerçekleşecek olan kış olimpiyatlarını seçmişti. Bir fırsatını bulup teklifi yapmayı planlamıştı. 1959'un şubat ayında Almanya'da Cemal Gürsel'e teklif yapmak için fırsatını bulmuştu. Sadi Koçaş ülkenin içinde bulunduğu durumdan başladığı konuşmada Cemal Gürsel'den destek buldukça konuyu cuntaya kadar getirmişti. Sadi Koçaş'ın heyecanına karşın Cemal Gürsel sakin bir şekilde dinlemişti. Sadi Koçaş, darbe planının tüm detaylarını anlatmıştı. Cemal Gürsel teklifi kabul etmişti. Bu kabul sonrasında Cemal Gürsel'in cuntadaki ismi Faik Bey olmuştu (Koçaş, 1977: 435-457).

1.1.4. Ekonomik Gelişmeler

DP'nin iktidara gelmesi o güne kadar sürdürülen ekonomi politikasından olumsuz etkilenenler için umut vermişti. Ekonomik vaatler Adnan Menderes'in seçim meydanlarında söylevlerinin ağırlığını oluştururken, bunlara hükümet programında da geniş yer verilmişti. Programda, tek parti hükümetlerinin sürdürdükleri sıkı ekonomi politikalarının ülkenin birçok kısmını son derece olumsuz etkilediği vurgulanmıştı. Bu nedenle Adnan Menderes DP hükümetinin çeşitli sektörlerin ihtiyaçlarını ve hedeflerini ayrı ayrı ele alarak yepyeni bir ekonomi yaratacağını ve ülkeyi feraha erdireceklerini belirtmiştir.⁴⁴

Mehmet Altan, DP'nin ekonomik politikalarını 1950-1955 arasında sorunsuz olduğunu, 1955 sonrasında ise problemler yaşandığını belirtmektedir. Mehmet Altan sorunsuz dönemi şöyle açıklamaktadır (Altan, 2006: 62-63):

“... Amerika'nın patronluğu altındaki kapitalist sistemin kendisine verdiği yeni

⁴⁴ <http://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP19.htm>/Erişim Tarih: 09.03.2017

görevlere uygun ekonomik politikalar, başka bir deyişle, dış krediye dayalı tarımsal gelişme yürürlüğe konulmuştur. Alınan dış krediler, pazarın büyütülmesine dönük olarak, ulaşım, haberleşme ve tarım kredisine dönük bayındırlık yatırımlarında kullanılıyordu. Bir yandan da tarımsal makine ve traktör alımına büyük bir hız verilmişti. Öyle ki 1940 yılında 1.033 adet olan traktör sayısı, 1955 yılına gelindiğinde 40.000 yükselmişti. Bu makineleşme, sürülen alanların da hızla genişlemesine sebep oldu. 1950 yılında 14.542.000 hektar olan ekili arazi, 1956 yılında 22.453.000 hektara ulaşmıştı...”

Menderes Hükümetleri süresince tarım kesiminin milli hasıla da yeri artmıştı. 1952-1953 yıllarında milli hasılda tarımsal gelir oranı %45,2 ulaşmıştı (Boratav, 2006; 101). DP'nin bu atılımı CIA'nın raporlarına yansımıştır. Ülkedeki tarımsal üretimdeki makineleşmeye dikkat çeken CIA, iptidai şekillerde yapılan tarımdaki bu gelişmeyi ABD'nin ekonomik yardımların önemli bir etkisi olduğunu öne sürmüştür. Buna örnek olarak 1948 yılında ülkedeki traktör sayısını 1.000 verirken, 1955 yılında traktör sayısını 42.000 olarak vermiştir.⁴⁵ Ülkedeki tarım yatırımlarını övgüyle bahseden CIA, gübre ve finans desteklerin bu gelişmede etkili olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶

DP'nin ekonomik politikaları ilk yıllarında son derece olumlu sonuçlar verse de göstergeler kısa sürede tersine dönmüştü. Yatırımların bir plan doğrultusunda yapılmaması ekonomi üzerine büyük baskı oluşturmuştu. ABD'den alınan krediler ve hibelerle sağlanan ekonomik ilerleme bu kaynaklarda yaşanan sıkıntılar neticesinde ekonomide sorunların yaşanmasına neden olmuştu. ABD ve Kanada'nın II. Dünya Savaşı yıllarında depoladığı tarım ürünlerini savaş sonrasında piyasaya sürmeleri tarım ürünleri fiyatlarında gerilemeye neden olmuştu. Tarım ürünlerindeki fiyatlardaki bu düşüş ülke gelirinin de önemli bir şekilde düşüşüne neden olmuştur (Altan, 2006: 64).

DP iktidarı son yıllarında ekonomik baskı altında kalmıştı. 1958 yılının ağustos ayında Batılı ülkelerin anlaştığı 359 milyon dolarlık ekonomik yardım ve kredi anlaşması karşılığında DP, devalüasyon ve ekonomik yatırımların kısıtlanması gibi bir dizi ekonomik adımı içeren adımlar atmaya söz vermişti. DP dönemi kredi borcu

⁴⁵ TÜİK verilerine göre 1952 yılında 40.282 traktör bulunmaktadır (Tüik, 2014: 206).

⁴⁶ CIA, 21 Şubat 1956, CIA-RDP79R01012A007500030001-7

1,2 milyar dolara ulaşmıştı. Böyle bir kredinin ödenmesi için atılacak adımlar toplum da olumsuzluklara neden olmuştur. Tam da bu süreçte Batılı devletlerin ağır baskı altında tuttuğu ülke ekonomisinde planlanma ve yatırımları yeniden gözden geçirilmesi teklifine DP hükümeti sıcak bakmamıştı. Krediler karşısında alınan önemler şehirli üzerinde baskıya neden olmuştur. Bu baskı kısa sürede politik karşılığı doğurmuştu.⁴⁷

Dış ticaret açığının yükselmesi, doların bulunmaması 1959 yılında hayat pahalılığı bakımından Türkiye, Brezilya'dan sonra ikinci sırada yer almıştır. ABD ve diğer Batılı ülkelerin kredi vermeyeceğini söylemeleri ise ekonomik verileri alt üst etmişti. Bunun üzerine IMF hazırladığı ve uzun süre uygulatmaya çalıştığı istikrar programı apar topar yürürlüğe konulmuştu. Bu programla devalüasyona gidilmiş, Türk lirasının değeri düşürülmüştü. KİT'lerin ürün fiyatları yükseltilmişti. Ülkede planlı yatırımın ilk adımları atılmıştı. Böylece IMF, Dünya Bankası, OECD gibi kuruluşlardan 359 milyon dolarlık kredi sağlanırken vadesi geçmiş kredi ödemelerinin (yaklaşık 400 milyon dolara ulaşmıştı) ertelenmesini sağlamıştı (Zürcher, 2003: 349).

DP'nin ekonomik politikalarına yabancı şirketler destek vermişti. CIA bu desteğin yapılacak bir seçimde yabancı şirketlerin DP'ye ekonomik bir destek haline dönüşeceğini iddia etmişti. Bu desteğin muhalefetin tepkisine neden olacağından ötürü olumlu karşılamamıştı. Böyle bir desteğin basında da yer bulmasından çekinen ABD tavrını şirketlere iletmiştir.⁴⁸

1.2. 27 Mayıs 1960 Darbesi

27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde hem yurt içinde hem de yurt dışında gelişen olaylar neticesinde Ankara'da siyaset son derece gergin bir hal almıştı. Muhalefetin tüm uyarılarına karşı hükümetin gerekli adımlar atamaması, öğrenci olaylarının daha da şiddetlenmesine neden olmuş, olaylar siyaset üzerinde büyük bir baskı unsuru haline gelmiştir. Ancak siyasi hayattaki bu son derece gergin hava Ankara ve İstanbul dışında yurdun diğer kesimlerinde siyasi hayatı bu denli etkilememişti. Ülke siyasetinin kalbinin attığı bu iki şehir dışında gerek siyasi gerekse sosyal hayat

⁴⁷ NSC Briefing, 06.01.1959, CIA-RDP79R00890A001100010032-9

⁴⁸ Central Intelligence Bulletin, 17.03.1960, CIA-RDP79T00975A005000150001-9

olağan akışında devam etmişti. Adnan Menderes darbeden on gün önce İzmir’de yaptığı mitingde büyük sevgi gösterileri ile karşılaşmıştı (Başgil, 2006: 21).

Cunta, plana son halini vermek ve bu gergin dönemden faydalanmak için harekete geçmişti (Esin, 2005: 185). Ancak cuntanın başkanı Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel 6 Mayıs 1960 tarihinde zorunlu izne ayrılmıştı. Cemal Gürsel görevinden ayrılması üzerine kaleme aldığı mesajda “*Bu sıralarda memlekette esen hırslı politika havasının zararlı tesirlerinden kendinizi korumasını biliniz. Bütün gayretimiz, memleket müdafaası için, lazım olan kudretimizi arttırmaya ve onu en yüksek dereceye çıkarmaya hasretiz*” ifadelerini kullanmıştır (Özkaya, 2005:152). Bu ifadeler cuntaya moral vermek için kullanılmıştı. Cemal Gürsel’in görevinden ayrılması darbe planlarını alt üst etmişti. Cemal Gürsel görevden alınmadan hemen önce 3 Mayıs 1960 tarihinde Milli Savunma Bakanına hitaben uzun bir mektup kaleme almış ve mevcut durumdan duyulan rahatsızlığı vurgulamış; önlemler alınması gerektiğini belirtmiştir (Özdağ, 1997: 288). Bu da göstermektedir ki Cemal Gürsel, darbenin hemen öncesinde hükümeti gerginlik hakkında uyarılmış ve adımlar atmasını beklemiştir.

Cuntanın başkanı Cemal Gürsel görevinden ayrılması ve ikamet ettiği İzmir’de istihbarat tarafından sıkı takibi ile etkisiz hale getirilmişti. Cunta, planların sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için Cemal Gürsel ile kimsenin görüşmemesi hatta konuşmaması kararını almıştı. Ancak İzmir’e giden Alparslan Türkeş’in bu karara rağmen Cemal Gürsel ile görüştüğü bilgisi cunta üyesi olan Suphi Karaman’a istihbarat içerisindeki arkadaşı tarafından iletilmişti. Alparslan Türkeş’in, Cemal Gürsel ile görüşme yaptığını reddetmesine karşın cunta üyeleri tarafından darbe gününe kadar Alparslan Türkeş ile tüm irtibat kesilmişti. Cunta attığı adımlarda son derece hassas davranmıştı. Her an açığa çıkma tehlikesi ile karşı karşıya olan cunta, başkanlık için Cemal Gürsel sonrasında bir başka isim İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Fahri Özdilek’e teklif götürmüştü. Ancak Fahri Özdilek teklifi reddetmişti. Bunun üzerine, listedeki bir başka isim Cemal Madanoğlu’na başkanlık teklif edilmişti. Cemal Madanoğlu Kara kuvvetleri Komutanlığı Lojistik Başkanı görevindeydi. Elinde herhangi bir birlik yoktu ve rütbesi tümgeneralidi; ancak başkanlık için cuntanın listesindeki son isimdi. Orhan Kabibay tarafından 14 Mayıs 1960 tarihinde yapılan teklife Cemal Madanoğlu olumlu cevap vermişti (İpekçi ve

Coşar: 154-158 ve 161-162).

18 Mayıs 1960 tarihinde Ankara'da cunta üyeleri arasında son derece önemli bir toplantı yapılmıştı. Bu toplantıya İstanbul'dan Orhan Kabibay'ın yanı sıra Sezai Okan, Sami Küçük, Ekrem Acuner, Ertuğrul Alatlı, Fikret Kuytak, Muzaffer Yurdakuler katılmıştı. Toplantıda darbe planı bir kez daha gözden geçirildikten sonra, kararlaştırılan planın en kısa zamanda gerçekleştirilmesi kararı alınmıştı. Bu kararda, yaşanan siyasi gelişmelerin yanı sıra deşifre olma tehlikesi etkili olmuştur. Tarih konusunda 20 Mayıs'ta Hindistan başbakanının yapacağı ziyaret nedeniyle, darbe herhangi bir uluslararası krize neden olmaması için ziyaret sonrasında bırakılmıştı (İpekçi ve Coşar, 1965: 165-166). Toplantıda sadece darbenin ne zaman ve nasıl yapılacağı değil ayrıca darbe sonrası da ele alınmış ve kurulacak kabinede sivil ve askeri denge tartışılmıştı. Toplantı neticesinde Milli Savunma, İçişleri ve Ulaştırma Bakanlıklarının askeri, diğerlerinin de sivil olmasına karar verilmişti (İpekçi ve Coşar, 1965: 168).

23 Mayıs 1960 Pazartesi günü cuntaya sonradan katılmış olan İrfan Baştuğ'un 14 Mayıs Mahallesinde bulunan evinde yapılan toplantıda *darbe planına* son nokta konmuştu. Genç subaylar bir an evvel darbenin gerçekleşmesini istemişlerdir. Buna karşın Cemal Madanoğlu daha sakin bir tutum sergilenmesinin önemini vurgulamıştı. Cemal Madanoğlu'nun öncelikle görevdeki Kuvvet Komutanlarına bilgi verilmesini ve Cumhurbaşkanı'nın istifaya davet edilmesini, etmediği takdirde ordunun yönetime el koyacağını belirtilmesi teklifi kabul edilmemişti. Tüm görüşmeler neticesinde darbenin Adnan Menderes'in Atina'ya yapacağı gezi sırasında yani 25-26 Mayıs gecesinde yapılması planlanmıştı.⁴⁹ Adnan Menderes'in Atina'ya yapacağı ziyaretten vazgeçip 25 Mayıs'ta Eskişehir'e gitmesi darbe tarihini 26-27 Mayıs tarihine ertelenmesine neden olmuştu.⁵⁰

⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, darbenin planlanma sürecinde müdahalenin Adnan Menderes'in şehir dışında olmasının bir tesadüf olmadığını tam tersine komite tarafından uygun görüldüğünü belirtmiştir. Bunun nedenini ise Türkiye'nin ABD ile yaptığı ikili anlaşmalarda hükümete yapılacak silahlı bir saldırı durumunda da ABD'nin müdahale edeceği karar olduğunu ve bunun herhangi bir darbe durumunda hükümetin talebi doğrultusunda ABD'nin müdahale etme tehlikesi doğabileceği ihtimali karşısında cunta, Menderes'in şehir dışında olmasını fırsat bilmiştir (Aydemir, 2011: 393-394).

⁵⁰ Sami Küçük bu erteleme nedenini 25 Mayıs gecesi yapılan toplantıda Ekrem Acuner toplantının başında söz alarak harekete katılacak olanların bir orgeneral olmadan destek vermeyeceklerini belirtmesinin etkili olduğunu ifade etmiştir. Bu durum karşısında aralarında en üst rütbeli Tümgeneral

Öğrenci olayları ve DP'nin kendi içerisinde baş gösteren güçlü muhalefet karşısında Adnan Menderes çıkış yolları aramıştı. Bu havadan uzaklaşmak ve daha on gün önce İzmir'deki gibi meydanlarda moral bulmak için 25 Mayıs tarihinde ani bir kararla Eskişehir'e gitmişti. Adnan Menderes Eskişehir'e vardığında il heyeti tarafından düzenlenen karşılama töreninde subayların Adnan Menderes'e sırtlarını dönmeleri, Menderes yönetimine o güne kadar verilmiş en güçlü sinyallerden biri olmuştur. Oysa Adnan Menderes Eskişehir'de çok önemli açıklamalarda bulunmuştu. DP içerisinde de büyük eleştirilere neden olan Tahkikat Komisyonu'nun kaldırıldığını açıklamıştı. Adnan Menderes son konuşmasında seçimlerin mümkün olan en kısa sürede yapılacağını açıklamıştı. Ne var ki, mikrofonun bozulması neticesinde Adnan Menderes halka çıplak sesle hitap etmek zorunda kalmış ve herkes tarafından beklenen açıklama duyulmamış ve etkili olamamıştı. Adnan Menderes Eskişehir'de konuşmasını yaparken, cunta başbakanı devirmek için harekete geçmişti (Batur, 1985: 78-79; Birand vd., 2007: 127). Bir başka seçim açıklamasını hükümetin önemli ismi Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu yapmıştır. Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Fransız Gazetelerine verdiği demeçte en kısa zamanda seçimlere gidileceğini belirtmişti (Milliyet, 27.05.1960:1). Bu ifade de Adnan Menderes'in mikrofonsuz konuşması gibi duyulmamıştı.

27 Mayıs'ın ilk saatlerinde cunta Cemal Madanoğlu başkanlığında harekete geçmişti. İstanbul ve Ankara'da başlayan hareketin önemli bir kısmı da Başbakan Adnan Menderes'in Eskişehir'de olmasından dolayı Eskişehir'de yaşanmıştı. Ancak darbe karşısında en güçlü kale Çankaya olmuştu. Yaklaşık üç buçuk saatte hemen hemen hiçbir direnişle karşılaşmadan ülke yönetimini ele alan cuntaya karşı Çankaya'da ciddi bir direniş gösterilmişti. Celal Bayar, darbe haberi üzerine direnişe geçerse de stratejik merkezlerden birisi olan Cumhurbaşkanlığı muhafız alayı komutanı Osman Köksal cuntacının 1956 yılında kurucularındandı. Celal Bayar'ın güvenini kazanan Osman Köksal, son direnişin kırılmasında çaba göstermiş ancak başarılı olamamıştı. Çankaya'nın düşmemesi halinde bütün planlarının alt üst olacağını bilen cunta, Cumhurbaşkanlığı etrafında askeri yığınak yapmıştı. Bütün namlular köşke

(Cemal Madanoğlu) olduğundan Sezai Okan bu durum karşısında Ekrem Acuner'e karşı sert bir konuşma yaparak arkadaşlarıyla beraber evlerine gitmelerini istemiştir. Ancak bir gün sonra Ekrem Acuner ve arkadaşlarının bu şartı uygulamayacakları belirtilince darbe gerçekleşmişti (Küçük, 2008: 92).

çevrilmişti.

Tüm baskılara karşın Celal Bayar direnmişti. İttihat Terakki'nin sekreteri, Galip Hoca ismiyle Ege bölgesinde Kurtuluş Savaşı mücadelesini örgütleyen, Atatürk döneminde Başbakanlık da dâhil olmak üzere birçok görevde bulunan Celal Bayar direnmişti. Ancak onu savunacak birlik bile cuntanın emrine girmişti. Celal Bayar cebindeki silahla intiharı son anda engellenmiş, zorla arabaya bindirilmiş ve Cumhurbaşkanı olarak geldiği yolu dolduran askerler arasından harp okuluna götürülmüştü (Mumcu, 1987: 74-90). 27 Mayıs sabahında Eskişehir'den hareket eden Başbakan Adnan Menderes Kütahya'da, Cumhurbaşkanı ise ikna edilememesi üzerine Çankaya'da gözaltına alınmasıyla ülke yönetimi artık cuntanın olmuştu. 27 Mayıs sabahı Alparslan Türkeş'in okuduğu bildiri ile darbe halka duyurulmuştu. Bildiride:

"Sevgili Vatandaşlar, Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini ele almıştır. Bu harekâta Silahlı Kuvvetlerimiz; partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında, en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi, hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır.

Girişilmiş olan bu teşebbüs, hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdareimiz, hiç kimse hakkında şahsiyata müteallik tecavüz-kâr bir fiile müsaade etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup bulunursa bulunsun, her vatandaş; kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların, partilerin üstünde aynı milletin, aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeden birbirlerine karşı hürmetle ve anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir.

Kabineye mensup şahsiyetlerin, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sığınmalarını rica ederiz. Şahsi emniyetleri kanunun teminatı altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz, Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamen riayettir.

Büyük Atatürk'ün 'Yurtta sulh, cihanda sulh' prensibi bayrağımızdır.

Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. Düşüncemiz 'Yurtta sulh, cihanda sulh'tur.' diye belirtmiştir.⁵¹

Darbe haberi kısa sürede tüm ülkeye yayılmıştı. Herkes şaşkındı, son bir ayda yaşanan onca gerginliğe, onca ihtilal söylevlerine rağmen böyle bir son şaşkınlık yaratmıştı. Bu şaşkınlığın en büyük nedeni DP iktidarının bir gecede, hatta birkaç saatte, çürük bir bina gibi yıkılıp gideceğini kimsenin tahmin edememiş olmasıydı (Başgil, 2006: 19). DP iktidarı 27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde yaşanan gelişmelere karşı çözüm üretememiş, yaşanan gelişmelere direnç gösterememiş, içi boşaltılmış bir hale getirilmişti.⁵²

27 Mayıs 1960 darbesi dönemin istihbarat örgütü olan MEH tarafından da haber alınamamıştı. Mehmet Eymür anılarında MEH'in Teknik Servis Şefliği'nin sorumlusu olan babası Mazhar Eymür'ün darbe haberine almasını anılarında şöyle ifade etmiştir (Eymür, 2005: 28):

“26 Mayıs 1960 gece yarısına doğru babama telefonla bilgi geldi. İhtilal hareketi başlamıştı. Babamı ilk defa telaşlı görüyordum. Hemen yakında oturan birkaç personel çağrıldı, nöbetçi erlere herhangi bir müdahaleye karşı koymamaları için talimat verildi. Babamın yardımcılarında Necdet Bey de yakınlarda oturduğundan hemen daireye geldi. Birlikte, en üst katta, lojmanın karşısındaki dairede bulunan ‘özel dinleme’ bölümüne geçip, buradaki bazı bant ve evrakı imha ettiler. Öğrendiğime göre orada muhalefet partisi CHP ve onun yöneticileri izleniyordu. Babam Necdet Bey'e ‘Kaç kere söyledim, bizi bu işlere karıştırmayın diye bir türlü dinletemedim’ şeklinde yakınıyordu.”

⁵¹ Metnin yazılması hususunda Alparslan Türkeş anılarında darbe gecesi tüm planlar yapıp harekete geçirilmeye başlandığı saatler darbe metnini kendisinin kaleme aldığını ve gece geç saatlerde başladığı metni sabahın ilk saatlerinde tamamlayarak okuduğunu belirtmiştir (Türkeş, 2000: 23). Buna karşın MBK Üyesi Şükrü Özkaya, 26 Mayıs akşamında karargâhta bulunan Tuğgeneral Sıtkı Ulay, Kurmay Albay Mithat Ceylan ve Alparslan Türkeş tarafından kaleme alındığını okunması içinde kalın ve tok bir sese sahip olduğu için Alparslan Türkeş'in görevlendirildiğini belirtmiştir. Alparslan Türkeş bu görevlendirmeyi öncelikli olarak kabul etmeyerek karargâhta kalmayı istemiştir; ancak ikna edilerek İrfan Solmazer tarafından Radyo evine götürüldüğünü belirtmiştir (Özkaya, 2005:206; Küçük, 2008:96).

⁵² DP döneminde bürokrat ve siyasetçiler arasındaki ilişkileri konu alan çalışmalar yeterince bulunmamaktadır. Bu durum İhtilal olgusunun iyiden iyiye dillendirildiği bir dönemde bürokrasinin tepkisizliği ile karşılaşmıştır. Bu durum darbe çalışmalarının zenginleşmemesine ve daha iyi anlaşılmasına neden olmaktadır (Arzık, 1966).

27 Mayıs 1960 darbe sabahında kargaşa yaşanmıştı. Darbe yapılmıştı ve kimin ne yapacağı belli değildi. En önemli soru ise darbenin kimler tarafından yapıldığıydı. Bu ortamı Kenan Evren anılarında şöyle anlatmaktadır (Evren, 1990: 123):

“İhtilali ilk haber veren sabaha karşı 04:00’de kapı komşumuz oldu. Kapıyı çalarak radyoyu dinlememizi söyledi. Radyoyu açtığımızda ordunun yönetime el koyduğunu öğrendik. Hepimiz sevinmiştik ancak ihtilalin başı kimdi onu bilmiyorduk....

... Kurmay başkanı olarak okula (Ordu Donatım Okulu) ben komuta etmeye başladım. Hiçbir yerden emir almamıştık, ne yapacağımızı bilmiyorduk. İhtilal karargahının şimdiki Genelkurmay Harp tarihinin bulunduğu binada faaliyet gösterdiğini öğrendim. Arabama atlayarak oraya gittim. Ana baba günü gibi giren çıkan belli değildi. Bir kurmay subay gördüm, ondan ne yapacağımız sordum. Okul etrafındaki yolları kontrol etmemizi araçları aramamızı sokağa çıkma yasağına uymayanları ve şüpheli gördüğümüz kişileri Sıkıyönetim Komutanlığına getirmemizi söyledi. ... Öğle saatlerine doğru Kara Kuvvetleri Komutanlığından emekli olup İzmir’e yerleşen Orgeneral Cemal Gürsel’in uçakla Ankara’ya getirildiği ve Devlet Başkanlığı görevini aldığını öğrendik. Bu haber içimize su serpti.”

Darbeyi gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi (MBK), Türk Silahlı Kuvvetlerine ait subaylardan oluşsa da bağımsız bir yapı gibi çalışmıştır. İzmir’de bulunan Cemal Gürsel, darbe günü hemen Ankara’ya gelmişti. MBK Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel 27 Mayıs 1960 günü saat 16.00’da radyodan bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında son bir ayda gerçekleşen olaylar nedeniyle ülkede asayişin bozulduğunu, kardeşin kardeşe düşman olduğunu ve sonuç olarak yaşanan siyasi krizler nedeniyle yönetime el koyduklarını belirtmiştir. Bu hareketin amacının demokratik bir seçim neticesinde sivil hükümete iktidarı bırakmak olduğundan kendisinin diktatörlük gibi bir hevesinin olmadığını en kısa zamanda seçimlerin yapılacağını belirtmiştir (Milliyet Gazetesi, 28.05.1960:1).

Cemal Gürsel 27 Mayıs 1960 darbesinin hukuksal alt yapısını belirtirken TSK İç Hizmet kanununun 35. Maddesinde yer alan *“Silahlı kuvvetlerin vazifesi; Türk Yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır”* maddesindeki hususlara uygun olarak müdahale edildiğini belirtmiştir. Ancak burada en önemli çatışma anayasaya aykırı davranıldığı iddia edilen Adnan

Menderes'in devirmesiyle cunta, anayasayı yok saymış ve yerine kendi anayasasını koymuştu. TSK İç Hizmet kanununun 43. Maddesi "*TSK her türlü siyasi tesir ve düşüncelerin dışında ve üstündedir. Bundan ötürü Silahlı Kuvvetler mensuplarının siyasi parti ve derneklere girmeleri, bunların siyasi faaliyetleri ile münasebette bulunmaları, her türlü siyasi gösteri, toplantı işleme karışmaları ve bu maksatla nutuk ve beyanat vermeleri ve yazı yazmaları yasaktır.*" ifadesi kendi içinde bir karmaşa yaratmıştır (Erkanlı, 1972: 291; Cemal, 2010: 366-367 akt Özdemir, 1989: 217-218). Bu karmaşa ile Türkiye Cumhuriyeti tarihinden birçok kez karşılaşmıştır. Bu çalışmanın da ilerleyen bölümlerinde aynı çelişki ortaya konmuştur. Ordunun görevi siyasetin üstünde olduğundan siyasi faaliyetlerde bulunmaları yasaklansa da; birçok kez siyasetin içinde bulunmuş ve siyaseti şekillendiren etkin güç olmuştur.

Darbe haberi Washington'da da geniş yankı uyandırmıştı. ABD basını Türkiye'de yaşanan darbeye büyük ilgi göstermişti. Radyodan yarım saat aralıklarla yapılan haberlerde Türkiye'deki gelişmeler aktarılmaya çalışılmıştı. Cunta'nın Washington'da bulunan temsilcisi Dündar Seyhan, darbenin ABD'nin bilgilendirilmesini anılarında şöyle ifade etmiştir (Seyhan, 1966: 80-81):

"Amerikan makamlarını, Türk ihtilali hareketinin mahiyeti hakkında bilgili kılabilmek için harekete geçmek ilk işim olmuştu. Sefarethanenin mevcut statüsü karşısında resmi bir sığata sahip olmadığım için, yetkili Amerikan makamlarıyla direkt irtibata geçmeme imkân yoktu... Amerikan Hariciyesine resmen müracaatı ne kendime yakıştırdım ne de ihtiyaca uygun buldum. Sadece, Amerikan Hariciyesinde Türk masasına bakan bir Amerikan yetkilisine olayların gayesini kısaca belirtmekle yetindim."

CIA'nın 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında hazırladığı belgelere bakıldığında beklenmedik bir harekâtla karşılaştığı ortadadır. Darbenin kimler tarafından nasıl gerçekleştirildiği konusunda bilgi sahibi olmayan CIA, bu durumu belgelerine de yansıtmıştır. CIA darbe sonrasındaki en büyük kaygısı, darbenin Sovyet Rusya yanlısı bir cunta tarafından gerçekleştirilmesi olmuştur. Bu nedenle darbeyi gerçekleştiren isimlerin Sovyet Rusya yanlısı olup olmadığını, cuntanın görüşünü anlamaya çalışmıştı. CIA'nın elindeki ilk verilerde darbenin bir numarasının Cemal Gürsel olduğuydu. CIA hazırladığı belgede Cemal Gürsel hakkında herhangi bir

bilgisi olmadığını belirtmiştir. O güne kadar ülkedeki birçok siyasi ve toplumsal gelişmeyi yakından takip eden CIA'nın, Kara Kuvvetleri Komutanlığı yapmış ve muhalif kimliğiyle ön plana çıkmış Cemal Gürsel hakkında bilgisinin bulunmaması dikkat çekicidir.

CIA'nın darbeden bir gün sonra hazırladığı raporda, darbe sonrasında ülkenin durumunu belirtmiştir. Darbecilere başkanlık eden Cemal Gürsel'in 5 Mayıs tarihinde görevinden ayrıldığını ve darbe sonrasında harekâtın başına geçtiği vurgulanmıştır. Cemal Gürsel'in darbe hedefinin herhangi bir siyasi parti ya da isme karşı değil anayasal düzenin tekrar sağlanması amacıyla yapıldığı ifadelerine yer verilmiştir. CIA, bu süreçte Cemal Gürsel'in durumunu yakından takip etmiştir. Cemal Gürsel'in diktatör olmayacağını tam tersine kısa zamanda ülkeyi seçime götürüp sivil yöneticilere bırakacağı açıklaması raporda yer almıştır.⁵³ Darbenin hemen ardından ordunu en küçük subayına kadar herkes yeni rejimi benimsetmek için çaba göstermiştir. Bunun sonucunda önceki hükümete karşı intikam isteyenlerin sayısı ciddi seviyelere ulaşmıştır. Daha bir hafta olmasına karşın MBK kontrolü elinde tutmak için büyük çaba harcamıştır. Öyle ki iç güvenliği sağlamak için Kore'de bulunan askerlerin bir kısmını geri çağırması bile düşünmüşlerdir.⁵⁴

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren darbe sonrasında Washington'a gönderdiği mesajda iyi organize olmuş bir cunta tarafından darbe yapıldığını ve cunta tarafından Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun başta olmak üzere birçok hükümet yetkilisinin gözaltına alındığını ifade etmiştir. Fletcher Warren, cuntanın müdahalesinde ABD karşıtlığı gösterilmediğini tam tersine ABD, NATO ve CENTO ile ilişkilere son derece önem verildiğini vurgulamıştır. 28 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Melih Esenbel, ABD Dışişleri Bakanlığı yetkililerine verdiği bilgide yeni hükümetin tüm taahhütleri yerine getireceğini belirtmiştir. Darbenin ABD karşıtı olmadığı tam tersine Batı yanlısı bir çizgide yer alacağı açık bir şekilde belirtilmiştir. Böylece ilişkileri kaldığı yerden devam edileceği karşılıklı

⁵³ Central Intelligence Bulletin, Turkish Military Coup, 28.05.1960, sayı belirtilmemiştir.

⁵⁴ NSC Briefing, 07.06.1960, CIA-RDP79R00890A001200060008-0

olarak vurgulanmıştır.⁵⁵

Darbe sabahında Cemal Madanoğlu'nun görevlendirdiği subaylar İstanbul ve Ankara'da bulunan adreslerden darbenin geleceğini şekillendirecek önemli isimlere ulaşmışlardı. Bu isimler Adnan Menderes zamanında muhalif çizgide yer almış üniversite hocalarıydı. Kısa sürede Ankara'da bir araya gelen isimler darbenin hukuki alt yapısını hazırlayarak geleceğini şekillendirmişlerdir. Bu gelişmeye Celal Bayar ilginç bir yorumda bulunarak bunun ihtilal veya hükümet darbesi yerine fiili durum olduğunu belirtmiştir. Darbede üniversitenin oynadığı rolün Osmanlı Devleti'nden kalma ordu-medrese iş birliğinin bir yansıması olarak gördüğünü ifade etmiştir. Cunta tarafından darbe sabahında üniversiteyi temsil eden "*Profesörler Kurulu*" davet edilmişti. Profesörler Kurulu hemen gidip duruma bir teşhis koymuş, bir rapor hazırlamışlardı. Dikkat edilecek olursa bu raporda darbenin hukuki zemini hazırlanmış ve yasal çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Bunun karşısında DP yönetiminin faaliyetlerinin hukuki yapının dışına çıktığı iddia edilmiştir. Celal Bayar suçlamalar için herhangi bir mesnet gösterilemediğini vurgulamıştır (Bayar, 1969: 14-15; Zürcher, 2003: 352-353).⁵⁶

1. 2. 1. Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) Oluşturulması

Yukarıda belirtildiği gibi cunta son derece gizli teşkilatlanmıştı. Gizliliğin esas olduğu yapıda, üye olanların birçoğu darbeden önce tanışmamışlardı. Kod isimlerle tanınan üyeler hakkında herhangi bir not veya belge tutulmamıştı (Esin, 2005: 112-113). Cunta sık sık bir araya gelip darbe planı üzerine toplantılar yapmıştı. Bu toplantılarda darbe planını bütün detaylarına kadar hazırlanmış; sonrası için çok net ve detaylı bir plan oluşturulmamıştı Darbe gecesinde kimin hangi görevde olacağı iyice planlansa da darbe sonrasında ki görev dağılımı yapılmamıştı. Bu süreçte sivil destekli bir yapı kurulması planlandığından üzerinde durulmamıştır. Ancak bu durum tartışmaları ve gönül kırıklıklarını ortaya çıkarmıştır. Darbe sonrasında oluşturulacak MBK'ya kimlerin seçileceğini belirlemek üzere İstanbul ve Ankara'dan sekiz kişilik bir komite oluşturulmuştu. Sami Küçük, Sezai Okan, Suphi Karaman, Alparslan Türkeş, Ekrem Acuner, Orhan Kabibay, Mucip Ataklı ve Ahmet Yıldız'dan oluşan

⁵⁵ FRUS, Editorial Note, Tarih Belirtilmemiştir, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 364

⁵⁶ CIA, 31 Mayıs 1960, Sayı belirtilmemiştir.

komite ilk düzenlemesinde MBK için 42 kişiyi seçmişti. Cemal Gürsel ile yapılan görüşmede sayının azaltılmasının istenilmesi üzerine, Kurmay Albaylar Abdurrahman Doruk, Necati Kumru, Mithat Ceylan'ın darbe öncesinde komite ile çok ilgili olmaması ve Ertuğrul Alatlı'nın ise darbe öncesinde İzmir'e gitmiş olması nedeniyle listeden çıkarılmışlardı (Küçük, 2008: 108).⁵⁷

Cemal Gürsel'in 27 Mayıs'ın hemen ertesinde yaptığı açıklama da sivil yönetime geçişte üç aylık bir süre belirtmişti. Bu süre zarfında seçimlerin yapılmasına daha başından beri içeriden ve dışarıdan tepkiler gelmiştir. Darbe sonrasında DP yönetici ve milletvekilleri tutuklanmıştı. DP'nin etkisizleştirilmesine rağmen yapılacak seçimde sonuçların istenilen şekilde olacağı konusunda şüpheler mevcuttu. Seçimlerde DP'nin ya da ona benzer bir partinin seçilmesi ihtimalinin yüksek olması nedeniyle seçimlerin ileri tarihe ertelenmişti. CIA hazırladığı rapor da bu duruma dikkat çekmiş ve kısa süre sonra yapılacak seçimde istenilen sonuçların alınamayacağı vurgulamıştır.⁵⁸

MBK üyeleri arasında tüm siyasi faaliyetler durdurulduktan sonra yapılacak seçimlerin tek parti sistemle mi yoksa iki partili sistemle mi yapılması gerektiği üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Komite içerisinde CHP'nin iktidara gelmesini isteyenler olduğu gibi bu fikre soğuk bakanlarda bulunmaktaydı. Seçimlerin zamanlaması hususunda Cemal Gürsel daha önceki beyanatını değiştirerek, seçimlerin 27 Mayıs 1961 tarihine denk gelecek şekilde planlanmasının uygun olacağını belirtmişti. Bu süre zarfında halka yeni sistem hakkında bilgilendirme yapmak için yeterli vaktin olduğunu ve bu zaman zarfında MBK üyelerinin,

⁵⁷ Komisyonun belirlediği 38 kişilik komitenin yaş ortalaması 41,1'di. En yaşlı üye Cemal Gürsel 65, en genç üye Muzaffer Özdağ 27 yaşındaydı. 38 Subaydan 32'si kurmaydı. Üyelerin 32'si karacı, 3'ü havacı, 2'si denizci, 1'i jandarmaydı. Komitede 5 General (2 Orgeneral, 2 Tümgeneral, 1 Tuğgeneral), 9 Albay, 6 Yarbay, 11 Binbaşı ve 7 yüzbaşı bulunmaktaydı. 8 üyenin babası subay, 6'sının memur, 6'sının esnaf ve zanaatkâr, 4'ünün serbest meslek ve 2'sinin çiftçiydi. Bu durum üyelerin orta gelir ailelere mensup olduğunu ve ordunun personel profilini göstermektedir (Özdağ, 1997: 270; Akyaz, 2002: 134). MBK üyelerinin tespit edilmesi üzerine Kenan Evren anılarında ordunun içinde tepkiye neden olduğunu belirtmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerinin hiyerarşisine uygun olmayan yapının olumsuz bir havanın oluşmasına neden olduğunu ifade etmiştir. Evren: *"Türk Ordusunun yapısı bir Ordu Komutanının Yüzbaşı rütbesindeki bir subayın arkasından gitmesine müsait değildir"* diye ifade etmiştir (Evren, 1990: 124). Orhan Erkanlı darbe sonrası ile ilgili olarak 20 maddelik prensiplerin olduğunu belirtmiştir. Orhan Erkanlı 27 Mayıs darbesinin sonrasını şöyle ifade etmiştir (Erkanlı, 1972: 14-16): *"27 Mayısçılar'ın ihtilal sonrası için bir planları yoktu, fakat ekseriyetin fikrine dayanan prensipleri vardı. Kurulması tasavvur edilen İnkılâp Meclisi; yeni ve çağdaş bir yönetim kurarak Türkiye'nin sorunlarını her yönüyle ve kökten ele alacak nitelikte, kabiliyetlere sahip bir topluluk olacaktı."*

⁵⁸ CIA, 29.06.1960, CIA-RDP79R00890A001200060012-5

öğretmen ve öğrencilerin yapacakları il ziyaretlerinde yeni rejimini anlatabilme fırsatlarının olacağını ifade etmiştir.⁵⁹

CIA darbe şaşkınlığını kısa sürede üzerinden atmıştı. CIA hazırladığı raporda Adnan Menderes'in orduyu muhalefete karşı kullanması, İsmet İnönü'nün ordu içindeki sempatisine dikkat çekilerek Menderes Hükümeti tarafından ona karşı girişilen faaliyetlerin rahatsızlık yarattığı ve öğrenci olayları ve dış yardımların kullanılmasında usulsüzlük iddialarının darbeye neden olduğu iddia etmiştir. CIA, CHP'nin içinden bazı isimlerin darbe planından haberdar olmasını muhtemel olduğunu ancak darbe planında ve darbe sürecinde aktif rol almadıklarının altını çizmiştir. Bunun yanı sıra İsmet İnönü'nün darbe sonrasında bir evvel seçime gidilmesi açıklaması paylaşılmıştır. CIA, 27 Mayıs 1960 darbesini anlamlandırmaya çalışırken sık sık ABD karşıtı bir politika izlenmeyeceğini vurgulamıştır. Raporda dikkat çeken bir başka unsur ise MBK'nın seçime gitme kararı sık sık yer almıştır. CIA yeni kurulan hükümette 3 üye dışında 15 üyenin sivil kadrolardan oluştuğuna dikkat çekmiştir. Yeni hükümetin dışişleri bakanı olan Selim Sarper'e dikkat çeken CIA, Türkiye'nin dış politikasında (ABD yanlısı politikasında) herhangi bir değişikliğin yaşanmayacağı vurgulamıştır. CIA rapora not olarak Türkiye'de 27 Mayıs 1960 darbesine benzer bir kalkışmanın İran'da Şah karşıtlarını cesaretlendireceği kaygısını taşıdığını eklemiştir.⁶⁰

CIA ve dolayısıyla ABD yeni rejimi kısa sürede benimseyerek rejim ile iletişime geçmiştir. Yapılan görüşmelerde darbenin amacı anlaşılmaya çalışılmıştı. MBK Başkanı Cemal Gürsel hakkında ABD karşıtı olmadığı ellerindeki en önemli bilgi olduğu belirtilmiştir. Cemal Gürsel'in bu görevi üstlenmesine Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun, Başbakan Adnan Menderes'e muhalif duruşu neden olduğu belirtilmiştir.

CIA, darbeyi Mısır'da Nasır tarafından yapılan darbe ile karşılaştırmıştır. CIA, MBK'nın sivil otoriteyi sağlama konusunda samimi olduklarını belirtmiştir. MBK

⁵⁹ Central Intelligence Bulletin, Coup Regime in Turkey May From New Political Party, 27.07.1960, sayı belirtilmemiştir.

⁶⁰ NSC Briefing, Turkey, 30.05.1960, sayı belirtilmemiştir; CIA raporun son kısmına Cemal Gürsel'in askeri kariyeri hakkında bilgi eklemiştir. Gürsel hakkında üç madde halinde verilen bilgilerde ilk madde de 1895 yılında Erzurum'da doğduğu, ikinci maddede ise 1915 yılında Harp Akademisinden mezuniyetinde 1960 tarihine kadar hangi görevlerde ve hangi rütbeler aldığı belirtilirken, üçüncü madde ise karartılmıştır. CIA, 30.05.1960, CIA-RDP79R00890A001200050027-0

üyelerinin buna karşı ortaya koyacakları bir harekette İsmet İnönü ve CHP tepkisi ile karşılaşılacağı vurgulanmıştır. Darbenin ilerleyen süreçte ortaya çıkacak yeni durumlar karşısında baskı altında kalarak sivil otoriteyi yeniden sağlamak için daha uzun bir süre ülke yönetiminde kalacağı belirtilmiştir.

CIA, darbenin hemen ardından istihbarat faaliyetlerini yoğunlaştırmış ve yapılan görüşmelerden elde ettikleri bilgiler dâhilinde tahlil ve raporlarını yapmaya çalışmıştır. Bu süreçte MBK'nın ülke genelinde katı bir kontrol elde edildiği görüntüsüne rağmen huzursuz bir ortam olduğu belirtilmiştir. Darbenin hedefi, Adnan Menderes ve DP tasfiyesi olduğundan bunu sağlamak için Kore'deki askerlerin (bir kısmının) çağrılması gündeme gelmiştir. Darbe sonrasında gelişmelerde iki önemli aktör olan İsmet İnönü ve CHP'nin yanı sıra milliyetçi bir hareketin söz sahibi olacağı belirtilmiştir. İstihbarat kaynakları tarafından belirtilen bir diğer husus ise MBK üyeleri arasında yakın zamanda hiyerarşi tartışmasının baş göstereceğidir. Bu tartışmanın kısa zamanda bir sorun haline geleceği vurgulanmıştır. MBK'nın huzursuz olduğuna bir başka kanıt ise yurtdışında bulunan askeri ataşelerden büyükelçilerin faaliyetleri hakkında raporlar talep edilmesidir. CIA bu talebi huzursuzluğun bir örneği olarak değerlendirmiştir.

CIA istihbarat faaliyetlerinin odak noktası haline gelen MBK üyeleri hakkında askeri istihbarat raporlarının yoğun bir şekilde geldiği belirtilmektedir. Üyeler içindeki endişe ve kaygıların deneyimsiz bir askeri sistemden öte olmadığı ifade edilmiştir. Bunun yanında üyeler arasında siyasi görüş farklılıkları olsa da bunun bir sorun olarak ortaya çıkma ihtimalini zayıf olduğu değerlendirilmiştir. Ortak bir amaç uğruna aslında çok da benzer olmayan üyelerin, sivil otoriteyi ortaya koymak için seçimlere kadar birliğin devam edeceğini belirtilmiştir.

CIA, CHP'nin seçimi kazanacağını ön görmüştü. Ancak ordu içerisinde iki partili sistemin istenildiğini belirterek, DP'nin tasfiyesinde yeni bir hareketin büyük önem kazanacağı ifade etmiştir. Bu ikinci parti, rejim devam ettikçe güç kaybı yaşayacaktır. Burada dikkat çeken nokta ise her ne olursa olsun dış politikada bundan sonra askerin kontrolünde olacağı ve askerin sivil yapı üzerinde kontrol mekanizması halini alacağı vurgulanmıştır.

CIA'ya göre yeni rejimin karşılaştığı en büyük sorunlardan birisi de ekonomiydi.

Adnan Menderes sonrasında bütçenin neredeyse boş olduğu iddiaları karşısında sıkı bir ekonomik politika benimseyen MBK, yatırımları ve ekonomi politikasını tekrar gözden geçirmek için rafa kaldırmıştır. Tüm bu gelişmeler ekonomi de istenen noktaya eriştiremeyeceği öne sürülmüştür. CIA, MBK'nın kısa sürede ABD'ye yardım için başvuracağı beklentisini ifade etmiştir.

CIA, MBK'nın Türk dış politikasında önemli bir değişiklik yapmayacağını belirtmiştir. CHP'nin başlattığı Batı yanlısı politikasının Adnan Menderes'in son döneminde uzaklaşıldığına dikkat çekmiştir. Darbenin milliyetçi akımları harekete geçireceğinden ABD'nin ülkedeki eski etkisini azaltacağı uyarısı yapılsa da Türk dış politikasının Batı çizgisinde devam edeceği vurgulanmıştır. Raporun genelinde MBK üzerine kaygılarını azaltan ABD artık gelişmelerin yakında takipçisi olacağını sinyali vermişti.⁶¹

MBK ülke genelinde yönetimi ele almasına karşın kendi içinde yaşadığı sorunlarla mücadele etmişti. Dışarıya karşı güçlü görünen MBK, kendi içinde daha haziran ayını ortalarından itibaren bölünmeler yaşamıştır. CIA bu olaylar üzerine hazırladığı 29 Haziran 1960 tarihli raporunda MBK içindeki ayrışmaya vurgu yapmıştır. Seçim tarihi üzerine başlayan tartışma gün geçtikçe derinleşmişti. Bunun yanı sıra Alparslan Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı görevinde bulunması diğer üyeleri rahatsız etmişti. Raporda Cemal Gürsel'in seçimler için üç aylık bir süre belirtse de bunun 1961 yılının ilk aylarına kadar mümkün olmayacağı ifade edilirken, yapılacak seçim de İsmet İnönü ve CHP'nin kazanmasını destekleyenlerin yanında yeni bir siyasi parti kurulmasını isteyenlerin (İnönü karşıtlarının) olduğu da belirtilmiştir. CIA göre MBK, DP'nin kırsal alanlarda desteğinin devam ettiğinden yargılamalar ile bu desteğin azaltılması planlanmıştır. Raporda yeni rejimde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk günlerinin Atatürk dönemindeki güçlü liderlik kalıplarının yeniden ortaya çıkması, uzunca bir baskı ve şiddete neden olabileceği belirtilmiştir. ABD'nin yeni yönetim ile ilişkisini "*Maalesef ABD mevcut rejimin üst düzeyleri ile ilişkilerini tıpkı DP'nin üst düzeyiyle olduğu gibi yakın ilişkiler kuramamıştır*" ifadeleri ile tanımlamıştır. Bunun yanı sıra MBK 38 üyesinden 8 tanesinin ABD'de askeri eğitim aldığını belirtmiştir. Raporun son kısmında ise Moskova'nın yeni sistem ile ilişkilerini

⁶¹ CIA, 21.06.1960, CIA-RDP79R00904A000500020024-1

iyileştirmek için baskı oluşturduğu ifade edilmiştir.⁶²

1.2.2. Darbeye Tepkiler ve Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD'nin) Tutumu

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında ilan edilen sokağa çıkma yasağına karşın İstanbul'da ve Ankara'da bir kısım tarafından tankların üzerine çıkılarak gösteri yapılmıştı. Bu durum günümüze kadar tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu gösterilere rağmen darbecilerin en önemli kaygılarından birisi de darbeye karşı tepkilerdi. Bu konuda pek haksız olmadıkları kısa süre sonra ortaya çıkmıştı (Zürcher, 2003: 351).

Bu kaygılar özellikle Adnan Menderes'in memleketi Aydın ve DP'nin kalesi İzmir'den duyulmuştu. Aydın'da yaşayan insanların anlattıklarına göre darbe sonrasında sokaklarda her köşe başı eli tetikte askerlerce sarılmıştı.⁶³ MBK tepkilerden çekindiğinden dolayı yeni bir istihbarat örgütü kurmuştu. MBK üyelerinin darbe öncesinde pasif bir görüntü sergileyen MEH'e güveni kalmamış ve DP yapılanması olarak görmüştü. Bu nedenle MEH'in kısa sürede yapılanması yerine yeni bir istihbarat örgütü kurulmuştu. Örgütün başına Orhan Kabibay getirilirken Suphi Karaman, İrfan Solmazer, Numan Esin üye olarak görev almışlardır. MEH ve Jandarma içerisinde seçilen bir gruptan gelen haberlerin kimse ile paylaşılmayacağı kararlaştırılmıştı. Kurucularının soy isimlerine uygun olarak yeni istihbarat teşkilatı Emniyet (Esin) Kontrol (Kabibay) Koordinasyon (Karaman) Servisi (Solmazer) adını almıştır.

Yeni istihbarat teşkilatından gelen bilgilerde Batı Anadolu'da MBK aleyhine faaliyetlere girişilmiş, Yalova'da ağaçlara asılan bildiriler ile toplum örgütlenmeye çalışılmıştı. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden buna benzer haberlerin gelmesiyle kaygı iyice artmıştı. Bunun üzerine Orhan Kabibay durumu Cemal Gürsel'e anlatmış ve çözüm olarak *İhtilal Mahkemeleri* kurulmasını önermişti. Darbenin gittikçe şiddet yanlısı olması MBK içerisinde büyük tartışmalara neden olmuştu. İhtilal Mahkemeleri görüşmeleri MBK içindeki ayrışmayı iyice ortaya çıkarmıştı. Tüm itirazlara rağmen İhtilal Mahkemeleri kurulmuş Adalet Bakanlığı Komisyonuna

⁶² NSC Briefing, 29.06.1960, CIA-RDP79R00890A001200060012-5; FRUS, Memorandum of Discussion at the 449th Meeting of the National Security Council, 30 Haziran 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 369

⁶³ Aydın ili Bozdoğan ilçesinde araştırmacının yaptığı görüşme de görüşme yapılanlar isimlerinin belirtilmemesini istemiştir.

gönderilmişti. Ancak MBK beklemediği bir gelişme yaşanmıştı. Bakanlar Kurulu, İhtilal Mahkemeleri karşısında büyük direnç göstermiştir. Sivil bakanlar tasarının karşısında yer almış bu durumu aşırılık olarak değerlendirmişlerdi. Bu gelişme darbenin ilk gününde oluşan Sivil-Asker birlikteliğinin ilk kırılma noktası olmuştur. Böylece kısa süre sonra hükümet içinde sivillerin tasfiyesinin önü açılmıştı. MBK, Bakanlar Kurulu üzerindeki baskısını göstermiş ve İhtilal Mahkemeleri yasalaşmıştı. İhtilal Mahkemeleri uygulanmasa da her defasında tepkiler karşısında tehdit olarak kullanılmıştır (İpekçi ve Coşar, 1965: 325-329).

Halkın darbeler karşısında tutumuna bakıldığında tepkilerini göstermek için iki önemli engel bulunmaktadır. Bunlardan ilki ordunun halk nezdinde ki yeri son derece önemlidir. Bu bilince karşı gelinemediği açık bir şekilde ortadadır. İkinci engel ise halkın örgütlenememesidir. Sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler, sendikalar bu olgunun karşısında son derece zayıf kalmıştır (Esin, 2005: 104-105). Kurtuluş Kayalı'nın belirttiği gibi toplumun örgütlenememesi neticesinde halkın siyasal hayata damgasını vurmasından alıkonulmasıdır. Ülkeyi açmazlardan kurtaran halk, siyasi yapıdan uzak tutulmaya çalışılmış, aydın ve asker bu mekanizmayı diyazn etmiştir. Bu yapının temelinde özgür ve demokrasi yapısından yoksun tutulması Türkiye'nin yapısal dönüşümünün ön koşullarının henüz hazırlanmadığını göstermektedir. Bu atılımların her defasında engellenmesi halkın rolünü tartışma unsuru haline getirmiştir. Bu gelişmenin doğal sınırını saptıran ve gelişmeleri engelleyen ögeler olan aydın ve asker her seferinde gücünü halktan aldığı imajını ise elden bırakmamıştır (Kayalı, 2000: 29).

Soğuk Savaş süresinde en önemli siyasi hareketlerden olan darbelerin başarıya ulaşmasında mutlak ölçüt uluslararası arena da tanınmasıydı. ABD ya da Sovyet Rusya tarafından tanınması darbeleri yaşayabilir kılmıştı (Gunn, 2015: 104). Bu nedenle MBK darbe sonrasındaki en önemli meselesi bir an önce uluslararası arena da tanınmaydı. Bunun yanı sıra ABD'nin mi yoksa Sovyet Rusya'nın mı yanında yer aldığı açık açık belirtmesiydi.

Darbe sonrasında içyapıdaki tepkinin böyle karmaşık olmasına karşın dış tepkiler net ve pragmatist bir çizgiye sahipti. MBK iktidarı kısa sürede birçok ülke tarafından tanınmıştı. 27 Mayıs sabahı Alparslan Türkeş'in radyodan okuduğu bildirin son

kısımında “Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz, Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamen riayettir. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta sulh, cihanda sulh' prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO ve CENTO'ya inanıyoruz ve bağılıyız. Düşüncemiz 'Yurtta sulh, cihanda sulh'tur” ifadesi yeni yönetimin dış politikasını da ortaya koymuştu. Bu durum DP'nin iktidar döneminde dış politika ivmesinde bir kayma olduğu iddialarını da beraberinde getirmiştir. Oysa DP, iktidarı boyunca sıkı bir Batı müttefiki olmuştur. Öyle ki siyasi hayatı boyunca dış politikada en fazla eleştirisini de bu nedenle almıştır. Bildiride Batı ile ilişkilerini daha sıkı bir şekilde devam ettirilmesi ABD'ye verilen en önemli mesajdı. Böylece ABD'den gelebilecek tepkilerin önüne geçilmeye çalışılmıştı. Bu durum darbenin perde arkasında CIA başta olmak üzere Batılı güçlerin olduğu iddialarını da beraberinde getirmiştir.

MBK, Ortadoğu ülkeleriyle olan ilişkilerin var olduğu gibi karşılıklı saygı çerçevesinde devam edeceğini belirtirken Sovyet Rusya ile komşuluk ilişkilerini ilerletmeyi planladıklarını, ancak bu durumda Sovyet Rusya'nın adımlarının son derece önemli rol olacağı belirtilmiştir. Kıbrıs meselesinde Yunanistan ile ilişkilerin iyileşmesinde adımların atılacağını bu adımların Kıbrıs meselesinin çözümüne dayalı Kıbrıs'ta Türk varlığının sorunlarının çözülmesi ve yaşanan sıkıntıların giderilmesinde mutlak tavırlarının Zürih ve Londra antlaşmaları kapsamında devam edileceğini vurgulamıştır.⁶⁴

Sami Küçük, darbenin tarihinin kararlaştırıldığında iki önemli unsur göz önüne alındığını belirtmiştir. İlk olarak Hindistan Başbakanı'nın ziyaretinin gerçekleştirilmesi beklenmiştir. Darbenin böyle bir gezi öncesinde yapılması ülkenin saygınlığını olumsuz etkileyeceği göz önüne alınmıştır. İkincisi ise haziran ayının ilk haftası Yunanistan'da yapılacak olan NATO toplantısıydı. Toplantı sırasında gerçekleşecek bir hareketi engellemek için NATO'nun müdahalesinden korkulmuştu. Nitekim Lübnan'da Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında yaşanan iç savaşta ülkenin Hıristiyan Cumhurbaşkanı ABD'den yardım istemişti. ABD bunun üzerine Türkiye'ye haber vermeden Adana'daki İncirlik Üssünü bir hareket merkezi gibi kullanarak Lübnan'daki iç savaşa müdahale etmişti. ABD'nin böyle bir müdahalesi

⁶⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP24.htm>/Erişim Tarihi: 06.09.2017

ihtimalini sıfıra indirmek için bildiride NATO ve CENTO'ya bağlılık ifadeleri vurgulanmıştı. Bunun yanı sıra darbe sonrasında ABD ile kısa zamanda iletişime geçilmiştir (Küçük, 2008: 89; İpekçi ve Coşar, 1965: 234).⁶⁵

Dündar Seyhan cuntanın kısa süre sonra darbe yapma kararı alınmasından hemen önce Washington'daki NATO Türk Temsilciliği Planlama Subaylığına atanmıştı. Bu atama ABD'nin darbeye müdahale etmesi durumunda cuntanın önemli bir isminin Washington'da bulunması ile önlem aldığı görülmektedir. Dündar Seyhan anılarında bu durumu şöyle belirtmektedir (Seyhan, 1966: 72-73):

“Bu yeni durum karşısında, benim için yapılması lazım gelen ilk iş Washington tayinini iptal ettirmek oluyordu. O günlerin arifesinde, dış göreve atanmam işini bizzat arkadaşlarım planlamışlardı. Osman Köksal kış ortasında, Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesinde dil imtihanı açtırmış, bu imtihandan aldığım sonucu hemen kıymetlendirerek, o zaman generaller ve amiraller şubesine bakan Kur. Yb. Halit Sencer'in de gayretleriyle bu tayinin yapılmasını planlamıştı.

Yıllarca tahakkuk ettirmek için geceli gündüzlü uğraştığımız bir gayenin tam realize edileceği günlerde memleketi bırakıp gitmenin benim için imkânsız olduğunu kendilerine tebliğ ettim. Aldığım cevap da kesin olmuştu. (Rıfat) Baykal hariç, hepsi Washington'a gitmemi istiyordu. Daha önce, Amerikalılarla Türk hükümetinin yaptığı ikili antlaşmaya göre, olağanüstü şartlarda Türk hükümetinin talebi üzerine Amerika silahlı bir müdahale ile hükümete yardım etmeyi kabul etmiş bulunuyordu...

...İhtilal esnasında, mevcut hükümetin müdahale talebine fırsat bulması karşısında, Amerikan alakalı makamlarına ihtilal hareketinin maksat ve hedefine izah etmek için benim Washington'da bulunmamda fayda mülahaza ediyorlardı. Benim gidişim için gerekli bütün formaliteler kitap ve talimata uygun bulunduğundan, ortada şüpheyi celbedecek bir taraf da yoktu.”

⁶⁵ Burada belirtilen antlaşma Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti Arasında İş Birliği Anlaşmasıdır. 5 Mart 1959 tarihinde dönemin Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve ABD Büyükelçisi Fletcher Warren arasında imzalanan antlaşma 9 Mayıs 1960 tarihinde TBMM tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Antlaşmanın ilk maddesinde Türkiye Hükümeti tecavüze mukavemet etmeye azimlidir. *Türkiye'ye karşı tecavüz vukuunda, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, talebi üzerine Türkiye Hükümetine yardım etmek için, karşılıklı olarak üzerinde anlaşmaya varılabilecek şekilde ve Orta- Doğu'da Sulh ve istikran idameyi istihdaf Eden Müşterek Karar Suretinde derpiş edildiği veçhile, silâhlı kuvvetlerin kullanılması da dâhil olmak üzere Amerika Birleşik Devletleri'nin Anayasasına uygun gerekli her türlü harekete girişecektir.* İfadesi MBK üyeleri arasında kaygıya neden olmuştur. Resmî Gazete, 16.05.1960, Sayı: 10506

MBK, darbe sonrasında karargâha davet edilen isimlerden Selim Sarper'e NATO antlaşmasında, hükümete karşı girişim olursa müdahale edileceği maddesinin olup olmadığını sormuşlardır. Selim Sarper böyle bir maddenin olmadığını belirtmiştir. Bu görüşmede Selim Sarper'e Dışişleri Bakanlığı teklif edilmişti. Sarper (35 yılı bulan bürokratlığının) bir darbeye dışişleri bakanlığı teklife çekimser kalmıştı. Ancak diğer bürokratlar gibi o da darbeye hizmet etmek zorunda kalmıştır (Özdağ, 1997:203). Selim Sarper'in seçilmesi ne bir tesadüf ne de bir mecburiyetti. Selim Sarper, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyet Rusya'da büyükelçi olarak görev yaptığı sürede iki ülke arasında en gergin dönemini yaşamıştı. Bunun yanı sıra BM ve NATO'da görev almıştı. Batı'yı yakından tanıyan Selim Sarper, Batı'da da yakından tanınmaktaydı.⁶⁶

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında ABD Türkiye Büyükelçisi Fletcher Warren, Selim Sarper aracılığıyla Cemal Gürsel ile görüşmüştür. Fletcher Warren'in ifadesine göre görüşme Genelkurmay Başkanlığında gerçekleşmişti. Cemal Gürsel ile daha önce tanışmadığını belirten Fletcher Warren, Cemal Gürsel'in sıcak tavırlarına dikkat çekmiştir. Cemal Gürsel, Menderes Hükümeti ve faaliyetlerinin anayasaya aykırı hareket ettiklerini belirterek müdahale etmekten başka çareleri kalmadığını öne sürmüştür. Cemal Gürsel, darbenin iç gelişmeler neticesinde bir zaruri durum olarak göstermeye çalışmıştır. Fletcher Warren bu görüşmenin ABD'nin MBK'yı tanıması olmadığını altını çizmiştir. Fletcher Warren hazırladığı belgede 27 Mayıs 1960 darbesi ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin tarafsız niteliğini kaybederek siyasete bulaşması karşısında endişesini belirtmiştir. Bu durumun ön görülemez sonuçlar doğuracağına değinen Warren, görev yaptığı Latin Amerika ülkelerinde bu durumun son derece olumsuz sonuçlar doğurduğunu ifade etmiştir. Bu durumu darbeden daha kaygı verici olarak niteleyen Fletcher Warren, Cemal Gürsel'e bu kaygısını açık bir şekilde belirtmiştir. Bunun yanı sıra Adnan Menderes ve arkadaşlarının durumlarını merak etmiş, ülkenin kısa sürede sivil yönetime bırakılmasının endişeleri ortadan kaldıracağını belirten Warren'e karşı Cemal Gürsel, Adnan Menderes ve arkadaşlarına kötü davranılmayacağını garanti etmiş; en kısa sürede seçime gidileceğini belirtmiştir. Cemal Gürsel bunun yanı sıra darbenin hemen sonrasında

⁶⁶ CIA, 30 Mayıs 1960 tarihindeki belgesinde Selim Sarper'in bu özelliğine dikkat çekmiştir. CIA, 30 Mayıs 1960, sayı belirtilmemiştir.

oluşturulan profesörler kuruluna dikkat çekerek amaçlarının yeni bir anayasa hazırlamak, iki meclisli bir yapı ve anayasa mahkemesi kurulacağını ifade etmiştir. Görüşmenin sonunda Cemal Gürsel, Menderes Hükümeti sonrasında önemli bir ekonomik sıkıntı yaşandığını belirtirken maaşların ödenmesinin zorluğunu ifade etmiştir. Fletcher Warren ekonomik yardım için bazı soruların cevap bulması gerektiğini belirtirken; Cemal Gürsel, Fletcher Warren'i sıcak bir şekilde yolcu etmiştir.⁶⁷

Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in 02.06.1960 tarihinde yaptığı basın toplantısında yeni yönetimin o güne kadar imzalanmış olan antlaşmalara sadık kalınacağı ve müttefiklerle (ABD ve Avrupa) ilişkilerinin daha sıkı hale getirileceğini belirtmiştir. Bir gazetecinin Başbakan Adnan Menderes'in planladığı Sovyet Rusya gezisinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği sorusuna Selim Sarper, konunun değerlendirildiğini belirtmişti. Kıbrıs konusunda yapılan anlaşmalara sadık kalacaklarını ve anlaşmaların hükümlerine göre hareket edileceğini ifade etmiştir (Milliyet, 02.06.1960: 1).

Sovyet Rusya ilişkilerin normalleşme sürecinin devam edilmesi için MBK'yı tanıdı.⁶⁸ Darbe öncesi gelişmeleri yakından takip eden ABD, darbe sonrasında ilk irtibata geçilen ülke olmuştur. Gerek bildiri metninde gerekse Selim Sarper'in yaptığı açıklamalarda Batı ile yakın ilişkiler kurulacağı belirtilmiştir. 30 Mayıs 1960 tarihinde ABD, MBK'yı tanıdığını duyurmuştur. MBK, ABD tarafından tanınması sonrasında içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılardan çıkmak için ABD'den 400 milyon dolar kredi talep etmiştir. ABD yılsonunda Türkiye'ye 103 milyon dolarlık yardım yapmıştır (Özdağ, 1997: 345). ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'ın 16 Haziran 1960'ta Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e gönderdiği mektupta dostane münasebetlerinin devam etmesini istediğini belirtmiştir. Bu ABD'nin MBK ilişkilerine değer verdiğini göstermiştir.⁶⁹

Türkiye'de yaşanan darbe dünyada genel anlamda olumlu karşılanmıştır. Bunun yanı

⁶⁷ FRUS, 28 Mayıs 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 365

⁶⁸ CIA, Current Intelligence Weekly Summary, 02.06.1960, 2277/60.

⁶⁹ BCA, 16.06.1960, Fon 30-1-0-0-Yeri 7-40-13; FRUS, Letter From President Eisenhower to President Gursel, 11 Haziran 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 367

sıra demokratik yapıyı güçlendirmek için yapıldığı öne sürülen darbenin komşu ülke olan İran'da Şah'a karşı hareketleri cesaretlendirmişti. Böylece Şah'a karşı olaylar artmıştı.⁷⁰ Abbot Smith, 3 Haziran 1960 tarihli raporunda İran'da Şah'a karşı darbe ihtimalinin arttığını belirtmektedir. Toplumsal olayların her geçen gün arttığı ülkede, askerin bu tablo karşısında darbe yapmakta gönülsüz olması Şah'ın şansını artırmıştır. İran'da yaşanan siyasi gelişmelere 27 Mayıs 1960 darbesinin son derece önemli etki ettiğinin altını çizmiştir. Bu etkinin Irak ve Pakistan'daki toplulukları etkilediği ve olayların artmasına katkı sağladığı belirtilmiştir.⁷¹

Türkiye'nin tüm çabalarına karşın ABD Dışişleri Bakanlığı belgelerinde ülkedeki yeni yönetimin ABD nezdinde kaygılarının uzun süre devam ettiği görülmektedir. Bu durumun en iyi göstergesi ise ABD'nin ekonomik yardım konusunda çekingenliği idi. ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye, İran ve Yunanistan Dairesi Müdürü Owen T. Jones, ABD Başkanı Eisenhower'ın danışmanı Karl G. Harr ve James Riddleberger'in yaptığı toplantıda Türkiye'deki yeni yönetim masaya yatırılmış ve ekonomik yardım konusu ele alınmıştır. Toplantıda Türkiye'nin mevcut durumunun şüpheler taşıdığı vurgulanırken; her şeye rağmen ABD'nin Türkiye'deki faaliyetlerinin sağlıklı yürütülmesi için olanaklar sağlanması gerektiği belirtilmiştir. James Riddleberger bu durumun ABD Kongresine de anlatılması gerektiğini ifade etmiştir. Toplantıda ele alınan bir başka önemli konu ise Adnan Menderes'in durumuydu. Adnan Menderes'in durumu için kaygılar ifade edilmiştir.⁷²

ABD'nin yeni yönetime karşı kaygısının devam etmesine karşın ABD'den bir başka mektup ise 25 Temmuz 1960 tarihinde NATO Başkomutanı General Lauris Norstad ziyareti sonrasında gelmiştir. ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower ile General Norstad'ın Türkiye hakkındaki görüşmesi üzerine MBK Başkanı Cemal Gürsel'e ithafen 4 Ağustos 1960 tarihinde iş birliğinin artırılması için mektup göndermiştir.⁷³

⁷⁰ NSC Briefing, Turkey, 30.05.1960, sayı belirtilmemiştir.

⁷¹ CIA-RDP79R00904A000500020032-2

⁷² FRUS, Preliminary Notes of a Meeting of the Operations Coordinating Board, 15 Haziran 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 368

⁷³ FRUS, Telegram From the Department of State to the Embassy in Turkey, 04 Ağustos 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 375; BCA, ABD Cumhurbaşkanı Dwight D. Eisenhower'ın Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'e Atlantik Orduları Başkumandanı General Norstad'ın Türkiye'yi ziyareti ile ilgili mesajı, 10.08.1960, 30-1-0-0/41-246-6

ABD Dışışleri Bakanlığında 19 Temmuz 1960 tarihli kapsamlı Türkiye raporu hazırlanmıştır. Rapor 27 Mayıs 1960 darbesini ve sonrasında bir yıllık tahminlerini içermiştir. Raporda MBK üyelerinin son derece dışa kapalı tutulduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda Cemal Gürsel'in yanı sıra iki isme dikkat çekilmiştir. Bunlar Alparslan Türkeş ve Cemal Madanoğlu'dur. MBK'nin ülkedeki egemen güç haline gelmiş olsa da raporda MBK içinde fikir ayrılıklarının yaşanabileceğine dikkat çekilmiştir. Bu fikir ayrılıklarının muhalefeti güçlendireceğinin altı çizilmiştir. Raporda darbe sonrasında meydana gelen olaylar özetlendikten sonra, yeni yönetimin ABD ile ilişkileri konusunda Adnan Menderes'e göre farklılıklar içerse de ilişkilerin sıkı bir şekilde devam edileceği vurgulanmıştır. Sovyet Rusya'nın bu süreçten faydalanmak için girişimlerde bulunsa da bunun başarılı olamayacağı ifade edilmiştir.⁷⁴

ABD'nin 27 Mayıs 1960 darbesine bakışı kısa sürede değişmiş ve kaygıları azalmıştır. Bu süreçte ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren, NATO Başkomutanı General Norstad'ın ziyaretleri son derece etkili olmuştur. Buna karşılık olarak ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower'in Cemal Gürsel'e gönderdiği mektuplarda bu durumun bir neticesi olarak görülebilir. Bu değişimin ABD nezdinden nasıl oluştuğu ile ilgili 4 Ağustos 1960 tarihinde ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren'in Washington'a gönderdiği raporda açık bir şekilde görülmektedir. Raporun ilk kısmında yukarıda belirtildiği gibi darbe sonrasında en büyük kaygılarının Cemal Gürsel'i tanımamaktan kaynaklandığının altını çizmiştir. ABD'nin 27 Mayıs 1960 darbesine kaygılarını ortadan kaldırması için Dışışleri Bakanı Selim Sarper'in rolü raporda açık bir şekilde vurgulanmıştır.

Cemal Gürsel'in önemli bir aktör olarak vurgulandığı raporda MBK üyelerinin tecrübesiz ve genç oldukları belirtilmiştir. MBK içerisinde fikir ayrılıklarının çok olduğunu bu durumun olumsuz bir etken olarak nitelenmiştir. MBK içerisinde Cemal Gürsel'den sonra en dikkat çeken isim Alparslan Türkeş olarak belirtilmiştir. Warren, Alparslan Türkeş'i fanatik olarak nitelemiştir. Raporda dikkat çeken bir başka ifade ise MBK arasındaki fikir ayrılıklarının bir bölünmeye neden olacağı tahminidir. CIA'nın MBK'daki fikir ayrılıklarının böyle bir sonuç doğurmayacağı tahminine karşın, Fletcher Warren böyle bir bölünmede Türkeş'in önemli bir faktör

⁷⁴ FRUS, Special Naional Intelligence Estimate, 10 Temmuz 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 371

olacağını ifade etmiştir. Görülmektedir ki ABD Dışişleri Bakanlığı MBK içindeki parçalanmayı daha aylar öncesinden tahmin etmiştir. MBK içerisinde bir başka isim olarak Cemal Madanoğlu gösterilmiştir. Warren, Cemal Madanoğlu ve bir-iki albayın dikkat çekici olduğunu vurgulamıştır.

Gürsel Hükümeti kabinesine de değinen Warren, kabine üyelerinin ABD'ye yakın isimler olduğunun altını çizmiştir. Ancak bu isimlerden Bayındırlık Bakanı (Nafia Vekili) Danış Koper ve Ticaret Bakanı (Ticaret Vekili) Cihat İren sıkı dostlar olarak belirtilmiştir. Bu isimlerin ateş altında kalmalarının ABD'yi tedirgin edeceği ifade edilmiştir.⁷⁵ Kabinenin son derece önemli isimlerden oluştuğunu bu isimlerden bazılarının yetersiz olduğundan ilerleyen süreçte değişeceğini belirten Warren, Menderes Hükümeti kabinesinin aksine yeni kabinenin güçlerinin sınırlı olduğunu vurgulamıştır. Warren, 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen ardından ordunun darbeye tam destek verdiğini belirtmiştir. Ancak bu desteğin MBK oluşturulup ülkedeki tüm gücü ele geçirmesi üzerine değiştiğini belirtmiştir. MBK tutum ve davranışlarının ordunun üst düzeyinde rahatsızlığa neden olduğunu ifade etmiştir.

Fletcher Warren, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Cemal Gürsel'in seçim söylevine karşın öncelikli olarak MBK'nin ülkede desteğini artırmak olduğundan bu sürecin tamamlanmasının ardından seçimlerin olacağını tahmin etmiştir. Bu tahmininde MBK'nin planladığı uygulamaları ortaya koyma çabası etkili olmuştur. Bunun yanı sıra Warren, seçimin her ne sonucu olursa olsun Yassıda Mahkemesinin tamamlanmadan olmayacağı vurgulamıştır. Türkiye'nin yeni sürecinde MBK üyelerinin etkin isimler olacağı ön görüşünde bulunmuştur. Warren'in bir diğer dikkat çekici tespiti ise yeni hükümetin her ne kadar ABD ile iyi ilişkilere devam etmekte özen göstermesine karşın bu süreçte ilişkilerin Adnan Menderes dönemindekinden farklı olacağını belirtmiştir. MBK'nin ABD'ye daha seviyeli durduğunu ifade etmiştir. Ancak buna karşın bu seviyenin bile ABD için kabul edilebilir olacağını altını çizmiştir. Bu süreçte Warren, 1957 yılından itibaren CHP'nin, DP'nin ABD politikasına eleştirel baktığını belirterek; CHP'nin seçimi kazanması durumunda bu eleştirilere karşın uygulamada bu durumun ortadan

⁷⁵ Danış Koper ve Cihat İren 24. Hükümette yer almışsa da 25. Hükümette yer almamışlardır. https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_Cabinets.aspx/Erişim Tarihi: 20.06.2018; https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_Cabinets.aspx/Erişim Tarihi: 20.06.2018

kalkacağını tahmin ettiğini belirtmiştir. Ancak Warren, Cemal Gürsel'in her defasında talep ettiği ekonomik yardımın çok önemli olduğunu ve bunun ABD-Türkiye ilişkilerinde belirleyici olduğunun altını çizmiştir.⁷⁶

27 Mayıs 1960 darbesi hakkında en dikkat çeken değerlendirmelerden birisi de ünlü şair Nazım Hikmet tarafından yapılmıştır. Nazım Hikmet'in 29 Haziran 1960 tarihinde Yunanistan'ın "I Avgi" gazetesine verdiği röportaj "Türkiye Komünistleri Darbeyi İlerleme Olarak Görüyor" başlığı ile yayınlanmıştı. Nazım Hikmet, Evangelos Panteleskos'a verdiği röportajda 27 Mayıs 1960 darbesiyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Türkiye'de yaşanan olaylarda komünist öğrencilerin son derece önemli bir rol oynadıklarını (Nazım Hikmet, Doğu Almanya'dan yayın yapan Bizim Radyo'nun Türkiye'de bu hareketlerin en büyük tetikleyicilerinden olduğunu iddia etmiştir), yeni rejimin ülkede siyasi yasak ve baskıların bir sonucu olduğundan daha özgür bir ülke ortaya çıkacağını söylemiştir. Bu kapsamda sendikalardan, sivil toplum örgütlerine, partilere kadar komünist faaliyetlerin daha rahat ve güçlü faaliyet göstereceğini vurgulamıştı. Darbe ile beraber ülkenin askeri stratejiler yerine tarafsızlık politikasını benimsemesi gerektiğinin altını çizen Nazım Hikmet, Batı yanlısı dış politika yerine komşularıyla iyi ilişkiler içinde olan bir Türkiye olacağını umduğunu belirtmiştir. Böylece Arap ülkeleri, Yunanistan, İran ve Pakistan'ın da içinde bulunduğu bir tarafsız bölge oluşturması gerektiğini söylemişti. Nazım Hikmet, Türkiye'de komünist partinin bulunmadığını ve Cemal Gürsel'in Komünist Parti'nin 40 yıldır var olduğu ifadesine katılmadığını ifade etmiştir. Cemal Gürsel'in Menderes hükümetinin bir alışkanlık haline getirdiği Komünist Parti iftirasını yapmadığını belirterek bu davranışın yeni dönemin sinyalleri olduğunu belirtmiştir. Muhtemelen bu tutum değişikliği gelecekte yaşanacak demokratik gelişmelerin habercisi olduğunu beklediğini eklemiştir.⁷⁷ Nazım Hikmet'in bu değerlendirmesi son derece önemlidir. MBK'nın daha ilk günden Batı taraftarı bir çizgide yer almasına karşın Sovyet Rusya'nın darbe sonrasında ilişkilerin iyileşmesi için umutlandığı görülmektedir. Bu haber Sovyet Rusya'nın MBK'dan beklentilerinin de bir örneği olarak kabul edilebilir. Bu iddialarda geçen öğrenci hareketlerinin

⁷⁶ FRUS, Letter From the Ambassador to Turkey (Warren) to the Asistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs (Jones), 11 Ağustos 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 376

⁷⁷ Foreign Press Bulletin, CIA-RDP78-03107A0006000200221-1

Komünist hareketler olması yerine DP uygulamalarına karşı bir hareket olduğu açıktır.

Sovyet Rusya Devlet Başkanı Nikita Kruşçev'in Adnan Menderes döneminde planlanan gezisini gerçekleştirme çabalarına karşın, Türkiye mevcut durumun uygun olmadığından geziyi iptal etmiştir. Sovyet Rusya Dışişleri tarafından geri çağrılan Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Nikita Rizov⁷⁸, mevcut durum hakkında bilgilendirme yapmıştır (Milliyet, 21.06.1960: 1). MBK Hükümeti Dışişleri Bakanı olan Selim Sarper'in ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren ile yaptığı görüşmelerde Sovyet Rusya Devlet Başkanı Nikita Kruşçev'in, Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi Nikita Rizov tarafından 2 Temmuz 1960 tarihinde ulaştırılan bir mektup gönderdiğini belirtmiştir. Kruşçev mektubunda yeni kurulan hükümeti tanıdıklarını ve Sovyet Rusya'nın, Türkiye'nin tarafsızlığı politikası kapsamında maddi yardıma hazır olduklarını belirtmiştir. Selim Sarper, bu yardım miktarının net olmadığını ancak teknik ve para yardımının yüklü olacağını belirtmiştir. Sovyet Rusya, Adnan Menderes döneminde başlayan ilişkilerin devam etmesini, planlanan ziyaretin gerçekleşmesi için Cemal Gürsel'i davet etmiştir. Selim Sarper, Fletcher Warren'e Cemal Gürsel'in bu teklifi reddettiğini; ancak Sovyet Rusya'nın yoğun baskı yaptığını belirtmiştir.⁷⁹ Buna karşın ABD'nin yardım konusunda biraz hızlı adım atması gerektiğini belirtmiştir. Bunun yanında görüşmede döviz tasarrufu sağlayacak bir dizi önlemede görüşülmüştür.⁸⁰

ABD'nin ekonomik adımları konusunda gönülsüz olması, MBK'nın dış politikasında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. MBK ilk günlerinde sıkı bir Batı yanlısı

⁷⁸ Semenovic Nikita Rizov, 1907 yılında dünyaya gelmiştir. Aslen Tekstil mühendisi olan Rizov, 1935 ve 1936 yılları arasında Sümerbank Kayseri Bez fabrikasında kuruluşunda yer almıştır. 16 Nisan 1957 yılında Sovyet Rusya'nın Türkiye Büyükelçisi olarak atanmıştır. NATO'nun hazırladığı belgede Rizov'un Batılı bir büyükelçi gibi kokteyller vererek yönetici ve siyasiler ile yakın ilişki kurmuşlardı. NATO, Rizov'un Türkiye'de bulunduğu sürede Türkçe konuşmayı ilerlettiğine ve bu nedenle bürokrat ve siyasilerle iyi irtibat kurduğunun altı çizilmiştir. NATO, Committee of Political Adviser Rijov Nikita Semenovic-Soviet Ambassador in Ankara, 1 Nisan 1958, AC/119-WP (58)11.9.

⁷⁹ Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yaklaşması Kruşçev son yıllarda ortaya koyduğu stratejik planlama ile Türkiye, Yunanistan ve İran üzerinde baskıyı artırarak bu ülkeleri kendi yanına çekmeye çalışmıştır. Yıllarca bu ülkeler için tehdit olarak görünen Sovyet Rusya Kruşçev ile bu görüntüsünden uzaklaşarak ülkelere ekonomik destek planları açıklamıştır. Ortadoğu'da etkin olan bu stratejiyi yaymaya çalışması ABD'de büyük bir endişeye neden olmuştur. Bu nedenle askeri rejim ile bağlarını güçlendirerek bölgedeki istihbarat faaliyetlerini artırmıştır. Central Intelligence Bulletin, 6 Temmuz 1960, CIA-RDP79T00975A005200050001-8 ve Central Intelligence Bulletin, 8 Haziran 1960, CIA-RDP79T00975A005100330001-8.

⁸⁰ Central Intelligence Bulletin, 06.07.1960, CIA-RDP79T00975A005200050001-8.

politika güderken, ABD'nin ekonomik yardım konusunda yavaş davranmasından ötürü Batı ile ilişkilerinde değişimler yaşanmıştır. CIA bu dönemde yayınlanan belgelerinin birçoğunda Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerinde baskı kurmaya çalıştığını ve bu baskı nedeniyle Batı karşıtı bir hava esmeye başladığının altını çizmiştir.⁸¹

1961 yılının hemen başında Sovyet Rusya'nın Türkiye hava sahasından Beyrut'a uçuş izin talebi Türk-ABD ilişkilerinde önemli bir gerginliğe neden olmuştur. Montrö Sözleşmesinin 23. Maddesi "*Sivil uçakların Akdeniz ile Karadeniz arasında geçişini sağlamak amacıyla, Türk Hükümeti, Boğazların yasak bölgeleri dışında, bu geçişe ayrılmış hava yollarını gösterecektir; sivil uçaklar, Türk Hükümetine, ara sıra (tarifersiz) yapılan uçuşlar için üç gün öncesinden bir ön-bildirim ile düzenli (tarifeli) servis uçuşları için geçiş tarihlerini belirten genel bir ön bildirimde bulunarak, bu yolları kullanabileceklerdir. Öte yandan, Boğazların yeniden askerleştirilmiş olmasına bakılmaksızın, Türk Hükümeti, yine de Türkiye'de yürürlükte olan hava ulaşımı yönetim kuralları uyarınca, Avrupa ile Asya arasında Türk ülkesi üzerinden uçmalarına izin verilmiş olan sivil uçaklara, tam bir güvenlik içinde geçmeleri için gerekli kolaylıkları sağlayacaktır. Bir uçuş izninin verilmiş olduğu durumlarda, Boğazlar bölgesinde izlenecek yol belirli dönemlerde gösterilecektir.*" gereğince bu talebe Türk Dışişlerinin olumsuz yanıt vermemesi NATO'da tartışmalara neden olmuştur. Paris'te yapılan NATO toplantısında bölgenin güvenliği açısından talebin risk doğuracağını belirtmiştir. ABD'nin tüm baskılarına karşın Türkiye, Montrö Sözleşmesinin varlığını tehlikeye atılacağı korkusuyla talebi geri çevirmeye yanaşmamıştır.⁸² Yılsonunda Türkiye Sovyet Rusya ile karşılıklı uçuşlara izin verilmesi ve ticari uçuşların garanti edilmesi CIA'nın tepkisine neden olmuştu. ABD ile yapılan görüşmelerde tüm itirazlarına rağmen Montrö Sözleşmesinin ilgili maddesi hukuki olarak engel olmuştur. Sovyet Rusya'nın böyle bir izin neticesinde Afrika ve Arap Coğrafyasına uçuşlarının kolaylaşacağını ve bu nedenle bölgedeki Sovyet Rusya baskısının artırılacağını belirtmiştir.⁸³

⁸¹ NSC Briefing, 28 Eylül 1960, CIA-RDP79R00890A001200090022-1

⁸² Sovyet Rusya'nın uçuş talebinin reddinin hukuksal bir gerekçesi olmadığından Türkiye talebi kabul etmeye yakın olsa da bölgedeki ABD üsleri nedeniyle NATO tarafından reddedilmeye çalışılmıştır. CIA-RDP33-02415A000200150025-5

⁸³ CIA-RDP79T01003A001100150002-1

1.2.3. Darbenin Ekonomisi

Darbe sonrasında iktidarı ele geçiren MBK, devrilen Menderes Hükümetini ve Başbakan Adnan Menderes'i ekonomik politikaları nedeniyle eleştiri yağmuruna tutmuştur. Mehmet Şükran Özkaya, DP'den devrildikleri bütçe de 1 Haziran'daki memur maaşlarını ödemek için gerekli paranın bile olmadığını belirtmiştir (Özkaya, 2005:391). Daha iktidarlarının ilk günlerine böyle önemli bir sorunla karşı karşıya kalan MBK durumun tahminlerinden daha sıkıntılı ve karmaşık olduğunu fark etmişlerdi. MBK hükümetinde Maliye Bakanlığı görevini eski bir DP'li olan Maliye kökenli Ekrem Alican'a verilmiştir. Ekrem Alican, 30.05.1960-26.12.1960 tarihleri arasında bu görevi devam ettirmiştir. Ekonominin ne denli önemli olduğunun farkına varan MBK hükümet programında ekonomiye geniş yer vermiştir.⁸⁴

Ekonomik vaatlerle dolu olan programda sivil hükümetlerde olduğu gibi birçoğu sadece vaat olarak kalmıştı. Gürsel hükümeti, Menderes hükümeti gibi ekonomik anlamda tüm umudunu dışarıdan gelecek yardımlara bağlamıştı. ABD merkezli yardımın gecikmesi, buna karşın Sovyet Rusya'nın bu durumdan faydalanmak için yardım ısrarları MBK'yı zor duruma düşürmüştür. Bunun için önemli ekonomik önlemler almak zorunda kalmışlardı. Bu önlemler kapsamında kısa vadede ekonomik darboğazdan çıkmak için harcamalar kısılmıştı. MBK, 01 Eylül 1960 toplantısında "*Devlet Daireleri ve Diğer İdarelerce Yapılmakta bulunan veya yapılmasına teşebbüs edilmiş olan inşaat, tesisat, her türlü işler ve satın almalar hakkında kanun tasarısı ve İktisat Komisyon Raporu*" görüşülmüştür. Kamil Karavelioğlu tarafından rapor okunmuştur. Raporda 1153 projenin maliyeti bütçenin yetersizliğinden dolayı bunların terk ve tehir edilmesinin Bakanlar Kurulu kararına bırakılmıştır. Böylece sadece yapıların terk edilmesi değil aynı zamanda Kızılay gibi kurumların alması planlanan malzemelerin alınmasının iptali piyasayı son derece olumsuz etkilemiştir.⁸⁵

Böyle sıkı bir ekonomi politikası toplumu olumsuz yönde etkilemiş ve toplumun tepkisine neden olmuştu. Tasarruf politikalarının yanı sıra meydanlarda altın toplama kampanyası başlatılmıştı (Milliyet, 17.06.1960:1). Yapılan mitinglerde ülkenin altın rezervini artırmak için alyanslarını hibe kampanyası başlatılmıştı. 4 Temmuz 1960 tarihinde Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile görüşen ABD Büyükelçisi Warren

⁸⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP24.htm>

⁸⁵ MBK Genel Kurul Toplantısı, 3.Birleşim, 01.09.1960, s.12-16

arasında 1 milyar dolarlık yardım antlaşması imzalanmıştır. İmzalanan antlaşmaya göre 500 milyonluk kısmı savunma amacıyla kullanılacaktı (Milliyet, 05.07.1960:1).⁸⁶ Bunun yanı sıra 6 Haziran 1961 tarihinde Federal Almanya ve Türk Hükümeti arasında 200 milyon marklık (50 milyon dolar) kredi anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile ekonomik darboğazda kaynak sağlanmaya çalışılmıştı (Tunçkanat, 2001: 105-106).

ABD Ekonomi yetkilileri Türkiye'ye yapılacak yardıma pek sıcak bakmamıştır. ABD ile yapılan görüşmeler, imzalanan antlaşmalara rağmen bir türlü yardım yapılmamıştı. ABD en büyük silahı olan ekonomik yardımlar daha ilk gününden itibaren Batı taraftarı MBK'ya yardım etmekte önemli sakıncalar görmüştür. CIA'nın destek raporları bile ABD yönetiminin kaygılarını sona erdirmemişti. ABD'nin önemli bürokratlarından James W. Riddleberger⁸⁷ (Uluslararası İş birliği Direktörü-ICA), yardımlar için güvence arayışına girmişti. ABD Başkanı Truman'ın Avrupa ülkelerine yaptığı yardımlarda önemli isimlerden olan Riddleberger'in aradığı güvenceyi CIA Başkanı Allen Dulles vermiştir. Dönemin CIA Başkanı Allen Dulles Avrupa'ya önemli bir ziyarette bulunmuştu. Bu ziyaret sırasında yapılan görüşmelerde en dikkat çeken unsur ise Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdu. Allen Dulles, Adnan Menderes ve DP'nin öne çıkan üyelerinin yargılanmasından yakında ilgilenmişti. Bu süreçten endişelerini görüşmelerde iletmış, MBK'ya hoşgörüsünü kaybetmemesi gerektiği telkinlerinde bulunmuştur. Allen Dulles, MBK'nın bu konuda çok katı görünmediğini belirtmiştir. Riddleberger, Türkiye'ye verilmesi planlanan yüklü kredi için yapılacak antlaşmasının uygulanabilirliğinde tereddütlerinin olduğunu belirtmiştir. Riddleberger, MBK'nın Batı eksenli dış politikasını her an değiştirme kaygısını açık açık ortaya koymuştu. Allen Dulles, Türkiye'nin istikrarının devam edeceğini bunun için beraber çalışacaklarını (Batı yanlısı politikanın katı bir şekilde devam edeceğini) belirtirken bu konudaki soru

⁸⁶ Türkiye bu dönemde ABD ile ekonomik yardım anlamında bir dizi görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeler hakkında ABD Dışişleri Bakanlığı arşivinde ilgili belgeler bulunmaktadır. FRUS, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 25 Temmuz 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 372; FRUS, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 25 Temmuz 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 373

⁸⁷ James W. Riddleberger, görev yaptığı Yunanistan Büyükelçiliği görevinde Truman Yardımlarının Avrupa'ya dağıtılması konusunda son derece önemli görev üstlenmiştir.

işaretlerini yok etmiştir.⁸⁸ Bu gelişmeler David A. Baldwin'ın şu sözünü hatırlatmaktadır (Yetkin, 2007: 62 akt Baldwin, 1966: 3 ve 178): “*Dış yardım, dış politika kapsamı içinde ele alınmalıdır. Dış yardım, devlet yönetiminin en önde gelen tekniklerindedir. Başka bir deyişle, bu yolla, bir ulus, öteki ulusları istediği yöne çekmeye çalışır... Dış yardımın bir başka amacı, dost hükümetlerin iktidarda kalmalarına yardımcı olmaktır.*”

Ekonomik alanda MBK tarafından atılan önemli adımlardan birisi de Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)'nin kuruluşudur. 27 Mayıs'ın hemen sonrasında başlatılan çalışmalardan birisi de planlamaydı.⁸⁹ 15 Haziran 1960 tarihinde yapısal çalışmalara başlanmıştır. Bu kapsamda Siyasal Bilgiler Fakültesinden Atilla Karaosmanoğlu, Reşat Altan, Nuri Yalman, Nejat Bengül ve Cambridge Üniversitesinden Cemal Mihçioğlu'nun hazırladığı taslak 10 Eylül 1960 tarihinde meclise sunulmuştur. Mecliste kurulacak teşkilatın yapısı hakkında görüşmeler yapılmıştır. Ekonomik sıkıntıların iki önemli nedeni bulunmaktadır ilki kaynak yetersizliği ikincisi ise kaynakların planlı bir şekilde harcanmamasıdır. Bu kapsamda gerek CHP gerek DP hükümetleri sırasında planlama konusunda bazı adımlar atılsa da tamamlanamamıştı. Bu nedenle CHP döneminde atılamayan adımlar, DP döneminde ise fazla harcamaların ekonomiyi istenen seviyelere ulaştıramamıştır.⁹⁰ DPT (91 nolu yasa), 30 Eylül 1960 tarihli meclis genel kurulunda yasalaşmıştır.⁹¹

Erik Jan Zürcher, Devlet Planlama Teşkilatı'nın ortaya çıkışını şöyle belirtmektedir (Zürcher, 2003, 385): “*MBK de CHP de, 1950'lerin sonlarındaki ekonomik ve mali karışıklıktan, Demokratların planlama eksikliğini (bu sözcüğün kendisine karşı Menderes'te marazi bir nefret oluşmuştu) sorumlu tutmaktaydılar. Her ikisinin de planlama kavramıyla doğal bir ilişkisi vardı. CHP'liler devletçi bir mirasa sahiptir ve birçoğu kurmaylık yapan ya da yapmış olan subaylar için planlama bir yaşam tarzıydı. Ekonomiye daha planlı bir yaklaşım, 1955'te DP'den kopan Hürriyet Partisi'nin temsil ettiği modern sanayi burjuvazisi tarafından da destekleniyordu. Bu*

⁸⁸ İlgili belgede Türkiye'ye geldiğini hakkında bilgi bulunmasa da Türkiye'deki durum detaylıca yer almıştır. Böylece Allen Dulles'in bu gezi kapsamında Türkiye'ye geldiğini ve yetkililerde görüşüldüğü ortaya çıkmaktadır. Memorandum For The Record, 9 Kasım 1960, CIA-RDP80B01676R002700020011-1

⁸⁹ CIA, 26.05.1961, CIA-RDP85T0087R002000190015-0

⁹⁰ MBK Genel Kurul Toplantısı, 9. Birleşim, 10/09/1960, s. 10-22

⁹¹ MBK Genel Kurul Toplantısı, 15. Birleşim, 30/09/1960, s. 8-22

zümre 1960'ların başlarında kendi siyasetini dayatmayacak kadar zayıftı, ama (CHP geçmişini olan) bürokratların ve ordunun kalkınmacı idealleri bu kesime cesaret vermekteydi...”

1.3. Darbenin Kurumsallaşmasına Yönelik Adımlar

Darbe gerçekleşir gerçekleşmez DP bürokrasisi kaldığı yerden MBK'ya hizmet etmiştir. MBK, devlet yapısında köklü değişiklikler planlamışlardı. Bu kapsam da ordu, yargı, üniversite gibi devletin yapı taşlarını yeniden şekillendirmeye çalışmışlardır. Bu şekillendirme beraberinde onca tasfiye getirmişti. Bu tasfiyeler büyük tartışma konusu olmuştur. İhbarlar neticesinde görevden uzaklaştırmalar ve sonu gelmez soruşturmalar bürokrasi üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Bu durumu darbe sonrasındaki Gürsel hükümeti ikinci kabine de Sanayi Bakanlığı görevine getirilen Şahap Kocatopçu, MBK komitesinin 19.09.1960 tarihli görüşmesine katılarak durum hakkında kaygı ve endişelerini dile getirmiştir. Böyle bir süreçte devletin işini yapamaz hale geldiğini belirterek böyle giderse istenen yatırımların hatta üretimin bile yapılamayacağını belirtmiştir. Böylece ihbarlar karşısında yaptırımlarda ciddi esneklik getirilmiştir (İpekçi ve Coşar: 1965: 404-422).

Darbelerin çizdiği yolda yürüyen Türkiye, onların bıraktığı kurumları da tüm varlığıyla devam ettirmiştir. Sivil hükümetlerin atamadığı radikal adımlar nihayetinde darbeciler tarafından atılmıştı. Öyle ki bir darbenin ortaya koyduğu izi silmek başka bir darbeye nasip olmuştu. Örnek olarak 12 Mart 1971 muhtırası anayasa değişiklikleriyle 27 Mayıs'ın etkisini azaltmıştı. 12 Eylül 1980 darbesi, gelir gelmez 1961 Anayasası'nı kaldırmıştı. Bunun yanında 12 Eylül 1980 darbe yönetimi 27 Mayıs'la getirilen iki meclisli yapıya son verdiği gibi 27 Mayıs'ın bayram olarak kutlanmasını lağvederek kendinden önceki izleri silmiştir. Bu durumun en güzel örneği ise 27 Mayısçılar tarafından yapılmıştır. İkinci Cumhuriyet⁹² olarak ifade edilen yeni dönemde bir dizi değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerin önemli bir kısmı 1957 seçimleri öncesinde muhalefet partilerin arasında yaptıkları görüşmeler sonucunda hazırlanan taahhütname de belirlenen unsurlardır. Bunun yanı sıra

⁹² İkinci Cumhuriyet ifadesi Fransız İhtilali sonrasında İmparatorluğun yeniden kurulması üzerine 1848 yılında halkın ayaklanarak yeniden Cumhuriyeti kurması dönemini belirtmektedir. Böylesini bir ifadenin kullanılması o dönemle bir bağlantı oluşturma çabasından ibarettir (Rude, 2015).

CHP'nin 1959 yılının ilk ayında gerçekleşen 14. Kurultayında alınan kararlar ve konulan hedefler MBK tarafından gerçekleştirilmiştir.⁹³

1.3.1. Türk Silahlı Kuvvetleri'nden (TSK'dan) Tasfiyeler

İkinci Dünya Savaşı bitmesiyle dış politikada olduğu gibi Türk Silahlı Kuvvetleri de dönüşüm yaşamıştır.⁹⁴ Türk Silahlı Kuvvetleri her geçen gün artan ABD etkisi bir dizi değişikliği de beraberinde getirmiştir. Subay sayısındaki yoğunluk, orduyu hantal bir hale getirmişti. Bu nedenle subayların rütbe terfilerinde de bir dizi sıkıntı yaşanmıştı. Bu durum yeni bir düzenleme ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. İkinci Dünya

⁹³ 1957 Seçimi öncesinde Muhalefet partileri olan CHP, CMP (Cumhuriyetçi Millet Partisi), HP (Hürriyet Partisi) arasında başlayan görüşmeler 04 Ekim 1957 tarihinde sonuçlanmıştı. Görüşmeler neticesinde İmzalanan taahhütname de muhalefet partilerin iktidara geldikleri takdirde yapacaklarını belirtmişlerdir. Buna göre,

- Mahkeme istiklali ve Hâkim Teminatı,
- Söz ve Basın Hürriyeti, Toplanma Hürriyeti,
- İlim Hürriyeti ve Üniversite Muhtariyeti (Özerkliği),
- Grev Hakkı ve Sendika Hürriyeti ve Meslek Teşekkülleri Kurma Hakkı,
- Vatandaşlar arasında siyasi fikirlerine göre fark gözetmeyen bir idari yapı oluşturmak,
- Soru, Gensoru, Meclis soruşturması gibi müesseselerin daha iyi işler hale getirecek hükümler ve Meclis Başkanlık Divanının tarafsız çalışmasını sağlamak,
- TBMM'Yİ hükümet üzerinde yakın, ciddi ve hakiki denetimini mümkün kılmak,
- Seçim sistemi Nispi temsil esasına göre yeniden şekillenecek, Seçimin emniyeti, eşitlik ve propaganda şartları yeniden düzenlenecek,
- Seçimlerde siyasi partilerin para sarf etmesi imkânları kanuni kontrole tabi olacak,
- Seçimlerde ortaya çıkabilecek aksaklık ve usulsüzlüklere karşı kanuni düzenleme ve ispat usulleri yapılacak,
- Ekonomik kalkınma için gerekli tedbirler alınacak ve gelir düzensizliğinin düzenlenmesi,
- Bu taahhütnamenin en radikal adımı hiç şüphe yok ki günün koşullarında daha iyi hizmet edece bir Anayasa'nın düzenlenmesi kararıdır. Hazırlanacak Anayasa'da Kişi hak ve hürriyetlerinin koruyan kanunlar kanunlaşması, doğacak ihtilafların çözüme kavuşturulması için Anayasa Mahkemesi'nin oluşturulması, Adil yargılanma ve Hâkim tarafsızlığı, İki Meclis Sisteminin kabulü, Yasama ve Yürütme kuvvetlerinin ayrı olarak tutulmasını içeren Demokratik esaslara göre hazırlanması amaçlanmıştır. Milliyet, 05.09.1957

Yukarıda belirtilen usul ve esaslar CHP'nin 14. Kurultayında da on madde halinde kabul edilmiştir. Bu maddeler (Aydemir, 2011: 366-367);

- Eşit muamele,
- İkinci Meclis,
- Anayasa Mahkemesi,
- Nispi Temsil Usulü,
- Yüksek Hâkimler Şurası'nın Kurulması,
- Memurlar Kanununun Düzenlenmesi,
- Üniversite Muhtariyeti,
- Sosyal güven ve sosyal adalet esaslarının Anayasa teminatına alınması,
- Yüksek İktisat Şurasının düzenlenmesi.

⁹⁴ Nejat Gülen İkinci Dünya Savaşı yıllarında (1950 yılına kadar) Kız öğrencilerinde askerlik kampları yaptıklarını belirtmiştir. Onların talimleri daha çok okullarda ders şeklinde verilirmiş. Yüksek Ticaret, İktisat Fakülteleri, öğrencileri okullarda askerler tarafından *levazım* dersleriyle; Fen Fakültesi, Mühendislik gibi teknik konularda okuyan kız öğrencileri *uçaksavar* gibi konularda eğitim görmüşlerdi. Bu askeri eğitimi görmeyen kızlar mezun olsalar dahi diploma alamıyorlardı. Onun için kız erkek her yüksek tahsil öğrencisi askerlik kampı yapardı (Gülen, 2005: 28).

Savaşı sonrasında CHP ve DP hükümetleri sırasında konu gündeme gelmiş ancak ordu içerisinde yaşanacak tepkiler nedeniyle vazgeçilmiştir (Özdağ, 1991: 154). NATO'ya göre Türk Ordusu yapılacak bir Sovyet Rusya saldırısını oyalayabilecek bir yapıya sahip olmalıydı. Bunun için hızlı hareket eden ve gerektiğinde gerilla mücadelesi verebilmeliydi. Hem ABD'de bir askerın yıllık maliyeti 3511 dolar iken, Türkiye'de 105 dolardı. ABD, orduyu böyle bir yapıya göre şekillendirmeyi amaçlamıştı (Özdağ, 1997: 50).

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren ve ABD askeri yetkililer ile Cemal Gürsel ve yanında Türkiye'den yetkililerin katıldığı görüşmede Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde yapılacak olan emeklilik programı görüşülmüştür. Cemal Gürsel, Türk Silahlı Kuvvetlerinin subay sayısının azaltılması ve sayının piramit haline getirilmesi üzerinde durulmuştur. Böylece Türk Silahlı Kuvvetlerinin savaş yeteneğinin artırılacağını belirtmiştir. Cemal Gürsel, Fletcher Warren ve yanındakilere emeklilik konusunda detaylı bilgi vermiştir. Bu süreçte emekli edilme aşamaları üzerinde durmuştur. Bu bilgilendirmede dikkat çeken noktalardan birisi de ABD'de eğitim alan subaylardan azami sayıda emekli edileceğidir. Bunun yanı sıra bu durumun siyasi partilerin oy kaygısıyla yapamayacaklarını bunun için kendilerinin el attığı belirtilmiştir. Fletcher Warren'in bu kadar kapsamlı bir emeklilik sonrasında bir savaşta ordunun yeteneğini azaltacağı kaygısına Cemal Gürsel, böyle bir emekliliğin ordunun hantallığını sonlandıracağını ve tam tersine savaş kabiliyetini artıracaklarını ifade etmiştir. Fletcher Warren, Cemal Gürsel'in emeklilik programının tahmini faturası olan 100 milyon doların ABD Kongresi tarafından onaylanmasının zor olduğunu ve ABD'nin ekonomik yardımının bitmez tükenmez olmadığını eklemiştir.

Fletcher Warren konu ile ilgili görüşmelerden sonra konuyu Washington'a iletmiştir. Görüşme sonrasında askeri yetkililerin detaylar üzerine görüşülmesini Alparslan Türkeş tarafından sürdürüleceği ifade edilmiştir. Böylece Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesinde yaşanan tasfiye ile ilgili olarak yetkililer arasında kapsamlı görüşmelerin de başladığı görülmektedir.⁹⁵

25 Temmuz 1960 tarihinde NATO Başkomutanı General Lauris Norstad ve Avrupa

⁹⁵ FRUS, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 13 Temmuz 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 370

Kara Kuvvetler Komutanı General Palmer Türkiye'ye gelmişlerdi (Milliyet, 26.07.1960:1). Bu ziyaret hakkında ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan raporda NATO Başkomutanı General Lauris Norstad'ın bu ziyaretinde MBK'nın 38 üyesinin tamamıyla görüştüğü ifade edilmiştir. General Norstad üyeleri çok parlak, sadık ve hevesli genç subay grubu olarak nitelemiştir. Görüşmeler de yapılacak emeklilik uygulaması ele alınmıştı. General Norstad, Cemal Gürsel'e emekliliklerin bir tasfiye şeklinde olmaması planlı bir şekilde yapılması gerektiğini belirtmiştir. MBK bu durumdan doğacak ekonomik yükü kaldırmak için NATO'dan yardım istenmiştir. General Norstad yardım talebini olumlu karşılamıştır.⁹⁶

TSK içindeki tasfiyeler hakkında bir başka görüşme ise ABD ile yapılmıştır. Cemal Gürsel ve Alparslan Türkeş ile görüşen ABD Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren, MBK'nın bu konuda kararlı olduğunu belirtmiştir. Ancak bu konudaki en büyük sorunun maliyetini karşılama olacağından dolayı ABD'den yardım istenmiştir. Alparslan Türkeş, yardım gelsin ya da gelmesin emeklilik işleminin devam edeceğini belirtmiş ve gerekli maliyetin ABD'den olmasa bir yerlerden bulunacağını belirtmiştir.⁹⁷ 26 Temmuz'da yapılan MBK olağanüstü toplantıda Emekli Sandığı Kanununun ek maddeleri görüşülmüştür. Bu madde gereğince 25 yılını dolduranların emekliye ayrılabilmesi üzerine tasfiyelerin önü açılmıştır (Özdağ, 1997: 302).

MBK üyelerine göre subayların emekliliği, gönüllülük esasına göre yapıldığını ancak sonradan bu subayların EMİNSU Derneği çatısı altında sanki zorla alınmış bir karar gibi gösterilmeye çalışıldığını belirtmişlerdir (Türkeş, 2000: 171; İleri, 1986: 14; Özkaya, 2005: 268; Küçük, 2008: 112).

Cemal Gürsel'in 04 Ağustos 1960 tarihindeki Gölcük ziyaretinde yaptığı açıklamada ordudaki emekliliklerin uzun yıllardır oluşan yığılmanın neticesinde alınan zorunlu bir karar olduğunu belirtmiştir. Ordunun bu süreçten daha güçlü çıkması için ABD'de uygulanan P.X. (Ordu Pazarı) gibi ucuz marketlerin kurulacağını

⁹⁶ FRUS, Memorandum of Conversation, 02 Ağustos 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 374; FRUS, Memorandum of Conference With President Eisenhower, 03 Ağustos 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume X, Part 2, Document 374; General Norstad ile yapılan görüşmeye katılan Sami Küçük, bu talebin neticesinde 10 Milyon Dolarlık bir ödenek geldiğini belirtmiştir (Küçük, 2008: 112; Özkaya, 2005: 268).

⁹⁷ Central Intelligence Bulletin, 28.06.1960, CIA-RDP79T00975A005200240001-7

belirtmiştir (Milliyet, 05.08.1960: 1).⁹⁸ Emeklilik işlemleri ordunun en üstünden başlamıştır. Bu süreçte 235 General emekli edilmiştir. Emekli edilenler arasında Genelkurmay Başkanı Ragıp Gümüşpala ve Kuvvet Komutanları da yer almıştır. Genelkurmay Başkanının emekli edilmesi üzerine Cevdet Sunay Genelkurmay Başkanlığına getirilmiştir. Basın bu gelişmeyi “*Ordu Gençleşti*” başlığıyla okurlarına ulaştırmıştı (Milliyet, 04.08.1960: 1).⁹⁹ Bu emeklilikler gönüllü ve zorunlu olmak üzere yaklaşık olarak 5.000 (verilen rakamlar arasında farklılıklar bulunmaktadır) bulmuştu (Milliyet, 07.08.1960: 1).

Bu süreçte asıl amaç ordudaki yığılmanın azaltılması ve gençleşmesiyle böyle kısa sürede bu kadar sayıda subayın emeklilik işleminin uygulanması birçok sorunu da beraberinde getirmişti. Çetin Yetkin bu tasfiyenin son derece plansız olduğunu ve ön görülemez sonuçlar doğurduğunu şöyle belirtmektedir (Yetkin, 2007: 29-30 akt EMİNSU’nun Yuvaya Dönüş Davası, tarih belirtilmemiş, 23-24):

“Genç bir kurmay yarbay emekliye ayrılmış, albay olan yaşlı ağabeyi orduda kalmıştır.

Harp Akademisini birincilikle bitirerek Devlet Başkanının elinden diplomasını ve altın kol saati hediyesini alan genç bir kurmay binbaşya ertesi gün emeklilik tebligatı yapılmıştır.

38 yaşında ve iki yıl sonra generallik sırasında olacak milletlerarası değerde jet pilotu kurmay subay emekliye sevk edilmişti. Bu subaylar yabancıların yaptığı dolgun ücretli teklifleri ağlayarak kabul etmek zorunda kalmışlar ve bugün Amerikan Hava Yollarında çalışmışlardı.

Radar mühendisi bir albay emekliye sevk edilmiş, fakat orduya ait radarların montesi için 5600 lira ücretle yeniden hizmete alınmıştır.

40 yaşında bir kurmay albay emekliye ayrılmış, 46 yaşında bir binbaşı orduda bırakılmıştır.

⁹⁸ PX benzeri marketlerin açılması bu gelişmelerin öncesine dayanmaktadır. General Muzaffer Göksekin, Hava Kuvvetleri Komutanı olarak atandıktan sonra (12 Haziran 1950 tarihinde Hava Kuvvetleri Komutan Vekilliğine atanan Org. Göksekin 1951 yılında orgeneralliğe terfi etmiş ve 4 Mayıs 1953 tarihinde emekliye ayrılmıştır) ABD’ye yaptığı ziyaretten sonra girişimde bulunmuştur (Aslan, 2016: 90 akt Türk Hava Kuvvetleri, tarih belirtilmemiş: 370-370).

⁹⁹ Emekli edilen generallerin tam listesi için bakınız: Milliyet, 05.08.1960: 5

47 yaşında bir general emekliye sevk edilmiş, 55 yaşında bir albay orduda bırakılmış...”

Milli Savunma Bakanı Fahri Özdilek ile emekli edilen subaylar bakanlık sinema salonunda bir toplantı yapmıştır. Özdilek toplantı da emeklilik ikramiyelerin 116 milyon civarında olduğunu ve bunun ABD'nin yardımı ile karşılanacağını belirtmiştir. Ancak bu yardımların gelinceye kadar ödemelerin muhtelif bakanlıklardan alınacak borçlarla karşılanacağını belirtmiştir. Emeklilerin bir diğer sorunu olan konut ihtiyacını karşılamak için Ankara Sarıkışla'da ve şehirde 400 ev, İzmir Tepecik'te 1000 ev, İstanbul Esentepe Gazeteciler Mahallesinde 250 ev yapılacağını bildirmiştir. Bunun yanı sıra emekliye ayrılan subayın yüksek tahsil yapan çocuklarından bir tanesinin masrafları Millî Savunma Bakanlığından karşılanmak üzere yurda yerleştirilecekti. Bu subaylar devlet memuru olarak (TSK dışında) görev alabileceklerdi (Milliyet, 11.08.1960: 1).

ABD emeklilikleri memnuniyetle karşılamıştır. Ancak bunun yanında böyle bir hamlenin askeri liderlerin gerçek bir ihtiyacı olarak mı yoksa ABD'nin yardımlarını alabilmek için kullanılacak bir argüman için mi yaptığı şüphelerini doğurmuştur.¹⁰⁰ Yassıada Mahkemesinin başladığı dönemde ABD Askeri Ataşenin hazırladığı raporda ordudan zorla emekli edilen subayların İstanbul'da bir araya geldiklerini ve bir kısım subayın kendisiyle görüşerek MBK'ya karşı darbe planı hazırladığını belirtmiştir. Bu darbe planını İstanbul'da bulunan I. Ordu'nun desteklediğini, Adnan Menderes'i destekleyen sivillerin de İzmir'de isyan çıkaracaklarını belirten subaylar, girişimi engellemek için MBK'nın en önemli destekçisi olan 3. Ordu'nun ise kış koşulları nedeniyle yardım edemeyeceği belirtilmiştir. Bu planın yanı sıra Türk Kore Tugayı'nın eski komutanının da darbeci olduğu belirtilmiştir. Planın hayata geçirilmesi ise Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un ölüm cezasına çarptırılması ile duyulan rahatsızlıktan faydalanılacağı belirtilmiştir. Ataşe durumun MBK tarafından bilindiği ve önlem alındığı da eklemiştir.¹⁰¹

Bu hazırlıklar karşısında MBK yakından takip ettiği EMİNSU üyelerinin hamle yapmalarını beklemiştir. 24 Aralık 1960 tarihinde hareket bilgisini alan MBK,

¹⁰⁰ CIA, 26.05.1961, CIA-RDP85T0087R002000190015-0 ve CIA, 31.05.1961, CIA-RDP79R00904A000700030019-4

¹⁰¹ Central Intelligence Bulletin, 18.10.1960, CIA-RDP79T00975A005300410001-7

gerekli önemleri almıştır. Kritik noktalarında başında gelen Harp Akademisinde önlem alması için Talat Aydemir ile görüşen Cemal Madanoğlu, yapılacak kalkışma için gerekli önemlerin alınması emrini vermiştir. Gece geç saatlerde Harp Akademisi önüne gelen küçük bir grup EMİNSU üyesi aileleriyle gösteri yapmak istemişlerdir (Aydemir, 2010:66-68).

Beklenen bu hareket MBK'nın muhaliflerine karşı bir müdahale için fırsat doğurmuştu. İlk kalkışma da 65 kişi gözaltına alınmış, günün ilk saatlerine ulaşıldığında Ankara'da 150, İstanbul'da ise 100 kişi olmak üzere 250 kişi gözaltına alınmıştı. Gözaltına alınanlar arasında MBK aleyhinde propaganda faaliyetlerini yürütenler de bulunmaktaydı. MBK kalkışmayı bir karşı devrim olmadığını rejim karşıtlarının müdahalesi olduğunu açıklamışlardır. Böylece MBK, karşıtlarını sindirmek için fırsat bulurken EMİNSU meselesini böylece ortadan kaldırmıştır.¹⁰² EMİNSU derneği 06 Eylül 1961 tarihine kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Faaliyetlerinin Ankara Örfi İdare tarafından suçlu bulunması nedeniyle kapatılmıştır (Milliyet, 07.09.1961:1).

1.3.2. Yargıdan Tasfiyeler

27 Mayıs 1960 darbesi askerin kendine özgü bir yargı oluşturmasının başlangıcıdır. Askeri Yargı ve Askeri Yargıtay ilk kez anayasal kurum haline getirilmişti. Böylece darbecilerin sivil mahkemelerde yargılanmaları engellenmişti. Bu nedenle yapılan düzenlemelerin ilki 1962 yılında 27 Mayıs'ın eleştirilmesi "*Milli Güvenlik*" açısından sakıncalı bulunarak yasaklamıştır. Aykırı davrananlara 1 yıldan 5 yıla kadar hapis cezası öngörülmüştü. Bunun yanı sıra 1961 Anayasasına koydukları geçici madde ile "*sorumsuzluk*" zırhını kuşanmışlardı. Bu sonraki dönemde ki darbeciler içinde örnek olmuştur (Cemal, 2010: 347-348).

27 Mayıs hakkında üç mahkeme kararını bozan Anayasa Mahkemesi gerekçesinde, "*27 Mayıs Devriminin meşruluğunu ve haklılığını inkara yol açan ve halk eftarında bu devrimi, yani Türk Milletinin meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnmesini yersiz ve gayri meşru gibi göstermeye müncer olan (yarayan) ve bu yoldan vatandaşları birbiri aleyhine tahrik ederek onlar arasında kin ve düşmanlık*

¹⁰² Central Intelligence Bulletin, 30.12.1960, CIA-RDP79T00975A005400520001-4

duyguları yaratan bir davranış teşkil etmektedir." diye belirtmiştir.¹⁰³ Bir yandan kurumlar yeniden şekillenmiş, tasfiyeler yaşanmış; öte yandan yeni kurumlar oluşturulmuştur.

Yargıda darbe sonrasında devletin yeniden şekillenmesi sürecinde payına düşeni almıştır. Bu kapsamda yüksek yargı organ üyeleri emekliye ayrılmıştır. MBK Hükümetinde sivil bir hukukçu olan Amil Artus Adalet Bakanlığına getirilmiştir. DP hükümetine yakınlığı ve taraftarlığı iddiasıyla Yargıtay'da 1 Başkan, 3 Yargıtay Daire Başkanı, 15 Yargıtay Üyesi olmak üzere toplam 20 kişi emekliye ayrılmıştır.¹⁰⁴

1.3.3. 147'ler Olayı

Üniversite darbenin gerçekleşmesinde en önemli güç olmuştur. 28 Nisan 1960 tarihinde başlayan öğrenci olayları kısa zamanda büyük yankı uyandırmıştır. Hükümeti bile çaresiz bırakan bu olaylar, darbenin ayak seslerini uzaktan bile duyulmasına neden olmuştur. Bu olaylar kısa zamanda ülke basının yanı sıra uluslararası basında da geniş yer tutmuştur.

27 Mayıs'ın sabahında Ankara'daki müdahale karargâhına profesörler çağrılmıştı. Bu çağrının en temel nedeni müdahalenin meşru zeminin hazırlanmasıydı. Darbecilerin attığı her adım profesörler tarafından kontrol edilerek hukuki alt yapısı oluşturulmaya çalışılmıştı. Yapılan hatalar ise hukuki yapıya dayandırılmıştı. Celal Bayar bu yakınlık için Osmanlı Devleti'nden kalma bir gelenek olduğunu belirtirken darbeyi yapanların daha o sabah ortaklarının fikirlerini merak ettiklerini belirtmiştir. İsmet Giritli ise bu davetin yeni anayasa çalışmalarından ibaret olduğunu ifade etmiştir (Bayar, 1969: 15; Doğru, 1998: 24-25 akt Giritli, 1969: 102).

Cemal Madanoğlu ise bu davetin nedenini yönetimin bir an evvel sivillere bırakma

¹⁰³ Anayasa Mahkemesi, Esas No: 1963/16, Karar No: 1963/83, Karar Tarihi: 08.04.1963

¹⁰⁴ Amir Artus, MBK komitesinde asker olmasa da son derece önemli üyedir. Hiç şüphe yok ki MBK, darbenin hukuki temele oturtmak için Hukuk Hocaları yanı sıra atılacak adımları da buna göre belirlemeliydi. MBK Hükümet programını okuyan Artus'tan Cemal Gürsel üç istekte bulunmuştu. Demokrat Parti'nin kapatılması, Yassıada Mahkemelerinin bir an evvel başlaması ve adı suçlar ile ilgili af çıkarılması istemiştir (Doğru, 1998: 108). Yargıda yapılan tasfiyeler neticesinde, yargı darbeye uyum göstermişti. Örnek olarak Yargıtay Ceza Kurulu 07.12.1959 tarihli kararında Başbakan Adnan Menderes Yönetimini "*Zalim bir irade*" olarak niteleyen makalede, hükümetin manevi şahsiyetini tahkir ve tezyif suçu işlediğini kabul etmiştir. Bundan 16 ay sonra, Yargıtay bu kez verdiği bir başka kararda, Yassıada duruşmalarını dinlerken halkın toplandığı bir yerde yüksek sesle "*Yaşasın Menderes*" diye bağırılmayı, milli menfaat olan birlik ve huzuru bozmaya yönelik bir suç saymıştır (Doğru, 1998: 14).

amacı olduğunu ileri sürmüştü. Ordu ve üniversite yakınlığına gölge düşürecek gelişme MBK'nın üniversitelerden sorumlu üyesi İrfan Yılmaz ve Prof. Cihat Abaoğlu'nun hazırladıkları listede 147 öğretim üyesinin görevine son verilmesidir (Küçük, 2008: 114). Üniversitelerden tasfiye kararı öğrenilir öğrenilmez ard arda istifalar yaşanmıştı. Darbe sonrasında en büyük destekçilerinden olan İstanbul Üniversitesi rektörü bile istifa kararı almıştı.¹⁰⁵ Ortak tavır takınan üniversiteler o yıl açılış yapmayacaklarını duyurmuşlardı (Milliyet, 29.10.1960:1).

MBK böylece darbe sonrasındaki en büyük destekçisini bir anda kaybetme noktasına gelmişti. Onca subayı emekli ederken bile böyle bir tepki ile karşılaşmamış olan MBK'da, bu tepki şaşkınlığa neden olmuştu. Bu şaşkınlık kısa sürede yerini şüphe ve korkuya bırakmıştı. Eğer üniversiteler de MBK karşıtı bir hareketlenme meydana gelirse her şey tersine dönebilirdi. Bunun üzerine Orhan Erkanlı ve Sami Küçük yaptıkları açıklamada ortamı yumuşatmaya ve tepkileri azaltmaya çalışmışlardı (Milliyet, 31.10.1960:1).¹⁰⁶ MBK içinde üniversitelerdeki tasfiyelere karşı farklı tepkiler oluşmuş, yapılan açıklamalar ile ortam yumuşatılmaya çalışılmıştı. Böyle bir ortamda İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Nihat Tarlan, MBK üyesi Osman Köksal'a gönderdiği mektupta 147 öğretim üyesinin görevine son verilmesi kararının yerinde olduğunu belirtmiş; dönme kararlarının büyük hata olacağını ifade etmiştir (Mumcu, 1987: 147).

Öğrencilerin MBK aleyhine miting yapacakları söylentisi telaşa neden olmuştur. MBK böyle bir mitingin DP yanlılarının uzun süredir beklediği bir kıvılcım olacağını düşündüğünden MBK içinde endişeyi artırmıştı. Orhan Erkanlı, İrfan Solmaz ve Numan Esin derhal İstanbul'a gitmişti. Üniversite ve yurtlarını ziyaret ederek böyle bir hareketliliğin olup olmadığını bizzat görmek istemişlerdir. Burada bir araya geldikleri öğrencilerle kimi yerde sert kimi yerde telkin edici konuşmalar yapmışlardır. Üniversiteler sonrasında basınla da görüşen Orhan Erkanlı, basından

¹⁰⁵ Yapılan tasfiyeler karşısında İstanbul Üniversitesi Rektörü Sami Onar, İTÜ Rektörü Fikret Narter, Ankara Üniversitesi Rektörü Suat Kemal Yetkin, Ege Üniversitesi Rektörü Mustafa Uluöz, Ortadoğu Üniversitesi Rektörü Turhan Feyzioğlu istifa etmiştir (ODTÜ Mütavelli heyeti bu istifayı kabul etmemiştir) (Küçük, 2008: 114).

¹⁰⁶ Orhan Erkanlı 147'lerin üniversiteden uzaklaşmasını şöyle belirtmiştir: *"Her türlü kanaate, inanişaya taarruz ediyorduk; solcusunu da sağcısını da atıyorduk. Doğum yeri şarkta olanı Kürtçü diye, namaza gidenleri softa ve gerici diye, kitabı olanı çalmıştır diye, kitapsızları kitapsız diye, talebeye ciddi davrananı kaba ve sert diye, samimi hareket edenleri laubali diye, kızlarla fazla ilgilenenleri ahlaksız diye damgalıyorduk. Solcu, sağcı, mason, Kürtçü, gerici, cahil, tüccar, kitapsız, politikacı, vs. gibi sıfatlar sık sık kullanılıyor, bu barajları aşabilenler içerde kalıyorlardı."* (Erkanlı, 1972: 45).

durumu yumuşatmak için yardım istemiştir.¹⁰⁷

Tepkilerin hızla artması üzerine MBK bir inceleme heyeti oluşturarak tasfiyenin tekrar gözden geçirilmesine karar vermek zorunda kalmıştı. Kurul MBK üyeleri, profesörler ve talebelerden meydana gelip durumları tekrar gözden geçirilmişti (Milliyet, 02.11.1960:1). Bunun üzerine ortam biraz olsa yumuşamıştı. Eski rektörlerin yeniden seçilerek görevlerine dönmüşlerdi (Milliyet, 05.11.1960:1).

1.4. 14'ler Olayı

MBK ilk günden beri üyeleri arasında çeşitli ayrılıklar bulunmaktaydı. Cunta üyeleri arasında ideolojik bir birliktelik yerine amaç birlikteliği bulunmaktaydı. Temel hedef DP iktidarına son vermek üzerine kurulmuştu. 27 Mayıs 1960 tarihine kadar bu farklılık ortak hedef uğruna görmezden gelinmiştir. Ancak darbe sonrasında farklılık çatışmaya dönüşmüştü. Daha ilk günlerde başlayan farklılıkları bakanlık görevlendirmesinde iyiden iyiye ortaya çıkmıştır. Alparslan Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı gibi hassas bir görevi üstlenmesi dikkatleri çekmişti. CIA, MBK'nın ilk günlerindeki bu atama ile Alparslan Türkeş'in gücüne dikkat çekmiştir. Alparslan Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı görevi üstlenmesiyle MBK içinde önemli bir güce kavuştuğunun altını çizmiştir. Alparslan Türkeş'in yeni anayasayı hazırlamak için oluşturulan komisyon üzerinde de etkin olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında görev dağılımı neticesinde MBK içerisinde gizli bir güç savaşı başlamıştı. Alparslan Türkeş'in Başbakanlık Müsteşarlığı görevi bu süreci şiddetlendirmişti. MBK'nın tartışmalar neticesinde Alparslan Türkeş'in önderliğini çektiği *radikaller* ortaya çıkmıştı. MBK içerisinde radikaller dışında kalanlarda bir bütünlük içerisinde değillerdi. Alparslan Türkeş yaptığı bir konuşma da geri kalmış bir ülke olan Türkiye'nin hızla kalkınması gerektiğini, ancak bunun demokratik bir rejim içinde mümkün olamayacağını belirtmesi Alparslan Türkeş hakkındaki endişeleri artırmıştı. Bu durum yönetimi bir an önce sivillere iade etmek isteyen MBK üyelerini kaygılandırmıştı. Bu ayrışmanın iyice artmasına neden olan bir başka gelişme ise Öncü Gazetesi olmuştur. Cemal Gürsel'in teklifi ile kurulan

¹⁰⁷ MBK gelen tepkiler üzerinde 147'leri hakkında toplantılar yapmıştır. Bu toplantılar sonucunda 05 Ocak 1961 tarihli MBK toplantısında ilgili maddenin değiştirilerek Öğretim Üyelerinin dönmesi için yapılan öneri, emekli edilen subaylarında aynı talepte bulunacakları gerekçesiyle bir oy farkla reddedilmiştir (İpeki ve Coşar, 1965: 449-450).

¹⁰⁸ CIA, 23 Haziran 1960, CIA-RDP79-00927A002800020001-0

Öncü Gazetesi'ne ortaklık meselesi Alparslan Türkeş'e karşı eleştirileri artırmıştır. Alparslan Türkeş'e karşı eleştirilerin atması neticesinde, Türkeş Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden ayrılmıştı. Alparslan Türkeş'in 21 Eylül'de müsteşarlıktan ayrılması tasfiyelerin ilk sinyalleri olarak değerlendirilmiştir. Ancak MBK içerisinde hangi grubun ne kadar güçlü olduğu tam kestirilememiştir. 25 Ekim 1960 tarihinde bir araya gelen MBK üyeleri yapılan görüşmeler neticesinde seçimin ileri bir tarihte yapılması ele alınmıştı. Karar radikallerin ağırlığını göstermesiyle ertelenmişti. Radikallerin bir başarısı olarak görülmüştü (Özdağ, 1997: 134).¹⁰⁹

Bu kırılmanın en yakın tanıklarından birisi de Talat Aydemir'dir. Alparslan Türkeş'in yakın arkadaşı olan Aydemir, Kore'den döndükten sonra MBK üyeleri arasında ayrıma şahit olmuştur. Bunun yanında 14'lerin ordu içinde oluşan ihtilal gruplarıyla bir araya gelerek gizli toplantılar yaptıklarını iddia etmiştir (Aydemir, 2010: 194-196).¹¹⁰

Alparslan Türkeş, yaşanan olaylar karşısında MBK içinde birçok fikir ayrılığı olduğunu belirtmiştir. Ortak amaç uğruna birbirinden farklı düşünce ve rütbelerdeki ihtilalci subayların bir araya getirdiği MBK'da bir başka tartışma ömür boyu senatörlük üzerine yaşanmıştır. 14 Ekim 1960 tarihindeki MBK görüşmesinde konu gündeme gelmiş ve sert tartışmalar yaşanmıştır. Bu tartışmalarda 14'ler böyle bir teklifi siyasi rüşvet olarak değerlendirerek şiddetle reddetmişlerdir (Türkeş, 2000: 56).

Radikaller tasfiye öncesinde kendi içlerinde bazı önlemler almaya başlamıştı. Numan Esin, o günlerde Alparslan Türkeş'in MBK içinde kendileri gibi düşünmeyenleri tasfiye edip yurtdışına çıkarma önerisinin taraf bulmadığını belirtmektedir. Tasfiye haberlerinin ortaya çıkması radikalleri iyice endişelendirmişti. Sovyet Rusya büyükelçisi Nikita Rizkov ile yapılan görüşmede ABD'nin MBK'daki bazı isimleri istemediğini iddia etmesi kaygıları iyice artırmıştı (Esin, 2005: 165, 169 ve 173).

Bu ayrımın kırılma noktası Alparslan Türkeş'in Nasır'a benzetilmesi olmuştur. 23

¹⁰⁹ Kurmay Albay Bedrettin Demirel, sınıf arkadaşı ve MBK Üyesi Osman Köksal'a 11 Haziran 1960 tarihinde gönderdiği mektupta MBK içindeki bazı üyelerin öne çıkma çabalarının olduğunu belirterek bu kapsam da Alparslan Türkeş'e dikkat çekmiştir (Mumcu, 1987: 112).

¹¹⁰ 14'lerin kendi arasında da tam bir fikir birliği olmadığı tasfiye sonrasında ortaya çıkmıştır. Şefik Soyuyüce ve Mustafa Kaplan'ın MBK üyesi Osman Köksal'a gönderdiği mektuplarda kendilerini diğer isimlerden ayırmaya çalışmışlardır. Mektupların detayları için bakınız Uğur Mumcu, 1987: 113-128.

Temmuz 1952 tarihinde Mısır'da Hür Subaylar Hareketi Kral Faruk'u devirmişti. Mısır'da ordu içinde hiyerarşi dışında oluşturulan Hür Subaylar Hareketi'nin en dikkat çeken ismi Cemal Abdül Nasır olmuştu. Darbe sonrasında halkın desteğini sağlamak için General Muhammed Necib hareketin liderliğine getirilmişti. Ancak kısa süre sonra Hür Subaylar Harekatının önde gelen ismi Abdül Nasır, ülkenin yönetimini ele geçirmek için General Muhammed Necib'i uzaklaştırarak, tek başına yönetimi ele geçirmişti (Nutting, 1972; Aburish, 2004). Mısır'da yaşanan bu darbe ile 27 Mayıs 1960 darbesi arasında ortak noktalar kimi zaman araştırmalarda değinilmişti. Ancak Alparslan Türkeş'in, Cemal Gürsel ve Milli Birlik Komitesinde kendisine karşıt isimleri uzaklaştırma söylentileri iyice artmıştı. Sami Küçük anılarında 14'lerin emekli edilmesini zorunluluk olduğunu belirtmiştir. 14'lerin MBK içinde bir hareket gerçekleştirme planlarının olduğunu iddia etmişti (Küçük, 2008: 134).

Bunun üzerine Cemal Gürsel, Cemal Madanoğlu desteğiyle 13 Kasım 1960 tarihinde MBK'nın 14 ismini tasfiye etmiştir. Tasfiye edilenler büyükelçilikler bünyesinde görevlendirilmişlerdi. Bu tasfiye ile sürgün edilen isimler ve görev yerleri aşağıda belirtilmişti.¹¹¹

1. Kurmay Albay Alparslan Türkeş, Yeni Delhi
2. Kurmay Yarbay Orhan Kabibay, Brüksel
3. Kurmay Binbaşı Orhan Erkanlı, Meksika
4. Deniz Kurmay Binbaşı Münir Köseoğlu, Stockholm
5. Kurmay Albay Mustafa Kaplan, Lizbon
6. Tank Binbaşı Muzaffer Karan, Oslo
7. Kurmay Binbaşı Şefik Soyuyüce, Kopenhag
8. Piyade Binbaşı Fazıl Akkoyunlu, Kabil

¹¹¹ Cemal Gürsel basına yaptığı açıklama da 14'lerin dikta rejimine gittiklerini ve ordu içinde bazı temaslarda bulduklarını belirtmiştir (Milliyet, 15.11.1960: 1; Cumhuriyet, 14.11.1960:1). Numan Esin anılarında tavsiye haberleri üzerinde alınan karar neticesinde evlerinde değil de daha güvenli yerlerde geceleri geçirmek üzerine karar alındığını ancak daha kararın ilk gününde uygulanmadan harekete geçildiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Avrupa'da görev yaptıkları sıra da Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip ettiklerini, ordudan bazı subaylarla görüşmeler yaparak gelişmelerden haberdar olduklarını ifade etmiştir (Esin, 2005:176).

9. Deniz Kıdemli Yüzbaşı Rıfat Baykal, Tel Aviv
10. Kurmay Binbaşı Dündar Taşer, Rabat
11. Kurmay Yüzbaşı Numan Esin, Madrid
12. Kurmay Yüzbaşı İrfan Solmazer, Lahey
13. Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ, Tokyo
14. Jandarma Yüzbaşı Ahmet Er, Trablusgarp

Alparslan Türkeş, bu tasfiye üzerine Cemal Gürsel'e karşı kırıngılığını her seferinde dile getirmiştir. Cemal Gürsel'in İsmet İnönü ve CHP etkisinde kaldığını iddia etmiştir (Türkeş, 2000: 96-97). Alparslan Türkeş tasfiyeleri; CHP ve İsmet İnönü, MBK üyelerinin siyasi yetilerinin az olması, senatörlük tartışmaları, komünistlerin MBK üyelerine sızması, Alparslan Türkeş ve etrafındakileri Türkçü olarak dışlanması, Mason localarının MBK'ya sızmasına bağlamıştır (Türkeş, 2000:107).

CIA, MBK arasındaki bu ayrışmayı yakından takip etmiştir. 14'lerin tasfiyesini beklenmedik bir olay olarak tanımlayan CIA, bu grubun MBK içerisinde büyük sorun olduğunu ve atılması planlanan adımların gecikmesine neden olduğunu iddia etmiştir. ABD, MBK'nın vaat ettiği anayasa ve seçimlerin bir an önce yapılmasını istemiştir. Askeri yönetimin devam etmesinin her geçen gün toplum nazarında desteğinin azaldığından tasfiye sonrasında asıl amaçlarına odaklanması gerektiği vurgulanmıştır. Böylece ABD nezdinde 14'lerin tasfiyesi memnuniyetle karşılanmıştır. Ülkenin bir an önce sivil yönetime geçilmesi için seçimlerin yapılması önünde 14'ler bir engel olarak görülmüştür.¹¹²

Türkiye'de 14'lere karşı bakış 1961 Milletvekili Genel Seçiminden hemen sonra değişmiştir. Seçim sonrasında alt rütbeli subayların seçim sonucu karşısında yeni bir darbe yapacağı söylentisi karşısında Cemal Gürsel, 14'lerin desteğini almaya çalışmıştı. Bu nedenle radyoda yaptığı konuşma da 14'lerin vatan sevgisini öven ifadeler kullanmıştı. Bu durum 14'lerin Türkiye'ye dönüşü beklentisini ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine Dündar Seyhan, 14'lerin bazılarıyla Brüksel'de yaptığı görüşme de darbe söylentisini ifade ederek böyle bir hareket için 14'lere umut bağlandığını belirterek dönüşlerini ertelemelerini istemişti. Dündar Seyhan'ın bu

¹¹² BI-Weekly Propaganda Guidance, 05.12.1960, CIA-RDP7803061A000100020015-4

hamlesi 14'ler arasında etkili olmuştu. Ülkeye dönüş için bunun şart olduğunu anlayan 14'ler kendilerine karşı Silahlı Kuvvetler Birliği'nde (SKB) ve MBK'da oluşan havayı tersine çevirmemek için kabul etmişlerdi (Seyhan: 1966:154-155; Erkanlı, 1972: 187). CIA yaptığı değerlendirme de Cemal Gürsel'in 14'ler hakkında övgü dolu açıklamalar yapmasının dönüşlerine izin verileceğini belirtmiştir. Ancak böyle bir durumun seçim sonrasında oluşan havada olumsuz sonuçlara neden olacağına dikkat çekmiştir. CIA, 14'lerin gelişyle genç subayların harekete geçebileceği tehlikesinin varlığını ifade etmiştir.¹¹³

Seçim sonrasındaki gelişmeler neticesinde 14'lerin dönüşü 1963 yılına kadar ertelenmişti. 1963 yılı itibariyle 14'ler ülkeye dönmüşlerdi. Bu isimler arasında Alparslan Türkeş'in dönüşü son derece önemlidir. 23 Şubat 1963 tarihinde Türkiye'ye dönen Alparslan Türkeş'i kalabalık bir kitle karşılamıştı. Bu durum yeni süreçte Alparslan Türkeş'in siyasette önemli bir figür olacağının ilk işaretleri olmuştur (Landau, 2002: 150).

1.5. Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB)

MBK darbenin ilk günlerinde sağladığı egemenlik 14'lerin tasfiyesiyle sarsılmıştır. Bu süreçte MBK'nın ordu içerisinde farklı güç dengelerinden destek almak zorunda kalması MBK dışındaki güçlerin etken ve belirleyici rol almasına neden olmuştur. Ordu içerisindeki ihtilalci subaylar ile yapılan görüşmeler ve destekleri neticesinde 14'lerin tasfiyesi gerçekleştirilmiştir.¹¹⁴ 147 öğretim üyesinin görevinden uzaklaştırılması o güne kadar darbecilerin en büyük destekçisi olan üniversiteyi karşısına almasına neden olmuştur. Üniversitenin tasfiyelere verdiği sert tepki iki taraf arasında uzlaşma ortamına büyük zarar vermiştir. Bunun yanında darbenin bir diğer destek mekanizması olan basın, darbe öncesindeki tutumuyla Adnan Menderes ve yönetimini sert şekilde eleştirmişti. Özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi veren basın, darbeye büyük sempati ile yaklaşmıştı. MBK'nın attığı her adım desteklenmişti; ancak Kurucu Meclis tarafından Basın Kanunu, o güne kadar MBK'ya en ufak bir eleştiri yöneltmeyen basında büyük tepkiye neden olmuştu. Bu

¹¹³ CIA, 20 Ekim 1961, CIA-RDP79-00927A003400010001-5

¹¹⁴ Bu isimlerden en dikkat çeken Talat Aydemir'dir.

nedenle yayınlanan bildiride MBK halka şikâyet edilirken, en çok satan 8 gazete yayınına üç gün ara vermişti.¹¹⁵

Tüm bu gelişmeler ve MBK'nın ekonomik sorunlara bir türlü çözüm bulamaması otoritesinin iyice zayıflamasına neden olmuştur. TSK içinde tamda böyle bir dönemde Talat Aydemir'in yönlendirilmesiyle Nisan 1961 tarihinde *Silahlı Kuvvetler Birliği* (SKB) kurulmuştu. SKB'nin kuruluşu aynı zamanda ülkede mevcut bir siyasi krizinde varlığını göstermektedir. Bu nedenle SKB kuruluş amacı olarak siyasi boşluğun doldurulması ve 27 Mayıs'ın devam etmesi olarak gösterse de kurulmasıyla çekişmelerin daha derinleştiği ve daha karmaşık bir hal almasına neden olmuştur.¹¹⁶ İktidarın hiyerarşik bir yapıya bağlanması, reformların devam etmesi ve MBK'nın muhafazası iddiasıyla kurulan SKB ilk aşamada generaller tarafında hoş karşılanmamış ve *Albaylar Cuntası* olarak adlandırılmıştır.¹¹⁷

Bu güç dengeleri içerisinde SKB'nin ilk güç gösterisi Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in görevden uzaklaştırılması karşısındaki tepkisiyle olmuştur. SKB, Cemal Gürsel'e verdiği ultimatom ile İrfan Tansel'in görevine dönmesini istemiştir. Türk savaş uçaklarının Çankaya Köşkü üzerinde alçaktan uçuşu neticesinde Cemal Gürsel geri adım atmıştı. İrfan Tansel'i taşıyan uçak Türk hava sahasını terk etmeden Türk savaş uçakları tarafından döndürülmüştür. Böyle bir güç gösterisi ile İrfan Tansel'in görevine iade edilmesi SKB'nin, MBK üstünde bir güç olduğunu göstermiştir.¹¹⁸

SKB'nin ikinci güç gösterisi Ankara Sıkıyönetim Komutanı olan Cemal Madanoğlu ve Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alay Komutanı Osman Köksal'ın görevlerinden azli; Milli Savunma Bakanı Muzaffer Alankuş, Kara Kuvvetleri Komutanı Celal Alkoç, İkinci Ordu Komutanı Şefik İltter, Deniz Kuvvetleri Komutanı Zeki Özek ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı içerisinde birçok subay ve Cemal Gürsel'in emir subayı

¹¹⁵ MBK tarafından çıkarılan Basın Kanunu neticesinde Akşam, Tercüman, Cumhuriyet, Vatan, Dünya, Yeni Sabah, Milliyet ve Hürriyet gazeteleri basına devletin müdahale ettiği gerekçesiyle 10 Ocak 1961 tarihinde yayınladıkları ortak bildiri ile tepki göstermişler ve Basın Kanunu nedeniyle üç gün yayınlanmamışlardı (Milliyet, 10.01.1961: 1).

¹¹⁶ CIA, 22.05.1961, CIA-RDP79R00904A000700030023-9.

¹¹⁷ CIA, 26.05.1961, CIA-RDP85T00875R002000190015-0.

¹¹⁸ CIA hazırladığı raporda Albaylar cuntasının özellikle Cemal Madanoğlu'nu görevinden uzaklaştırmasına dikkat çekerek MBK'nın böyle önemli ve muhafazakâr bir isminin görevinden uzaklaştırılmasının SKB'nin Gürsel ve MBK üzerinde gücünü ispat ettiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Cemal Madanoğlu destekçisi olan İsmet İnönü de bu durum karşısında güç kaybettiği görülmüştür. CIA, 21.06.1961, CIA-RDP79R00904A000700030024-8 ve Aydemir, 2010: 69-71.

Agasi Ően'in emekli edilmesi için Gürsel'e ultiatom vermesiyle olmuştur. Cemal Gürsel'in ultiatomu eksiksiz yerine getirmesi darbe içerisinde darbeden başka bir Şey değildi (Aydemir, 2010: 69-71).

Bu zaferleri kazanan SKB başkanlığına Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay getirilmişti. Böylece SKB hiyerarŐiye uygun hale getirilmiştir. Artık MBK gücünü SKB'ye kaptırmıştı. SKB bu gücü doğru kullanmak için ordunun tamamının desteklediğini göstermeye çalışmıştır. Bu kapsam da 28 Haziran 1961 tarihinde yapılan toplantıda hazırlanan genelge ülkenin geleceğini belirleyen önemli bir belge niteliğindedir. Bu genelgenin ilk maddesinde SKB'nin ülkenin ve rejimin selametinden sorumlu olduğunu ve bu sorumluluk için *ikaz ve silahlı müdahale yapma* hakkını da taşıdığı tehdidinde bulunmuştur. Genelgenin ana ilkeleri aşağıda belirtilmektedir.

1. MBK, TSK'nın bölünmez bir uzvudur. Onlara vaki bir tecavüz TSK yapılmış addedilir.
2. MBK azaları arasında komiteyi yıpratıcı bir ayrılığı TSK asla tasvip etmez.
3. Seçimde iktidara gelecek siyasi kuvvet, ihtilal ve inkılabı ve bunu yapanlara karşı intikamcı bir hüviyet taşıyamaz. Seçimlere kadar partilerin durumu yakından takip edilir.
4. Yassıada davasında birinci derecede suçlular için Yüksek Adalet Divanı'nın verdiği kararlar derhal tasdik ve infaz edilecektir.
5. Genel Seçim Yassıada Mahkemesi sona erdikten ve cezalar infaz edildikten sonra yapılacaktır. Bu tarih 29 Ekim 1961'i geçemez.
6. Müspet yoldan ayrılmadıkça seçimlerin sonuna kadar MBK fesih veya (ihametleri komite tarafından karar altına alınmadıkça) başka bir yolla azaltılmaz ve dağıtılamaz.
7. Seçimlerden evvel MBK başkanının herhangi bir sebeple görevinden ayrılması halinde, Devlet Reisi bir numaralı Anayasa Kanununun hükümleri gereğince seçilecektir.
8. MBK'nın prensip kararı ve tensikat maksadı ile emekliye sevk edilen tekrar Silahlı Kuvvetlerine alınamazlar.

9. Atatürk inkılapları aleyhine hiçbir şekilde taviz verilemez.
10. Seçimle geçen iktidarca ihtilali hazırlayan ve yapanlar, ihtilal hükümeti devamınca ihtilal icabı olan hizmetler ve görevlerde çalışanlar, Yüksek Adalet Divanı üyeleri bu hizmetlerden mesul tutulamazlar ve mahkeme edilemezler.
11. Bu prensip anlaşmasına varanlar ihtilal ve inkılabın teminatını sağlamak için birleşmiş olduklarında, siyasi bir topluluk ve karşı ihtilalci olarak kabul edilmez ve böyle bir gaye de taşımazlar.
12. Avdetlerine bir mahsur olmadığı Silahlı Kuvvetlerce kanaat hası oluncaya kadar 14'ler yurda avdet edemez. Bu hususta karar komitece verilir.
13. MBK üyeleri, seçimden sonra partisiz Cumhuriyet Senatosu üyesi olarak hizmet ettikleri müddetçe anayasa esasları dâhilinde TSK'nın bir parçası olmakta devam edecektir.
14. MBK, çıkardığı kanunlar ve icraatından dolayı seçimle gelen iktidarca sorumlu tutulamaz.
15. TSK, prensipleri tahakkuk ettikten ve siyasi iktidarı vaat edildiği gibi anayasa esaslarına göre partilere devrettikten sonra siyaset dışında kalacak ve asli görevine dönecektir (Aydemir, 2010: 76-78).

SKB'nin durdurulamaz yükselişi kısa sürede tüm gücü ele geçirmesine neden olmuştu. Bu güçle siyaseti bile dilediğince düzenlemeye çalışmıştır. Bunun ilk örneği 1961 seçimi sonrasında siyasi yapıyı şekillendirme çabasıydı. MBK Başkanı Cemal Gürsel'i Cumhurbaşkanı koltuğuna tek aday olarak gösteren SKB, seçim sonuçlarında CHP'nin tek başına hükümet kuracak milletvekili sayısına ulaşmadığında CHP ve AP koalisyonunu ön görmüştü. AP seçim meydanlarında DP'nin mirasından devam ettiğini sık sık vurgulaması SKB'nin dikkatini çekmişti. Seçimlerin AP'nin ilk parti olarak çıkması, 27 Mayıs'ın toplum tarafından kabul edilmediğini göstermişti. SKB seçim sonuçlarından memnuniyetsizliği neticesinde 21 Ekim 1961 tarihinde Talat Aydemir başkanlığında hazırlanan protokolde TBMM toplanmadan feshedilecekti. SKB ile gücünü iyice artıran Talat Aydemir'i SKB içindeki üst rütbeliler engellemiştir (Aydemir, 2010: 82).

TBMM açılır açılmaz senatörlerin maaşlarının görüşülmesi güven sarsacak bir hareket olmuştu. Seçim neticesinde CHP ve AP'nin koalisyonu daha başından beri sıkıntılarla kurulmuştu. Koalisyon hükümetinin bir türlü ilerlememesi ve AP'nin her defasında af talepleri ordu içerisinde örgütlerin kurulmasına neden olmuştu. Darbeciler ardında bıraktığı siyasi yıkıntının ekonomik şartlar altında ezilişini izlerken bu çıkmaz yeni darbe planlarını ortaya çıkarmıştı. 27 Mayıs'ın ruhundan uzaklaşıldığı iddiaları parlamenter demokrasisi üzerinde tehlikenin varlığını bir kez daha hissettirmiştir (İsen, 1964: 22-26; Akyaz, 2002: 176).

SKB varlığı sadece sivil otorite üzerinde değil aynı zamanda TSK üzerinde de bir baskı unsuru haline gelmesi generaller tarafından tepkiye neden olmuştu.¹¹⁹ Bu nedenle 19 Ocak 1962 tarihinde Genelkurmay'da yapılan toplantıda SKB'nin dağıtılması gündeme gelmişti. Toplantıda Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, siyasi durumun gayet iyi olduğunu belirterek İsmet İnönü ve hükümetinin TSK tarafından desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Cevdet Sunay'a karşı albaylar hükümetin memleketin idaresini ele almada beceriksiz davrandığını belirterek, destek vermeyi reddetmişlerdir. Tansiyonu sürekli yüksek olan toplantıda albaylar, ordunun hiyerarşik olarak aşağıdan gelen rahatsızlık olduğunu ileri sürerek Cevdet Sunay'ın bu taleplere cevap vermediği takdirde emir komuta dışında bir darbenin gerçekleşeceği tehdidinde bulunmuşlardı. Cevdet Sunay hiddetle albaylara karşı çıkarak, *“Ben sizin namınıza İsmet İnönü'ye kendisini destekleyeceğimizi söyleyeceğim”* diyerek toplantıya son vermişti. Bu toplantı SKB'nin o güne kadar devam ettiği birliğin bozulduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. Başından beri var olan generaller ve albaylar ayrımı iyice su yüzüne çıkmıştı. Bunun üzerine albaylar Ankara'da bazı birlik komutanlarıyla bir araya gelerek aşağıdaki kararları almışlardır.

1. *Demokratik rejimde silahlı kuvvetler bir şahıs ya da zümreyi destekleyemez. Bu hareket Anayasaya aykırıdır. Silahlı Kuvvetler CHP'yi desteklemeye devam ederse siyasetin içinde kalacak ve muhalefet tarafından yıpratılacaktır.*

¹¹⁹ Askerin sivil otorite üzerindeki baskısına en iyi örnek 04.01.1962 tarihinde Genelkurmay'da toplanan Bakanlar Kurulu, ABD'den gelen yardımların nasıl kullanıldığı için TSK hesap vermiştir (Milliyet, 05.01.1962: 1).

2. *İsmet İnönü ve CHP'den başkasına iktidarın verilmesinin memleketi anarşiye götüreceği düşüncesi kabul ediliyorsa, hiçbir şahıs ve zümre menfaatine olmamak ve Atatürk İlkelerini esas alan bir düşünce etrafında plan yapmak şartıyla ancak iktidara el konulabilir.* ifadeleri yeni bir darbenin ön hazırlığıydı. Böylece 22 Şubat'ın ayak sesleri duyulmaya başlamıştı (Aydemir, 2010: 84-87; Akyaz, 2002: 178).

1.6. Darbenin Referandumu 1961 Anayasası

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında en önemli eser 1961 Anayasası'dır. 27 Mayıs'ın ve destekçilerinin sıkı bir şekilde savundukları bu eser 12 Mart 1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesi sürecinde en çok eleştirilen unsur olmuştur. İkinci ve üçüncü bölümde detaylı olarak verilmiş olan olaylar karşısında 1961 Anayasası suçlu görülmüştü. Bu süre zarfında gerek siyasetler gerekse ordunun üst kademesi her seferinde 1961 Anayasası'nı eleştirmiştir. Bu eleştirilere CIA da katılmış ve hazırladığı raporlarında bu durum sık sık vurgulamıştır.

Hikmet Özdemir ülkedeki anayasalar ve 1961 Anayasası'nı şöyle ifade etmektedir (Özdemir, 2007: 25): *“Türkiye’de genel bir eğilim olarak anayasalar, önceki dönemin hastalıklarına reçete diye hazırlanmaktadır. 1961 Anayasası da bu anlamda farklı çevrelerde hazırlanan tedavi yöntemlerinden bir demet, çiçekçilerin deyimiyle söylenirse bir aranjmandır. Ancak, gülleri koklamak isteyenlere diken batmış, hastayı iyileştireceği umularak özenle aralara yerleştirilen zakkumlar ise onu büsbütün komaya sokmuştur...”*

1961 Anayasası, yukarıda belirtildiği üzere 27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde muhalefet partilerin planlarından birisiydi. Bu durum ülkede hiç şüphe yok ki bir beklenti halini almış ve böylece 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında hemen ele alınmıştı. MBK üyelerinin anılarından sık sık övünerek belirtilen 1961 Anayasası, 27 Mayıs 1960 darbesi çerçevesinde çeşitli eleştirilere ve yorumlamalara neden olmuştur (Gözler, 2000: 78-80).

MBK, 14'lerin tasfiyesi sonrasında 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanun ile Kurucu Meclis oluşturulmuştu. Kurucu Meclis, Milli Birlik Komitesi ve Temsilciler Meclisinden oluşmuştur. Temsilciler Meclisinin nasıl oluşturulacağını belirten aynı tarihli 158 sayılı kanun ile temsilci gönderecek makamlar belirtilmişti. Buna göre:

Devlet Başkanı 10, Milli Birlik Komitesi 18, İller 75, CHP 49, CKMP 25, Barolar 6, Basın 12, Eski Muhripler Birliği 2, Esnaf Kuruluşları 6, Gençlik 1, İşçi Sendikaları 6, Odalar 10, Öğretmen Kuruluşları 6, Tarım Kuruluşları 6, Üniversiteler 12, Yargı Organları 12 temsilci seçmişlerdir (Gözler, 2000: 82; Erdoğan, 2003: 86-87).

Kurucu Meclis'in seçim ile oluşturma yerine atama şeklinde oluşturulmasına bazı eleştiriler getirilmiştir. Bu eleştirilerden dikkat çeken isimlerinden birisi de dönemin önemli ismi ve 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında Başbakanlık koltuğuna oturacak olan Nihat Erim'di. Nihat Erim, Siyasal Bilgiler Fakültesinde MBK'nın bazı üyelerinin de hazır bulunduğu konferansta yaptığı konuşma da Kurucu Meclis'in seçim yapılarak oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Nihat Erim'in 6 Kasım 1960 tarihinde yaptığı konuşma metnini dönemin önemli isimlerinden olan Cemal Madanoğlu'na da göndermiştir (Erim, 2005: 721).

Temsilciler Meclisi 6 Ocak 1961 tarihinde toplanmış ve çalışmalarına başlamıştı. 9 Ocak 1961 tarihinde oluşturulan 20 kişilik *Anayasa Komisyonu* ile yeni anayasa çalışmalarına başlanmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen ertesinde getirilen profesörler derhal yeni anayasa çalışmalarına başlamıştı. Bu süreçte iki taslak hazırlanmıştır. İlk olarak İstanbul Ön Taslağı, 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen sonrasında davet edilen İstanbul Hukuk Fakültesinden bir grup öğretim üyesi (Sıddık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Hüseyin Nail Kubalı, Ragıp Sarıca, Naci Şensoy, Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli) ve daha sonra Ankara Üniversitesi'nden üç öğretim üyesi (İlhan Arsel, Bahri Savcı ve Muammer Aksoy) katılmıştı. Komisyon hazırladığı taslağı 18 Ekim 1960 tarihinde MBK'ya sunmuştu. Taslak detaylarıyla hazırlanmıştır. En dikkat çeken özellikleri ise devlet iktidarını çeşitli kurumlar arasında bölmüştü. Bunun yanı sıra birçok özerk kurul ve kurum ortaya çıkarmıştı. Böylece yürütme organının gücü zayıflatılmaya çalışılmıştı. İstanbul Komisyonunun çalışmalarını tamamlamadan ikinci taslak Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari Bilimler Enstitüsü "*Gerekçeli Anayasa Tasarısı ve Seçim Sistemi Hakkında Görüş*" başlığıyla bir taslak hazırlamıştı. Bu taslağın İstanbul Ön Tasarısından farkı genel oya ve siyasal partilere şüpheli bir bakış açısıyla yürütme organı gücü korunmuştu. İstanbul Ön Tasarısı ve Ankara Ön Tasarısı olarak adlandırılan bu taslaklar, Temsilciler Meclisi tarafından oluşturulan *Anayasa Komisyonu* tarafından ele alınmıştı. Anayasa Komisyonu tarafından ele alınan

taslaklardan 9 Mart 1961 tarihine Temsilciler Meclisi başkanlığına sunulmak üzere yeni anayasa taslağı hazırlanmıştı. Ankara Ön Tasarısına yakın olan taslak, MBK komitesinde 17 madde üzerindeki itilafın sağlanması üzerine 27 Mayıs 1961 tarihinde yapılan Kurucu Meclis birleşik toplantısında 260 oya karşı 2 çekimser oyla kabul edilmişti (Gözler, 2000: 82-83; Erdoğan, 2003: 86-87). Bu durum 1961 Anayasası yürürlüğe konulurken ordu, sivil bürokrasi ve CHP kadrolarının ortak sahipliği algısını oluşturmuştur (Heper, 2006: 171).

Kurucu Meclis, tasarımı kabul ettikten sonra 9 Temmuz 1961 tarihinde referanduma gitmiştir. 27 Mayıs sonrasında halkın kendini ifade etmesi için ilk fırsat anayasa referandumunda sağlanmıştı. Seçim sonuçları 27 Mayıs'ın toplum tarafından rahatsızlıkla karşılandığını göstermiştir. Bu nedenle %61,7 evet oyuna karşı olarak %38,3 hayır oyu çıkmıştır (Zürcher, 2003: 358).

1961 Anayasası'nın kabulü sonrasında ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan raporda sivil idareye geçiş için önemli bir adım kabul edilen yeni anayasanın kabulü memnuniyetle karşılamıştır. Bunun yanında askeri yönetimin halk tarafından kabul gördüğünün de altı çizilmiştir.¹²⁰

1961 Anayasası Feroz Ahmad'ın ifadesiyle yapısal temeli olmadan liberal sisteme geçiş yapmıştır. Bununla köklü değişiklikleri de beraberinde getirmişti. İki meclisli bir parlamento öngörmüştür. Milli Meclis 450 milletvekilinden, Senato ise 150 üyeden oluşmuştur. Cumhurbaşkanı, TBMM tarafından üçte iki oy oranıyla yedi yıllığına seçilmesi sağlanmıştır. Cumhurbaşkanı, kabinesini belirleyen Başbakanı ataması ve kabinenin TBMM'ye karşı sorumluluk getirmiştir (Ahmad, 1996: 186-187).¹²¹

1.7. ABD'nin İkili Tutumu Yassıada Mahkemesi

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ile beraber tüm tutuklular Marmara denizinde bulunan küçük bir ada olan Yassıada'ya gönderilmişlerdi. CIA, hazırladığı raporda Yassıada'ya gönderilenlerin akıbetinin belli olmadığına dikkat çekmiştir. Hükümetin bu konuda yaptığı

¹²⁰ FRUS, Editorial Note, Tarih Belirtilmemiştir, 1961-1963, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Volume XVI, Part 2, Document 36774

¹²¹ 1961 Anayasasının detayları hakkında lütfen bakınız: Gözler, 2000: 84-89; Erdoğan, 2003: 89-105.

açıklamaya değinen CIA, yargılamaların en kısa sürede başlayacağını belirttiğini ifade etmiştir. Ancak bunun için oluşturulacak Yüksek Adalet Divanı'nın üyelerinin seçilmesi sürecinin devam ettiğine dikkat çekmiştir. CIA, Yassıada'ya hükümetin adaya gönderilenler hakkında son derece önemli suçlar işlediklerini belirten yeterince kanıtın bulunduğunu ifade etmiştir.¹²²

Darbe sonrasında gözaltına alınanların durumu ve yargılamanın bir türlü başlayamaması tartışmalara neden olmuştu. Gözaltına alınan sanıklar yargılanması için Yassıada'ya gönderilmişti. Yargılamalar 14 Ekim 1960 tarihinde başlamıştır (İleri, 1986: 21). İddianamede 38 sanık için ölüm cezası; diğerleri için daha hafif cezalar talep edilmişti. Yargılamalarda başlangıçta yüz kızartıcı davalar seçilmişti. Bu davalar Başbakan Adnan Menderes'in gayri meşru bebeği hakkındaydı. Bir diğeri Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın kendisine hediye edilen Afgan tazısını satıp köyüne çeşme yapılmasıyla ilgiliydi. Bu davaların seçilmesinin amacı kırsal kesimlerde Adnan Menderes destekçilerinin direncini kırmaktı. Ancak bu taktik köylüleri askeri rejimin ciddi cezai suçlu olduğuna dair kesin kanıt bulamadığına ikna ederek geri tepmişti (Ağaoğlu, 2013; Ekşi, 2005).¹²³

ABD, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında üzerinde durduğu en önemli konulardan birisi de DP liderlerinin durumuydu. Bu konuda ABD'nin Ankara Büyükelçisi Fletcher Warren, Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerde konuyu gündeme getirmiştir. Bu durum Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in ABD'ye yaptığı gezide de gündeme gelmiştir. Selim Sarper, Menderes yönetimine yönetilen suçlamaları belirtirken, bu durumun ABD ile Türkiye arasında bir krize neden olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Bu konuda ABD'nin adil yargılama kaygılarını hükümet yetkililerine belirttiğini ifade eden Sarper, sürecin son derece hassas devam ettiğini belirtmiştir. Selim Sarper bu süreçte yabancı elçilikleri, yerli ve yabancı basın mensuplarının sanık aileleri ile görüşmelerine izin verileceğini söylemiştir. Bunun yanı sıra her sanığın üç avukata kadar avukat tutma hakkı verilmiştir. Selim Sarper, idam söylentilerine karşı olarak yargılamaların daha başında olunduğundan idamın

¹²² CIA, 23 Haziran 1960, CIA-RDP79-00927A002800020001-0

¹²³ Yassıada Davaları ve süreç hakkında detaylı bilgi için lütfen bakınız: <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2676>/Erişim Tarihi: 03.05.2018.

söylenti olduğunun altını çizmiştir.¹²⁴

CIA, 5 Aralık 1960 tarihinde hazırladığı raporda Yassıada duruşmalarına değinmiştir. Celal Bayar, Adnan Menderes ve DP'nin diğer üyelerinin Yassıada'da tutulduğuna dikkat çekmiştir. Yassıada'da gözetiminde bulunanların özel hayattan, ekonomik meseleler ve 6-7 Eylül Olayları gibi çeşitli davalardan yargılandıklarını belirtmişlerdir. Türkiye'de ve yurtdışında Demokrat Parti üyelerinden bazılarının idam cezası verilmesi kaygısının yayıldığına dikkat çekmiştir. MBK'daki radikallerin (14'lerin) uzaklaştırılması sonrasında yargılamaların hızlanacağı ön görüşünde bulunmuştur.¹²⁵

Yassıada Mahkemesi hakkında Mayıs 1961 tarihli CIA raporunda yapılan değerlendirmede, mahkeme sonuçlarının Türkiye'nin atacağı adımlarda son derece önemli rol oynayacağını belirtmiştir. DP'nin yöneticileri ve Celal Bayar'ın idam edilmesi durumunda darbe karşıtı havayı güçlendireceğini; idam edilmediği takdirde bu isimlerin güçlenip tekrar iktidar olma ihtimalinin yüksek olduğunu ifade etmiştir. Ancak CIA, sonucunda sert tepkiler olsa da MBK'nın başta Adnan Menderes ve Celal Bayar olmak üzere DP'nin üst düzeyini idam edileceğini karardan aylar önce belirtmiştir. Bu tespit aslında darbe sürecinde yaşanan gelişmelere bakıldığı zaman insanların bir türlü ifade edemediği bir sonun daha o tarihlerde belli olduğunun en açık ifadesidir.¹²⁶

14 Ekim 1960 tarihinde başlayan Yassıada duruşmaları Salim Başol'un başkanlığında 11 aylık bir süre sonrasında açılan tüm davalar neticelenmişti. Yapılan 205. duruşmada 15 Eylül 1961 tarihinde kararlar açıklanmıştı (Milliyet, 15.09.1961:1). Yargılamalar neticesinde 464 mahkûmiyet, 128 beraat verilmiştir. Bunun yanı sıra 15 idam cezası verilmişti. Kararın açıklandığı gün MBK'nın idamlar üzerine yaptığı görüşmede Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idam kararlarını onaylamış diğer idamlar ömür boyu hapse çevrilmişti (Milliyet, 16.09.1961: 1). Kararların alınması sonrasında ABD'nin Ankara Büyükelçisi Raymond A. Hare, Selim Sarper ile görüşmüştü. ABD, MBK'nın idamlar üzerine

¹²⁴ FRUS, Memorandum of Conversation, Secretary's Delegation to the Fifteenth Session of the United Nations General Assembly New York, September 19-24, 1960, 21 Eylül 1960, 1958-1960, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 364

¹²⁵ CIA, 05 Aralık 1960, CIA-RDP78-03061A000100020015-4

¹²⁶ CIA, 26.05.1961, CIA-RDP85T0087R002000190015-0

yapılan görüşmeden önce yetkililer ile görüşmeye çalışmıştır. Hare yaptığı görüşmelerden sonra idamların onaylanmasında bir karar birliği olmadığını ifade etmiştir.¹²⁷

MBK üyeleri idam kararlarını onaylamak için bir dizi görüşmeler yapmışlardır. Bakanlar Kurulunda yapılan görüşmelerde Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Çalışma Bakanı Ahmet Tahtakılıç ve Kemal Sahir Kurutluoğlu idamların yerine müebbet hapis cezasının verilmesini belirtmişlerdir. MBK üyeleri daha sonra yabancı temsilcilerle bir araya gelmişti. Görüşmeye katılan Alman, İngiliz, Pakistan, İran, İspanyol ve Amerikalı temsilciler de aynı fikirde olduklarını belirtmişlerdir. İdam kararlarının hemen öncesinde Cemal Gürsel dört partinin liderini Çankaya'ya davet etmiştir. Görüşmeye CHMP Genel Başkanı Osman Bölükbaşı dışında tüm liderler katılmışlardı. Yapılan görüşmelerde siyasiler idamın bir skandal olacağını belirtmişlerdir. (Milliyet, 14.09.1961:1; Milliyet, 15.19.1961:1).

Cemal Gürsel, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Kuvvet Komutanlarıyla yaptığı görüşmede Cevdet Sunay, kararların bir an evvel onaylanması gerektiğini belirtmiştir. SKB, kararların onaylanması için MBK üzerinde baskı kurmuştur (Küçük, 2008:127). SKB, 28 Haziran 1961 tarihinde “*Silahlı Kuvvetler Birliği Prensipleri*” genelgesini yayınlamışlardı. Bu genelge de Yüksek Adalet Divanı'nın birinci derece suçlular için vereceği kararlar derhal onaylanıp infaz edileceği ve seçimlerin bu infazdan sonra 29 Ekim 1961 tarihini geçmeyecek şekilde yapılacağı belirtilmişti (Akyaz, 2002:160-161). Bu ifade gösteriyor ki SKB verilecek karar ve atılacak adımları daha haziran ayında belirlemişti. Böylece SKB içerisindeki Albaylar Cuntasından, generallere, generallerden de MBK'ya baskı yapılmıştı.¹²⁸

MBK 15 Eylül 1961 tarihinde yaptığı toplantıda idam kararlarını görüşmüşlerdir. Görüşmelerde Cemal Gürsel, Fahri Özdilek, Sıtkı Ulay, Sami Küçük, Osman Köksal, Suphi Karaman, Suphi Gürsoytrak, Selahattin Özgür, Kamil Karavelioğlu toplam dokuz üye ret verirken; Mucip Ataklı, Muzaffer Yurdakuler, Fikret Kuymak, Ekrem Acuner, Sezai Okan, Vehbi Ersü, Kadri Kaplan, Haydar Tunçkanat, Ahmet Yıldız,

¹²⁷ FRUS, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 15 Eylül 1960, 1961-1963, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 370

¹²⁸ CIA, 21 Haziran 1961, CIA-RDP79R00904A000700030024-8; CIA, 22 Haziran 1961, CIA-RDP79R00904A000700030023-9; William Hale, Cemal Gürsel'in İnönü'ye yargılamalar neticesinde idamların olmayacağını belirtmiştir (Hale, 1996: 130; Akyaz, 2002: 168).

Refet Aksoyoğlu, Mehmet Özgüneş, M. Şükran Özkaya, Emanullah Çelebi olmak üzere 13 üye onay vermiştir (Küçük, 2008:127).

CIA tarafından 21 Eylül 1961 tarihinde konuyla ilgili hazırlanan raporda Yassıada Mahkeme kararlarının 15 Eylül 1961 tarihinde uzun süren görüşmeler neticesinde onaylandığı belirtilmiştir. Onaylanmanın ve infazların bir an önce yapılmasıyla seçimlerin önündeki engellerin kaldırıldığı vurgulanmıştır. Raporda idam kararlarının onaylanmasında ordu içerisindeki genç subaylar son derece önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. Alınan karar neticesinde ülke genç subayların girişeceği bir darbe girişimini engellemiş oldu; ancak Türk tarihinde yıllarca sürececek politik bir acıya da neden olmuştur. Uzun yıllar Adnan Menderes'e muhalif olan İsmet İnönü, idamlar karşısında tavır takınarak diğer siyasi parti liderleriyle beraber idamları engellemeye çalışmıştır. MBK'nın siyasi olarak istediği desteği bulamaması tarafsız bir oylamayı engellemesine neden olmuştur. Tüm bu karşıt durumlara rağmen MBK idamları onaylayarak hemen uygulatmıştır. Bu kararlardan hesap sorulmaması ve siyasi polemik haline getirilmemesi için Osman Bölükbaşı dışında tüm liderlerine ömrü uzun olmayan antlaşma imzalatılmıştır.¹²⁹

MBK, Yassıada Mahkeme kararlarını 15 Eylül de onaylamış ve 16 Eylül'de Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu idam edilmiştir. Başbakan Adnan Menderes'in eşi Berrin Menderes parti liderleriyle görüşerek idam kararının ömür boyu hapse çevrilmesini istemiştir. Başbakan Adnan Menderes rahatsızlığı nedeniyle bir gün erteleme ile 17 Eylül de idam edilmiştir (Milliyet, 16-17-18.09.1961).

27 Mayıs 1960 darbesinin en önemli gelişmesi ve akılda kalan olayı Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın idamları olmuştur. Darbe sonrasında yazılan anı ve günlüklerde idamlar çok az yer bulmaktadır. Darbenin öncesi gelişmeler üzerinde bol bol durulurken; anayasa başta olmak üzere darbe kurumları övgüyle bahsedilmiştir. Ancak idamlar neredeyse hiç olmamış gibi gösterilmiştir. Bunun yanı sıra MBK üyeleri arasında idamlar konusunda bir birlerini suçlamalara girişmişlerdir. İdamların böyle az yer bulması ve tartışma konusu olmasından uzak tutulmaya çalışılmasına karşın toplum vicdanında hiçbir zaman

¹²⁹ Current Intelligence Weekly Summary, 21 Eylül 1961, CIA-RDP79-00927A003300100001-5

kabul edilmemektedir. İdamlar neticesinde ülke de askere ve darbelere bakış açısını da değiştiren; darbeler için idamlar sık başvurulan bir yöntem olmuştur.

İdamlar konusunda bir başka tartışma ise ABD'nin tutumudur. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında ABD'nin darbeyi gerçekleştirenler hakkında kaygısının yanı sıra DP yöneticilerin durumu hakkında da endişe duymuştur. Bu endişe Cemal Gürsel ve Selim Sarper ile yapılan görüşmelerde sık sık gündeme getirilmiştir. ABD'nin bu süreçte DP yöneticilerinin durumunu yakından takip etmiştir. Ancak ülkedeki yeni yönetim ile ilişkiler iyileştikte DP yöneticilerinin durumu gittikçe gündemden düşmüştür. Bunun yanı sıra Yassıada Mahkemesi'nin başlaması ve Selim Sarper tarafından mahkeme hakkında gelişmeler ABD'ye aktarılması; ABD nezdinde duruşmalar Türkiye'nin bir iç meselesi olarak görülmeye başlanmıştır. Karardan aylar önce çıkan idam söylentileri ve CIA'nın DP'nin üst düzeyinin idam edileceği hususunda raporları karşısında ABD tutumundan taviz vermemiştir. Nihayetinde MBK, durumun ABD tarafından önemini yitirmesini görmesi üzerine elini güçlendirmiş ve karar alma sürecini hızlandırmıştır. İdam kararlarının alınması üzerine apar topar yapılan oylama neticesinde idam kararlarının onaylanması sürecinde de idam karşısında açıklamalar yapsa da ABD ülkede idamlardan ziyade seçimlere odaklanmıştı.

1.8. 1961 Milletvekili Genel Seçimi ve Türkiye'nin Sivilleşme Mücadelesi

Darbe sonrasında siyasi yasakların kaldırılmasıyla, parti kurma çalışmaları başlamıştır. Bu süreçte kurulan Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Partisi, Yeni Türkiye Partisi'nin yanı sıra Cumhuriyet Halk Partisi seçimlere katılmıştır. Ağustos ayına gelindiğinde ülkede yapılacak seçimler neticesinde sivil bir iradeye bırakılması hususunda tereddütler bulunmaktaydı. Ordu içerisinde ve SKB'li genç subaylar reformlar için ihtilalin devam etmesini düşünürken, generaller ise bir an önce yönetimin sivillere bırakılmasını istemekteydiler. Ancak her iki grubunda en büyük korkusu Adnan Menderes taraftarlarının destek vereceği bir partinin seçimi kazanmasıydı. Bunun için çeşitli önlemler alan MBK, böyle bir sonucun çıkması durumunda meclisin feshinin gündemde tutmuştur. Bu durum siyasi partilerin üzerinde baskıya neden olmuştur. Yargılamalardan idam sonucunun çıkmasının iyice belli olduğundan bunu kullanacak siyasi oluşumların yakından takip edilerek

yasaklanması planlanmıştır. MBK ve TSK üst rütbelilerindekilerin genel beklentileri İsmet İnönü'nün tek başına iktidar olacak gücü almasıydı.¹³⁰

Seçimin propaganda süresi 25 Ağustos 1961 tarihinde mecliste yapılan tartışmalı görüşmelerden sonra 109 kabul, 58 ret, 1 çekimser oy neticesinde *21 Gün* olarak kabul edilmiştir (Milliyet, 26.08.1961:1). Türkiye seçimlere giderken ABD'nin Ankara Büyükelçisi Raymond A. Hare tarafından ülkedeki durum değerlendirilmiştir. Türkiye'nin bu süreçte sivil yönetime geçmesi için yoğun bir çaba harcanması ve toplum içindeki beklentiye rağmen ordunun içinde müdahale durumu değerlendirilmiştir. Ordu içinde bir kısım subayın reformların daha çok yapılması ve sivil yönetime geçişi engellemek için çaba gösterdiği belirtilmiştir. Muhtemelen bu durum ordunun yeni bir müdahale ile gerçekleşebileceği söylentilerinin varlığını belirtmiştir. Hare, söylentilere paralel olarak ordu içindeki genç subaylar arasında böyle düşüncelere sahip olanların olabileceğini ifade etmiştir. Böyle bir hareket için genç subayların üst komutanlardan birilerinin desteğini almak zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Bu durumda ordunun üst düzeyinden böyle bir desteğin gelmeyeceğini belirtmiştir.

Hare, bu süreçte Alparslan Türkeş'e değinmiştir. Alparslan Türkeş'in ordu içindeki gücünün tam olarak bilinmediğini ifade eden Hare, Türkeş'in yurt dışında oluşu gibi faktörler nedeniyle etkisiz bir yapıda olduğunun altını çizmiştir. Hare tüm gelişmeler neticesinde ülkenin bu süreçte yeni bir darbe ile karşılaşma ihtimalinin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bu durum ABD'nin Türkiye'nin bir an önce sivil yönetime geçmesini istemektedir. Bu nedenle sivil yönetime geçişi olumsuz etkileyebilecek tüm gelişmeleri değerlendirilmiş ve yakından takip edilmiştir.¹³¹

¹³⁰ CIA tarafından hazırlanan belgede seçim sürecinden ve sonucunda istenenin çıkmaması kaygısının yanı sıra 14'lerin ülkeye dönme ihtimali de büyük baskı oluşturmuştur. Current Intelligence Weekly Summary, 19.08.1961, CIA-RDP79-00927A003300050001-1 ve CIA, 26.05.1961, CIA-RDP85T00875R002000190015-0 ve CIA, 26.05.1961, CIA-RDP85T0087R002000190015-0

¹³¹ FRUS, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 02 Eylül 1960, 1961-1963, Volume XVI, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 369; Walter F. Weiker ABD'nin Türkiye'de sivilleşmesine destek vereceğini şöyle belirtmiştir: "*Amerika Birleşik Devletleri'nin, bir baskı rejimini, ya da meşruluğunu kaybetmiş bir rejimi alacağı, etmek gibi ufak işlerin halli için gerekli süre dışında herhangi bir askeri hükümetin veya tek parti hükümetinin devamını destekleyip desteklemeyeceği yahut ne dereceye kadar destekleyeceği, son derece güç sorulardır. Askeri veya sivil, çok partili veya tek partili rejimlerden hangisinin kalkınmada daha etkili adımlar atabileceği konusunda elde çok az bilgi bulunduğu gibi, bu rejimlerden herhangi birinin kalkınma hedeflerine ulaşım sağlayamayacağını kestirmemizi sağlayacak bir ölçü de yoktur. Ayrıca herhangi bir askeri ya da tek parti rejiminin, bir kere iktidar tadını tattıktan sonra, çok partili rejime*

Seçimin nasıl yapılacağı ve süreci hakkında MBK ile partiler arasında toplantılar gerçekleşmiştir. Bu toplantılardan ilki 02 Eylül 1961 tarihinde yapılmıştır. Toplantıya MBK üyelerinden Sami Küçük, Sezai Okan, Refet Aksoylu, CHP-Emin Paksüt, AP-Cevdet Perin, CKMP-Mustafa Kepir, YTP-Ertuğrul Alatlı katılmıştır. Toplantıda Cemal Gürsel'in siyasi parti liderleri ile yapmasını planladığı yuvarlak masa toplantısının ön taslağı hazırlanmıştı.¹³² Cemal Gürsel başkanlığında 05.09.1961 tarihinde siyasi parti liderleri ile yuvarlak masa toplantısı yapılmıştır. Toplantıda seçimin sükûnet içerisinde geçilmesi üzerinde anlaşılmıştır (Milliyet, 06.09.1961:1).

Bunun yanı sıra MBK üyeleri sık sık siyasi partileri ziyaret ederek faaliyetlerini gözlemişlerdir. MBK seçimi öylesine takip etmişti ki neredeyse siyasi parti liderlerinin konuşmalarına kadar müdahalede bulunmuştu. Bu baskı siyasi partiler arasında geniş yankı bulmuş ve propagandalarda etkisini göstermişti. Bu baskıya rağmen AP mitingleri DP mitinglerini andırıyor, heyecanlı kalabalık 27 Mayıs ile hesaplaşmayı bekliyordu. AP lideri Ragıp Gümüşpala meydanlarda DP mirasında güçlenmişti. 27 Mayıs'ın ilk Genelkurmay Başkanı olan Ragıp Gümüşpala, Adnan Menderes'ten çok farklıydı; ancak kalabalığın sığınacağı tek partiydi. Seçimin favori partisi CHP ise kendisinden son derece emin bir havayla meydanlardaydı. Seçim sonucunda kazanacağı zaferin kutlamasını seçimlerin öncesinde yapmaktaydı. CHP 27 Mayıs'a sıkı sıkıya sahip çıkmış ve bunu her defasında vurgulamıştı.

15 Ekim 1961 Milletvekili Genel Seçimi'ne katılım %81,42 gibi yüksek bir oranla olmuştur. 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçim sonucunda;

	Parti	Oy Oranı	Aldığı Oy	Milletvekili Sayısı
1	CHP	36,74	3.724.752	173
2	AP	34,8	3.527.435	158

doğru gidip gitmeyeceğini de bilemeyiz. Bununla beraber, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu gibi rejimlerin mahiyeti hakkında edindiği bilgi ve tecrübelerine dayanarak, daha çok, ileri görüşlü ekonomik ve sosyal siyasete bağlı çok partili hükümetlere doğru gidilmesini destekleyeceğini söyleyebiliriz.” (Weiker, 1967: 197)

¹³² Toplantı da her parti temsilcisi konuşma yaparak, seçimlerin sükûnet içerisinde gerçekleşmesi konusunu belirtmiştir. Paksüt, seçimlerde eğer eski tartışmalar çıkarsa *İhtilal* tehlikesinin tekrar olabileceğini belirtmiştir (Milliyet, 03.09.1961:1).

3	CKMP	13,96	1.415.390	54
4	YTP	13,73	1.391.934	65
5	BAĞ.	0,81	81.732	0

Seçim sonucunda beklentilerin aksine CHP tek başına iktidar olacak milletvekili elde edememişti. Seçim sonucuna bakıldığında AP, Ege, Akdeniz, Marmara ve Batı Karadeniz de ilk parti olarak çıkarken, CHP İç ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde, YTP Doğu Anadolu Bölgesinde, CKMP ise İç Anadolu'nun bazı illerinde ilk sırada yer almıştı. Darbenin ve sonrasındaki uygulamaların halk üzerinde etkisini ortaya koyan seçimde sadece kırsal alanlardan değil aynı zamanda şehir merkezlerinden de DP geleneğinden gelen partilerin (AP, CMKP, YTP) ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Kırsal ve şehir oy oranlarının neredeyse eşit olduğu seçimde AP kırsal da en fazla oy alan parti olmuştur¹³³

Seçimi etkileyen olgu sadece Yassıada Mahkemesi ve idamlar değildi. Bunun yanında halk darbe sonrasında ciddi ekonomik sıkıntılarla baş başa kalmıştı. MBK'nın ekonomik adımları toplumu mutlu etmemişti. MBK, CHP'nin tek parti döneminde yaptığı gibi şehirliyi korumak için köylüye faturayı kesmişti. Buna en iyi örnek buğday fiyatlarını artırmaması, ekonomik yapıyı korumak için piyasalardaki durgunluk, tarımsal üretimin düşmesi köylüde MBK'ya karşı tepki oluştururken CHP'yi de ona ortak görmüştür. Bunun yanında Adnan Menderes köylü nezdinde bir umuttu ve onun için çizilen son haksız bir sondu (Cem, 2010: 339).

Seçim sonuçlarında DP devamı olan partilerin 277 milletvekilliğine karşı CHP'nin 173 milletvekili kazanması Türkiye Cumhuriyeti'ni *koalisyon* hükümetleri ile tanıştırmıştı. DP geleneğinden gelenlerin CHP ile kuracakları koalisyon hükümeti ordu içerisinde büyük tedirginliğe neden olmuştu. ABD'nin Ankara Büyükelçisi Raymond A. Hare'nin seçimlerden sonra hazırladığı raporda alınan sonuçların sonraki süreçte yeni sıkıntılar ortaya çıkaracağını belirtmiştir. Hare, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında CHP'nin darbenin yanında yer alması ve tutumu nedeniyle

¹³³ CIA-RDP79R00904A000700040001-2

seçimlerde favori olarak görmüştü. Ordu içerisinde genel kabul CHP'nin ilk sırada yer almasıydı. Böylece MBK hedeflediği bir süreç yaşanacaktı; ancak CHP'nin tek başına iktidar olamaması bu durumu tehlikeye düşürmüştü. Hare, AP'nin her ne kadar askeri kökenli birisi tarafından yöneltile de bu aşamada önemli krizlere neden olacağını ön görmüştü. Bu durumda ordunun yeni hükümet sürecine müdahale edeceğini belirtmiştir.¹³⁴

Asker varlığını, laikliği ve Türkiye'nin Batı politikası hakkında 24 Ekim 1961 tarihinde dört parti lideri ile Cemal Gürsel başkanlığında ordudaki generallerin katıldığı bir görüşme yapılmış ve görüşmede anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre kurulacak koalisyon da darbe sonrasında tutuklananlar için af çıkarılmayacak, ordudan emekli edilenlerin tekrar orduya dönmelerinin önü açılmayacak, Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığına destek verilecekti. Bu anlaşma askerin siyaset üzerinde ki varlığını devam ettireceğini gösterirken, darbenin temel hedeflerini tehlikeye düşmesini engellemeye çalıştığı görülmektedir.¹³⁵

CHP'nin tek başına iktidar olmaması ordu içerisinde tam bir hayal kırıklığına neden olmuştu. MBK ile CHP'yi bir tutan toplum, darbe karşıtı söylevleri desteklemişlerdi. Bu durum sadece CHP'nin değil MBK'nın da toplum nezdinde yeterince destek bulamadığını göstermişti. Bu sonuç ordu içerisinde hareketliliğe neden olmuştu. Bu süreçte ordu, derhal müdahale yapılması gerektiğini isteyenler ve sürece bakılıp başarısızlık görüldüğünde müdahale edilmesi gerektiğini isteyenler olarak ikiye bölünmüştü. Bunun üzerine 21 Ekim 1961 tarihinde Harp Akademisinde yapılan toplantıda 10 General ve 28 Albay'ın katılımıyla 21 Ekim Protokolü imzalanmıştı. Protokolde TBMM toplanmadan müdahale edileceğine ve siyasi yapının tekrar dizayn edileceği kararlaştırılmıştı. İstanbul'da imzalanan protokol Talat Aydemir tarafından Ankara'ya götürülmüş ve burada yapılan toplantıda protokol üzerinde mutabık kalınmıştı. 23 Ekim 1961 tarihinde Genelkurmay'da yapılan toplantıda Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, seçim sonuçlarında Cemal Gürsel'in

¹³⁴ FRUS, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department in France, 26 Ekim 1960, 1961-1963, Volume XVI, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 372

¹³⁵ CIA tarafından hazırlanan belgede koalisyon çalışmalarından istenilen sonuç alınmadığı takdirde Gen. Fahir Özdilek'in başbakan olarak devam edilmesi planlanmaktadır. Ancak böyle bir müdahale de katı önemlerin alınacağı uyarısında bulunulmuştur. Current Intelligence Weekly Summary, 03.11.1961, CIA-RDP79-00927A003400030001-2; FRUS, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 24 Ekim 1960, 1961-1963, Volume XVI, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 371

Cumhurbaşkanı seçilmesi ve İsmet İnönü'nün Başbakan olması halinde tüm sorunların çözüleceğini belirterek böyle bir girişime açık açık karşı olduğunu belirtmiştir. Bunun üzerine bildiriye imza koyan generaller imzalarını çekmişlerdi (Aydemir, 2010: 78-84).

1.9. Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Cumhurbaşkanlığı en önemli makam olmuştur. Bu nedenle her Cumhurbaşkanlığı seçimi ülkede önemli gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti'nin sivilleşme sürecinde Cumhurbaşkanlığına Mustafa Kemal ve İsmet İnönü sonrasında ilk defa sivil kökenli bir isim olan Celal Bayar seçilmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında yeniden askeri bir isim MBK başkanı Cemal Gürsel seçilmiştir. Bu süreç o güne kadar geniş bir mutabakatta yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi ilk kez kısmen de olsa sıkıntılı bir şekilde ortaya çıkmıştı. Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı ile Soğuk Savaş'ın neredeyse sonuna kadar ülkede askeri isimlerin Cumhurbaşkanı seçilmesi sürecinin de başlangıcıdır. Bu durum siyasetten bürokrasiye kadar ülkedeki askerinin etkinliğinin en önemli göstergelerden birisi olmuştur (Özdemir, 2007: 157).

15 Ekim 1961 seçim sonuçları ordu içerisinde memnuniyetsizlik yaratmıştı. DP mirasından beslenen partilerin kazandığı zafer karşısında yeni bir müdahale endişesi ortaya çıkmıştı. Seçimin hemen sonrasında ortaya çıkan tabloda ülkede koalisyon hükümeti kurulurken, bir başka önemli tartışma ise Cumhurbaşkanlığı olmuştur. Seçimlerden hemen sonra Milliyet Gazetesi, Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığını Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi tarafından desteklendiğini manşetlerine taşımıştı (Milliyet, 19.10.1961:1). CIA, seçimden sonra hazırladığı raporda ülkedeki seçim sonucundan koalisyon hükümeti çıkmasının yanı sıra Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı için tüm siyasi partilerin destek verdiğini belirtmiştir.¹³⁶ Bu haber aslında Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı adaylığında en güçlü aday olduğunu göstermişti.

Gelişmeler karşısında Çankaya köşkünde siyasi parti yetkilileri ile bir araya gelen askeri yetkililer yeni siyasi sürecin sınırlarını çizmişlerdi. Toplantı 25 Ekim 1961 tarihinde basında geniş bir mutabakatın sağlandığı şeklinde yorumlanmıştı. Görüşme

¹³⁶ CIA, 20 Ekim 1961, CIA-RDP79-00927A003400010001-5

de üzerinde mutabık kalınan ilk husus Cumhurbaşkanı olarak Cemal Gürsel'in desteklenmesi ve başka birisinin aday gösterilmemesi olmuştur (Milliyet, 25.10.1961:1).

Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanlığı adaylığına karşı AP içinde muhalif kesim DP'ye yakınlığı ile bilinen Prof. Dr. Ali Fuad Başgil'i Cumhurbaşkanı adayı olarak göstermeye çalışmıştır. Cemal Gürsel'e karşı Ali Fuad Başgil'in adaylığı ordu tarafından sert bir şekilde engellenmiştir (Özdemir, 2007: 161-167). Ali Fuad Başgil'in Cumhurbaşkanlığı adaylığından el çektirilmesi neticesinde Cemal Gürsel Cumhurbaşkanlığı adaylığında tek başına kalmıştı. 26 Ekim 1961 tarihinde yapılan oylamaya 607 milletvekili katılmıştı. AP'nin içindeki muhalif kesim Cemal Gürsel'e oy vermemek için boş oy kullanma kararı almıştı. Oylama neticesinde Cemal Gürsel'e 434 oy çıkarken, 156 oy boş çıkmıştı. Milletvekillerinden 17'si ise çeşitli isimlere çıkmıştı. Böylece Cemal Gürsel Türkiye'nin dördüncü Cumhurbaşkanı olmuştu (Milliyet, 27.10.1961:1; Özdemir, 2007: 179-180).

1.10. Koasliyon Hükümetleri

Milletvekili genel seçimi sonrasında Türkiye Cumhuriyeti ilk kez koalisyon hükümetiyle tanışmıştı. Hükümetin kurulmasında ön ayak olan ordu, Cemal Gürsel'i Cumhurbaşkanı yaparken İsmet İnönü'yü başbakan yapmıştır. Bu yapılanma sonrasında ordu demokrasinin üzerinde bir kılıç gibi durmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında oluşturulan bürokrasi ve kurumlarla darbe kurumsallaşmıştı. Bu kurumsal yapı Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca önemli bir baskı unsuru olmuştur. Bunun yanı sıra ekonomik sıkıntılarda eklenince baskı iyice artmıştır.

CIA, seçimlerden sonra yaptığı değerlendirmede sivilleşme sürecinin son derece sancılı geçeceğini belirtmiştir. DP mirasından gelen partilerin mecliste çoğunluğu kazanması ve 27 Mayısçıların büyük umutlar bağladığı CHP'nin tek başına iktidara gelecek milletvekili sayısını elde edemeyişi ordunun içinde rahatsızlığa neden olduğunu ifade etmişti. Bu süreçte 14'lerin durumuna değinen CIA, MBK'da yaşanan fikir ayrılığı neticesinde yurt dışına gönderilen 14'lerin dönüşleri için kısa süre sonra izin çıkarılacağını belirtmiştir. Bu süreçte ordu içindeki durumdan hoşnut

olmayan genç subayların liderlik için arayışların bu isimlerden sağlanabileceğini iddia etmişlerdir.¹³⁷

CIA, Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesi ve İsmet İnönü başbakanlığında koalisyonun kurulmasına karşın yeni bir darbe ihtimali üzerinde durmuştur. Ordu içinde iktidarı ele geçirmek isteyen bir kesimin olduğunu belirterek, bu kesimin diğer gruplara karşı kışkırtılabileceğini belirtilmiştir. Böyle bir ortamda yapılacak kalkışmanın 27 Mayıs 1960 darbesi aksine kanlı bir girişim olacağı tehlikesi vurgulanmıştır.¹³⁸

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında ülkede yaşanan gelişmeler ve neticesinde koalisyon hükümetleri siyasi istikrarsızlık dönemini oluşturmuştur. Ard arda kurulan koalisyon hükümetleri ülkenin sorunlarıyla baş edebilecek bir siyasi yapının oluşmasına engel olmuştur. Siyasi istikrarsızlık dönemi 1961 seçimleri ile 1965 yılı Milletvekili Genel Seçimi arasında geçen süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde iki darbe girişimi yaşanmış, dört hükümet kurulmuştur. Bunlardan ilki 20.11.1961-25.06.1962 tarihleri arasında İsmet İnönü başbakanlığında CHP ve AP koalisyonu, ikincisi 25.06.1962-25.12.1963 tarihleri arasında İsmet İnönü Başbakanlığında CHP, CKMP, YTP ve Bağımsızlar koalisyonu, üçüncüsü 25.12.1963-20.02.1965 tarihleri arasında İsmet İnönü Başbakanlığında azınlık hükümeti kurulmuştur. Dördüncü Hükümet 20.02.1965-27.10.1965 tarihleri arasında Cumhuriyet Senatosu üyesi Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığında AP, CKMP, YTP, MP ve Bağımsızların desteğiyle kurulmuştur. Bu hükümette CHP dışında tüm partilerin bir araya geldiği görülürken dikkat çeken ise Süleyman Demirel'in Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı görevini üstlenmesiydi.¹³⁹ Bu siyasi çalkantıların yanında darbe sonrasında siyasi ve sosyal problemlerin yanı sıra ekonomik sıkıntılarda önemli derece de boy göstermiştir. Doğu'da (özellikle köylerde) açlık onca insanın hayatını tehdit etmişti. Bölge için yapılan yardım kampanyaları ile toplanan yardımlar bölgeye nakledilmeye çalışılmıştır.

CHP ve AP birlikteliği ile kurulan hükümette en büyük tartışma hiç şüphe yok ki genel af tartışmaları olmuştur. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın daha 1961

¹³⁷ CIA, 20 Ekim 1961, CIA-RDP79-00927A003400010001-5

¹³⁸ CIA, 30 Aralık 1961, CIA-RDP79T00975A006100320001-8

¹³⁹ https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/e_kaynaklar_kutuphane_hukümetler.html/Erişim Tarihi: 01.09.2017

tarihinde yaptığı gezilerde halkın üç önemli talebi vardı: Af, İş ve Toprak Reformu... Gümüşpala, Aydın'da yaptığı mitingde genel af isteyen dövizlerle karşılaşmış ve “*Af çıkacaktır müsterih olun*” ifadesini kullanmıştı (Milliyet, 11.01.1962:1). Gümüşpala'nın Atatürk mozolesine af dövizini bırakması üzerine subaylar Anıtkabir'i ziyaret ederek Gümüşpala'yı protesto etmişlerdi (Milliyet, 13.01.1962: 1). Bu çekişme zaten sıkıntılarla devam eden koalisyon hükümetinin iyice zayıflamasına neden olmuştu.

AP'nin aksine CHP ise ekonomik kalkınmaların yanı sıra sosyal haklar üzerine çalışmalar yapmaya çalışmıştır. Yeni kurulan hükümetin önündeki ekonomik tablo son derece kötüydü. DP yatırımlarındaki plansızlık ve 27 Mayıs yönetiminin ekonomik adımlarının başarılı olamaması nedeniyle Türkiye ödeme günü gelmiş olan 256 milyon dolarlık borcu ödeyememişti. Yeni kurulan hükümet böyle bir tablo ile karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik sıkıntılardan uzaklaşmak için ülkede “*Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1968)*” hazırlanmıştır. Böylece yapılacak kalkınma hamleleri uzun vadeli ve planlı bir hale sokulmuştu. ABD bu süreçte hükümetin attığı ekonomik adımları yakından takip etmiştir. Bunun yanı sıra ekonomik planlamayı desteklemiştir.¹⁴⁰

CHP ekonomik meselelere yoğunlaşsa da AP'nin af tartışmalarına kayıtsız kalmamıştı. Talat Aydemir tarafından gerçekleştirilen 22 Şubat darbe girişimi ardından Başbakan İsmet İnönü, darbe girişimine karışanlar hakkında af çalışmalarına girmesi AP ile var olan çatlağın iyice büyümesine neden olmuştu. Hükümetin başından beridir af konusunu her seferinde dile getiren ortağı AP, böyle bir adımın yanında siyasi af şartını ortaya koymuştur. Siyasi af için çok erken olduğunu belirten İsmet İnönü, askerden ve Cumhurbaşkanı'dan destek alarak böyle bir adımı engellemeye çalışmıştı. Ragıp Gümüşpala teşkilatından gelen talepleri belirterek siyasi af konusunda ısrar etmişti. Askeri affın çıkarılması neticesinde iyice umutlanan AP baskılarını artırmıştır (Milliyet, 19.04.1962:1).

AP'nin tüm baskılarına karşın CHP bir çözüm olarak sınırlandırılmış bir siyasi af çıkarılabileceğini belirtmişti. Ancak böyle bir af ülkede protestolara neden olmuştu. 19 Mayıs ve 27 Mayıs tarihlerinde yapılan törenler af karşıtı bir hal almıştı. Bu

¹⁴⁰ CIA-RDP79-00927A003500110001-2

protestolar ülkedeki güç dengelerini açık bir şekilde ortaya koymuştu. İsmet İnönü protestoların ardından konunun çözüme kavuşmayacağını iyice anlamış ve 30 Mayıs 1962 tarihinde istifa etmiştir (Milliyet, 31.05.1962:1).

Yeni hükümet İsmet İnönü Başbakanlığında YTP, CMKP ve Bağımsız Milletvekillerinin katılımıyla kurulmuştu. Yeni kurulan hükümetin *koalisyon protokolü* bir öncekine göre daha detaylı ortaya konmuş ve konular üzerinde mutabakatın sağlandığı belirtilmişti. Hükümet üç ana prensibe sahipti. Bunlardan ilki Atatürk devrimleri esası olurken, ikincisi ise 27 Mayıs 1960 darbesinin varlığının korunması ve meşruluğunu gölgeleyecek her türlü girişimin önlenmesi olarak belirtilmişti. Bir önceki koalisyonda belirtilmeyen bu husus yeni hükümet tarafından sıkı sıkıya sahiplenilmişti. Bir önceki hükümetin yıkılmasına neden olan af tartışmaları üçüncü prensip olarak programda netlik kazandırılmış ve böyle bir adımın istismar edilmeyeceği vurgulanmıştı. Yeni hükümet hiç şüphe yok ki 27 Mayısçıların varlığının devam ettiğini ve hükümetin bu miras üzerinde kurulduğunu göstermiştir. Yeni hükümetin yaşayacağı en büyük sorunda bu miras olmuştu.¹⁴¹

Kurulan hükümetin ömrü fazla olmadı. 27 Mayıs sonrasında dizayn edilen siyaset çıkmazlarla doluydu. Asker, sivil otoritenin üzerinde mutlak bir güç olarak durmakta ve sivillere güvenmemekteydi. Atılan adımları yakından takip ederek sivil otoritenin gelişmesi karşısında en büyük engel teşkil etmiştir.¹⁴² 1963 Mahalli İdareler Seçimi öncesinde başlayan kırılma seçim sonrasında iyice gün yüzüne çıkmıştı. Cemal Gürsel'in tüm müdahalelerine rağmen bir koalisyon hükümetinin daha ömrü son bulmuştu (Milliyet, 03.12.1963:1).

İsmet İnönü'nün önünde seçenekler azalmıştı. AP, sonrasında CMKP ve YTP ile kurulan koalisyon hükümetlerinin sona ermesiyle tekrar birliktelik neredeyse imkânsız hale gelmişti. İsmet İnönü görüşmelerin netice vermemesi üzerine Cemal Gürsel hükümet kurma görevini AP Başkanı Ragıp Gümüşpala'ya vermişti (Milliyet, 11.12.1963:1). Ragıp Gümüşpala ordu içerisindeki karşıt görüşü yumuşatmaya çalışmıştı. Ancak ordu içerisinde AP karşıtlığı nedeniyle hükümet kurma çabalarına

¹⁴¹ 8. İnönü Hükümeti Koalisyon Programı için bakınız: <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP26.htm>Erişim Tarihi: 09.02.2017; 9. İnönü Hükümeti Koalisyon Programı için bakınız <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/KP27.htm>Erişim Tarihi: 09.02.2017

¹⁴² CIA, 29.11.1963, CIA-RDP79-00927A004300010003-3

soğuk bakılsa da Ragıp Gümüşpala askerinin kaygılarını azaltacak açıklamalarla siyasette görev almaya çalışmıştı. Ancak CMKP ve YTP görüşmelerinden sonuç alınmayınca görev tekrar İsmet İnönü'ye verilmişti. Ülkenin bir an önce seçime gitme söylevi güçlenirken *Kıbrıs Meselesi* patlak vermişti. Böyle önemli bir meselenin cereyan ettiği dönemde yaşanan siyasi kriz daha büyük sorunlara neden olacağı kaygısıyla Cemal Gürsel'in desteğiyle İsmet İnönü tarafından Türk Siyasi literatüründe ilk kez azınlık hükümeti kurulmuştur.¹⁴³

Azınlık hükümetinin önünde Kıbrıs Meselesi son derece önemli bir sorun olarak yer almıştı. İlerleyen kısımda detaylı bilgi verilecek olan Kıbrıs Meselesinin kısmi çözümü sonrasında siyasi çalkantı yeniden gün yüzüne çıkmıştı. Bu çalkantının bir sonucu olarak 13 Şubat 1965 tarihinde mecliste bütçenin kabul edilmemesi üzerine İsmet İnönü istifa etmek zorunda kalmıştır. Bu istifa sonrasında dördüncü hükümet, mecliste bulunan CHP dışında diğer partiler bir araya gelerek Kayseri Bağımsız Senatörü üyesi Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığında kurulmuştu. Bu hükümette AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın ölümü üzerine 27 Kasım 1964 tarihinde yapılan kongrede Genel Başkanlık koltuğuna oturan Süleyman Demirel başbakan yardımcısı olmuştur (Milliyet, 20 ve 21.02.1965: 1).

1.11. 22 Şubat 1962 Darbe Girişimi

CIA raporlarında 1960 Ağustos ayı itibariyle “*Darbeci*” olarak kayıt altına alınan Talat Aydemir, 27 Mayıs'ı gerçekleştiren cuntanın temellerini atan isimlerdendi. Kore görevi sırasında gerçekleşen 27 Mayıs 1960 darbesi üzerine geçmişin bir mükâfatı olarak Kore dönüşü Harp Okulu komutanlığına atanmıştı. Talat Aydemir'in atanmasında MBK içinde tepkiler olsa da Alparslan Türkeş'in ağırlığı nedeniyle engel olunamamıştı. Oysaki 14'ler olayında ordu içinde destek alınan en önemli isimlerden birisi de Talat Aydemir olmuştu! 14'ler olayı neticesinde gücünü kaybeden MBK karşısında oluşturulan SKB'nin en önemli ismi Talat Aydemir olmuştu.

15 Ekim 1961 tarihli Milletvekili Genel Seçimi ordunun gölgesinde gerçekleştirilmiş ve jakoben bir anlayışla siyaseti yeniden dizayn etme çabasına girişilmişti. Ancak tüm baskı ve sınırlamalara karşın seçim sonucunda AP'nin DP mirasını sahiplenerek

¹⁴³ <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB28.htm>/Erişim Tarihi: 10.02.2017

güçlü bir parti olarak çıkması üzerine ordu içerisinde rahatsızlığa neden olmuştur. Bunun üzerine 21 Ekim 1961 tarihinde Talat Aydemir teşvikiyle Harp Akademisinde protokol imzalanmıştı. Protokol iki madde halindeydi. En üst rütbeli olarak Korgeneral Refik Tulga'nın imza koyduğu protokol ordunun TBMM toplanmadan feshedilmesini amaçlamıştı (Aydemir: 2010:82).¹⁴⁴ Bu darbe hamlesi Ankara'da destek bulmamıştı. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, seçim sonucunda İsmet İnönü'nün başbakan olacağını belirterek müdahaleye karşı çıkmıştır (Aydemir, 2010:83). Bu süreçte Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, İsmet İnönü'ye güvence verse de Albaylar Cuntası darbe planları yapmaktaydı. 9 Şubat 1962 tarihinde yapılan protokol ile darbe planı hazırlanmıştı. Protokolün son maddesinde harekâtın 28 Şubat 1962 tarihini geçmeyeceği belirtilmişti (Aydemir, 2010: 91-92).

Ankara'da askeri müdahale söylentilerinin ortaya çıkması üzerine 27 Ocak 1962 tarihinde son derece önemli bir görüşme yapılmıştır. Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile ABD'nin Ankara Büyükelçisi Raymond A. Hare arasında yapılan görüşmede Sarper askeri müdahale söylentileri üzerine ABD'nin tavrını Hare aracılığıyla öğrenmeye çalışmıştır. Görüşmede Selim Sarper müdahale söylentilerine değinerek bu hareketin Sovyet Rusya etkisiyle genç subaylar arasında bir hareketlenmenin olabileceğini ifade etmiştir. Raymond A. Hare ise ABD'nin Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip ettiklerini ve sivil yönetime mutlak destek verdiğini ifade etmiştir. Raymond A. Hare hazırladığı belgede Türkiye'ye sivil yönetim konusunda güvence verdiğini belirtmiştir.¹⁴⁵

Talat Aydemir'e karşı hükümet ABD'nin desteğini almıştı. Buna karşın Talat Aydemir harekete geçmek için fırsat kollamıştı. Bu fırsat Celal Bayar hakkında verilen kararlar ortaya çıkmıştı. Celal Bayar'ın hastalığı nedeniyle kalan cezasını evinde geçirmesi için Kayseri'den Ankara'ya getirilmişti. Ankara'da Celal Bayar için büyük çaplı gösteriler meydana gelmiş, 27 Mayıs aleyhine sloganlar atılmış ve çıkan olaylar zor bastırılmıştı. Olaylar nedeniyle Celal Bayar tekrar Kayseri'ye gönderilmek zorunda kalmıştı. Bu olay üzerine basında bir süredir var olan 27 Mayıs eleştirileri gittikçe artması Talat Aydemir ve arkadaşlarına büyük umut vermişti.

¹⁴⁴ CIA, 29.11.1963, CIA-RDP79-00927A004300010003-3.

¹⁴⁵ FRUS, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 29 Ocak 1963, 1961-1963, Volume XVI, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 377

Olayları 27 Mayıs sistemine karşı bir ayaklanma olarak tanımlayarak darbe zemini olarak göstermeye çalışmışlardı (Milliyet, 07 ve 18.02.1962:1). Bu olayların yanı sıra Aydemir Cuntasına üniversitelerden akıl hocaları, ünlü gazeteciler destek vermişti. Dünya gazetesi sahiplerinden Falih Rıfki Atay bir yazısında “*Albay Talat Aydemir’in gözlerinde Mustafa Kemal’in pırlıtlısını gördüm*” diye belirtmişti. Türkiye’de tüm darbelerde olduğu gibi sivil destekçiler ortaya çıkmıştı (Cemal, 2010: 29). Hatta Aydemir’in destek için ABD Büyükelçiliği müsteşarı Barneds ile görüştüğü iddia edilmişti (Arcayürek, 2007: 157).

22 Şubat darbe girişiminin başlangıcı 9 Şubat’ta İstanbul Valisi Korgeneral Refik Tulga başkanlığında yapılan Balmumcu Toplantısı’dır. Toplantıda bir araya gelen subaylar hükümete müdahale görüşmeleri yapmıştı. Yapılan görüşmeler neticesinde 9 Şubat isimli protokolde müdahale kararı alınmıştı. Balmumcu Toplantısını öğrenen İsmet İnönü tepki göstermiş ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’dan toplantıya katılanların cezalandırılmasını ya da emekli edilmesini istemiştir. Cevdet Sunay kararı uygulama yerine Talat Aydemir ve arkadaşlarıyla görüşmüştür (İsen, 1964: 29-31).

İsmet İnönü’nün baskısını artırması ve Talat Aydemir ile yapılan görüşmeden olumlu sonuç alınamaması üzerine protokolü imzalayanları apar topar tayinleri çıkarılması büyük paniğe neden olmuştu. Yeni atanan komutanların bir an evvel yeni görevlerine başlama emirleri karşısında Talat Aydemir harekete geçmişti. Bu durum öylesine bir paniğe neden olmuştu ki 21 Şubat gecesinde 02.00 saatinde yanlışlıkla verilen alarm büyük heyecan yaratmış ve bazı komutanların hareket geçmesi son anda yanlışlığın fark edilmesi neticesinde engellenmiştir (İsen, 1964: 39-40).

22 Şubat gecesine Talat Aydemir harekete geçmişti. Harp Okulunu karargâh haline getiren Aydemir, tüm süreci buradan takip etmiştir. Darbe girişiminin en kritik anı ise Çankaya Köşkünde yaşanmıştı. Çankaya’da Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel başkanlığında İsmet İnönü, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Kuvvet Komutanlarının askeri hareketlilik üzerine acil toplantıya katılmışlardı. Ankara üzerinde esen korku rüzgârında çıkış yolu arayan devlet erkanı aslında bir başka tehlikenin farkında bile olmamışlardı. Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alay Komutanı Albay Cahit Alpan’ı tevkif eden Binbaşı Fethi Gürcan, Aydemir’e telefon ederek

Çankaya'daki muhafız alayın emir komutasını aldığını belirterek, emir verilmesi halinde toplantıya katılanları tevkif etme teklifini iletmişti. Ancak Talat Aydemir Fethi Gürcan'ın bu teklifini geri çevirmişti. Talat Aydemir'in böyle bir teklifi geri çevirmesi tarihi bir adım olurken ülkeyi bir darbe karanlığından kurtarmıştı (Aydemir, 2010: 103; Seyhan, 1966:194).

İsmet İnönü başta olmak üzere tüm siyasi parti liderlerinin harekete karşı duruşu, bu duruşu Çankaya ve Genelkurmay'ın desteklemesi neticesinde darbe engellenmişti. Ancak burada en dikkat çeken nokta darbe sonrasında sorumlu görülenlerin görev yerlerinin değiştirilip diğerlerinin de sadece emekli edilmesidir. Bu durum siyasetin üzerinde asker etkisinin son derece güçlü olduğunu göstermektedir. Darbe girişimi sorumluları yargı önüne getirilmemişti. İsmet İnönü bile bu durumda askerle karşı karşıya gelmekten kaçınmıştı. Darbe girişimi gecesinde yaşanan duruş sonrasında devam ettirilmemiş adeta yok sayılmıştı. Hiç şüphe yok ki bu siyasi bir zafiyete neden olmuştu böylece Talat Aydemir ve arkadaşlarını yeni bir darbe girişimi için cesaretlendirmişti.¹⁴⁶

1.12. 21 Mayıs 1963 Darbe Girişimi

Darbe girişimi sonrasında emekliye ayrılan Talat Aydemir ve arkadaşları arasında kısa süre sonra yeni hareketlenmeler başlamıştı. Bu süre zarfında üst rütbelilerin ve sivil otoritenin darbe girişiminde bulunan subayları affetme girişimleri, olayın kapatılmaya çalışılması büyük bir zafiyet oluşturmuştu. Genç subaylarla ilişkilerinde durumu derinlemesine incelenip ortaya konulmak yerine günlük siyasi gelişmelerle ilgilenen İsmet İnönü'nün tutumu tartışma konusu olmuştur.¹⁴⁷

Talat Aydemir emekliliği sonrasında yeni hareketin planını yapmış başta 22 Şubatçı subaylar olmak üzere bazı muvazzaf subayların da desteğini almıştı. Ancak bu kez hükümet Talat Aydemir'in hareketi öncesinde istihbarat elde etmiş ve önlemler almıştı. 21 Mayıs darbe girişimi Emekli Albay Fuat Ulaş tarafından Alparslan

¹⁴⁶ 23 Şubat 1962 tarihli yazıda Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Başbakan İsmet İnönü yayınladıkları yazıda hareketin derhal durdurulması durumunda ilgilerin affedileceğini belirtmişti (Aydemir 2010: 104-105). 22 Şubat darbe girişimi hakkında basında geniş yankı uyandırmıştır. Basın sivil otoriteye tüm desteğini vermiş ve 23 Şubat sabahında birçok gazete ikinci baskı yapmışlardır (Milliyet, 23.02.1962: 1; İsen, 1964).

¹⁴⁷ CIA hazırladığı raporda böyle bir darbe girişimi nedeniyle olayın detaylara inilmesinin ve askerinin sivil yapıya olduğu kadar kendi üst düzeyine karşı rahatsız olduğunu vurgularken; sivil otoritenin çözüm üretmemesini eleştirmiştir. CIA-RDP-79T00936A001600260001-1

Türkeş'e bildirilmişti. Alparslan Türkeş bu haberi Hasan Dinçer'e iletmiş o da İsmet İnönü'ye ulaştırmıştı (Esin, 2005:244).¹⁴⁸ İsmet İnönü'nün farklı yerlerden de edindiği istihbarat bilgileri ışığında basına yansıyan uyarılar yapmıştı. 14 Mayıs 1963 tarihindeki TBMM grup toplantısında birkaç gün içerisinde mühim gelişmelerin olacağını belirtirken milletvekillerinden Ankara dışına çıkmamalarını istemiştir (Milliyet, 15.05.1963:1).

İsmet İnönü'nün konuşması bomba etkisi yapmıştı. Her an bir şeylerin olacağını bekleyen toplum gergin bir bekleyiş içerisinde girmişti. Ankara sokakları darbe olacak haberleriyle çalkalanmıştı. Ancak alınan istihbarat ve önlemlere bakılırsa Talat Aydemir'in müdahalesi beklenmiş ve neler yapabileceği görülmüştü.

21 Mayıs gecesinde beklenen gerçekleşmiş ve Talat Aydemir bir kez daha Harp Okulunu merkez yaparak darbe girişiminde bulunmuştu. Bu kez hem hükümet hem de Genelkurmay hazırlıklıydı. Talat Aydemir'in harekete geçmesi üzerine sokak aralarında çatışmalar sabahın ilk ışıklarına kadar devam etmişti. Sabaha kadar süren çatışmalar neticesinde bilanço 7 şehit (2 Harbiye Öğrencisi), 26 yaralıydı (Milliyet, 22.05.1963:1). Kısa sürede darbe girişimde bulunanlar yakalanmış ve İstanbul, Ankara, İzmir'de sıkıyönetim ilan edilmişti. Darbe girişimi yabancı basında geniş yer bulmuş ve kimi radyoda canlı olarak yayınlanmıştı (Deliorman, 2009:190). Darbe girişiminin merkez noktası öncelerinde olduğu gibi Harp Okuluydu (Yamak, 2006:205).

Darbe girişimi ülkede büyük tepkiye neden olmuştu. Bir önceki darbe girişiminde askerinin tepkisinden çekinen İsmet İnönü, olanları yok saymaya çalışırken bu kez daha sert bir tutum içine girmişti. Talat Aydemir'in ikinci girişimi başta Genelkurmay Başkanı olmak üzere üst komutanların tepkisine neden olmuştu. Böylece kalkışmaya katılanlar yakalanmışlardı. Sanıklar Mamak 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından yargılanmıştı. 7 Haziran- 5 Eylül 1963 tarihleri arasında yapılan yargılamalarda 7 idam, 30 müebbet, diğer sanıklar çeşitli hapis cezaları almıştı. Darbelerin kilit ismi Talat Aydemir'e verilen idam cezasına karşın

¹⁴⁸ İsmet İnönü sonrasında yaptığı bir açıklamada Talat Aydemir'in hareketini önceden bilmediğini belirtmişti. Talat Aydemir'in böyle bir harekât yapacağı tahmin edilmiş ancak zamanlaması sürpriz olmuştu. Genelkurmay Başkan Vekili Memduh Tağmaç, Talat Aydemir'in yargılanması sırasında duruşma da yaptığı açıklama da 31 Mart tarihinde bir darbe girişimini engellediğini belirtmiştir (Ahmad, 1996: 184).

son dakikaya kadar affedilmeyi beklemişti. 5 Temmuz 1964 tarihinde Talat Aydemir'in idam edilmesiyle ülke de bir dönem kapanmıştı (İsen, 1964: 202-203).

1.13. Milli Emniyet Hizmeti (MEH) ve ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency-CIA) İlişkisi

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla yaşanan gelişmeler karşısında en büyük ihtiyaçlardan birisi de yeni bir istihbarat örgütüydü. Bu ihtiyacı karşılamak için Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Mareşal Fevzi (Çakmak)'ı görevlendirmiştir. Fevzi Çakmak, yurt içinde istihbarat faaliyetlerini sürdürmek için 6 Ocak 1926 tarihinde Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti'ni kurmuştur.¹⁴⁹

Milli Emniyet Hizmeti Riyaseti'nin yurt dışında faaliyet göstermesi için Almanya Genelkurmay İstihbarat Servisi başkanlığı görevini yürütmüş olan Albay Walther Nicolai davet edilmişti. Albay Walther Nicolai, Mart 1926 tarihinde Milli Emniyet Hizmeti Riyaset'in dış istihbarat bölümünü kurma faaliyetlerine girişmiştir. Ancak Albay Walther Nicolai'nin faaliyetleri çeşitli nedenlerle yavaşlatmaya çalışsa da Riyaset'in dış faaliyetlerine Kasım 1926 tarihinde başlanmıştır.¹⁵⁰

Ülkeler arasında güvenlik için yapılan müttefik arayışlarında olduğu gibi istihbarat örgütleri arasında da iş birliği oluşturulmuştur. Günümüzde tartışma konusu olan bu ilişkiler de MEH ile CIA arasında ilişkilerin CIA kurulmadan önce ABD istihbarat örgütü OSS (The Office of Strategic Service-Stratejik Hizmetler Ofisi) (13 Haziran 1942-20 Eylül 1945) ve OWI (The United States of War Information-ABD Savaş Ofisi) ile bağlantı kurmuştur. CIA Arşiv belgelerinde açık bir şekilde ortaya konulmaktadır ki İkinci Dünya Savaşı sürecinde ABD istihbarat teşkilatları ile Türkiye'deki Nazi'lerin faaliyetleri hakkında bilgi paylaşımı yapılmıştır (Kıyanç, 2017).¹⁵¹

27 Mayıs 1960 darbesini önceden haber alınamaması beraberinde önemli tartışmalar getirmiştir. Dönemin istihbarat teşkilatı MEH tartışma konusu olmuştur. MEH hakkında bir diğer önemli tartışma ise yabancı istihbarat örgütleriyle ilişkileriydi. Bunun üzerine Adnan Menderes, Başbakanlık Müsteşarı Ahmet Salih Korur'u

¹⁴⁹ https://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_A2_1.html#A2/Erişim Tarihi: 07.06.2018

¹⁵⁰ https://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_A3.html#A3/Erişim Tarihi: 07.06.2018

¹⁵¹ CIA-26.08.1943, CIA-RDP80R01731R001200050065-7

görevlendirmişti. Ahmet Salih Korur'un yaptığı araştırma sonucunda MEH, İngiltere gizli servisinden 30 bin, Fransız gizli servisinden 7-8 bin, İtalyan gizli servisinden 4 bin lira, CIA'den 100 bin TL almıştı. Dahası CIA dışındaki gizli servisler paraları kurumlara öderken, CIA ödemeleri personellere yapmıştı. Bu basit bir istihbarat örgütleri ilişkisinden çok daha öte durumdu. Adnan Menderes bunun üzerine MEH bünyesinde bir dizi düzenleme hayata geçirmişti. Ancak bu ilişkiyi tam olarak ortadan kaldıramamıştı (Arcayürek, 2007: 126-127).

Darbe sonrasında yaşanan gelişmeler neticesinde birçok yapılanma gibi MEH da yeniden yapılanmıştır. DP'nin MEH içinde kadrolaştığı gerekçesiyle çalışanlarından yaklaşık % 90 tasfiye edilmiştir. İkinci Cumhuriyet tutkusu ile yapılan bu değişiklikler ile 1965 yılında kurulan MİT'in temeli atılmıştı (Arcayürek, 2007: 133).

II. BÖLÜM

12 MART 1971 MUHTIRASI

2. 1. 12 Mart 1971 Muhtırası Öncesindeki Gelişmeler

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde 27 Mayıs 1960 darbesi ile o güne kadar sürdürülmeye çalışılan demokrasi mücadelesine mola verilmişti. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında yeniden kurulmaya çalışılan demokrasi birçok engelle karşılaşmıştı. Darbe girişimlerini atlatan demokrasi, koalisyon ve azınlık hükümetleri neticesinde güçlü bir siyasi yapıya kavuşamamıştı. 27 Mayıs 1960 darbesiyle yıkıldığı düşünülen DP ekolü, ilk seçimde daha güçlü bir şekilde devam ettiğini göstermişti. Bu ekole sahip çıkan AP ise bu miras üzerinde iktidar olmayı başarmıştı.

İç politikada yaşanan çalkantılar varlığını kısa sürede dış politikaya yansıtmış ve İkinci Dünya Savaşından beri tek yönlü ABD yanlısı politikayı eleştirilmesine neden olmuştur. Kıbrıs Meselesi sırasında bir türlü istediği desteği ABD'den bulamayan Türkiye, yönünü doğuya çevirmişti. Ancak bu değişiklik her zaman bir tedirginlik ve kırılganlık içerisinde olmuştur.

12 Mart 1971 muhtırasının ortaya çıkmasında önemli etkiye sahip olan gelişme sol faaliyetlerdir. ABD tarafından Soğuk Savaş yıllarında her türlü sol fikre karşı çıkılmıştı. Bu durum sadece ABD'de değil aynı zamanda bütün Batı bloğunda etkisini göstermişti. Bu nedenle Türkiye'deki sol faaliyetler ABD'nin tepkisini çekmiştir. Bu kapsamda 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında ülkedeki sol faaliyetlere önemli bir darbe vurulmuştur. Böylece Türkiye'de kendini yeni yeni gösteren sol, daha yolun başındayken önemli bir darbe yemiştir.

Türkiye'de her ne kadar Osmanlı Devleti'nin son yıllarında tanışılan sol düşüncelerle esas olarak 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında ortaya çıkmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında 1961 Anayasasının sağladığı ortamda birçok siyasi yapı ortaya çıkmıştı. Ülkedeki solun merkezi olan sendikaların siyaset sahnesinde temsiliyetini sağlamak için Türkiye İşçi Partisi'nin kurulması son derece önemli bir dönüm noktasıdır. Türkiye İşçi Partisi sadece sendikaları değil ülkede farklı şekillerde var olan solu bir çatı etrafında toplamıştır. Milli bakiye seçim sistemi ile Türkiye İşçi Partisi'nin meclise girmesi gibi gelişmeler sol faaliyetlerin artmasına neden olmuştur.

Bunun yanı sıra uluslararası gelişmelerde iki kutup arasında Küba Füze Krizi neticesinde yumuşama eğilimi göstermesi bu faaliyetlerin gelişmesine ortam hazırlamıştır. Özellikle üniversite öğrencileri arasında yaygınlaşan sol fikirler karşısında kurulan komando kampları¹⁵² ve Milli Türk Talebi Birliği'nin sağın öğrenci grubu haline gelmesi kısa sürede çatışmaları da beraberinde getirmişti. Bu çatışmalar karşısında siyasetin birleştirici rol üstlenmesi yerine tam tersi davranması gençlik örgütlenmelerinin silahlanmasına neden olmuştur. Kısa sürede bu örgütlerin kanlı çatışmalarına sahne olmuştu.

Bu çalkantılı dönemde bir kez daha ordu içerisinde cuntalar harekete geçmiş ve Demirel Hükümetinin başarısız olduğunu iddia ederek yönetime el koymak için fırsat aramışlardır. Ancak bu kez ordu 27 Mayıs'ın tecrübesi ile bütünüyle el koymak yerine yeni bir yöntem seçerek, 12 Mart'ta muhtıra vermiş ve yürütme üzerinde gölge güç haline gelmiştir. Türk demokrasisi bir kez daha darbe ile karşılaşmış ve demokrasi rafa kaldırılmıştı. Demokrasi ağır bir bedel ödemek zorunda bırakılmıştı. İdam sehpaları kurulmuş, tasfiyeler yaşanmış, siyaset çıkmazlarla karşı karşıya kalmış ve tüm olumsuzluklara rağmen demokrasi çıkış yolu aramaya çalışmıştır.

2.1.1 Uluslararası Gelişmeler

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında dış politikada belirleyici unsur asker olmuştur. Bu konuda 27 Mayıs 1960 darbesi sonrası yaşanan gelişmelerde mutlak otorite olmaları nedeniyle sivile dayalı bir dış politika üzerinde kaygıları her defasında belirtilmişti. Koalisyon hükümetleri döneminde de Soğuk Savaş'ın başından beri sürdürülen Batı yanlısı bir dış politika devam etmiştir.¹⁵³ Ancak bu süreçte *Küba Füze Krizi* ve özellikle *Kıbrıs Meselesi* neticesinde ABD'nin tavrı karşısında dış politika da tavır değişikliğine gidilmişti.

Soğuk Savaş yıllarının krizlerinden birisi olan Küba Füze Krizi, ABD ve Sovyet Rusya'yı savaşın eşiğine getirmişti. Ekim 1959 tarihinde Türkiye ile ABD arasında yapılan antlaşma ile 15 tane Jüpiter Füze sisteminin (IRBM) kurulması kararlaştırılmıştır. Antlaşmaya göre füzeler Türkiye'nin, nükleer başlıklar ABD'nin olacaktır. Silahlar ABD'nin Avrupa Yüksek Müttefik Kuvvet Komutanı tarafından

¹⁵² Detaylı bilgi için bakınız: Terzioğlu, 2015.

¹⁵³ Detaylı bilgi için 1961-1971 yılları arasında kurulan hükümet programlarına bakınız.

ABD-Türkiye ortak onayı üzerine kullanılacaktı. Bölge iki ülke askerleri bulunacak ve ikili veto sistemi konulacaktı (Bernstein, 1980: 99).

Jüpiter Füzelерinin sınır komşusu olan Türkiye'ye yerleştirilmesi Sovyet Rusya'nın doğal olarak tepkisini çekmişti. Sovyet Rusya Devlet Başkanı Nikita Kruşçev, ABD Başkan yardımcısı Richard Nixon'a 1959 yılında bu rahatsızlığı en üst düzeyde iletmişti. Bunun üzerine ABD Başkanı Kennedy 29 Mart 1961 tarihinde yapılan Ulusal Güvenlik Konseyi toplantısında Jüpiter füzelerini ele almıştır. ABD Başkanı Kennedy, füzelerin yerleşmeleri konusunda Türkiye'nin tavrı hakkında CIA'dan bilgi talep etmiştir. CIA, Türkiye'nin bu girişimden memnuniyet durulacağı belirtilirken Kennedy'nin füzelerden daha çok Türkiye'nin kırılmamasına hassasiyet göstermiştir (Bernstein, 1980: 101).¹⁵⁴

Ekim 1962'de Küba Füze Krizi patlak vermişti. Sovyet Rusya, Jüpiter Füzelерinin daha fazlasını ABD'nin hemen yanı başına hem de hiç farkında olmadan yerleştirilmişti. Kruşçev, Kennedy'ye gönderdiği mektupta ABD Küba ablukasını kaldırıp adaya saldırmamama konusunda anlaşma sağlanırsa füzelerini çekeceğini belirtmişti. Ancak ikinci bir mektupta ön koşul olarak Türkiye'deki Jüpiter Füzelерinin kaldırılması da konulmuştu (Kennedy ve Schlesinger, 1999: 71). Bu durum ABD Kongresinde önemli tartışmalara neden olmuştu. ABD'nin bölgedeki faaliyetleri ve egemenliği tartışılmıştı.¹⁵⁵

Sovyet Büyükelçi Türk Hükümetini yaklaşımakta olan nükleer savaş için uyarılmış, Jüpiter füzelerinin kesin hedefte olduğunu belirterek yaşanacak bir krizde İzmir'in üçüncü dünya savaşının Hiroşima'sı olacağı tehdidinde bulunmuştu. Kennedy böyle bir pazarlığın Kruşçev'in taleplerini artıracacağı ve Türkiye'nin pazarlık unsuru olmaktan büyük kaygı oluşturacağı nedeniyle ikinci mektupta belirtilen hususların göz önüne alınmadan krizin çözülmesi gerektiğini belirtmişti. Soğuk Savaş'ın yoğun diplomasisinin yaşandığı bu süreçte Kruşçev, Küba'daki füzeleri çekmeyi kabul etmiştir. ABD'nin ise bu durumda herhangi bir fedakârlık yapmadığı düşünülebilir; ancak ABD geliştirdiği Polaris denizaltıların daha etkili olacağı ve yönetiminin tek elden gerçekleşeceği için bir süredir Jüpiter füzelerinin kaldırılması için Türkiye'yi

¹⁵⁴ McGeorge Bundy, "Deployment of IRBM's to Turkey", National Security Action Memorandum, 6 April 1961, NSF, RSF: NATO-Weapons (Cables-Turkey), Box 226, JFKL.

¹⁵⁵ CIA-RDP64B0034R000200140014-4; CIA-RDP64B00346R000200170028-6 vd.

ikna etmeye çalışmaktaydı. Selim Sarper'in böyle bir adımın Türkiye'yi mahcup edeceğini belirterek reddetmesi ardından füzelerin Türkiye'ye iadesi gündeme gelmişti. 24 Nisan 1963 tarihinde yapılan açıklama ile Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin son füzenin de ülkeden çıkarıldığını belirtmesi neticesinde kriz tamamen sonlanmıştı (Hale, 2003:136-138; Kennedy ve Schlesinger: 1999; Bernstein, 1980).¹⁵⁶

Sovyet Rusya karşısında zayıf duruma düştüğünü düşünen Türkiye, askeri anlamda dönüşüm yaşamıştı. Jüpiter Füzelinin sökülmesi sonrasında ABD Türkiye'ye iki savaş uçağı filosu göndermişti (Sönmezoğlu, 2016: 240). Böylece ordu hareket yeteneğı yüksek birlikler oluşturmaya başlamıştı. Türkiye, ABD'ye tepkisini ekonomik nedenlerden ötürü gösterememişti. Türkiye ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için ABD'nin yardımlarının devamını sağlamaya çalışmıştır. Bu kapsamda 26 Ağustos 1962 tarihinde Türkiye'ye gelen ABD Başkan Yardımcısı Lyndon B. Johnson'a durum anlatılmış ve bununun neticesinde 1962 sonunda 188 milyon dolar, 1963 yılında ise 237 milyon dolar gönderilmişti (Sönmezoğlu, 2016: 74).

Küba Füze Krizi sonrasında değışen dengelerde NATO'da da önemli değışiklikler ortaya çıkmıştı. ABD'nin geliştirdiğı Kitlemel Karşılık Doktrini, Sovyet Rusya'nın saldırısı karşısında nükleer bir karşılık verilmesinde belirsizlik içermekteydi. Bu durum orduları ön plana çıkardığından Sovyet Rusya'nın saldırısı karşısında Türkiye'nin Sovyet Rusya ile tek başına kalacağı tehlikesini doğurduğundan tepkilere neden olmuştu (Sönmezoğlu, 2016: 76-77). Ancak Türkiye'nin ABD'ye ekonomik bağlantısı Türk dış politikası üzerinde belirleyici bir etken olmuştu.

ABD Dışişleri Bakanlığının hazırlamış olduğu 30 Eylül 1963 tarihli belgesine göre, belirtilen tarihte Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican, Maliye Bakanı Ferit Melen, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Turgut Menemencioğlu ABD Başkanı John F. Kennedy ile görüşmüşlerdi. Görüşmeye katılan önemli isimlerden birisi de Robert William Komer'di. Komer, ABD'nin Ankara Büyükelçisi olarak atandıktan sonra ODTÜ'de arabası yakılmıştı. Yapılan görüşmelerde Ekrem Alican, Türkiye'nin ABD

¹⁵⁶ Küba Krizi hakkında detaylı bilgi için bakınız CIA-RDP80B01676R001800010017-6; CIA, Capabilities of The Soviet Threater Forces, 5 December 1962, NIE 11-14-62; RFK, Başlıksız, National Security Action Memorandum, 30 October 1962, NSF, JFKL.

ile yakın ilişkiler içerisinde olduğunu belirtirken; ekonomik yardımların bunun belirleyeceğini vurgulamıştır. Ekrem Alican görüşmede bu durumun 1960 sonrasında da güçlü bir şekilde devam ettiğini belirtmiştir. Ekrem Alican, Kennedy'ye ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardımların genellikle askeri olduğunu bu nedenle ülkenin diğer alanlarda gelişme sağlayamadığını ifade etmişti. Bu nedenle ekonomik yardımların askeri alanlar dışında da yapılmasını istemiştir.¹⁵⁷

Türk dış politikasında asıl dönüm noktası ise *Kıbrıs Meselesi* ile olmuştur. Kıbrıs'ta yaşayan Türk nüfusun yaşadığı sıkıntıların ülke kamuoyunda geniş yer bulmasıyla gelişmeler bu konu etrafında şekillenmişti (Armaoğlu, 1990:783). Türkiye'nin böyle önemli bir sorun karşısında ABD'den beklediği desteği bulamaması üzerine ilişkilerin yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. ABD Başkanı Johnson'un Türkiye'nin Kıbrıs Müdahalesi hakkında gönderdiği mektuptaki sert ifadeler ilişkilere büyük zarar vermiştir. Bu durum CIA uzmanlarından Abbot Smith'in ifadesiyle ittifakta kırılmalara neden olmuştur.¹⁵⁸

Kıbrıs, 1960 Anayasası'na göre Lefkoşe, Limasol, Magusa, Baf ve Larnaka'da Türk ve Rumların ayrı belediyeler kurulacağı belirtilmişse de sınırların bir türlü belirlenememesi nedeniyle tam olarak uygulanamamıştı. Rumların 1960 nüfusuna rağmen enosisi desteklemesi adada gerginliğe neden olmuştu. 1963 itibarıyla Rum çetelerinin Türklere saldırması üzerine gerginlik hat safhasına çıkmıştı. 24 Aralık 1963 tarihinde Lefkoşe'de Türklere yapılan saldırıda 24 Türk Şehit olurken, 40 Türk'te yaralanmıştı. Türk savaş uçakları bir gün sonra Lefkoşe üzerinde alçak uçuş yaparken, 650 kişilik Türk Askeri birliği karargâhından çıkarak Lefkoşa'daki Türk kesimini koruma altına almıştı (Armaoğlu, 1990: 786). Saldırıları gündeme bomba gibi düşmüştü. Saldırıların basında yer bulması üzerine toplum tarafından da sert tepki gösterilmişti (Milliyet, 25.12.1963:1).¹⁵⁹ Türkiye tüm girişimlerden bir sonuç alamaması ve saldırıların sonlandırılmaması üzerine 15 Şubat 1964 tarihinde müdahale kararı almıştı. BM müdahaleyi engellemek için Güvenlik Konseyi gündemine alınan konu üzerine yapılan görüşmede 4 Mart 1964 tarihinde aldığı 186

¹⁵⁷ FRUS, Memorandum of Conversation, President's Meeting with Deputy Prime Minister Alican of Turkey, 30 Eylül 1963, 1961-1963, Volume XVI, Eastern Europe; Finland; Greece; Turkey, Document 395

¹⁵⁸ CIA, 13. 09.1968, CIA-RDP79R00967A000800020006-6

¹⁵⁹ TBMM, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, C.24., B. 19., s. 6-7.

nolu, 8 maddelik karar ile adaya barış gücü (UNFICYP) askerleri çıkarılmıştı (Armaoğlu, 1990:788).

BM attığı bu adım adadaki sorunu çözmemişti. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un zorunlu askerlik sistemini getirmesi ve Yunanistan'ın adaya gizli olarak asker çıkarması (bu sayı kısa sürede 20.000 ulaşmıştı), BM güçlerinin Türklere yapılan saldırıları engelleyememesi üzerine Türkiye adaya asker çıkarmaya hazırlanmıştı. 5 Haziran 1964 tarihinde tarihe *Johnson Mektubu* olarak geçen ABD Başkanı Johnson'dan Kıbrıs Meselesi hakkında Türkiye'nin herhangi bir çıkarma planına ABD'nin karşı olduğunu belirten mektubu gönderilmişti. Mektubun yarattığı olumsuz hava sonrasında ABD'ye giden Başbakan İsmet İnönü 22-23 Haziran'da görüşmeler yapmıştı. Ancak görüşmeler neticesinde ABD'den istenen desteği bulamamıştı.

ABD Başkanı Johnson, ABD eski dışişleri Bakanı olan Dean Acheson'u konuyu araştırmak üzerine görevlendirmişti. Bu durum bir kez daha göstermiştir ki ABD'nin Kıbrıs konusundan nihai bir planı yoktu, tek amacı Türkiye'nin müdahalelerini önlemeye yönelikti. Bunun örneği de Dean Acheson'un hazırladığı ve adını verdiği planda görülmektedir. Türkiye'nin karşı çıktığı planda adanın toplumsal yapısı görmezden geldiği gibi Türkiye'nin bölgeden çıkarılmasını ön görmüştü (Hakkı, 2007: 129-130: Sönmezoğlu, 2016: 247).

Ağustos başında Rumların bir kez daha Erenköy ve Mansur (Mansura) da Türklere saldırımları üzerine 8-9 Ağustos tarihlerinde Türk Jetleri Rum mevzilerini bombalamıştı. Bu olay karşısında Makarios, Sovyet Rusya Devlet Başkanı Kruşçev'den destek istemiştir. Adanın bir NATO merkezi olmasından çekinen Sovyet Rusya bir mesaj yayınlarak Türkiye'nin çekilmesini istemiştir. 13 Ağustos'ta Başbakan İsmet İnönü tarafından verilen cevapta adada Rum saldırılarını belirtmişti. Türkiye tüm baskılara karşın adada varlığını devam ettirmeye kararlı olması üzerine Yunanistan tansiyonu düşürme yoluna gitmişti. Ancak Türkiye'nin tüm karşı çıkmalarına rağmen adaya asker çıkarmaya devam etmiştir (Armaoğlu, 1990:791-792).

Türkiye, Kıbrıs konusunda uluslararası destek arayışlarına devam etmiştir. Bu kapsamında Sovyet Rusya'ya giden Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin yapılan

görüşmeler sonrasında yayınlanan bildiride Kıbrıs için “İki milli cemaat” vurgusu yapılması hem Kıbrıs konusunda Türkiye’nin elini güçlendirirken hem de Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Türkiye’nin uluslar arası attığı adımlar neticesinde Kıbrıs Meselesi durağan bir döneme girmiştir (Armaoğlu, 1990: 794).

Kıbrıs Meselesi devlet erkânının da ABD’ye karşı bir hayal kırıklığı oluşturmuştu. Müttefiki ABD’den istediği desteği alamayan Türkiye’de ABD karşıtı bir havaya hâkim olmuştu. Ağustos 1964 tarihinde Ankara’da yürüyüşe geçen gençler Amerika karşıtı sloganlar atmış ve “Go Home” ifadesini kullanmışlardı. Tıpkı Türk dış politikasında yaşanan değişim gibi toplumsal olaylarda buna göre şekil almıştı. İsmet İnönü’nün yaptığı bir konuşmada Kıbrıs Meselesini değerlendirirken “*Dostlarımız ve düşmanlarımız bize karşı birleştiler*” sözleri bu kırıngılığın en iyi ifadesidir.

Türkiye’de ABD’ye karşı havanın oluştuğu bu dönemde Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin’in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Moskova ziyareti son derece önemli bir yere sahipti. Erkin’in gittiği her yerde sıcak karşılanması Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığının göstergesiydi. Bu ziyaretten kısa bir süre sonra dönemin başbakanı Suat Hayri Ürgüplü 9-17 Ağustos 1965 tarihleri arasında Moskova’yı ziyaret etmişti (Armaoğlu, 1990:820). Bu ziyaretlerle güçlenmeye çalışılan ilişkilerde Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksey Kosigin’in 3 Temmuz 1965 tarihinde Akis Dergisine verdiği demeçte “*Biz politik sahada, ekonomik sahada, kültürel sahada iş birliği yapmalıyız. Sovyetler Birliğinin Türkiye’den hiç toprak talebi bulunmadığını beyan ederim*” ifadesi ile o güne kadar yaşanan sıkıntılar bir kenara bırakılmış geleceğe yeni sayfa açılmıştı (Armaoğlu, 1990: 830). Sovyetlerin her defasında Türkiye’nin toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu belirtmesi, ekonomik gelişimine destek açıklamaları ve belki de en önemlisi Kıbrıs Meselesinde müttefiki Batı tarafından yalnızlaştırılmasına karşın destek bulması o güne kadar çatışmalarla dolu Sovyet Rusya ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştı.

Sovyet Rusya ile başlayan yeni süreç ve Kıbrıs Meselesinde ABD’ye olan kırıngılık kısa sürede etkisini göstermişti. Türkiye’nin ABD’nin yaptığı askeri yardımın yetersizliğini gerekçe göstererek NATO’ya bağlı askeri gücünün artırılması talebine

olumsuz cevap vermişti. Bunun ardından ABD'nin nükleer denizaltılarından *Savannah*'ın İstanbul limanına ziyaret talebini güvenlik gerekçesiyle reddetmişti. 1965 Eylül ayında Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık, BM Genel Kurul açılış konuşmasında ülkesinin Vietnam'da askeri kuvvet kullanımına karşı olduğunu belirtmişti. O güne kadar Karadeniz'e geçen ABD gemilerinin kontrolü sağlanmazken ağır silah taşıyan gemilerin geçişlerine sınırlama getirmesi dış politikadaki değişimin en önemli göstergelerindendi (Sönmezoğlu, 2016: 250).

Türkiye'nin ABD'den beklenen desteği alamaması üzerine tek kutuplu dış politikadan vazgeçerek çok yönlü bir politika izlemeye başlamıştır. Bu kapsam da Avrupa Ekonomik Topluluğuna başvurmuştur. 12 Eylül 1963 tarihinde yapılan Ankara Antlaşmasında hazırlık süreci 5 yıl (1 Aralık 1964-31 Aralık 1972) olarak tespit edilmiştir (Sönmezoğlu, 2016: 322). Bu yakınlaşmanın yanında en önemli adım ise Sovyet Rusya ile yakınlaşma olmuştur. O güne kadar dış politika da partiler üstü bir yapı olarak sürdürülürken, Kıbrıs Meselesi ile geniş bir kesim tarafından tartışılır hale gelmiştir. Tabii bu konuda en önemli gelişme TİP'in meclise girmesidir.¹⁶⁰

Türkiye 12 Mart 1971 muhtırası öncesinde yeni bir dış politika benimsemeye çalışmıştır. Yaşanan krizler neticesinde ABD'ye karşı oluşan hava Sovyet Rusya ile ilişkilerin normalleşme sürecinde girmesine neden olmuştur. Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu belirtmesi ve ilişkilerin iyileşmesi için çabası bu süreçte son derece etkilidir. Ancak bu durum Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinden tamamen vazgeçtiği anlamına gelmemektedir. Bu durum Türkiye'nin yaşadığı krizler neticesinde uluslararası destek arayışlarının bir neticesi olmuştur.

2.1.2. Siyasi Gelişmeler

12 Mart 1971 muhtırası öncesinde meydana gelen siyasi gelişmeleri belirtirken ülkedeki öğrenci hareketleri son derece önemli bir yer kapsamaktadır. Muhtıranın ortaya çıkmasında temel etken ülkedeki sol faaliyetlerdi. Bu nedenle ülkedeki siyasi gelişmeler bu kapsam da ele alınmaktadır. Bu olayların daha iyi anlaşılabilmesi için Türkiye'deki Sol Faaliyetler bu bölümde bir başlık altında ele alınmıştır. Sol

¹⁶⁰ CIA, 13. 09.1968, CIA-RDP79R00967A000800020006-6

faaliyetlerin arttığını bahane ederek yönetime el koyan ordu, kurbanlarını bu kez gençler arasından seçmiştir.

2.1.3. Türkiye’de Sol Faaliyetler

Bu konuyu Türkiye’deki Sol Faaliyetler başlığı ile ele almanın temel nedeni; Soğuk Savaş yıllarında ABD’nin geliştirdiği *Milli Güvenlik* kavramında en büyük tehlike olarak görülen Komünist ve Sosyalist faaliyetler, ABD hegemonyasının en güçlü temsilcisi olan CIA tarafından yakından takip edilmiştir. Soğuk savaşın en güçlü argümanı olan sol faaliyetler, CIA arşivlerinde önemine binaen geniş bir yer kapsamaktadır. Bu nedenle arşivde bulunan 31 Mart 1967 tarihli *Leftism in Turkey* başlığıyla hazırlanan raporda bu konu detaylı bir şekilde ele alınmıştır.¹⁶¹

Yukarıda belirtildiği üzere Türkiye’de Kıbrıs Meselesi sonrasında ABD ilişkileri eleştirilir noktaya gelmişti. Bunun yanı sıra 1961 Anayasasının oluşturduğu hava da sol faaliyetler alan bulmuştu. Bu kapsam da o güne kadar meydanları dolduran muhalif gençlerin hızlı bir şekilde ideolojik kimliğe büründüğü görülmektedir. Bunun en yalın göstergelerinden birisi de Kıbrıs Meselesi sonrasında yapılan protesto gösterilerinde ABD karşıtı bir hal almasıdır. Bunun yanı sıra TİP solun kalesi haline gelmiştir.

Türkiye’de bu gelişmeler ABD’nin kısa sürede tepkisini çekmiştir. 1968 yılında CIA’nın İstanbul şefliğine atanan Duane R. Clarridge (daha sonra Ankara sorumlusu olacaktır) anılarında Türkiye’deki en önemli görevinin ülkedeki sol faaliyetlerle ilgili olduğunu belirtmiştir. Sol faaliyetlerin çökertilmesi konusunda dünyanın çeşitli yerlerinde görev yapmış olan Duane R. Clarridge ülkedeki sol örgütlenme karşısında başarı kazanmış olacaktır ki görevinde yükselmiştir! “Dewey Maroni” takma adıyla tanınan Duane R. Clarridge, ölümü üzerinde son derece önemli yazılar yayınlanmıştır. Altıncı Filo’ya ait askerlerin denize atılması olayına yakından tanıklık eden ve Türkiye’deki sol faaliyetlere bakışı değişen Clarridge, görev yaptığı ülkelerde yürüttüğü misyonlar nedeniyle tartışmaların merkezine oturmuştur. Bunlardan en dikkat çekenini ise Hindistan görevidir. Duane R. Clarridge 1962 yılında Hindistan’da görev yapmıştı. Duane R. Clarridge, Hindistan’da yapılacak seçimlerde Komünist Partisi’nin seçimi kazanma ihtimalini yüksek olması karşısında Sovyet

¹⁶¹ CIA, 31.03.1967, CIA-RDP79-00927A005700060003-3

Rusya ile Çin ayrışmasını fırsat bilerek; Komünist Partisi'nin Madras İl örgütüne Çin Komünist Partisi'nden geliyormuş gibi mektup ve makaleler göndermişti. Hatta Çin asıllı CIA ajanı il örgütünde çeşitli görüşmeler yapmıştır. Bunun üzerine Hindistan Komünist Partisi bölünmüştür. Bu bölünme Hindistan seçimlerini de etkilemiş ve en çok şans verilen Komünist Partisi yerine Kongre Partisi kazanmıştır.

Türkiye'de ise Hindistan'a benzer süreç yaşanmıştır. TİP çatısı altında bir araya gelen sol, 1965 Milletvekili Genel Seçiminde mecliste 15 milletvekili ile temsil edilmiştir. Bu süreçte TİP'in etkisi her geçen gün artmış ve söylevleri gençler arasında taraftar bulmuştur. Ancak kısa süre sonra Hindistan'da Komünist Partisi'nin yaşadığı bölünme TİP'te de yaşanmıştır. Maoçu Milli Demokratik Devrimci hareketi, TİP'in yönetimini ele geçiremeyince partiden kopmuştur. Bu kopuş Milli Demokratik Devrimci hareketin içinde de ayrışmalara neden olmuştu. Türkiye'de solun bu parçalanması neticesinde 1969 Milletvekili Genel Seçimi neticesinde önemli bir güç kaybına uğramıştı (Kaçmazoğlu, 1995: 109). Murat Yektin'in 1999 yılında Duane R. Clarridge ile yaptığı görüşmede 12 Mart 1971 muhtırasının CIA tarafından önceden bilinip bilinmediği sorusuna açık bir şekilde muhtıradan iki gün önce Washington'a bildirdiğini iletmiştir (Clarridge ve Diehl, 1997).¹⁶²

Türkiye'de bu yıllarda dikkat çeken bir başka isim ise ABD'nin Ankara Büyükelçisi Robert Komer'di. Robert Komer, Türkiye'deki görevi öncesinde Vietnam'daki Phoenix Programını yönetmişti. Robert Komer ve William Colby¹⁶³ tarafından yönetilen program neticesinde Vietnam'da onlarca sivil hayatını kaybetmişti. Bu nedenle Honço-Kasap ismiyle anılmıştı (Valentine, 2014; Colby, 1978).¹⁶⁴ Robert Komer'in 1968 Kasım ayında Türkiye'ye atanması beraberinde birçok tartışmayı da getirmişti. Sol kesim CIA bünyesinde Vietnam'da Phoenix Programı yürütmesi nedeniyle istenmeyen adam ilen edilen Robert Komer'in gelişi nedeniyle havalimanında protestolar meydana gelmişti (Milliyet, 29.11.1968:1). Ancak asıl olay ise yılın hemen başında ODTÜ rektörünün davetlisi olarak geldiği üniversitede

¹⁶² http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/murat-yetkin/her-donemin-en-karanlik-ajani-40100764/Erişim_Tarihi: 04.06.2018, https://www.nytimes.com/2011/01/23/world/23clarridge.html/Erişim_Tarihi: 04.06.2018; https://www.nytimes.com/2016/04/11/us/duane-r-clarridge-brash-spy-who-fought-terror-dies-at-83.html/Erişim_Tarihi: 04.06.2018; https://nsarchive2.gwu.edu/coldwar/interviews/episode-18/clarridge2.html/Erişim_Tarihi: 04.06.2018

¹⁶³ Robert Komer, Türkiye'ye Büyükelçi olarak atanırken; William Colby CIA'nın Başkanı olmuştur.

¹⁶⁴ Phoenix Program hakkında detaylı bilgi için bakınız CIA, 13.05.2010, LOC-HAK-331-4-20-7.

yaşanmıştı. Robert Komer'in üniversiteye geldiğini öğrenen öğrenciler durumu protesto etmiş ve olaylar sırasında Robert Komer'in makam aracı ateşe verilmişti (Milliyet, 07.01.1969:1). Bu durum ABD'de de geniş yankı uyandırmıştı. Bunun üzerine Robert Komer görevden alınmıştı.

Robert Komer'in kısa süreli Büyükelçiliği o güne kadar sergilenen en büyük olaylardan birisine neden olmuştu. Robert Komer görevden alınması üzerine ABD Dışişleri Bakanlığına ve ABD Başkanı'na ithafen kaleme aldığı mektupta son derece önemli tespitler yapmıştır. On madde halindeki mektubun ikinci maddesinde Türkiye'deki ABD karşıtlığına dikkat çekmiştir. ABD'nin Türkiye'deki konumunun zayıfladığını belirten Robert Komer, buna karşı ABD'nin program ve politika geliştirememesinden şikâyet etmiştir. Üçüncü maddede bu karşıtlığın sadece ABD'ye karşı olmadığını Batı dünyasına karşı güçlendiğinin altını çizmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Türkiye'de oluşan siyasi havada Batı ittifakının önemli bir eleştiri unsuru olduğuna dikkat çekmiştir. Bu karşıtlığın etkili bir siyasi azınlık tarafından sürdürüldüğü vurgulanmıştır. Robert Komer'e göre bu karşıtlığın ortaya çıkmasındaki temel nedenler;

- a) Türkiye'nin çıkarları Sovyet Rusya ve Arap Coğrafyası ile yakın ilişkiler geliştirilmesi gerektirmiştir.
- b) ABD'nin askeri ve ekonomik yardımlarındaki kesintiler, ülkede ABD'nin ilgisinin azaldığı yorumuna neden olmuştur.
- c) ABD faaliyetlerinin Türkiye'nin savunmasına yardım etmektense ülkeyi tehlikeye düşürdüğü kanısı hâkim olmuştur.
- d) ABD'nin Kıbrıs meselesinde ülkeye bir müttefik olarak destek vermemesi ve doğacak bir Kıbrıs sorununda yine destekten yoksun olacağına inanılmıştır.

Robert Komer dördüncü maddede ülkedeki siyasi ve halkın çoğunluğunun Batı ile ilişkiler konusunda umut verici olduğunu belirtmiştir. Ancak bu destek ABD'li yetkililer tarafından güvenilemeyecek bir durum olduğunu ifade eden Robert Komer, Türkiye'de her geçen gün basında, öğrenciler arasında, elit kesimde tesirini artıran bir siyasi azınlığın ülkenin Batı yanlısı politikasını sert şekilde eleştirmiştir. Robert Komer, beşinci maddede 1961 Anayasasının getirdiği ortamda solun güçlendiği ve

böylece Batı karşıtı propaganda faaliyetlerinin arttığına dikkat çekilmiştir. Robert Komer mevcut siyasi yapının (Demirel Hükümetinin) Batı ile ilişkilerini yakın bir şekilde devam ettirdiğine dikkat çekmiştir. Robert Komer bunun yanında İsmet İnönü sonrasında CHP'nin sola kayması endişesini vurgulamıştır. Altıncı maddede bu durumla mücadele etmek için solun geliştirdiği propagandalar karşısında harekete geçerek üstünlüğün kazanılması gerektiğini iletmiştir. Bu müdahalede ülkedeki siyasi yapının yetersiz kalacağını düşünen Komer, ABD'nin bu konuda müdahale etmesi gerektiğini ve hükümete nasıl mücadele edileceğini öğretilmesi gerekliliğine dikkat çekmiştir. Yedinci maddede görev yaptığı beş aylık sürede solun basın üzerindeki ağırlığını kırdığını belirtmişti. Ancak bu durumun devam etmesi için istihbarat ve siyasi faaliyetlerinin devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Robert Komer, Türkiye'nin ABD'ye güvenmesi konusunda yapılması gerekenler sekizinci maddede belirtmiştir. Komer'e göre:

- a) Türkiye'nin lehine ve ilişkilerin devam ettirilmesi üzerine iki antlaşma imzalanması,
- b) Türkiye'ye askeri yardımların artırılması,
- c) Türkiye'deki ABD tesislerinin (ABD çıkarlarını tehlikeye düşürülmeyecek) sayısının düşürülmesinin etkili olabileceği vurgulanmıştı.

Robert Komer, ABD'nin Türkiye üzerinde ki en etkili olabileceği unsurun ise Kıbrıs konusunda olacağını altını çizmiştir. Dokuzuncu maddede ABD'nin Kıbrıs politikasını eleştiren Robert Komer, ABD'nin Doğu Akdeniz'deki stratejik çıkarından ziyade Yunan taraftarlığı anlayışından vazgeçilerek bölgede yeniden güvenilir aracı konumuna ulaşması gerektiği vurgulamıştır. Robert Komer onuncu maddede yukarıda belirtilenlerin bir an evvel yapılması durumunda Türkiye'nin ABD için önemli bir müttefik olarak kalacağını; ancak bu program ve politikaların gerekli şekilde yapılmaması durumunda beş ile yedi yıl içinde tarafsız bir Türkiye'nin ortaya çıkacağına dikkat çekmiştir.¹⁶⁵ Bu durum göstermektedir ki, ABD, Türkiye'de artan sol faaliyetler karşısında son derece tecrübeli isimleri

¹⁶⁵ FRUS, Telegram From the Embassy in Turkey to the Department of State, 7 Mayıs 1969, 1969-1976, Volume XXIX, Eastern Europe: Eastern Mediterranean, 1969-1972, Document 422

görevlendirerek faaliyetleri etkisizleştirmeye çalışmıştır. Bu kapsam da CIA ve Dışişleri nazarından tecrübeli isimlere Türkiye’de görev verilmiştir.

CIA arşivinde Türkiye’deki sol faaliyetler ve olaylar hakkında önemli miktarda belge bulunmaktadır. Bu durum CIA’nın bu süreci yakından takip ettiğini göstermektedir. Başkanlara sunulan günlük raporlarında Türkiye’nin geniş yer tutmasının ayrı bir önemi bulunmaktadır. İşte tam bu noktada Türkiye’deki sol faaliyetlere dünyayı kasıp kavuran 68 Kuşağının klasik bir etkisi çerçevesinde bakılması yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Bu faaliyetlerin kendi başına bir iç mesele olarak görülmesi de olayların anlaşılmazlığını güçlendirmektedir. Tam tersine uzaklardan bu gelişmelerin son derece kaygılı bakışlarla takip edildiği unutulmamalıdır. Bu nedenle Türkiye’de ki komünist ve sosyalist faaliyetler ayrı ayrı ele alınmak yerine tek başlık altında toplanmıştır. Bunun yanı sıra ikinci önemli unsur ise Mete Tuncay’ın belirttiği gibi Sol terimi Sosyalist’ten de Komünist’ten de daha genel ve her ikisini de kapsayan daha kapsamlı bir terim olduğundan bu şekilde kullanılması uygun görülmüştür (Tuncay, 1991:17).

Türkiye’de sol faaliyetlerin geçmişi Osmanlı Devleti’ne kadar gitmektedir. İkinci Meşrutiyet’in ilanı sonrası Osmanlı toplumsal yapısında önemli değişiklikler yaşanmıştır. İkinci Meşrutiyet neticesinde oluşan havada ideolojilerinde ülke sınırlarından içeri girmesiyle ideolojik olaylar meydana gelmişti. O güne kadar işçiler hakkında herhangi bir gelişme yaşanmazken o gün itibariyle Osmanlı Devleti’nde grevler görülmeye başlanmıştır. Bu grevler Rumeli başta olmak üzere, İstanbul, Adana, Aydın ve Zonguldak’ta meydana gelmiştir (Tuncay, 1991: 30).

Osmanlı Devleti’nde filizlenen sol faaliyetler, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında kendine yer bulmuş ancak kısa süre sonra yasaklanmıştır. Devlet nezdinde asıl dönüşüm İkinci Dünya savaşı sonrasında yaşanmıştır. ABD, İkinci Dünya savaşının bitmesi üzerine Sovyet Rusya’nın yayılma politikası neticesinde komünizm karşıtı faaliyetleri geliştirmiştir. Bu kapsamda oluşturulan *Ulusal Güvenlik Stratejisi*’nin temelinde komünizm karşıtlığı bulunmaktaydı. ABD’de sola karşı başlayan *cadı avı* kısa sürede Batı bloğunun tamamına yayılmıştı. ABD, ülkesinde bulunan komünist faaliyetlerin yasaklanması demokratlarla cumhuriyetçiler (bu partiler içerisinde farklı seslerde çıkmıştır. ABD’de çok az sayıda komünist olduğunu belirten ve bunun ülke

genelinde bir korku haline gelmesine karşı olanlarda bulunmaktaydı) tarihte ender görülen bir işbirliğine girmişlerdi.¹⁶⁶ İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ekseninde dünyaya yayılan *Kızıl Tehlike*, ABD ile yakınlaşan Türkiye’de de karşılık bulmuştur (Kıyanç, 2017).

Türkiye’de 1945 yılında çeşitli solcu yayınların idarehanelerine ve tesisleri planlı bir şekilde tahrip edilmişti. Bu İkinci Dünya savaşı sonrasında sol karşısında düzenli bir yapının oluştuğunu göstermektedir. Bu saldırıların yanı sıra sebep ve niteliği açıklanmayan bazı olayların sorumluluktan sıyrılmak için komünistlerin üzerine atılarak toplumsal tepki oluşturulmaya çalışılmıştır (Karpat, 2008: 508).

Komünizm karşısında oluşturulan nefret DP’nin iktidara gelmesi ve Türkiye’nin NATO’ya üye olmasıyla daha da artmıştı. Bu süreçte iki kurum olaylardan nasibini almış ve tarih sahnesine karışmıştır. Komünizm propagandası yapıldığı iddia edilen ve uzun süredir tartışma konusu olan Köy Enstitüleri¹⁶⁷ 27 Ocak 1954 tarihinde çıkarılan 6234 sayılı kanunla Köy Öğretmen okulları adı altında son verilmişti. Köy Enstitüleri Türkiye’nin tarımsal kalkınmasında son derece önemli bir projedir. CIA 1948 yılında hazırlamış olduğu “*Turkey (Türkiye)*” raporunda ülkedeki tarıma dikkat çekerken kullanılan tarım tekniklerinin son derece iptidai olduğu belirtilmiştir. Köy Enstitülerinin tarımsal kalkınmada en önemli atılımlardan birisi olarak değerlendiren CIA, böylece ülkenin modern tarım alanında etkin bir yere ulaşabileceğini ifade etmiştir.¹⁶⁸ Köy Enstitülerinin ardından bu kez hükümet 1931 yılında Türk Ocaklarının yerine kurulan Halkevlerinin, Sovyet Rusya’nın *Narandi Dom* isimli

¹⁶⁶ CIA, 29.04.1947, CIA-RDP80-00926A000100010025-4

¹⁶⁷ Köy Enstitüleri, Türkiye’de önemli bir tartışma konusudur. Köy Enstitüleri hakkında yapılan çalışmalarda ülkenin kalkınmasında son derece önemli bir rol üstlendiği ve ideolojik unsurlardan ötürü kapatıldığı vurgusu yapılmıştır. Köy Enstitüleri için bazı kaynaklar Kirby, 2018; Tonguç, 1970. Köy Enstitülerinin uygulanmasında bazı sıkıntıların yaşandığı ise açık bir şekilde ortadadır. Millî Eğitim Bakanlığı internet sitesinde konuya şöyle değinmiştir: “*Köy Enstitüleri 'bütün' ünün içinde İnönü'nün büyük ağırlığı olmuştur. İnönü'nün bu desteği savaş bitene, memleketimizde ve dünyada yeni bir güçler dengesi kurulana kadar sürmüştür. Çok partili döneme girilince İnönü artık eski gücünü bulamamış ve bu desteği enstitülere verememiştir. Köy Enstitüleri de Türkiye'nin öteki reform girişimleri gibi yukarıdan geldiği, tabanda itici bir kuvvete dayanmadığı için, İnönü desteğinin ortadan kalkması enstitülerin oturduğu temellerden en önemlisinin yıkılması olmuştur.*” Bundan başka, kırsal kesim halkı böyle bir kuruluşun gerekliliğine yeterince hazırlanmamıştır. Böylece proje dinamizm geliştirememiş ve kendi kendisini yürüten bir sürece dönüşmemiştir. http://www.meb.gov.tr/meb/hasanali/egitimekatkilari/koy_enstitu.htm Erişim Tarihi: 05.05.2018; Akyüz, 2018: 392-396

¹⁶⁸ CIA, 22 Aralık 1948, CIA-RDP78-0117A001400020001-3

komünizmi yayan teşkilatından esinlenerek kurulduğu iddiasıyla 5830 sayılı kanunla faaliyetlerine son verilmiş varlıkları hazineye devretmişti (Karpaz, 2008: 504-505).

Türkiye’de sola karşı böyle bir hal almasının yanı sıra sola karşı yasal düzenlemeler de yapılmıştır. Bu kapsamda 1952 yılında Türkiye Komünist Partisi üyelerine yönelik başlatılan (26 Ekim 1951 tarihinde başlamıştır) tutuklamalar neticesinde 184 kişi gözaltına alınmış bunlardan 133’ü ceza alırken; bazı isimler yurt dışına kaçmıştı. CIA, Türkiye’deki Sol faaliyetler hakkında hazırlamış olduğu raporlarda 27 Mayıs 1960 darbesini milat olarak belirtmiştir. Darbe sonrasında ülkede oluşan ortamda sol kendine daha geniş yer bulmuş, o güne kadar gizli yürütülen faaliyetler özellikle üniversite gençliği arasında geniş yankı uyandırmış ve TİP sayesinde mecliste temsil edilir hale gelmişti.¹⁶⁹

Bu durum devletin sol faaliyetlerin yaygınlaşmasına ortam hazırladığı anlamına gelmemektedir. Aşağıda belirtileceği üzere ülkedeki sol faaliyetlerle etkin bir şekilde mücadele edilmiştir. TBMM’de 1963 yılının hemen başında Komünizmle Mücadele Komisyonu kurulmuştur (Çelik, 2010: 339). Bu mücadelenin merkezi ordunun üst kademesi olurken, ülkede bu konuda kurumsal adımlarda atılmıştır. Ülkedeki sol ile mücadelenin daha etnik bir şekilde yürütülmesi için kurulan ve devlet bütçesinden destek verilen¹⁷⁰ Komünizmle Mücadele Dernekleri (1950-1956-1963 yıllarında üç kez kurulmuştur) (Meşe, 2016) ve Milliyetçi Derneği, Türk Milliyetçiler Derneği gibi kuruluşlar bu karşıtlığın öncüsü haline gelmiştir (Bora: 2017).

¹⁶⁹ CIA, 31.03.1967, CIA-RDP79-00927A005700060003-3

¹⁷⁰ Adalet Partisi Giresun Milletvekili Etem Kılıçoğlu 16.07.1965 tarihinde Komünizmle Mücadele Derneğine desteği meclis kürsüsünde şöyle ifade etmiştir: “Aziz arkadaşlarım, Sayın İnönü buyurdular ki, «Hükümet, Komünizmle Mücadele Derneğine bütçeden yardım yapmaktadır.» Evet arkadaşlarım, rakam pek hatırımda değil ama ya yüz bin yahut 150 bin liradır. Bu sene derneklere yardım faslından Komünizmle Mücadele Derneğine de yüz bin lira veya yüz elli bin lira bir tahsisat konmuştur. Aziz arkadaşlarım, gerçeklerin bilinmesinde fayda vardır. Bunu her zaman ifade etmişizdir. Biz Komünizmle Mücadele Derneğine yardım yapılmasını yine yanılmıyorsam C. H. P. li arkadaşımız ve senelerce Bütçe Komisyonu Başkanlığı yapmış, Sayın Trabzon Milletvekili Ali Şakır Ağanoğlu ile birlikte teklif ettik, diğer imza sahibi de benim. Ve arkadaşınım da benim de komünizmle mücadele kanun sınırları içinde mücadele ettiği takdirde oraya böyle bir tahsisatın konulmuş olmasında bir rolümüz olduysa hem şahıslarımız adına hem de grubum adına iftihadan başka bize yakıştırılacak hiçbir şey olamaz. Peki, aziz arkadaşlarım, bu Komünizmle Mücadele Derneğine yapılan yardım Parlâmentomuzdan Yüce Parlâmentonuzdan geçmeseydi, kanunlaşır mı idi? Demek ki biz, Büyük Meclis olarak doğruluğuna inandığımız, hakikaten bu memleket için büyük Atatürk’ün «Her görüldüğü yerde ezilmelidir» diye ifade ettiği, Komünisti bırakacağız, onunla mücadele etmeyeceğiz... Gönül isterdi ki, Yüz bin yerine daha çok imkânlar yaratılsaydı, fakat komünizmle mücadele edecek olan insanları da komünizmle mücadelenin nasıl yapılacağını öğretecek seviyeye getirmiş olsa idik.” Millet Meclisi B.: 147, O: 2 16.07.1965

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında çalışma hayatında önemli değişimlerde yaşanmıştır. 11 Şubat 1961 tarihinde Anayasa Komisyonu tarafından grev hakkı kabul edilmiştir. Bu durum ülkede yeni bir dönemde başlangıcı kabul edilmektedir.¹⁷¹ Türkiye’de işçi hareketleri 22 Ocak 1961 tarihinde İzmir ve İstanbul’da onlarca işçinin katıldığı kapalı spor salonlarında toplantılar yapmışlardı. İşçilerin kaderini etkileyecek bu işçi toplantılarında işçilerin siyaset dışı tutulma çabalarına karşı gelerek siyasetin içinde var olma için yollar aranmıştı. Kuzey Avrupa Sendikalarından ilham alınarak Türkiye’de bir işçi partisinin kurulmasına karar verilmişti. Bu hareketle Türkiye İşçi Partisi, 13 Şubat 1961 tarihinde kendisiyle kurulan yedi partiden birisi olmuştur.¹⁷² Kurucuları Kemal Türkler, Rıza Kuas, Avni Erakalın, Şaban Yıldız, İbrahim Güzelce, Kemal Nebioğlu, Salih Özkarabey, İbrahim Denizciler, Hüseyin Ulubaş, Adnan Arkın, Ahmet Muşlu, Saffet Göksüzöğlü gibi sendikacılık faaliyetlerinin önde gelen isimleri olmuştur (Korkmaz, 1992: 28).

TİP bir işçi partisiydi temeli sendikaydı. Ancak varlığını devam ettirmek için kapılarını sosyalist isimlere açma kararı almıştı. 1962 yılı şubat ayının ilk gününde kurucular genel başkanı belirlemek için bir araya gelmişlerdi. Türkiye’deki sol kesimin yakından tanıdığı Doç. Dr. Mehmet Ali Aybar isminin ön plana çıkmıştı.¹⁷³ Mehmet Ali Aybar ismi üzerine çeşitli tartışmaların yaşanması sonrasında oy birliğiyle Mehmet Ali Aybar kabul edilmişti (Ünlü, 2002:177). Bu karar neticesinde Mehmet Ali Aybar genel başkanlık teklif edilmişti. Nihayetinde 8 Şubat 1962 tarihinde Mehmet Ali Aybar genel başkan görevini üstlendi. Sol entelektüelliğın önemli bir temsilcisi olan ve yurtdışında da geniş bir kesim tarafından tanınan Mehmet Ali Aybar’ın bu göreve getirilmesi dikkat çeken bir gelişmeydi. CIA’nın belirttiği üzere Mehmet Ali Aybar’ın genel başkanlık koltuğuna oturması partiyi sol

¹⁷¹ Madde 38: Çalışanlar iktisadi ve sosyal sorunlarını düzeltmek suretiyle kolektif sözleşme ve grev yapma hakkında sahiptir (Milliyet, 11.02.1961:1).

¹⁷² 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra siyasi yasakların kalkmasıyla birçok siyasi parti kurulmuştur. 11 Şubat 1961 tarihinde Memleketçi Parti, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Mutedil Liberal Parti, Adalet Parti, Türk İşçi ve Çiftçi Partisi (Milliyet Gazetesi, 12.02.1961:1). Aynı tarihte basının yakından takip ettiği Ekrem Alican’ın Yeni Türkiye Partisi’nin yanı sıra Düstur Partisi, Kemalist Gençlik Partisi, Millete Hizmet Partisi, Güven Partisi, Muhafazakâr Parti kurulmuştur (Milliyet, 14.02.1961: 1; Aybar, 2014).

¹⁷³ Mehmet Ali Aybar, Türkiye sol kimliğiyle tanınmış bir isimdi. Mehmet Ali Aybar, 1966 yılında, ABD’nin Vietnam’da işlediği suçları araştırmak ve yargılanması için Bertrand Russell başkanlığında kurulan Milletlerarası Savaş Suçları Mahkemesi’nin yargıçlarından birisi seçilmişti. Mahkeme 1967 yılında ABD’nin Vietnam’da soykırım suçu işlediğine dair karar vermişti (Ünlü, 2002:246). CIA arşivinde duruşmaların tutanakları mevcuttur. Ancak belgeler numaralandırılmamıştır.

için önemli bir kale haline getirmişti.¹⁷⁴ Türkiye İşçi Partisi'nin kurulması parlamenter temsiliyet umutlarını artırmıştı. Ancak ülkedeki solu bir çatı altında toplama umutlarından son derece uzaktı (Korkmaz, 1992: 33).

CIA, TİP'i yakından takip etmiştir. 10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçimi öncesinde hazırlanan raporda TİP'in aşırı solcu ve muhtemelen komünist olan Mehmet Ali Aybar'ın başkanlığında ülkedeki sol yapıyı bir araya topladığı parti üzerinde durulmuştur. Bizim Radyo'da parti hakkında sürekli haberler yapıldığına dikkat çeken CIA, partinin dış politikada tarafsız bir çizgiye sahip olduğunu belirtmiştir. Ekonomi alanında devletçilik modelini desteklediğini belirten CIA, Kıbrıs konusunda federatif çözüm yolunu benimsediğini ve İngiltere'nin askeri tesislerinin adadan tamamen çıkarılmasını savunduğuna dikkat çekmiştir.¹⁷⁵

CIA arşivlerinde Türkiye hakkındaki belgelerde komünist faaliyetlerin olmadığı sık sık vurgulanmıştır. 1965 Milletvekili Genel Seçimi neticesinde TİP'in meclise girmesine kadar böyle faaliyetlerin çok seyrek görüldüğü ifade edilmiştir. Ancak bu süre zarfında Türkiye'deki sol faaliyetleri yakından takip eden CIA, Sovyet Rusya ülkelerinden Türkiye'ye gelen görevlileri yakından takip etmiştir.¹⁷⁶ Bu sıkı takip kapsamında bazı isimlerde incelenmiştir.¹⁷⁷ ABD, Sovyet Rusya'nın propaganda faaliyetlerini engellemek için yasal düzenlemeye destek vermişti. Böylece komünist faaliyette bulunanlara 10 yıldan 30 yıla hapis cezasını içeren yasal düzenleme yapılmıştır.¹⁷⁸

10 Şubat 1969 yılında CIA tarafından Başkan Nixon için hazırlanan brifingde Türkiye'nin önemi üzerine durulmuştur. CIA, bu belgede Türkiye'nin ABD stratejisi için son derece önemli olduğunu, bu nedenle yıllardan beridir ekonomik olarak desteklendiğini ifade etmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasındaki hava ve özellikle Kıbrıs meselesindeki tutum ülkede dış politikanın yeniden yorumlanmasına neden olmuşsa da NATO ve ABD eksenini ağırlığını koruduğunu belirtmiştir. Ancak son

¹⁷⁴ CIA, Leftism in Turkey, 31 Mart 1967, CIA-RDP79-00927A005700060003-3

¹⁷⁵ CIA, Pre-Election Picture in Turkey, 1 Ekim 1965, CIA-RDP79-00927A00500080003-8; CIA, Leftism in Turkey, 31 Mart 1967, CIA-RDP79-00927A005700060003-32

¹⁷⁶ 30 Mart 1950 tarihli belgede Sovyet Rusya ve Bulgaristan yetkililerinin Türkiye'ye geldiğini ve görüşmeler yaptığı belirtilmiştir. CIA, 30.03.1950, CIA-RDP82-00457R004600120009-3; CIA, 11.04.1950, CIA-RDP82-00457R004600630001-5

¹⁷⁷ CIA, 31.05.1950, CIA-RDP83-00415R005100090001-4

¹⁷⁸ CIA, 27.11.1951, CIA-RDP82-00457R009400270002-1

yıllardaki sol faaliyetler ve işçi eylemelerinden derin rahatsızlık duyulduğunu ifade eden CIA, solun karşısında bir dengeleyici unsur olarak görülen ülkücü gençlerle çatışmaların ülkede karışıklığa neden olduğunun altını çizmiştir. Solun bu yükselişinin beraberinde çok büyük sorunlar getirdiğine dikkat çeken CIA, böyle önemli bir coğrafyada Sovyet Rusya etkisinin artmasının ABD için felaket olacağını açık bir şekilde ifade etmiştir.¹⁷⁹

27 Mayıs sonrasında ülkede sol faaliyetler üç grup halinde ele alınabilir. İlki Türkiye Komünist Parti çevresinde gizli bir yapılanmadır. Aşırı olarak nitelenen bu yapı Türkiye için tehlikeli olduğu iddiasıyla yasaklanmıştır. İkincisi Mehmet Ali Aybar başkanlığını yürüttüğü bir sol şemsiye örgütü olan ve Türkiye'deki sol faaliyetlerin dönüşümüne neden olan TİP'tir. 1965 yılında seçimle meclise giren parti sol söylevlerin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Üçüncüsü ise CHP içindeki ortanın soluydu.¹⁸⁰ Bunun yanı sıra sol akımların öğrenciler, öğretmen, sanatçılar ve gazetecilerin arasında yayılmasına ortam hazırlayan Sosyalist Kültür Derneği varlığını göstermektedir.¹⁸¹

Sosyalist Kültür Derneği, 19 Aralık 1962 tarihinde Ankara'da kurulmuştur. Kuruluşu nedeniyle Milliyet Gazetesinde yayınlanan yazıda ülkede 27 Mayıs 1960 sonrasındaki havada ülkenin kalkınmasında son derece önemli görülen Sosyalizmi temsil edecek kurumun olmadığına altı çizilmiştir. Dernek, İngiltere'de Karl Marks'ın görüşleri karşısında 1884 yılında ülkedeki sosyalist entelektüeller tarafından kurulan Fabian Derneği'ne benzetilmiştir. Böylece ülkedeki sosyalist fikrin temsiliyetini daha kurulmadan üstlenen dernek Türk Soluna yeni bir soluk kazandırmıştır. Kuruluşunda Senatörlerden, Milletvekillerine, Gazetecilerden öğretim üyelerine kadar geniş bir katılım sağlanmıştı. Bu isimlerden Sırrı Hıncal ve Fakih Özlen gibi CHP milletvekillerinin yanı sıra Recai İskenderoğlu gibi YTP milletvekili de bulunmaktadır. Listede belki de en dikkat çeken isim ordu içindeki cunta faaliyetlerini takip eden MİT ajanı Mahir Kaynak olmuştur (Milliyet,

¹⁷⁹ CIA, The President's Daily Brief, 10 Şubat 1969, CIA-RDP79T00936A006800050001-7

¹⁸⁰ CHP'nin Ortanın Solu kararı parti içinde önemli tartışmalara neden olmuştur. AP tarafından "Ortanın Solu, Moskova Yolu" olarak küçümsenen dönüşüm Sovyet Rusya'nın yaydığı görüşlerden son derece uzaktır. Dönemin Türkiye'sinde anlaşılmayan bu dönüşüm, temelinde Kuzey Avrupa'daki Sosyal Demokrasi fikrini barındırmaktadır. Ortanın Solu hakkında detaylı bilgi için bakınız: Ecevit, 1966.

¹⁸¹ CIA, 31.03.1967, CIA-RDP79-00927A005700060003-3

19.12.1962:1). 1963-1971 tarihleri arasında faaliyet gösteren dernek Osman Nuri Torun, Atilla Karaosmanoğlu, Cahit Tanyol, Nurettin Ş. Kösemihal, Tarık Ziya Ekinci, Doğan Avcıoğlu, Sadun Aren gibi isimler yer almıştı. Yayın organları o döneme damga vuran Yön ve Devrim dergisiydi.¹⁸²

Türkiye’de sol ile mücadele için atılan en önemli adımlardan birisi de hiç şüphe yok ki Millî İstihbarat Teşkilatı olan MİT’in kurulmasıydı. 27 Mayıs 1960 darbesi MBK tarafında etkisizleştirilen MEH yeniden şekillendirilmişti. Böylece ortaya çıkan MİT’in görevi radikal sol faaliyetleri izlemektir. 27 Mayıs’la tehlike olarak görülen gerici sağ kaygıları yerini sol faaliyetler almıştı. Solun yükselişini en büyük tehdit olarak gören Ürgüplü Hükümeti (AP-MP-YTP-CKMP, Dördüncü koalisyon hükümeti) döneminde TİP’in toplantıları sık sık silahlı kişiler tarafından basılmış ve yayınları yerel yöneticiler tarafından yasaklanmıştı. Tüm bu engellemelere rağmen solun yükselişi devam etmiştir (Ahmad, 1992:187; Zürcher, 2003:366).

İşçi ve öğrenciler arasında güçlenen sol faaliyetler kısa sürede orduya da sıçramıştı. Yön Dergisinin yoğun olarak okunduğu genç subaylar arasında sol düşünceler taraf bulmuştu. Bu kapsamda kurulan *Özgür Subaylar Komitesi*’nin Ocak 1966 ve *Milli Kurtuluş Komitesi*’nin Mart 1966 tarihinde dağıttığı bildiriler mevcut AP hükümetini eleştirerek “*Bu gayri milli hükümet politikasına ve Türkiye’yi kendi uydusu haline getiren Amerika’ya karşı birlik ve mücadele*” çağrısı yapmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri içindeki bu oluşuma tepki gecikmemişti. Dönemin Genelkurmay Başkanı Cemal Tural yayınladığı bildiriye bu faaliyetleri ihanet olarak değerlendirmiş, *Komünizme Karşı Mücadele Metodları* kitabının bütün silahlı kuvvetler tarafından okunması için genelge yayınlamıştı. Tural’ın bu tepkisi ve her seferinde solun karşısında olduğunu belirten dönemin Başbakanı Süleyman Demirel’i ortak bir paydada buluşmasına neden olmuştu (Ahmad, 1992:191 ve 196).

Solun birleşme umutları Sovyet Rusya’nın Çekoslovakya’yı işgali ile başlayan tartışmalar neticesinde gerçekleşmemiştir. 1968 yılında Sovyet Rusya’nın Çekoslovakya’yı işgal etmesine Mehmet Ali Aybar karşı çıkmıştı. Bu karşı çıkış

¹⁸² Detaylı bilgi için bakınız: Gürel, 2016. Yön Dergisi farklı sol ve köktenci görüşlerin dile getirildiği bir dergiydi. Bu niteliği bakımından önemli bir kesime yayılmış entelektüel tartışmaları içermekteydi. Zürcher, 2003: 371; Ünlü, 2002: 171.

parti içinde önemli bir tartışmayı ve beraberinde de bölünmeyi meydana getirmiştir (Ünlü, 2002:259). CIA, TİP içindeki bu bölünmeye dikkat çekerek Sadun Aren ve taraftarlarının, Mehmet Ali Aybar'a savaş açtıklarını belirtmiştir. TİP içindeki bu bölünmenin ilerleyen sürede daha da derinleşeceğini belirten CIA, TİP'ten kopanların daha sol bir parti kurabileceklerini ifade etmiştir.¹⁸³ Tüm bu aksaklıklara rağmen TİP ülkedeki sol düşünceyi önemli şekilde etkilemiş ve örgütlenmesine ortam sağlamıştır.¹⁸⁴ Erik Jan Zürcher, TİP'i şöyle ifade etmektedir (Zürcher, 2003:359): *“TİP'in önemi siyasal gücünde ya da topladığı oylarda yatmıyordu. Bir genel seçimde oyların yüzde 3'ünden fazlasını alabilmiş değildi ve hiçbir zaman bir koalisyon hükümetine katılmadı. Onun önemi daha çok, seçimlerde yarışan gerçek ideolojik temele sahip ilk parti olmasında yatıyordu. Varlığıyla, öteki partileri ideolojik açıdan kendilerini daha açık seçik tanımlamaya da zorladı. 1960'larda TİP birçok genç entelektüelin desteğini almış ve sonradan çok sayıda gruba bölünecek olan Türk soluna bir çeşit laboratuvar vazifesini görmüştü.”*

TİP 1965 Milletvekili Genel Seçimine katılmıştı. TİP seçim neticesinde Mehmet Ali Aybar'ın 15 milletvekilinden daha fazla kazanacağı tahminin aksine CIA'ya göre partinin ismine karşın sendikalardan yeterince destek bulamayacağını ve 10-15 milletvekili kazanacağı ön görüşünde bulunmuştur.¹⁸⁵ Seçim sonuçlarında TİP, %2,97 oran ile 276.101 oy almıştı. Seçim sonrasında TİP mecliste on beş milletvekili kazanmıştı. TİP'in on beş milletvekili ile mecliste temsil edilmesi büyük bir başarı olarak değerlendirilmiştir.¹⁸⁶ TİP on beş milletvekili ile o dönemde mecliste de güçlü bir görüntü çizmiş ve sert muhalefet yürütmüştür (Altan, 2005; Aybar, 2014). 1969 Milletvekili Genel Seçimine de katılan TİP meydanlarda özellikle ülkenin ekonomik unsuruna dikkat çekerek AP'ye karşı sert eleştirilerde bulunmuştur. CIA'nın belirttiği üzere 1969 Milletvekili Genel Seçiminde ön plana çıkan genç nüfus üzerinde TİP'in etkisi yüksekti.¹⁸⁷ Ancak seçim partinin iç meseleleriyle uğraştığı bir ortamda gerçekleşmişti. Seçim sonucunda 243.797 oy ile %2,68 oranında oy almıştır.

¹⁸³ CIA, 4 Aralık 1968, CIA-RDP79T00975A012700030001-7

¹⁸⁴ CIA, 29 Kasım 1963, CIA-RDP79-00927A004300010003-3

¹⁸⁵ CIA, Pre-Election Picture in Turkey, 1 Ekim 1965, CIA-RDP79-00927A005000080003-8

¹⁸⁶ Mehmet Ali Aybar eserinde seçim sonuçlarında oy oranını %3,3 olarak vermiştir. Ancak TBMM verilerinde bu oran %2,97 olarak verilmiştir (Aybar, 2014:10). https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1965/Erişim Tarihi: 15.08.2017

¹⁸⁷ CIA, Election Prospect in Turkey, CIA-RDP79-00927A007300070003-4

Ülkedeki seçim sistemlerindeki değişiklikler neticesinde TİP bu kez mecliste iki milletvekili kazanmıştı. Mehmet Ali Aybar alınan bu başarısızlık neticesinde parti başkanlığından istifa etmişti (Yüzbaşıoğlu, 2011: 117-118; TUİK, 2012: 14).¹⁸⁸

Türkiye’de sendikal örgütlenmeler hızlı bir şekilde devam etmiştir. Bu kapsamda 8 Temmuz 1965 tarihinde Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) ve Türkiye İlkokul Öğretmenleri Sendikası (İLK-SEN) kurulmuştu (Korkmaz, 1992:62). TİP’in kısa sürede işçiler ve sosyalistler arasında böyle geniş bir taraf bulmasına karşın gençlere seviyeli durmuştur. Bu nedenle gençler arasında yeterince yaygınlaşamamıştır. Bunun üzerine Üniversitelerde 4 Aralık 1954 yılına ilk kez kurulan fikir kulüpleri öğretim üyelerinin destekleriyle canlanmıştı. Öğretim üyelerinin 12 Kasım 1965 tarihinde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi kantininde bir araya gelen 12 yükseköğretim kurumundan 126 kişi Fikir Kulüpleri Federasyonu’nun kurulmasına karar vermişti. 17 Aralık 1965 tarihinde Ankara Valiliğine sunulan tüzük ile Fikir Kulüpleri Federasyonu resmen kurulmuştu (Korkmaz, 1992: 66; Zürcher, 2003:371).

Sendikalar, sol hareketin en güçlü örgütleriydi.¹⁸⁹ Bu sendikalardan en dikkat çekenini ise DİSK’ti. Türk-İş sendikası yaşanan olaylar karşısında ihraç ettiği bir kesim Sendikalar Arası Dayanışma (SADA)’yı kurmuşlardı. SADA daha sonra DİSK’i ortaya çıkaracak çekirdek kadroydu. Kısa süre sonra 13 Şubat 1967 tarihinde DİSK kurulmuştu (Korkmaz, 1992: 75-88). DİSK işçi hareketlerine yeni bir soluk getirmişti. İyi örgütlenmiş işçiler faaliyetlerini artırmış ve sermayedeler karşısında mücadelelerini güçlü şekilde sergilemişlerdi. Bu mücadele neticesinde işçiler ücret ve sosyal haklar bakımından önemli kazanımlar elde etmişlerdi (Savran, 2010: 174). Bu kazanım mücadelesinde TİP toplantıları, işçi mitingleri sık sık Komünizmle Mücadele Derneği üyeleri başta olmak üzere karşıt görüşlüler tarafından basılmıştı (Ünlü, 2002: 184; Korkmaz, 1992: 58).

Tüm bu engellemelere karşın işçiler iyi örgütlenmişlerdi. Bu nedenle grev ve boykot faaliyetleri sık sık görülmüştü. Bu olaylardan en büyüğü 15 Haziran 1970 tarihinde

¹⁸⁸https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1969/ErişimTarihi:15.08.2017

¹⁸⁹ Türkiye’de Sendikal faaliyetlerin tarihi hakkında detaylı bilgi için bakınız: Karpat, 2008 212-215

gerçekleşmişti. 15 Haziran 1970’te ülke tarihinin en büyük işçi eylemi meydana gelmişti. Hükümetin sendika yasasına karşı çıkan DİSK eyleme geçmişti. Yürüyüşe 70.000 fazla insanın katılmıştı. “*Ordu İşçi El Ele*” sloganı yürüyüşteki en dikkat çeken slogan olmuştur. Bu durum 27 Mayıs 1960 ile başlayan ve bazı sol kesimler ile ordu ilişkisini açık bir şekilde göstermiştir. Türkiye’de sol militarist bir yapıda varlığını güçlendirmişti. Bu durum ordunun üst kısmına karşın genç subaylar arasında taraftar bulmuştur. 16 Haziran’da devam eden olayların kontrolden çıkması üzerine Kadıköy Kaymakamlığı yakılmıştı. Yaşanan olaylar neticesinde ülke bir kez daha sıkıyönetim altına girmişti (Birand vd., 2004: 188-189).¹⁹⁰ Ülkedeki işçi hareketi ardından meydana gelen olaylar büyük etki etmişti.¹⁹¹

2.1.4. Öğrenci Olayları

Türkiye’de sendikalar sayesinde işçilerin sınıf bilincine kavuşması ve örgütlü hareket etmelerine karşın, öğrenciler böyle bir yapıya sahip değillerdi. 28 Nisan 1960 tarihinde İstanbul Üniversitesi’nde başlayan öğrenci olayları kısa sürede Ankara başta olmak üzere diğer illere de yayılmıştı. 5 Mayıs 1960 günü 555K olayı olarak anılan olayda öğrenciler Ankara’da düzenledikleri gösteriler ülke de o güne kadar öğrencilerin meydanlardaki en büyük eylemi olmuştu (Özdağ, 1997: 153). Önceki bölümde detaylı olarak bahsedilen olayların dikkat çeken unsur ise bu olayların muhalif bir anlayış çizgisinde devam etmesiydi. İdeolojik bir hareket olmayan öğrenci olayları Menderes Hükümetinin zayıflamasının bir göstergesi olmuştur. CIA o dönemi öğrenci hareketini ülkedeki elitist bir sınıfın başkaldırışı olarak yorumlamıştı. Cumhuriyet ilanından itibaren ülkede eğitim yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak içerisinde çok küçük bir grubun kırsaldan gelse de yükseköğretim elit sınıfın elindeydi.¹⁹² Yurt çapına yayılan öğrenci olayları 27 Mayıs 1960 sabahında Menderes Hükümeti’ni deviren darbe ile neticelenmişti. Darbeciler ile Üniversite öğrencileri arasında kurulan yakın ilişkiye rağmen 27 Mayıs 1960

¹⁹⁰ Süleyman Demirel olayları bir ayaklanma olarak görmüş ve sıkıyönetim ilan etmişti. İstanbul ve İzmit’te bir aylık sıkıyönetim ilanına başta CHP Genel Başkanı İsmet İnönü başta olmak üzere büyük tepkiler almıştır. Ancak Türk-İş sendikacısı AP Adana Milletvekili Şevket Yılmaz, DİSK’i komünistlikle suçlamıştı (Üskül, 1997: 175-176 ve 180-181; Korkmaz, 1992).

¹⁹¹ Milliyet Gazetesi Burhan Felek, olaylar sonrasında kaleme aldığı yazıda sıkıyönetimin gerekliliğini belirtirken desteğini açık bir şekilde ifade etmiştir (Milliyet, 17.06.1970: 1).

¹⁹² CIA, 04 Haziran 1971, CIA-RDP79R00967A001400030009-5

darbesinin üniversiteden 147 öğretim üyesini uzaklaştırması yeni bir krizi doğurmuştu. Bu süreçte ilişkiler gerginleşse de kısa sürede bu sorun aşılmıştı.

27 Mayıs 1960 darbesini sahiplenen muhalif üniversite öğrencileri AP'nin af çıkışında da bir kez daha sokaklara çıkmış ve tepkisi göstermişti. 27 Mayıs 1960 darbesi üniversite öğrencilerinin üzerinde büyük etki etmişti. İkinci Meşrutiyet gibi yeniden bir canlanma oluşmuş ve ideolojik akımlar bir kez daha kendini göstermeye başlamıştı. Kurulan öğrenci örgütleri ile ideolojik yapılanma kendini göstermişti. Örgütlerin de ilk çatışması 27 Mayıs 1960 darbesi üzerinden yaşanmıştı. Darbenin yıktığı Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Kayseri cezaevinden şartlı tahliyesi neticesinde İstanbul Taksim'de Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)¹⁹³ tarafından gerçekleştirilen gösterilerde karşıt görüşlü öğrencilerin İstanbul'da İstiklal Caddesi tarafından yürüyüşe geçmesi ile iki topluluğun karşılaşmaması için askerlerin son anda aldığı önlemler sayesinde büyük bir felaket önlenmişti (Birand vd, 2004: 89).

Celal Bayar'ın Kayseri cezaevinden şartlı tahliyesi büyük gösterilere neden olmuştu. Bayar'ın şartlı tahliyesi lehine gösteriler karşısında kalabalık bir kitle aleyhte gösteri için toplanmıştı. Celal Bayar'ın Ankara'ya ulaşması sonrasında “*Af yok, af yok*” diye slogan atan gençler AP Genel Merkezine saldırmışlardı. Genel merkezde o sırada bulunan bir isim Türkiye Cumhuriyeti siyasi hayatında iz bırakacak olan Süleyman Demirel'di. Meydana gelen olaylar neticesinde genel merkezden ayrılmışlardı. Olayların etkisinde kalan Süleyman Demirel, birkaç arkadaşıyla partiden istifa etmişti. İşte bu durum yıllarca Süleyman Demirel ile özdeşleşen “*Şapkasını aldı gitti*” sözünün de doğmasına neden olmuştur (Birand vd, 2004: 91-95).

Türkiye'deki öğrencilerin üzerinde etki eden bir başka gelişme ise Kıbrıs Meselesi olmuştur. 1964 yılında Kıbrıs meselesinin yeniden gündeme gelmesi üzerine İkinci Dünya Savaşı sonrasında müttefik olan ABD'den istenilen destek alınamamıştı. Bu durum o güne kadar gerçekleşen öğrenci olaylarının hep iç gelişmelerden etkilenmesinin yanı sıra dış gelişmeler karşısında şekillenmesine neden olmuştu.

¹⁹³ MTTB, Resmi İnternet sitesinde kuruluşunu beş devre halinde ele alınmıştır. İttihat ve Terakki Partisinin, Pan Türkist politikaları kapsamında 14 Aralık 1916 tarihinde kurulmuştur. Devlet tarafından ülkenin temel stratejilerini savunan örgüt ilk devre 1916-1920, İkinci Devre 1926-1936, üçüncü devre 1946-1965 ve dördüncü devre olarak 1965-1980 olarak faaliyet göstermiştir. Üçüncü devre olan 1946-1965 tarihleri arasında sol çizgide faaliyet gösteren örgüt, 1965 tarihinden sonra sağ çizgide faaliyet göstermiştir. http://www.mttb.org.tr/sayfalar/tarihce/94/Erişim_Tarihi_06.11.2017; MTTB hakkında detaylı bilgi için bakınız: Okutan, 2004.

Kıbrıs'ta yaşanan gelişmeler karşısında ABD Başkanı Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta Kıbrıs'a yapılacak bir müdahaleye karşı olduklarını belirtmiştir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ile yakın ilişkiler kuran Türkiye'de dış politikanın tekrar yorumlanmasına neden olmuştu. Müttefik ABD'nin Türkiye'nin haklı davası karşısında yer alması, ülkede ABD karşıtlığını doğurmuştu. Bu ilişki ağını eleştiren TIP sayesinde gençler arasında etkili olan bu bakış açısı muhalif öğrencileri ideolojik olarak evrilmesini sağlamıştı.¹⁹⁴

Öğrencilerin tarafsız dış politika talebi, AP tarafından karşılık bulmaması iki taraf arasındaki ayrımı artırırken ABD karşıtlığına paralel olarak solun her geçen gün güçlenmesine neden olmuştu. Bu çatışma bir yandan da yıllardır ABD rüyasının ülkede eleştirilmesine neden olmuştur. ABD'nin emperyalizmi eleştirilmiş ve sol görüşler yavaş yavaş etkin olmaya başlamıştır. AP'nin gelişmelere rağmen ABD yanlısı politikaları, AP ile ülkedeki elitler arasındaki ayrımı iyice artırmıştır. O güne kadar gençlerin sınıfsal muhalifliği kısa süre sonra ideolojik bir muhalifliğe dönüşmüştür. Bernard Lewis gelişmelerin ülkedeki solun güçlenmesine etkisini şöyle belirtmektedir (Lewis, 2009: XIV-XV):

“... Batı yanlısı dış politika ittifakına karşı muhalefet, başlangıçta günün modasına uygun bütün solun birleşmesi denebilecek bir kavramdan geliyordu ki, bunlar Paris, Londra ve New York'tan alınma, revaç gören ideolojileri ve tavırlardı. Elbette bu ideolojiler Amerika Birleşik Devletleri'ne, NATO'ya, kapitalist ekonomiye ve o zamanlar Sovyetler Birliği'nin uydu bölgelerinde sahip olduğu üsler haricinde, askeri üslere karşıydı. Bu tür görüşler, entelektüel ve özellikle de üniversite çevrelerinde dikkate değer destek buluyordu ve bir dönem Fransa'dakinden pek de farklı olmayan bir itibar taşıyordu. Marksizm'den etkilenen siyasi grupların, daha da etkili, sendikaların gelişimi, bu görüşlere destek oldu. Türk Marksizmi, Doğu Avrupa'nın resmi ve idari ideolojilerinden daha çok, Batı Avrupa Marksizmi ile, özellikle de Fransız Marksizmi ile ortak noktaya sahipti. Başka ülkelerde olduğu gibi, moda olan solculuk genellikle bir diğer mutlak kavram olan ve “Üçüncü Dünyacılık” denilebilecek bir kavramla, yani Üçüncü Dünya'yı idealleştirme eğilimi

¹⁹⁴ CIA'nın 24 Nisan 1969 tarihinde hazırladığı Türkiye'deki Amerika Karşıtlığı- Anti-Americanism in Turkey raporda ülkedeki sol faaliyetlerin ve Johnson mektubunun bu oluşumda önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir. CIA, 24 Nisan 1969, CIA-RDP71B00364R000200010049-2

ve Üçüncü Dünya'nın Batı'ya olan kızgınlığıyla özdeşleşme arzusuyla bağlantılıydı. Birçok genç Türk entelektüel için, Üçüncü Dünya'ya yönelik bu sempatinin daha da etkili bir özelliği vardı. Atatürk ve adamlarının yaptığı tercihlerden ötürü, vicdan azabı çeken Avrupalılardan değil, günahsız Afrikalı ve Asyalılardan sayılabilirlerdi. Bu tavırlar, dış politikada Sovyet yanlısı tavırlar yerine, genelde Batı karşıtı ve tarafsız tavırlarla ve ülke içinde uygulanacak bir dizi sosyalist programla ilintiliydi. Savaş sonrası Türk hükümetlerinin solcu ve sosyalist eleştirilerinin çoğu Batılılaşmaya yönelik eleştirilerini dâhili ekonomik konularla, savunma ve dış politikayla sınırlamışlardı, Batılılaşmanın laik, çağdaş ve ayrıca bazıları için demokratik yönlerini muhafaza etmekten memnundular.”

Türkiye'deki muhalif öğrencilerin aslı dönüşümü 1968 yılında gerçekleşmiştir. 68 Kuşağı olarak adlandırılan muhalif akım Türkiye'de geniş taraftar bulmuştur. 1968 yılında Sarbonne Üniversitesinin işgali başlayan olaylar, 68 Baharı olarak adlandırılmaktadır. İkinci Dünya Savaşına şahit olmamış nesil, solu kendi içinde barındıran Hippi hareketiyle anarşist bir yapıya sahipti. Che Guevera'nın “Gerçekçi ol, imkânsız iste!” sloganıyla daha fazla özgürlük amaç edinmiş hareket, uzun saç stili, renkli kıyafetleri ile o yıllara damga vurmuştu (Türküne, 2010: 11-12). Türkiye'de 68 Kuşağının önde gelen isimlerinden Hasan Yalçın o dönemi gençliğin kitle hareketinin doruğu olarak tanımlamıştır. Hasan Yalçın 68 Kuşağı'nı şöyle ifade etmiştir (Yalçın, 2005:7): “Büyük bir demokratik çıkıştır. Gençlik kitlelerini dönüştürmüştür. Bu nedenle 68, Türkiye toplumunun maddesini etkilemiştir. Gençlik kitlelerinin kendine güvenmesinin ürünüdür. Büyük umutlar bırakmıştır!”

Dünyayı derinden etkileyen 68 Kuşağı, Türkiye'de zaten uzun yıllardır ideolojik anlamda arayış içinde olan gençler arasında yaygın bir şekilde taraf bulmuştur. Türkiye'deki gençler 1968 Kuşağının en etkin mücadelelerinden birisini vermiştir. Bu kapsamda Avrupa ve ABD'deki öğrenci hareketleriyle yakın temasa geçmiştir. CIA bu süreçte Bizim Radyo'nun etkin bir rol oynadığını ve muhalif gençler üzerinde AP hükümetini eleştirici yayınlar yaptığını öne sürmüştür. Bunun yanı sıra o dönemin hareketlerinde uluslararası destek CIA belgelerinde açık bir şekilde yer bulmuştur. Bazı muhalif gençlerin komünist Çin'e gittiği, bazılarının farklı komünist ülkelerden etkilendiği belirtilse de gençlik hareketinin yerli olduğunu ve ülke değerleri doğrultusunda hareket ettiğinin altı çizilmiştir. Gençlerin bu hareketleri

Ankara tarafından tutarsız bir şekilde komünistlikle suçlanması, gençlerin radikalleşmesine neden olmuştur.¹⁹⁵

Türkiye’de gençlik, taleplerine karşılık bulamayınca eylemlerinde farklılıklara gitmiştir. Bu durum o güne kadar gençlere destek veren bir grup tarafından kaygıyla karşılanmış ve fikir ayrılıklarına neden olmuştur. Toplu gösteriler yerini şehir gerillalarına bırakmıştır. Hasan Cemal, gençlerin heyecanına neden olan olaylar neticesinde sistemden uzaklaştırıldığını ve politik kanallara aktararak demokrasi içinde terbiyesi yoluna gidilmediğini vurgulamıştır. Bu heyecanı hükümet komünistlikle suçlarken birileri ise gençleri kışkırtmaktan geri kalmamıştır. Hasan Cemal, Devrim Dergisi kadrosunda çalıştığı yıllarda ülkedeki bazı elitlerin ülkedeki siyasi sistemin yıkılması ve darbe yolunun açılması için öğrencileri kışkırtıcı faaliyetlere giriştiği ve adeta gençlerin başını yaktığını belirtmiştir. Hasan Cemal o dönemle ilgili olarak meydana gelen eylemlerin bir kısmının elitler tarafından tasarlanıp desteklendiğini açıkça ortaya koymuştur (Cemal, 1999: 19 ve 21).

1968 Haziran’ından başlamak üzere Türkiye’de son derece önemli olaylar meydana gelmişti. Avrupa’da ki gençler gibi üniversiteler işgal edilmiş, boykotlar gazete manşetlerini doldurmuştu.¹⁹⁶ Bu olayların en dikkat çekenini ise ABD’nin 6. Filo’nun İstanbul’a gelişiyle başlayan olaylardı. Hafızalara “6. Filo olayı” olarak kazınan olay, Türkiye’deki muhalif öğrenci olaylarının o güne kadar en etkili gösterilerinden birisi olmuştur. 6. Filo’ya ait ABD askerleri, Deniz Gezmiş önderliğinde protesto edilmiş ve bir kısmı denize atılmıştı (Milliyet, 16 ve 18.07.1968:1).¹⁹⁷ CIA belgelerinde geniş yer tutan olaylar ABD nezdinde de ses getirmişti. Polisin sert müdahalesine karşı engellenemeyen olayların önemli bir isim tanıklık etmiştir. CIA’nın İstanbul şefliğine kısa bir süre önce atanan Duane R. Clarridge, bir misafirlik sırasında denize atılan 6. Filo askerlerini izlemişti. Clarridge, gençlerin taşkınlığı olarak

¹⁹⁵ CIA, 04 Haziran 1971, CIA-RDP79R00967A001400030009-5

¹⁹⁶ 1968 yılı haziran ayından itibaren Milliyet Gazetesi arşivinde üniversite işgalleri, boykotlar konusunda birçok haber bulunmaktadır. CIA, Türkiye’deki muhalif öğrenci olaylarını yakından takip etmiştir. CIA, 19 Haziran 1968, CIA-RDP79T00975A011400110001-2; CIA, 27 Haziran 1968, CIA-RDP79T00975A011500070001-6.

¹⁹⁷ CIA tarafından hazırlanan raporda olaylarda Demirel hükümeti tarafından yerel yöneticilerin yetersiz kaldığı nedeniyle eleştirmiştir. CIA, The President’s Daily Brief, 25 Temmuz 1968, CIA-79T00936A006300060001-1

değerlendirdiği olaylar sonrasında CIA'nın ülkedeki sol faaliyetlere karşın daha etkili faaliyet yürütmüştür.¹⁹⁸

Duane R. Clarridge olaylar karşısında sol öğrenci gruplarının yakından takip edildiğini belirtmiştir. Ancak bu takibin son derece zor olduğuna değinen Duane R. Clarridge, Dev-Genç gibi yapıların örgütlenmelerinin son derece gizli yürütüldüğünden takiplerinde zorluklar yaşandığını, bu konuda Türk yetkililerinde iç mesele olarak gördüğünden yardım etmekte gönüllü olmadığını belirtmiştir (Clarridge ve Diehl, 1997: 111). Buna karşın CIA gelişmeleri raporlarına eklemiştir. 1968 yılı yaz boyunca devam eden olaylar üniversitelerin açılmasıyla daha da artmıştı. CIA hazırladığı belgede Kasım ayında düzenlenecek uluslararası seminere dikkat çekmiştir. Bu seminerde dünyanın birçok yerinden konuşmacının davet edildiğini ve yenedünya düzeni hakkında gençlerin rolünün konuşulacağını belirtmiştir. Bu seminerde sosyalist düzen üzerinde durulması ve kültürel emperyalizm olarak Amerika karşıtlığının görüşülmesinden kaygılarını belirtmişlerdir.¹⁹⁹

Türkiye'de 68 Kuşağı'nın her geçen gün güçlenmesi, boykot ve eylemleri karşısında ülkede solun karşısında sağ da güçlenmeye başlamıştı. Mussolini'nin kaleme aldığı "*Kara Kitap*" ülkücü gençler arasında en çok okunan kitaplardan birisi olmuştu. Kitapta Mussolini'nin "*Bayrağı kaptım gidiyorum, düşürürsem peşimden gelen bayrağı kapsın, eğer dönersem vurun, kim dönerse vursun*" ifadeleri ülkücü gençler arasında slogan halini almıştı. Milliyetçi-Muhafazakâr çizginin hâkim olduğu gençler sol karşısında gittikçe güçlenmiş ve 1968 yılından itibaren 27 Mayıs 1960 darbesinin isimlerinden olan Dündar Taşer'in yönetiminde oluşturulan komando kamplarında eğitim almışlardı. Tanıl Bora ülkücülerin komando kamplarını şöyle ifade etmektedir (Bora, 2017: 297):

¹⁹⁸ CIA'nın İstanbul şefi olarak atanan Duane R. Clarridge, kısa süre sonra CIA'nın Ankara temsilciğinin sorumlusu olacaktır. Anlarında görev yaptığı sürede en önemli görevinin ülkedeki sol faaliyetlerle mücadele olduğunu belirten Clarridge, MİT'in Türkiye'deki sorumlularından olan Tarık Şahingiray ve Hiram Abas ile yakın dostluk kurmuştur (Clarridge ve Diehl, 1997: 110). CIA'nın hazırladığı raporda solcu öğrencilerin hareketi karşısında polisin yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Bu olaylar da sorumluların öğrencileri durdurmak yerine ABD askerinin gemiden ayrılmasına çalıştığının altı çizilmiştir. CIA, 18 Temmuz 1968, CIA-RDP79T00975A011700010001-0

¹⁹⁹ CIA, 08 Ekim 1968, CIA-RDP79T00975A012300020001-2; CIA, The President's Daily Brief, 08 Ekim 1968, CIA-RDP79T00936A006400320001-1

“Bu faaliyet, Soğuk Savaş döneminde bütün NATO üyesi ülkelerde uygulanan anti-komünist gayri nizami harp doktrininin bir parçasıydı. ABD merkezi haber alma teşkilatı CIA’nın geliştirdiği bu doktrin, ‘dost’ ülkelerde komünist bir işgalin gerçekleşmesi durumunda gayri nizami harp (sabotaj, suikast vs.) yürütecek bir yeraltı ilişki ağı hazırlanmasını ve askeri olarak eğitilip ‘donatılmasını’ öngörüüyordu. Doktrin, bütün NATO üyesi Avrupa ülkelerinde ‘komünist işgal’ tehlikesine değil (yasal olanlar dâhil) sol/sosyalist hareketlerin gelişmesine karşı bilfiil tatbik edildi.”

Böylece milliyetçi muhafazakâr çizgiye sahip ülkücü gençler güçlenen sola karşı mücadeleye başlamıştı. O güne kadar solun etkin olduğu yerlerde ülkücü gençlerle çatışmalar yaşanmıştır (Türköne, 2010: 74-75, 77 ve 79). Türkiye tarihinde *Kanlı Pazar* olarak adlandırılan olay ülkede sağ sol çatışmasının başlangıcı olmuştur. O güne kadar sokaklarda eylem yapan, üniversitelerde boykot düzenleyen gençler silahlanmıştı. Kanlı Pazar, Bugün Gazetesi yazarı Mehmet Şevket Eygi’nin imzasını taşıyan *“Kızılları boğmanın vakti geldi”* başlığını taşıyan yazısı ile başlamıştır. Mehmet Şevket Eygi, Bugün gazetesinde yayınladığı yazılarla toplumu tahrik etmişti. Mehmet Şevket Eygi 16 Şubat 1969 tarihinde Bugün gazetesinde yayınladığı yazıda şöyle belirtmiştir (Mütercimler, 2016: 107-108):

“Müslüman kardeşlerim, Komünizm küfrüne karşı derhal silahlanın. İslam’da askerlik ve cihat ihtiyari değil, mecburidir. Herkes Komünizm küfrü ile savaşa hazır olsun. Komünistler ve onları destekleyen hain şahıs ve müesseseler kahredilsin. Deccal yıkılsın. Cihat eden zelil olmaz, sağ kalırsa gazi olur. Canını verse, şehitlik şerefini kazanır. Ey Müslümanlar, imanınız tehlikede, Kur’an’ınız tehlikede, camiler tehlikede. Din, iman elden gidecek, kalkın ey ehl-i İslam. Davranın”

Bunun üzerine 16 Şubat 1969 günü 6.Filo protestoları karşısında solcu gençlerin Taksim’de yapacakları eylem seçilmişti. Tekbir sesleri getirerek ilerleyen gençler eylemcilere saldırmışlardı (Korkmaz, 1992: 173; Türköne, 2010: 86). Kanlı Pazar olayına katılmış ülkücü camianın önemli isimlerinden Yaşar Okuyan, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde aydınlatılması beklenen olayı şöyle anlatmıştır (Mütercimler, 2016: 102-103):

“Biz o tarihlerde Türkiye Milli Talebe Federasyonu’ndayız. Bu Federasyon, bizim yani ülkücü, milliyetçi diye nitelendirdiğimiz grubun yönetimindeydi. Milli Türk Talebe Birliği o tarihlerde, yani 1968-69’lardan bahsediyorum, daha ziyade İslami düşüncenin kontrolündeydi. Biz o tarihlerde onlara ‘ecmain’ ismini vermiştik. Daha sonra bunlar kendilerini akıncılar diye adlandırdılar.... O sürecin içerisinde bir gün bir söz ortaya atıldı; ‘Komünistler yürüyüş yapıyor, Taksim’i işgal edecekler, biz buna karşı eylem yapacağız’ deniliyordu... Yanılmıyorsam ‘cumartesi günü beşte temsili olarak Türk Talebe Birliği’ne gelin’ denildi. Bizim arkadaşlardan yedi sekiz kişi gitti oraya. Şeref Efendi Sokak var, hemen Milli Türk Talebe’nin yanındaki sokaktı. Oraya iki kamyon yanaştı. Orada –sonradan çıktı tabii- sopalar çıktı balyalar halinde. Bizim çocuklara dedim ki, ‘Sopaları alın. Gitmeyeceğiz, ama gitmeyeceğimizi söylemeyin.’ Sonra aynı yerde ayrıca bir mavi kurdele dağıtıldı. Kurdeleler ne olacak, diye sorduk. Dediler ki; bu mavi kurdeleleri Taksim’de komünistler meydana girerken yakanıza takın, bu iki şeyi gösterir: Birincisi orda bir kargaşa çıkarsa siz birbiriniz tanışmış olursunuz. İkincisi de –polislerin de bilgisi var- mavi kurdeleyi takanlar antikomünistler olacak. Nitekim biz ertesi gün oraya yedi sekiz kişi olarak gittik. Yani ülkücüler olarak katılmadık.”

İstanbul Teknik Üniversitesi öğrenci derneği başkanı Harun Karadeniz 16 Şubat 1969 tarihinde yaşanan olayı şöyle anlatmaktadır:²⁰⁰

“İlk haber Dolmabahçe Camii’nden geldi. Kalabalık bir grup cami çevresinde namaz kılıyordu. Saat 10 sularında durumu bizzat görmeye gittim. Topluluğun çoğunluğu sakallı, bereli kimselerdi. Bize saldıracak olan bunlardı. Şehrin yabancısıydı, garip bir sessizlik içinde ve merakla çevrelerini seyrediyorlardı. Samimiler, inanmışlar sonuna kadar ve ölümü göze alarak kalkıp gelmişler buraya. Dini ve vatani kurtaracaklar, can pahasına da olsa yapacaklar bu işi... Durum ne kadar sakıncalı olursa olsun biz silahlanmadan ve kendimizi kavgaya göre hazırlamadan yürüyecektik. Evet, biz o zaman böyle düşündük ve öyle de yaptık.”

16 Şubat 1969 tarihinde Taksim’de yaşanan Kanlı Pazar olayında iki kişi hayatını kaybederken ilk belirlemelere göre 114 kişi yaralanmıştı. Olay sonrasında çok kişi gözaltına alınsa da olayların nasıl ve neden olduğu aydınlatılmamıştı (Milliyet, 17-

²⁰⁰ Detaylı bilgi için bakınız: Karadeniz, 2006

18.02.1969:1). Ancak olayın ortaya çıkmasında Mehmet Şevket Eygi'nin rolü açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Mehmet Şevket Eygi hakkında önemli iddialarda ortaya atılmıştı. Bu iddialardan en dikkat çeken, M. Şahap Tan'ın Kanlı Pazar olayından 20 gün sonra Hollanda'daki bir bankaya Mehmet Şevket Eygi adına 350 bin dolar yatırıldığıdır (Tan, 1970: 79; Özakıncı, 2003).

Türkiye'de kısa süre sonra sağ-sol çatışmasının kıvılcımları görülmeye başlanmıştır. Bu süreçte yukarıda belirtildiği üzere CIA, Türkiye'deki sol grupları yakın takibe almıştı. Eylemleri önceden haber alarak bazı olayların başarısızlıkla neticelendiğini belirtmiştir. Bu süreçte dikkat çeken nokta ise bazı eylemlerin başarısız olmasına karşın sol öğrencilerin eylemlere devam edeceği vurgulanmıştır. Emperyalizm karşıtlığıyla şekillendiğinden yabancı merkezli özellikle ABD'li şirketlere karşı eylemlerin yapılacağı istihbaratını vermiştir. Bu istihbarat bilgilerinin hükümetin elinde de olduğunun altını çizen CIA, bu eylemlerin önlenmesinin çok zor olacağını ifade etmiş, o güne kadar Süleyman Demirel'in sola karşı tutumunu övücü ifadeleri yerine yetersiz kaldığı eleştirilerine bırakmıştır.²⁰¹

Türkiye'de 68 Kuşağı'nın getirdiği hava ile ideolojik yapıya bürünen solcu gençler kısa süre sonra ülkücü komandolar ve muhafazakâr gençlerle karşılaşmışlardı. Solcu gençler için aradıkları yol tam da bu dönemde ortaya çıkmıştı. Latin Amerika'daki sosyalist devrimler dünyada önemli bir ismi ön plana çıkarmıştı. *Che Guevera!* Che Guevera solcu gençler için bir idol olmuştu. Onun mücadelesindeki başarı tüm solcuları heyecandırmıştı. Yine Carlos Maghella'nın *Şehir Gerillasının El Kitabı*, *Alberto Bayo*'nun nasıl bomba yapılacağını anlatan eseri elden ele dolaşmaya başlamıştı. Sol geleceğini meydanlarda slogan atmak yerine elinde silahla adeta bir Che Guevera olma yoluna girmişti (Yalçın, 2005: 30). Bu dönemde ön plana iki isim çıkmıştır. CIA arşivlerinde de yer alan iki isim Deniz Gezmiş ve Mahir Çayan'dı. Türkiye'deki sol bu süreçte parçalanmış, bir kısım silahlı mücadele için Filistin Kurtuluş Örgütü'nde eğitim almak için yurt dışına çıkarken, bir kısım ise mücadeleyi silahsız eylemlerle devam ettirmiştir. 12 Mart 1971 muhtıra ortamını iyice hazırlayan

²⁰¹ CIA, The President's Daily Briefing, CIA, 24 Aralık 1968, CIA-RDP79T00936A006600300001-1

bu süreçte kan dökme, adam kaçıрма, bombalama olayları gündemde geniş yer tutmuştur (Yalçın, 2005: 85).²⁰²

2.1.5. Haşhaş Krizi

Haşhaş Krizi hiç şüphe yok ki Türkiye ile ABD ilişkilerinin en önemli konularından birisidir. Türkiye ile ABD ilişkilerinin bozulmasına neden olan Johnson Mektubu sonrasında düzeltilmeye çalışılan ilişkilerde ABD'nin ülkesindeki uyuşturucu madde kullanımını kamuoyunda güç kazanmak için sürekli olarak Türkiye'yi suçlamış ve her defasında Türkiye'nin önüne engel koymuştur. Nihayetinde 12 Mart 1971 muhtırası öncesinde zaten ABD baskılarıyla kısıtlanan haşhaş ekimi yasaklanmıştı. Ancak bu yasaklama ABD'deki uyuşturucu kaçakçılığını ortadan kaldırmadığı gibi haşhaş ekiminden geçinen Anadolu köylüsünü son derece olumsuz etkilemişti. Bu durum 1973 Milletvekili Genel Seçimi propagandalarına yansımış ve seçim sonrasında kurulan Ecevit Hükümetinin ilk icraatlarından birisi haşhaş ekim yasağının kaldırılması olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'de yaygın hale gelen uyuşturucu madde kullanımı, her geçen gün gündemde daha fazla yer tutmuş, 1968 Başkanlık Seçimlerinde Richard Nixon'un seçim kampanyasında ön plana çıkmıştı. Nixon, başkanlık koltuğuna oturmasıyla uyuşturucu ticaretine savaş açmıştı. Bu kapsamda yasadışı uyuşturucu ticaretini önlemek için haşhaş ürünlerinin ticaretinde önlemler alınmıştı. Bunun yanı sıra haşhaş üreten ülkelere karşı yeni bir strateji geliştirmişti. Dünya da haşhaş ekimi Birleşmiş Milletler tarafından bilimsel ve tıbbi ihtiyaçlardan ötürü on ülkeye izin verilmişti. Bu ülkelerin aksine yasadışı ekim yapılan ve "Altın Üçgen" olarak adlandırılan Tayland, Myanmar ve Laos uyuşturucu kaçakçılığının önemli merkezi olmuştu. Nixon böyle bir sorunu ortadan kaldırmak yerine iç politikada güven kazanmak için hedefe aldığı ülkeleri suçlamaya başlamıştır.

Altın Üçgeni ülkelerde haşhaş ekimi hükümet dışındaki gerilla bölgelerinde yapılmıştı. Bu ülkelerdeki gerillaları ABD yönetiminin muhatap kabul etmemesi ve komünizmle mücadele eden gerillaların silah ihtiyaçlarını karşılamak için yasadışı

²⁰² CIA arşivlerinde bu süreç ABD'li görevlilerin kaçırılması başta olmak üzere gelişmeler yakından takip edilmiştir. CIA, The President's Daily Brief, 08 Mart 1971, CIA-RDP79T00936A009300070001-7; CIA, 08 Mart 1971, CIA-RDP79T00975A018400090001-8; 10 Mart 1971, CIA-RDP79T00975A018500020001-4

uyuşturucu kaçakçılığından karşıladığından görmezden gelinmişti. Bu ülkeler yerine hedef tahtasına Türkiye konmuştu. Bunun için uzun süre ABD’de Türkiye karşıtı makaleler yayınlanmış, kamuoyunda karşıt haberler yapılmıştı. Türkiye’nin ABD yardımlarını alması haşhaş ekimini durdurmak kararı almasını da kolaylaştıracağı ön görüşü neticesinde Türkiye’de haşhaş ekiminin yasaklanması için baskılar yapılmaya başlanmıştı (Erhan, 2002: 701-702). Nixon’un göreve geldikten hemen sonra özel temsilcisi Daniel Patrick Moynihan Türkiye’ye gelmiş ve haşhaş ekimi konusunda görüşmeler yapmıştır. Bu kapsamda Moynihan ülkede yetişen haşhaştan elde edilen afyonun Fransa’nın Marsilya kentine gemilerle gönderildiğini bunun da güvenlik zafiyetine neden olduğunu bu nedenle haşhaşın yerine başka ürünlerin yetiştirilmesi konusunda yetkililerle görüşmüştür.²⁰³

Bu kapsamda ABD’deki uyuşturucu ticareti kaynağının %80 oranında Türkiye’den sağlandığı iddiasıyla ABD tarafından baskı oluşturulmuştu. Bu kapsamda öncelikli olarak ülkedeki haşhaş ekim alanlarını azaltma yöntemine gidilmişti. Periyodik olarak Anadolu Haşhaşının tamamını yok etmek için uzun süreli yoğun bir çaba gösterilirken, yasadışı faaliyet yürütenlerin eline geçmemesi için Türk Polis Teşkilatı ve Jandarma’ya teknik yardımların yanı sıra bu konuda eğitimler verilmiştir. 12 Mart 1971 muhtırasının hemen sonrasında haşhaş ekiminin yasaklanması Erim Hükümeti’nin bir icraatı olmuş ve çeşitli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Oysa CIA tarafından hazırlanan 1968 tarihli belgelerde Türkiye’de haşhaş ekiminin tamamen bitirilmesi için 1972 tarihi ön görülmüş, dönemin siyasi iktidarından bu konuda söz alındığını iddia etmiştir. Bu nedenle 1968 Eylül ayında ABD’nin dayattığı haşhaş ekimi programının (Bu programda 1972 yılına kadar azaltılması ve sonrasında tamamen ortadan kaldırılması ön görülmüştü) kabulü sağlanarak doğacak maliyet (haşhaş ekimi yerine yeni ürün yetiştirmesi amaçlanmıştır) karşılamak için 1,6 milyon dolar ekonomik yardım, Türk Polis Teşkilatı ve Jandarma’nın Uyuşturucu Kaçakçılığı ile faaliyetlerini artırmak için 1,4 milyon dolarlık yardım antlaşması imzalanmıştır. ABD’nin sağlamayı vaat ettiği bu yardım miktarı ile uygulanan kota sonrasında 21 ille sınırlanan haşhaş üretiminden yıllık gelir 1.733.110 dolardı. Bu

²⁰³ Moynihan, anılarında Fransa ve Türkiye ile yaptığı görüşmelerden son derece olumlu sonuçlar aldığını, Türkiye ile ön anlaşma yapıldığını ifade etmiştir (Moynihan, 1997: 195; Clarridge ve Diehl, 1997: 111).

oran ABD'nin Türkiye'ye sağladığı yardım antlaşması miktarının haşhaş gelirinden çok az olduğu göstermektedir.²⁰⁴

CIA, haşhaş meselesinin en önemli aktörü konumundadır. Dünyadaki haşhaş üretimi ve haşhaşın kullanım alanlarını yakından takip etmiştir. CIA arşivinde bu konuyla ilgili ilk belge 14 Mart 1950 tarihinde Daily Newspapers'te yayınlanan haber referans alınarak hazırlanmıştır. Belgede Hong Kong'ta Haşhaş ekiminin artmasıyla yiyecek sıkıntısının yaşandığı belirtilmiştir.²⁰⁵ Haşhaş üretiminin bir sorun olarak görülmesi de yine Uzakdoğu'nun bir başka önemli ülkesi olan Çin'de ortaya çıkmıştır. Yine Daily Newspapers'in 31 Aralık 1950-4 Haziran 1951 tarihli yazılarının referans alınarak hazırlanan bir başka belgede Çin'de uyuşturucu bağımlılığının tehlikeli seviyeye ulaşıldığı ve kaygı verici olduğu belirtilmiştir.²⁰⁶

CIA'nın 14 Mart 1952 tarihinde hazırladığı raporda Türkiye'deki Haşhaş üretimi hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. ABD'nin haşhaş ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayan Türkiye, İran ile beraber 1950 yılında %65 (412 ton) kısmını karşılamıştır.²⁰⁷ Sadece ABD'nin değil Avrupa ülkelerinin de ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayan Türkiye, Afyon üretiminde önemli bir yerde olduğunu ve bu ihtiyacın karşılanması için üretimin desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır.²⁰⁸ CIA, afyon ticaretinin yasadışı sağlanması konusunda uzun soluklu çalışmalar yapmıştır. Haşhaş ekilen ülkeleri yakından takip eden CIA, bu ülkelerdeki yasadışı faaliyetleri belirtmiştir. Yasadışı faaliyetlerin Uzakdoğu'dan başlayarak kısa sürede dünyanın birçok yerine yayıldığı iddia edilmiştir. Bu kapsam da 9 Kasım 1956 tarihinde hazırlanan belgede Türkiye'de Haşhaş üretiminin arttığını ve 1955 yılında 300 ton üretim yapıldığı belirtilirken bunlardan bir kısmının (10-15 ton) yasadışı yollarla satıldığı iddia edilmiştir.²⁰⁹

Türkiye, Birleşmiş Milletlerin hazırlamış olduğu 23 Haziran 1953 tarihli *Haşhaş Ekiminin Afyon İstihsalinin, Milletlerarası Ticaretinin, Toptan Ticaretinin ve Kullanılmasının Sınırlandırılması ve Düzenlendirilmesi Hakkındaki Protokol*'ü 28

²⁰⁴ CIA-RDP80B01495R000900080028-8

²⁰⁵ CIA, 17 Mart 1950, CIA-RDP80-00809A000600290582-4

²⁰⁶ CIA, 19 Temmuz 1951, CIA-RDP80-00809A000600400398-6

²⁰⁷ Belgede verilen istatistikte Türkiye'nin %32, İran'ın ise %28 oranı verilmişse de ikisi %60 oranı etmektedir.

²⁰⁸ CIA, 14 Mart 1952, CIA-RDP79R01012A001700030005-7

²⁰⁹ CIA, 9 Kasım 1956, CIA-RDP79T00935A000400150001-4

Aralık 1953 tarihinde imzalamıştır.²¹⁰ Türkiye 1961 yılına kadar Birleşmiş Milletler nezdinde haşhaş ekimi ve uyuşturucu maddeler hakkında birçok antlaşma imzalanmıştır. Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi 1961 yılında antlaşmaları gözden geçirmiş ve tek metin haline getirmiştir.

Haşhaş ekimi konusunda 1961 yılında Uyuşturucu Maddeler Antlaşması kapsamında dünya da bazı üretici ülkelere ihracat izni verilmiştir. Bu ülkeler Bulgaristan, Yunanistan, Hindistan, Pakistan, Türkiye ve SSCB'dir. Bunların karşısında önemli üreticilerden olan Yugoslavya, Tayland, Singapur ve Kuzey Vietnam bu kapsama alınmamıştır.²¹¹ CIA, bu üretici ülkeler arasından Türkiye, Meksika, Pakistan, Afganistan, Tayland, Laos ve Myanmar'ı yasadışı uyuşturucunun kaynak ülkeleri olarak göstermiştir. CIA belgelerinde Uzakdoğu'daki uyuşturucu kaçakçılığı sık sık vurgulanırken altmışlı yılların sonuna doğru ABD sınırlarındaki yasadışı faaliyetlere dikkat çekilmiştir.

ABD'ye gelen uyuşturucunun Meksika ve Türkiye'den geldiği iddia edilerek, Türkiye üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır. Buna karşın Türkiye'deki haşhaş ekimi, ABD ilaç sanayisi için son derece önemli bir yer tutmuştur. 1968 verilerine göre ABD, ithal ettiği afyon miktarı 122.974.169 kilodur. Bunun 74.992.801 kilosu Hindistan'dan, 47.981.368 kilosu ise Türkiye'den alınmıştır. Kilosunun yaklaşık 12,50 dolardan ithal edilen afyonun maliyet bakımından Türkiye'ye yaklaşık 6 milyon dolar, Hindistan'a ise 10 milyon dolarlık bir ödeme yapıldığı görülmektedir. Böyle bir ihtiyaçtan dolayı ABD, Türkiye'deki haşhaş ekiminin bir anda bitirilmesinin öngörülemez sonuçlarından korktuğundan tüm iddiasına karşın öncelikli olarak kontrollü bir şekilde azaltma yoluna giderek ortaya çıkaracağı durumu gözlemlemiştir, bu sonuçlar doğrultusunda tamamen sonlandırılması için mutabakata varmıştır. Tam da bu süreçte ilaç sanayinin haşhaş ihtiyacını azaltmak için kullanılmaya başlanan metadon ve demerol yaygınlaşmıştır. Sentetik üretimin artmasıyla afyon ihtiyacının azaltılması öngörülmüş böylece afyon üretimini

²¹⁰ CIA, 23 Haziran 1953, CIA-RDP98-01394R000200090010-8

²¹¹ BM tarafından haşhaş ekimi hakkında yapılan antlaşmalar hakkında detaylı bilgi için bakınız: https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=6&subid=A&clang=_en Erişim Tarihi: 18.01.2018

durdurması durumunda fiyatların ani yükselişinin önüne geçilmiştir. Böylece ABD, Türkiye’de haşhaş ekimini azaltmaya başlatmıştır.²¹²

CIA tarafından hazırlanan raporda “*Türkiye’de Haşhaş Ekiminin Önemi*” başlığı altında son derece dikkat çeken bilgiler vermiştir. Bu bilgilerin Türkiye’deki yetkililer yerine bölgeye gönderdikleri (muhtemelen Afyon) gözlemcilerin hazırladıkları bilgilerden elde edilmiştir. Bu gözlemciler haşhaş ekiminin nasıl yapıldığının yanı sıra bölgedeki farklı üretimlerine kadar geniş bilgi vermişlerdir. Türkiye’de haşhaş ekiminin sınırlandırıldığından önemli bir noktada olmadığı belirtilmiştir. 1967 yılında haşhaş ihracatından 1,7 milyon dolar elde edildiği belirtilmiştir. Bu rakamın tüm ihracatın %1’inin üçte biri miktarında olduğu belirtilmiştir. Haşhaş’ın Türkiye’de üretilen tarım ürünleri arasında küçük bir kısmı olduğu belirtilmiştir. Türkiye’de üretilen haşhaşın büyük kısmının yasadışı satıldığı iddia edilmiştir. Hazırlanan verilerde yasal afyon sakızından 1.150.000 dolar elde edilirken yasadışı afyon sakızının 1.320.000 dolar olduğu, haşhaş tohumundan 1.190.000 dolar ve haşhaş samanından ise 232.000 dolar olmak üzere toplam 3.892.000 dolar değer elde edildiği belirtilmiştir.

Verilerde yasadışı oranın böyle büyük olmasının en önemli sebebinin ise haşhaş fiyatlarının düşük olması olarak gösterilmiştir. 1967 yılında yasal olarak elde edilen 114.963 kilo, kilosu 10 dolardan satılırken, yasadışı olarak üretilen 60.000 kilo, kilosu 22 dolardan satılmıştır. Aradaki bu fark yeterince kontrol edilemeyen haşhaş ekiminde yasadışı satışların son derece fazla olduğu iddia edilmiştir. Türkiye’de Afyon ilinin haşhaş ekiminin merkezi olduğu belirtilirken, 1967 yılında 21.000 hektarlık alanda ekimin yapıldığı belirtilmiştir. Haşhaşın ülkede ekilebilirliğinin son derece geniş olmasına karşın kotadan dolayı çok küçük bir alanda yapıldığı vurgulayan CIA, Afyon’da haşhaş ekimi için yapılan gözlemlerde ürünün yetiştirilmesinin son derece zahmetli olduğunun altı çizilmiştir. Bu zahmetin yanı sıra yetiştirilmesinin de maliyetli olduğundan çiftçinin eline geçen kazanç son derece azdır. Tüm bu zorluklara karşın köylünün haşhaş ekiminde isteğinin fazla olmasını satışlarının hızlı ve peşin olmasına bağlanmıştır. Belgede bir başka dikkat çeken nokta ise haşhaş ekimi hakkında detaylı bilgilerin yer almasıdır. Haşhaş ekimini ve

²¹² CIA, 31 Ekim 1969, CIA-RDP80B01495R000900080028-8

hasadının nasıl ve ne zamanlar yapıldığı, hangi bölgelerde ve uygun iklim koşullarında yetiştirilebilirliği konusunda gözlemcilerin bilgileri aktarılmıştır.

Belgede “*Haşhaş Ekimini (Üretimini) Bastırmanın Alternatif Yolları*” başlığı altında verilen bilgilerde Türkiye’deki haşhaş ekimini sonlandırmak için gerekli çabalardan bahsedilmiştir. Bu çabalardan birisi olan haşhaş ekilen arazilere başka ürünlerin ekilmesinin köylünün bu geçişinin kısa sürede yapmayacağından ötürü uzun süreceği belirtilmiştir. Bunun karşısında köylünün ürettiği ürününün ön satışının yapılarak toplanmasının çok daha etkili olacağını böylece üretilen afyonun yasadışı satışının önüne geçirileceği belirtilmiştir.²¹³ Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti yetkililerin bu konuda gerekli satışların yapılması, bunun yanı sıra ABD ilaç firmalarının bu konuda yardımcı olabileceği vurgulanmıştır. Böylece ABD’ye satıldığı iddia edilen eroinin hammaddesinin geldiği yer olduğu iddia edilen Türkiye’de yetişen haşhaşın yasadışı satışının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

“*Türkiye’nin Uygulaması*” başlığı altında, ülkedeki haşhaş üretimi konusunda politikalar ve gelişmeler üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda dönemin başbakanı Süleyman Demirel’in ülkedeki konumunun son derece güçlü olduğu belirtilirken özellikle bürokraside de etkin olduğu ifade edilmiştir. Süleyman Demirel’in ürün değiştirme politikasını sıkı bir şekilde devam ettirdiği ifade edilmiştir. Haşhaş ekiminin sıkı bir şekilde takip edilmeye başlandığı ekimin uygulanan kota sayesinde 1967 yılında 27 ilde ekim yapılırken, 1969 yılında 11 ile kadar düştüğü ifade edilmiştir. Toprak Mahsulleri Ofisinin elde edilen afyon sakızının tamamını toplamak için mücadele ettiği belirtilmektedir. Bu kapsamda çiftçilere üretilen afyon sakızının getirilme zorunluluğu uygulanmıştır.

ABD yıllarca ülkede uyuşturucu kaçakçılığının karşısında tavır takındığını göstermek için Türkiye’deki haşhaş üreticisini tamamen durdurmak için başbakan Süleyman Demirel’in önüne bir plan koymuştur. Bu planda ilk önce ülkedeki haşhaş

²¹³ Bu konu da Beyaz Saray’da yapılan görüşmeler neticesinde Henry L. Manfredi tarafından hazırlanan belge Türkiye’deki haşhaş ekiminin tamamen durdurulması için CIA planı görüşülmüştür. Bu kapsamda iki strateji ön plana çıkmıştır. 31 Ekim 1969 tarihinde Beyaz Saray’da yapılan görüşme de Türkiye’de haşhaş ekiminin tamamen sonlandırılmadan iki yıllık süreçte ürünlerin tamamının ön satış halinde alınmasının son derece başarılı sonuçlar doğuracağını ve böylece yasadışı faaliyet yürütenlerin eline geçmesinin önüne geçileceği belirtilerek bu stratejinin desteklendiği belirtilmiştir. CIA,31 Ekim 1969, CIA-RDP80B01495R000900080028-8 ve CIA, 26 Kasım 1969, CIA-RDP82S00205R000100150001-7

ekiminin azaltılması ve yeni ürünlerle değiştirilerek kısa sürede haşhaş ekiminin tamamen yasaklanmasıydı. Hazırlanan belgenin sonuç kısmında Türkiye'deki haşhaş ekiminin tamamen ortadan kaldırılması için bir yol haritası çizilmiştir. Hükümetin bu konuda ortaya koyacağı politik kaygılarını kısa vadede ortadan kaldırmak için ekonomik yardımların sürekli olarak masada bulunması gerektiği belirtilmiştir. Böylece yaklaşık iki yıl içerisinde haşhaş ekiminin durdurulabileceği belirtilirken ürün dönüşümü ise uzun vadeli bir süreç gerektiği belirtilmiştir. Bu süreçte ilk olarak politik hamleler ele alınmıştır. Türkiye ile ABD ilişkilerinde doğabilecek sorunlara karşın, ABD'nin önlem alması gerektiği ifade edilmişti. ABD'nin Türkiye'de ürün değişimi konusunda tarımsal faaliyetlerde doğrudan katılabilmesi için yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

Haşhaş ekiminin tamamen yasaklanması için 1971 yılını beklenmesi gerekecektedir! İkinci olarak Ekonomik Hamleleri ortaya koymuşlardır. Bu hamleler de 1970 yılına kadar ekilen haşhaşın tamamının alınması için 4-5 milyon dolarlık bir bütçe hazırlanmalıdır. Türk Hükümetinde TMO tarafından haşhaş alım fiyatlarını belirlerken yasadışı satışlara göre bir fiyat politikası ortaya koyması hususu Türk yetkililere belirtilmelidir. Üretilen afyonun TMO'ya getirilmesi kotası artırılmalı ve böylece afyonun yasadışı faaliyetleri sürdürenlerin eline geçmesinin önüne geçilmelidir. TMO'nun elindeki tüm ürünler alınmalı, bu kadar ürünün ABD şirketleri tarafından gerekirse stok yapılması sağlanmalıdır. TMO'dan alınacak afyon miktarı nedeniyle ABD ithalat kotasını tekrar gözden geçirmeli ve ithalat miktarını artırmalıdır. En dikkat çeken maddesi ise son çare olarak Türk Hükümetinin de rızası alınarak yasadışı faaliyet yürütülenlerin elindeki ürünlerde alınabilir. Ancak bunu yaparken son derece dikkatli olunması gerektiği belirtilmiş, Türk Hükümeti tarafından mutlak rızası alınması şartı getirmiştir. Aksi takdirde büyük bir sorun ile karşı karşıya kalılabileceğinin altı çizilmiştir.

Üçüncü önlem başlığı Türkiye'de iddia edilen yasadışı haşhaş ticaretini engellemek için polis gücünü güçlendirmektedir. Bu kapsamda teknolojik cihazların yanı sıra personelin eğitimi konusunda çeşitli düzenlemelerin yapılmalıdır. Son önlem başlığı ise haşhaş ekilen yerlerde yasaklanması sonrasında tekrar ekilmemesi için yeni ürünlerin yetiştirilmesidir. Bu nedenle bölgelerin özellikleri çıkarılmış ve ekilebilir ürünlerin hangileri olduğu (genellikle buğday görülmektedir) belirlenmeli ve hasat

miktarının yüksek olması için bir dizi çalışma yapılmalıdır. Böylece haşhaş üreticileri ekonomik olarak diğer ürünlerden daha fazla gelir elde etmesi durumunda haşhaş üretimine dönüşünün önü kapatılmış olacaktır.

Belgenin son kısmında tüm bu çabalara rağmen yasadışı uyuşturucu kaçakçılığının sonlandırılmasının daha kapsamlı bir programla sonlandırılabilceğinin altı çizilmiştir. Bu durumda açıkça ortaya konulmaktadır ki Türkiye'deki haşhaş ekiminin tamamen yasaklanması ABD'deki yasadışı uyuşturucu ticaretini tamamen sonlandırmayacağı gibi ürün sıkıntısından dolayı uyuşturucu madde fiyatlarının hızlı bir yükselmesiyle suç oranlarında artışlar yaşanılacak ve bağımlıların tedavi masrafları da bu doğrultuda artmış olacaktır. Bu nedenle Türkiye'de uygulanan haşhaş ekiminin kısıtlamasının kapsamlı bir şekilde uygulanması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu konuda özellikle Uzakdoğu ülkelerinin yakından takip edilmesi gerekmektedir. Ancak ABD, ülkesindeki yasadışı uyuşturucunun kaynağı olduğunu iddia ettiği Türkiye üzerine özel bir yaklaşımla haşhaş ekimini durdurmasının kazandığı bir zafer anlayışıyla bakmış ve bu konuda atılan önemli bir adım olarak görmüştür. Ancak bu konuda bir ülkede haşhaş üretiminin durdurulmasının zamana yayılması gerektiği ve ekonomik kaygının en aza indirilmesi için ürün değişiminin yaygın hale getirilmesi gerektiği iletilmiştir. Bu süreçte ülkelerdeki siyasi yapılarla iyi ilişkiler halinde hareket edilmesi ve iç siyasette etkin bir rol oynanması gerektiği vurgulanmıştır. Türkiye'nin bu konuda attığı adımlar övgüyle bahsedilirken başarılı bir politika izlenildiği, ülkedeki siyasi yapının kaygıları üzerinde durularak 1972 sonrasında haşhaş üretiminin tamamen durdurulacağı sözü verildiği iddia edilerek bunu kazanım olarak görmüştür.²¹⁴

Bu noktada dikkat çeken bir başka nokta ise yukarıda belirtildiği üzere haşhaş ekiminin durdurulmasının politik kaygılar doğrultusunda siyasi bir tepkinin verilip verilmediğidir. Bu konuda haşhaş üretiminin merkezi olan Afyon iline bakıldığında

²¹⁴ CIA-RDP82S00205R000100150002-6; İhsan Sabri Çağlayangil anılarında haşhaş ekimi konusunda ABD'nin baskı ve hassasiyetini şöyle anlatmaktadır: *"Ben Dışişleri Bakanıydım. Amerikan Büyükelçisi bana geldi. 'Sayın Demirel'e lütfen söyleyiniz. Sizde nerede ne kadar haşhaş ekiliyorsa biz onun parasını verelim, ekimi durdursunlar' dedi. 'Peki, söylerim' dedim. Sayın Demirel'e söyledim, aldığı cevap şöyleydi: 'Bizim 27 ilimiz ve çevresinde haşhaş ekiliyor. Bizde ismini afyondan alan il var. Bunu yapamayız. Ama ekim alanlarını giderek daraltabiliriz.' Gittim, Amerikan elçisine söyledim. Bana 'Beni bir kere de bu konuda Başbakanınızla görüştürebilir misiniz?' dedi. 'Peki, söylerim' dedim. Gittim Sayın Demirel'e yine söyledim. Demirel kabul etti. Görüldü. Aynı cevabı verdi Sayın Demirel."* (Çağlayangil, 1990: 316)

1965,1969 ve 1973 Milletvekili Genel Seçiminde AP'nin açık ara farkla ilk sırada çıkması belirtilen politik kaygıların aşıldığını göstermektedir.²¹⁵

2.1.6. Dickson Raporu

Cumhuriyet Senatosu tabi üyesi Haydar Tunçkanat 7 Temmuz 1966 tarihinde Cumhuriyet Senatosunda yaptığı konuşma da CIA ait olduğunu iddia ettiği ve basında *Dickson Raporu* olarak adlandırılan belgeleri açıklamıştır.²¹⁶ Haydar Tunçkanat'ın açıkladığı belgeler E.M. kodlu CIA ajanına bir Türk tarafından verilen rapor, etkisizleştirilmesi istenen 50 Türk'ün adlarını içeren liste ve E.M. kodlu CIA görevlisinin Ankara'daki ABD askeri ataşesi Albay Dickson'a 5 Ocak 1966 tarihli mektubudur (Yetkin, 2007: 124).

Haydar Tunçkanat'ın açıkladığı rapor basında geniş yer tutmuştu. ABD'nin ülkenin iç işlerine müdahale ettiği iddiasıyla kamuoyuna duyurulan belgelerde elli Türk'ün etkisizleştirilmesi gerektiği de belirtilmişti (Milliyet, 08.07.1966:1 ve 7; Tunçkanat, 1987). CIA arşivlerinde Dickson Raporu hakkında tek belge Bizim Radyo'dan 21 Ağustos 1966 tarihinde yapılan haberdir. Bizim Radyo'da Haydar Tunçkanat'ın ifadelerinin yer aldığı belge hakkında ki haber CIA arşivlerinde yer almıştır.²¹⁷

Dickson Raporunun basında geniş yer tutması üzerine ABD'den konuya ilgili açıklama gelmiştir. Belgenin sahte olduğu açık bir şekilde ifade edilmiştir. ABD belgenin KGB tarafından hazırlandığını ve kırtasiye hatasının olduğunu belirtmiştir. ABD'nin belgeleri yalanlamasına karşın Haydar Tunçkanat belgelerin doğru olduğu iddiasına devam etmiştir. Emin Değer belgelerin içerdiği bilgelerin bir başka özelliğine dikkat çekmiştir. Emin Değer, 12 Mart 1971 muhtırasının hedef aldığı üç temel unsurun Dickson Raporunda yer aldığını belirtmiştir. Bunlar ülkedeki muhalefet, sağ ve solun bölünmesi; uygun görüşte olmayan kamu çalışanlar ve subayların tasfiye edilmesi; 1961 Anayasasında değişikliğe gidilmesidir. Dickson Raporu'nun gerçekliği konusunda günümüze kadar herhangi bir bilgiye ulaşılamamış olsa da 1966 yılında ön görülerinin 1971 yılında gerçekleştiği açık bir şekilde ortadadır (Yetkin, 2007: 128-129).

²¹⁵ https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/genel_secim.html/Erişim Tarihi: 16.12.2017

²¹⁶ Haydar Tunçkanat'ın konuşmasının tamamı için bakınız: Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 85. Oturum, Dönem 1, Toplantı 5, 07.07.1966: 202-206

²¹⁷ CIA-RDP75-00149R000200240001-6

2.1.7. Asker ve Siyaset

CIA, Türkiye’de askeri vesayetın başlangıç tarihini 27 Mayıs 1960 olarak göstermiştir. Türk politikasının üzerinde bir güç konumunda olan asker, 1961 yılında idareyi sivil yönetime bıraksa da vesayetini devam ettirmiştir. Hiç şüphe yok ki bu vesayetın en önemli kurumu ise Milli Güvenlik Kurulu (MGK) olmuştur. Türkiye’de Milli Güvenlik Kurulu’nun işlev ve esaslarını çağrıştıran ilk kurul 1922 yılında “*Harp Encümeni*” adıyla kurulmuştur. 24 Nisan 1933 tarih ve 14443 sayılı Kararname ile Bakanlar Kurulu’nun genişletilmiş şekli olan “*Yüksek Müdafaa Meclisi*” kurulmuştur. 3 Haziran 1949 tarihine gelindiğinde 5399 sayılı kanunla milli savunma görevlerini yerine getirmek için “*Milli Savunma Yüksek Kurulu*” teşkil edilmiştir (Balcı, 1998; Zürcher, 2003: 357).

Bu kurullar ve görevlerine bakıldığında Milli Güvenlik Kurulu’nun ilk halleri olarak kabul edilse de nitelik ve özellik bakımından farklılıklar barındırmaktadır. Milli Güvenlik Kurulu 1961 Anayasasının 111. maddesi gereğince kurulmuştur. Bu madde de “*Millî Güvenlik Kurulu, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve kanunun gösterdiği Bakanlar ile Kuvvet Komutanlarından kuruludur. Millî Güvenlik Kuruluna Cumhurbaşkanı Başkanlık eder; bulunmadığı zaman, bu görevi Başbakan yapar. Millî Güvenlik Kurulu, millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonunun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir.*” diye belirtilmiştir. Milli Güvenlik Kurulu’nun “*bildirir*” misyonu, 1971 değişikliği ile “*tavsiye eder*”; 1982 Anayasasının da “*Millî Güvenlik Kurulu; Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili alınan tavsiye kararları ve gerekli koordinasyonunun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca değerlendirilir.*” ifadesi yer almıştır (Öztürk ve Yurteri, 2011).

Milli Güvenlik Kurulu’nun tutanak ve kararlarının kamuoyuna açıklanmadığından ötürü görüşmeler hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz; ancak 12 Mart 1971 muhtırası hemen öncesinde Milli Güvenlik Kurulu Üyesi olan (Hava Kuvvetleri Komutanı) Muhsin Batur’un anılarında kritik Milli Güvenlik Kurulu toplantılarının

görüşmeleri dile getirilmiştir. Bu görüşmelerde Batur'un, başbakanı Süleyman Demirel karşısında tutumu askeri vesayetın en önemli örneklerinden birisidir (Batur, 1985).

CIA'nın askeri vesayetın bir başka önemli göstergesi 27 Mayıs 1960 darbesi ile Çankaya'dan indirilen Celal Bayar'ın yerine darbenin bir numaralı ismi Cemal Gürsel'in geçmesidir. Cemal Gürsel'den boşalan koltuğa AP'nin desteğiyle dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay seçilmiştir.²¹⁸ Cevdet Sunay, Talat Aydemir'in darbe girişimlerinde demokrasinin yanında yer almıştı. Ancak 12 Mart 1971 muhtırasında aşağıda belirtileceği gibi askerin yanında yer almış ve gelişmelerden Süleyman Demirel'i haberdar etmekten çekinmiştir. Bu süreçte askeri vesayetın bir parçası konumuna gelmiştir.²¹⁹

CIA, askeri müdahale riskinin 1969 yılından itibaren başladığını belirtmiştir. AP'nin af kanunu çıkarma çabası asker-siyaset alanında önemli bir kırılmaya neden olmuştur. CHP'nin "*Kuyudan Adam Çıkarma*" diye adlandırılan durum neticesinde DP'li yöneticiler ve Celal Bayar'ın siyasi yasakları kaldırılmasının önü açılmıştı. Ancak AP'nin bu adımı karşısında asker sert bir tutum izlemiş ve istifa tehdidinde bulunmuştu. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay olmak üzere askeri erkân af çıkarılmasına karşı olduğu basında geniş yer tutmuştur. Süleyman Demirel'in tüm çabası askerin tutumunun sertleşmesine ve tehditkâr olmasına neden olmuştu.²²⁰

Türkiye Cumhuriyeti siyasi hayatında 27 Mayıs 1960 darbesi önemli bir değişimde başlangıcı olmuştur. Demokratikleşmeye çalışan ülkede yaşanan bu darbe ile siyaset yeniden şekillendiği gibi ordu sadece siyasi olarak değil ekonomik olarak da bir güç haline gelmiştir. Böylece ordu sadece savunma amacının yanı sıra ülkenin en büyük şirketlerinden birisi olan OYAK'ın sahibi olmuştur. Böylece ülkeyi dış tehlikelere karşı koruma ve kollama misyonunu değiştirerek içeride yaşananları bir tehlike

²¹⁸ Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesine tek tepki CKMP Genel Başkanı Alparslan Türkeş tarafından verilmişti. Seçimde Türkeş'te aday olmuş ve neticesinde 11 oy almıştır (Birand vd, 2004: 150).

²¹⁹ 12 Mart 1971 muhtırasının öncesinde dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, MİT Müsteşarı Fuat Doğu ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından sık sık ordunun sakin olduğunu ve müdahaleden uzak olduğu haberleri geldiğini belirtmiştir. Detaylı Bilgi İçin Bakınız: Birand vd., 2004.

²²⁰ Milliyet Gazetesi, 15-22 Mayıs 1969 tarihleri arası; CIA, Af tartışmaları karşısında açık bir şekilde askerin tehditkâr tutum içinde olduğunu belirtmiştir. CIA, The President's Daily Briefing, CIA-20 Mayıs 1969, CIA-RDP79T000936A007100160001-1

olarak görme geleneğini başlatarak bu gelişmeler karşısında taraf olmuştur. Bu durum ülkenin demokratikleşmesinde ki en büyük engeli teşkil etmiştir (Ayres, 1983).

Süleyman Demirel'in başbakan olması sonrasında özellikle Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Cevdet Sunay'ı desteklemesi asker-siyaset ilişkilerinde son derece önemli bir yere sahiptir. Süleyman Demirel böylece 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında askerin siyaset üzerindeki baskısını uzlaşmacı bir şekilde azaltmaya çalışmıştır (Cizre, 2002: 37). Süleyman Demirel'in bu uzlaşmacı tutumu ordunun bir kısmında memnuiyet yaratmış olsa da Demirel'e karşı kaygıları ortadan kaldırmamıştı.

Cevdet Sunay sonrasında Genelkurmay Başkanlığına oturan Cemal Tural, Kara Kuvvetleri Komutanı olduğundan beri Süleyman Demirel ile çatışmalar yaşamıştı. 22 Şubat ve 21 Mayıs'lar hakkında af çalışmalarına sert tepki gösteren Cemal Tural, hükümeti sert dille eleştirmişti. Süleyman Demirel, Cemal Tural'ın Genelkurmay Başkanı olması sonrasında çatışmanın devam etmesi nedeniyle Cevdet Sunay'a, Cemal Tural'ı görevden alması konusunda baskı yapmıştır. Cevdet Sunay, Cemal Tural'ın emekli edilmesi yerine YAŞ (Yüksek Askerî Şura) üyeliğine atanmasını kabul etmesiyle, 12 Mart 1971 muhtırası öncesinde komuta kademesi yeniden şekillenmişti (Komşuoğlu, 2008: 152).

CIA bu görev değişimi üzerine yaptığı değerlendirme de dikkatleri Cemal Tural'ın görevden alınmasına değil tam tersine yeni Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'a çekmiştir. Muhsin Batur'un²²¹ 27 Mayıs 1960 darbesinde Adnan Menderes'i tutuklayan isim olduğunun altı çizildiği değerlendirmede Süleyman Demirel'in onay vermesi üzerine parti içinde huzursuzluğa neden olacağı ifade edilmiştir.²²²

Yeni komuta kademesi Demirel Hükümeti'nde atılan önemli bir adımdı. Ancak yeni komuta kademesi daha göreve gelir gelmez Süleyman Demirel'e karşı tavrını sert bir şekilde ortaya koymuştur. Süleyman Demirel, Cemal Tural'ın görevden uzaklaştırılması sonrasında yıllardır tartışma konusu olan DP'li isimlere karşı siyasi haklarını veren kapsamlı bir af çalışmasına girişmişti. Süleyman Demirel'in bu

²²¹ Muhsin Batur, Ağustos 1969 tarihinde Hava Kuvvetleri Komutanı olmuştur.

²²² CIA, 28 Şubat 1969, CIA-RDP79T00975A013200030002-0

atağına CHP içinden özellikle İsmet İnönü'den de destek gelmişti. Ancak yeni Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanları sert bir şekilde Demirel hükümetini eleştirmişti. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile görüşen Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, böyle bir kararın çıkması durumunda istifa edeceklerini, ordunun bu durumdan son derece rahatsız olacağını belirterek açık bir şekilde ultimatoya vermişti. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, görüşme sonrasında durumu Süleyman Demirel'e bildirirken tepkinin seyrini bir ihtilal havasında olduğu ön görüşünde bulunmuştu. Süleyman Demirel, yeni komuta kademesinin bu sert tepkisi karşısında geri adım atması, askerinin bir kez daha siyaset karşısında üstün geldiğini göstermektedir. Süleyman Demirel için bu mağlubiyet parti içinde bir hesaplaşmaya dönüşmüş, 12 Mart 1971 muhtırası öncesinde siyasi ortamı hazırlayan dönemde başlangıcı olmuştur (Arcayürek, 1985: 297; Toker, 1993: 31-32).

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra gizli oluşumlar ve toplantılar ortaya çıkmıştı. Bu oluşumların en önemlisi Cemal Madanoğlu, Doğan Avcıoğlu, Orhan Kabıbay, Ekrem Acuner, Mucip Ataklı gibi isimlerin olduğu yapıydı. Bu yapı ordunun üst düzeyiyle de görüşmeler halindeydi. Bu isimlerden en dikkat çeken ise Muhsin Batur'du. Hava Kuvvetleri Komutanı olmadan önce bu isimlerle temas haline geçmişti. Bunun yanı sıra Doğan Avcıoğlu'nun Türkiye'nin Düzeni²²³ ve Doğan Avcıoğlu'nun yönettiği Devrim Dergisi, Yön Dergisi askerlerce yaygın olarak okunmaktaydı. Yukarıda belirtilen gibi bu yapı 27 Mayıs 1960 darbesi gibi mevcut hükümet karşısında oluşan bir yapı değil, idealist ve ideolojik bir yapıya sahipti. Ülkeyi geri kalmışlıktan kurtarmak için ideologları Doğan Avcıoğlu'nun belirttiği Baasçı bir fikir doğrultusunda kalkınma modeli öngörülüyordu. Doğan Avcıoğlu'nun eserlerinde sık sık vurguladığı elitist görüşler destek bulmuştur.²²⁴

CIA, 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında hazırlanan raporda ordunun rolü üzerinde durmuştur. Orduyu reformist elit olarak tanımlayan CIA, toplumda iyi bir yere sahip olan ordunun ayrıcalıklı bir eğitim gördüklerinin altı çizilmiştir. Ordunun en büyük görevinin rejimi korumak olduğunu belirten CIA, bu misyonunda uzun süre reformist elitlerle ortak hareket ettiği ifade edilmiştir. Bu nedenle ordu sadece dış tehditlere

²²³ Doğan Avcıoğlu'nun en dikkat çeken eseri Türkiye'nin geri kalmışlığının nedenlerini incelemiş ve çözümler ortaya koymuştur. Avcıoğlu, 2001.

²²⁴ Muhsin Batur anılarında bu yapının içinde olduğunu belirtmiştir (Batur, 1985:139-140).

değil aynı zamanda iç tehditlere karşıda mücadele ettiği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra ordunun liberal fikirleri benimsedikleri bu nedenle özel girişimi destekledikleri ifade edilmiştir.²²⁵

2.1.8. Muhtıraya Giden Süreçte Siyasi Ortam

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında meydana gelen tüm darbelere kılavuzluk etmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesinin yaşanmasını sağlayan ortamın benzeri 12 Mart 1971 muhtırasının hemen öncesinde yaşanması hiçte şaşırtıcı değildir. Tek başına iktidar olan AP, bölünme yaşamıştı. Bu bölünme AP'liler tarafından önemsiz görülmeye çalışılsa da önemli bir güç kaybına neden olmuştur. Bu güç kaybı Süleyman Demirel'e olan güveni de sarsmıştır. Bunun en önemli göstergesi ise ekonomik verilerde ortaya çıkmıştır. Yine bir devalüasyonla ekonomi güçlenmeye çalışılmıştı.

27 Mayıs'ın hemen öncesinde olduğu gibi gösteriler meydana gelmiş, işçi grevleri herf geçen gün artmıştı. Zor koşullarda çalışan işçiler hükümete sesini duyurmak için grev ve yürüyüşler gerçekleştirmiş, bu eylemler neticesinde alınan başarılar başka eylemleri de cesaretlendirmişti. Hükümetin işçilerin sesini duymaması neticesinde işçi ve hükümet ayrımı iyice ortaya çıkmış, kimi eylemler açık açık hükümet karşıtı hale bürünmüştü. 27 Mayıs'ın en önemli aktörlerinden olan öğrenciler, AP iktidarı ile yine sokaklara çıkmıştı. 68 kuşağının yayıldığı dönemde Türkiye'de siyasete meyil etmiş bir genç kuşak bulunmaktaydı. Gençlerin siyasetle tanışması neticesinde politik kalabalık ortaya çıkmıştı. Kısa sürede sol akımların etkisinde kalan gençlik, Türkiye'de güçlü bir 68 Kuşağının ortaya çıkmasına neden olmuştu. Ancak 68 Kuşağının büyük hayalleri güçlü engellerle karşılaşmıştı.

Yukarıda belirtildiği gibi sol her geçen gün güçlense de birçok parçaya bölünmüştü. Ülkedeki sol yapboza benziyordu bütün parçaları bir araya getirmek imkânsızdı. Solun bu bölünmüşlüğü karşısında güçlü bir sağ blok vardı. CKMP tarafından kurulan Komando Kamplarında yetişen gençler ile çatışmalar her geçen gün şiddetlenmişti. Dahası Akıncı olarak tanımlanan İslamcı gençlerin gücü her geçen gün artmıştı. Tüm bunlar yaşanırken 6. Filo'yu denize atan Deniz Geçmiş ve arkadaşları ABD'nin büyük tepkisini çekmişti. 1969 yılında AP'deki iç muhalefet

²²⁵ CIA, 04 Haziran 1971, CIA-RDP79R00967A001400030009-5

nedeniyle hükümetin gücünü kaybetmesiyle ülkede siyasetin yeniden şekillendirilmesi için bir kez daha asker kışlasından çıkmıştı.

12 Mart 1971 muhtırası öncesinde 7 Ocak 1971 tarihinde CIA tarafından “*Turkey: Winter of Discontent*” başlığıyla hazırlanan raporda ülkedeki siyasi gelişmeler ele alınmıştır. Darbe öncesinde hazırlanan bu kapsamlı rapor 11 Mart 1971 tarihinde yani darbeden bir gün önce The Office of National Estimates direktörü Abbot Smith tarafından The Director’e (isim belirtilmemiş tahminen CIA başkanına gönderilmiştir) “*Kısa süre önce hazırladığım ve her zaman ki gibi iyi ve emin olduğum raporu ekledim*” notuyla iletilmiştir. 16 Maddeden oluşan bu rapor Türkiye’deki siyasi yapıyı ortaya koyarken son derece önemli bilgi ve tahminler barındırmaktadır.²²⁶

Raporun hemen başında geçen yıldan (1970) beri var olan askeri müdahale olasılığından bahsedilmiştir. Türkiye’deki mevcut durumdan dolayı askerin büyük bir rahatsızlık içerisinde olduğu belirtilmiştir. Bu durumun askeri müdahale olasılığını güçlendirdiği ifade edilmiştir. Müdahale tarihi ise hükümetin olaylar karşısında etkisizliği devam etmesi durumunda kısa süre de gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Bu göstermektedir ki 27 Mayıs 1960 darbesinin aksine CIA, Türkiye’deki darbe iddialarını uzun süredir siyasi gelişmeler ışığında değerlendirmiş ve ön görüşünü hazırlamıştır.²²⁷

AP askerin tehdidi karşısında af kararından geri adım atması parti içerisinde önemli bir kırılmaya neden olmuştu. Mayıs 1969’dan sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Süleyman Demirel’i AP önderliğinden indirmek için elinden geleni yapmıştı. Süleyman Demirel, af konusunu kendine misyon edinse de Celal Bayar ve arkadaşları karşısında “*Şu bizim su müdürü*” ifadesini kaybetmemişti. Bu nedenle af çıkması durumunda partide genel başkanlığı büyük tehlikeye düşecek ve sadece bir emanetçi rolünde olacaktı. Bu durum şüphesiz Süleyman Demirel’in çizdiği rolde etki etmiştir. Celal Bayar’ın tüm çabasına karşın Süleyman Demirel AP genel

²²⁶ CIA, 07 Ocak 1971, CIA-RDP79R00967A000300020014-2

²²⁷ Cüneyt Arcayürek, dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in 12 Mart öncesinde İran Şahı Pehlevi ile yaptığı görüşmede, Pehlevi’nin Çağlayangil’e yakında Türkiye’de darbe olacağını söylediğini iddia etmiştir (Arcayürek, 2007: 256).

başkanlığına devam etse de partinin bölünmesine neden olmuştu.²²⁸ AP muhalefetine önder ismi Sadettin Bilgiç ve 72 milletvekili Süleyman Demirel'e muhtıra vermişti. Süleyman Demirel geri adım atmamış ve parti içi muhalefet ile savaş kararı almıştı. Ancak bu karar Süleyman Demirel'i hiç beklemediği bir mağlubiyetle karşı karşıya bırakmıştı. 11 Şubat 1970 tarihinde yapılan bütçe görüşmelerinde Bilgiç Grubundan 41 kişi muhalefetle beraber red oyu kullanınca tıpkı yıllar önce Süleyman Demirel'in dönemin Başbakan İsmet İnönü'yü düşürdüğü gibi düşürülmüştü. Süleyman Demirel'in yıllar sonra konuyla ilgili açıklamasında "Nasıl gelirsiniz öyle gidersiniz" ifadesini kullanmıştı (Birand vd, 2004:186-186; Milliyet, 12.02.1970:1).²²⁹

AP içindeki bu isyan Süleyman Demirel liderliğine büyük zarar vermişti. Süleyman Demirel başbakan koltuğunda parti içinden güçlü bir muhalefet darbesiyle karşı karşıya kalmıştı (Zürcher, 2003: 367).²³⁰ AP, hükümetin yıkılmasına neden olan 41 milletvekilini disiplin kuruluna vermiş bunlardan 26'sını ihraç ederken, 15 tanesine muhtelif cezalar vermiştir. Böylece hükümeti kurma çoğunluğu elinde tutmuştur. Ancak 41 isim kurulan Demokratik Parti'den²³¹ 1973 Milletvekili Genel Seçimi'nde milletvekili seçilmişlerdi (Arcayürek, 1985: 320). Yaşanan bu bunalımdan Süleyman Demirel başarılı bir şekilde çıksa da yıpranmıştı. CIA'nın milat olarak gösterdiği bu olay sonrasında Süleyman Demirel'in yetersiz kaldığı görüşü hâkim olmaya başlamıştır.²³²

²²⁸ Celal Bayar AP'yi DP'nin devamı olarak gördüğünden Süleyman Demirel'e sadece bir emanetçi gözüyle bakmıştı. Af sonrasında da Süleyman Demirel'in yetersizliğini cezalandırmak için partiyi bölmeye çalışmıştı. Nispeten de bunu başarmıştı. 1973 seçimlerinde Süleyman Demirel'in güç kaybına neden olmuş ve Demokratik Parti böyle bir ortamda ortaya çıkmıştı (Arcayürek, 1985: 308; Zürcher, 2003: 375).

²²⁹ CIA, 12 Şubat 1970, CIA-RDP79T00975A015500130001-5.

²³⁰ CIA, AP'de yaşanan çatlak sonrasındaki gelişmeleri yakından takip etmiştir. Gelişmeler CIA merkezine bildirilmiştir. CIA, 13 Şubat 1970, CIA-RDP79T00975A015600010001-7; CIA, 14 Şubat 1970, CIA-RDP79T00975A015600020001-6; CIA, 17 Şubat 1970, CIA-RDP79T00975A015600040001-4; 21 Şubat 1970, CIA-RDP79T00975A015600080001-0; CIA, 04 Mart 1970, CIA-RDP79T00975A015700050001-2.

²³¹ AP içindeki muhalif kesimin bir araya geldikleri Demokratik Parti, 18 Aralık 1970 tarihinde kurulmuştur. CIA, DP'nin kurulmasını ve AP içindeki yaşanan olayları yakından takip etmiştir. ABD Başkanı için hazırlanan brifing de bu süreçte Süleyman Demirel için son derece kritik olduğunu belirtmiştir. CIA, The President's Daily Brief, 28 Kasım 1970, CIA-RDP79T00936A008900260001-1; CIA, The President's Daily Brief, 22 Aralık 1970, CIA-RDP79T00936A009000190001-7; Demokratik Parti hakkında detaylı bilgi için bazınız, Demokratik Parti, 1971.

²³² CIA hazırladığı raporlarda Süleyman Demirel'in parti içi muhalefet neticesinde gittikçe zayıfladığını belirtmektedir. Meclis'teki muhalefet ve ekonomik sıkıntılar karşısında yürüttüğü

Süleyman Demirel'in güç kaybı ile ilgili bir başka unsur ise öğrenci olaylarıydı. Öğrenci olayları olarak belirtilen ve 1968 sonrasında kendini iyiden iyiye hissettiren olaylar karşısında gerek ülke içinde gerekse ABD'den Süleyman Demirel'in yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Öğrenci olayları karşısında 25 Ocak'ta Atatürk Orman Çiftliğinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay başkanlığında resmi olmayan güvenlik toplantısı yapılmıştı. Milli İstihbarat Teşkilatı'nın isteği üzerine yapılan toplantıda uzun bir konuşma yapan dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Türkiye'nin sağ ve sol kutbunda ikiye ayrıldığını belirterek bu durumdan duyulan rahatsızlığı dile getirmişti (Batur, 1985: 160-161). Bu kanı Muhsin Batur'un kişisel görüşü olarak değerlendirilse de aslında askerin genel görüşlerini barındırmaktaydı. Asker gidişattan hiç memnun değildi ve Süleyman Demirel'in yetersiz kaldığını iyiden iyiye tartışmaya başlamıştı. Öğrenci olaylarında son iki yılda 18 kişi hayatını kaybetmişti (Birand vd, 2004: 188-189).²³³ CIA, ABD Başkanı Nixon'a sunduğu brifingde öğrenci olaylarının gittikçe daha karmaşık bir hal aldığını ve Demirel hükümetinin bu aşamada yetersiz kaldığı vurgulamıştı. Süleyman Demirel'in durumunu Adnan Menderes'e benzetilen raporda olayları da 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen öncesindeki gelişmelere benzetmişlerdir.²³⁴

Süleyman Demirel'in kardeşlerinin katıldığı yolsuzluk iddiaları gündemde geniş yer tutmuştu. Nazmiye Demirel'e kadar ulaşan yolsuzluk iddiaları Süleyman Demirel'e önemli zarar vermiştir. İddialar üzerine Başbakan Süleyman Demirel hakkında soruşturma açılıp açılmaması konusunda TBMM Soruşturma Hazırlık Komisyonu tarafında rapor hazırlanmıştır. Bu raporda Meclis soruşturma açılmasına lüzum olmadığına karar verilmişti.²³⁵

politikalarında yetersiz olduğu ifade edilmiştir. Bu durumda ülkedeki askeri müdahale ihtimalini güçlendirdiği ifade edilmiştir. CIA, 27 Kasım 1970, CIA-RDP79T00975A017600100001-5

²³³ Süleyman Demirel olayları bir ayaklanma olarak görmüş ve sıkıyönetim ilan etmişti. İstanbul ve İzmit'te bir aylık sıkıyönetim ilanına başta CHP Genel Başkanı İsmet İnönü başta olmak üzere büyük tepkiler almıştır. Ancak Türk-İş sendikacısı AP Adana Milletvekili Şevket Yılmaz, DİSK'i komünistlikle suçlamıştı (Üskül, 1997: 175-175 ve 180-181). Olaylar hakkında detaylı bilgiler için bakınız Ateşoğulları, 2003; Sülker, 2005; Öztürk, 2001.

²³⁴ Bu belgede CIA, askerin darbe hazırlığında olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. CIA, The President Daily Brief, CIA-RDP79T00936A009200220001-1

²³⁵ Süleyman Demirel hakkında iddialar ve cevapların yer aldığı rapor detayları için bakınız Resmî Gazete, 25.12.1970, Sayı: 13705

CIA, hükümette yaşanan bu depremlerin yanı sıra Devrim dergisinin etkisine dikkat çekmiştir. *Devrim* dergisinin askeri darbe hedeflediği belirtilmiştir.²³⁶ Gizli yürütülen bu faaliyetlerde sol bir askeri darbenin cesaretlendirildiği vurgulanmıştır. Bu görüşlerin özellikle gençler arasında yaygınlaşmıştır. Devrim Dergisinin çalışanlarından ve döneme tanıklık eden Hasan Cemal bu duruma paralel bilgiler vermiştir.²³⁷

Hasan Cemal, 1960 ile 1970 arasında Türkiye’yi askeri darbeye götüren süreçte gençlerin kullanıldığını iddia etmiştir. Türkiye’yi istikrarsızlaştırmak için gençleri kullanan bir kesimin varlığını belirten Hasan Cemal, sokak çatışmalarının teşvik edildiğini belirtmiştir. Gençliğin heyecanını kullanarak demokratik ortam yok edilmeye çalışılmıştı. Çatışma ortamı desteklenerek darbenin yolu açılmıştı (Cemal, 1999: 21 ve 26). MBK üyelerinden İrfan Solmazer, Orhan Kabibay ve Talat Turhan’ın gençlikle temas kurarak kimi eylemleri organize etmişlerdi (Cemal, 1999: 56).

Hasan Cemal bu ortamı destekleyenlerden birisini ise Devrim dergisini çıkaran Doğan Avcıoğlu ve arkadaşlarının olduğunu ifade etmiştir. Devrim dergisinin öncesinde kurulan Yön dergisinin çizgisini Baasçılık olarak değerlendiren Hasan Cemal, Doğan Avcıoğlu’nun kütüphanesinde Baasçılık kitaplarının önemli miktarda olduğunu belirtmiştir. Marksizm’den etkilenmiş devletçi, milliyetçi görüşe sahip olan Devrim dergisinin, kendi nüfuz alanına çekmek için Türk solunun bölünmesinde son derece etkili olduğunu ifade etmiştir. Hasan Cemal, Devrim dergisinin üçüncü dünya solculuğu ya da milliyetçi sol olarak nitelemişti (Cemal, 1999: 113). Hasan Cemal, Doğan Avcıoğlu ile bir görüşmesinde kendisine “9 Mart için, biz elimizi çabuk tutamadık, şişman (dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler) düğmeye basamadı” diye söylediğini iddia etmiştir (Cemal, 1999: 35). Hasan Cemal, Devrim dergisinin bürokraside güçlü olduğu belirtilirken, özellikle AP iktidarından

²³⁶ Doğan Avcıoğlu’nun yönetimini ve ideoloğunu yaptığı Devrim Dergisi, 12 Mart öncesinde önemli bir tartışma konusu olmuştur. Ancak görülmektedir ki darbe öncesinde faaliyetler yakından takip edilmiştir. Devrim Dergisi ve Doğan Avcıoğlu hakkında detaylı bilgi için bakınız: Çiçek, 2016 Erkan 2008, Barkın 2011, Macar, 1992.

²³⁷ Doğan Avcıoğlu’nun eşi Sevil Avcıoğlu, Hürriyet Gazetesine verdiği röportajda Hasan Cemal’in iddialarına karşı çıkmış ve Doğan Avcıoğlu’nun tüm mücadelesinin ülkenin kalkınması için olduğunu belirtmiştir. <http://www.hurriyet.com.tr/dogan-turkiye-yi-kurtaracakti-ben-de-onun-hayatini-8686798/Erişim Tarihi: 29.01.2018>

hoşlanmayan bürokrasinin Devrim dergisine bilgi akışının sağladığını ifade etmiştir. Bunlardan öne çıkan Devlet Planlama Teşkilatı uzmanlarından Emin Çölaşan, Ali Nejat Ölçen ve İktisadi Planlama Dairesi Başkanı Hikmet Çetin'in sık sık Doğan Avcıoğlu'nu ziyaret ettiğine tanıklık etmiştir (Cemal, 1999: 260).

Devrim dergisinin üstlendiği bu misyon yukarıda belirtildiği üzere küçük bir zümrenin dönemin koşullarından faydalanarak ülkede baasçı bir rejim kurmayı planlamıştı. Bu kapsamda gençlik olaylarının artması ve ülkede karışıklıkların çıkmasına destek vermişlerdi. Hasan Cemal'in pişmanlığıyla verilen bu bilgilerden ve CIA'nın hazırladığı belgede Devrim dergisi'nin etkinliği üzerinde durulmuştur.²³⁸

Ülkedeki gelişmeler karşısında dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a mektup göndermiştir. Bu mektup CIA tarafından ordunun rahatsızlığını gösterdiğini belirtmiştir. Muhsin Batur, 25 Ocak 1970 tarihinde gelişmeler karşısında duyduğu rahatsızlığı belirten mektubu Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a vermişti. Bu mektuptan on ay sonra (CIA Belgesinde altı ay olarak belirtilmiş) 21 Kasım 1970 tarihinde ikinci mektubu yeniden Cevdet Sunay'a göndermişti. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, mektup sonrasında 24 Kasım 1970 tarihinde Muhsin Batur'u Çankaya Köşküne çağırmış ve bir buçuk saat görüşmüştür. Cevdet Sunay görüşmede mektupta belirtilen hususların gizli tutulması gerektiğini belirtmişti. Bunun yanı sıra hükümetin iyi niyetle memleketi idare ettiğini, en kötü hükümetin bile hükümeteşizlikten iyi olduğunu ifade ederek gerekli temaslarda bulunacağını söylemişti.

10 Aralık 1970 tarihinde Genelkurmay Başkanlığında bir araya gelen kuvvet komutanları gelişmeler karşısında görüşlerini ortaya koymuşlardı. Toplantıda Muhsin Batur, gelişmeler karşısında hükümetin yetersiz kaldığını ve milli mutabakat şeklinde yönetime el koymak gerektiğini açıkça ifade etmişti. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç böyle bir müdahalenin nasıl yapılacağı konusunda kararsız kalmıştı. 12 Aralık 1970 tarihinde yapılan bir başka toplantı öncesinde Muhsin Batur'un mektubu basına sızmıştı. (CIA, mektubu basına sızdırmanın Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay olduğunu iddia etmiştir) Toplantıda Genelkurmay Başkanı Memduh

²³⁸ CIA, 7 Ocak 1971, CIA-RDP85T00875R002000110007-6; CIA, 04 Haziran 1971, CIA-RDP79R00967A001400030009-5; CIA, 12 Temmuz 1971, CIA-RDP85T00875R002000110024-7;

Tağmaç, Muhsin Batur'a durumla ilgili tepki göstermişti (CIA mektubun ordunun olaylar karşısında ortak tutumu olarak değerlendirmişti). Süleyman Demirel, Memduh Tağmaç ile yaptığı görüşme de tepkisini dile getirmişti.²³⁹

Cevdet Sunay'ın olaylar karşısında aniden askeri birlikleri ziyaret etmesi yabancı basının dikkatini çekmiş ve ordunun hareketlendiği yorumlarına neden olmuştu. Süleyman Demirel hakkındaki yolsuzluk iddialarının basında tartışıldığı bir dönemde gelen mektup, basında muhtıra olarak değerlendirilmişti. Süleyman Demirel'in gelişmeler karşısında yetersiz kaldığı eleştirileri bu kez uluslararası basında geniş yer bulmuştu. Die Welt, Cevdet Sunay'ın askeri birlikleri ziyaretine dikkat çekmiş ve Muhsin Batur'un mektubu ile ilişkilendirmişti. Frankfurter Allgemeine Zeitung, Türk ordusu Devlet Başkanı'nın müdahalesini talep ettiğini ve parlamenter demokrasinin kriz içerisinde olduğunu ifade etmiştir. The Times ise Muhsin Batur'un mektubunu Türk Silahlı Kuvvetlerinin Cumhurbaşkanı'na ikazı olarak değerlendirmişti. Bunların yanı sıra Guardian ve La Figaro gazetelerinde de gelişmeler geniş yer bulmuştur (Batur, 1985: 204-206).

CIA, askeri müdahale konusunda ordunun üst kısmının kararsızlığına vurgu yapmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında bu görevi üstlenen MBK üyeleri arasında kısa süre sonrasında ortaya çıkan antlaşmazlıklar askeri yönetimde zafiyetlere neden olmuştu. Buna karşın SKB'nin kurulması işlerin iyice içinden çıkılmaz bir hale getirdiğinden komutanların bu gelişmeleri göz önünde bulundurarak yeni bir müdahale şeklinde karar verememişlerdi. Ancak CIA, bu süreçte genç subayların etkin olduğu belirlemiştir. CIA, genç subaylar arasında rahatsızlığın olduğunu belirtse de böyle bir müdahale ihtimalini düşük görmüştür. Komutanların böyle bir müdahale için yeterli önlemler aldığı belirtilmiştir. CIA genç subayların müdahale planlarını son derece gizli yaptıklarından bilgi elde edilmesinin zor olduğunu, gerekli önlemlerin alınması gerektiği vurgulamıştır. Bu nedenle ordu içerisinde yukarıda da belirtilen cunta darbe yapacağına pek ihtimal edilmemiştir. Müdahalenin üst komutanlardan geleceği ifade edilmiştir.

²³⁹ Muhsin Batur'un mektubu ve gelişmeler hakkında detaylı bilgi için bakınız: Batur, 1985: 188-201

Askerin müdahalenin şekli yönünde kararsızlığını ülkenin genel durumu değerlendirildiğinde iki yanı da keskin bıçağa benzeten CIA, bu kararın son derece zor olduğunu ifade etmiştir. Böyle bir müdahale de önemli bir aktör olan İsmet İnönü'nün karşı çıkacağı vurgulanmıştır. İsmet İnönü'nün sadece bir siyasi parti lideri olmak yerine bir askeri kahraman olduğu vurgulanmış ve böyle bir ismi karşılarına alma komutanları olumsuz yönde etkileyeceği ifade edilmiştir. Böyle bir tepkinin yanı sıra ikinci büyük sorun ise ekonomi gösterilmiştir.

CIA ekonomik gelişmelere dikkat çekerek Ağustos'ta yapılan devalüasyon²⁴⁰ sonrası ekonomik yapının güçlendiğini belirtmiştir. Bir müdahalenin böyle bir dönemde ekonomi iyileşmenin sürdürmede sorun yaşayabileceği vurgulanmıştı. CIA'nın devalüasyon hakkında yaptığı değerlendirmede Türkiye'nin son iki yılda dış yardımların azalması ve ödemelerde güçlük yaşanması neticesinde IMF tarafından yoğun baskı altında devalüasyon yapıldığını ifade etmiştir. Böylece Türk lirasının değeri düşürülürken ödemelerde kolaylık sağlanmaya çalışılmıştır. Bu süreçte ekonomi de alınan sıkı tedbirlerden bir başkası ise sıkı ithalat politikasından vazgeçilmesidir. Tüm bu önlemlere karşın muhalefetin eleştirilerine paralel olarak ülkede yatırım hızının düşmesine ve ithal edilen ürünlerin fiyatlarında ciddi bir artışın gözlenebileceği ön görüşünde bulunmuştur. Bu ürünlerden petrol ve petrol ürünlerinin özellikle kırsal kesimde yaşayanlar üzerinde olumsuz baskı oluşturacağını belirtilmiştir.²⁴¹

Demirel hükümetinin 1958 yılına benzer aldığı devalüasyon önlemi ekonomi de yaşanan olumsuzluğun en açık göstergesiydi. Ülkede beş yıllık kalkınma programlarına göre 1973 yılında kendi kendine yetebilecek bir Türkiye ön görülürken, 1969 yılında göstergeler bu durumdan çok uzaktı. Enflasyonun tek haneli olarak devam ettiği yıllarda, dış borç gittikçe artmıştı (Oran, 2001: 662-663).²⁴²

²⁴⁰ Türkiye'de 10 Ağustos 1970 tarihinde yapılan üçüncü devalüasyon (7 Eylül 1946 ve 4 Ağustos 1958) neticesinde Türk Lirası %70 oranında değer düşürülmüştür.

²⁴¹ CIA, 11 Ağustos 1970, CIA-RDP79T00975A016900040001-0

²⁴² Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları, Ankara-Tarih Belirtilmemiştir.

CIA, olası darbenin işçi ve öğrenci hareketlerinin azalmasına neden olacağını belirtilmiştir. Radikal solun seçim sisteminde yapılan değişiklikler neticesinde mecliste faaliyet gösterme umutlarının azaldığını belirtmiştir. Bu durumun sol üzerine olumsuz bir etki ettiği belirtilirken; solun parçalandığına dikkat çekmiştir. Bu parçaların toplumun devleti yönetmede etkinliğinin artması, özel girişimin azaltılması, ülkenin Batı ile bağlarını kesmek gibi düşüncelerle ateşlendiği vurgulanmıştır.

Belgede olası darbeye sermaye sahiplerinin tepkisini de değerlendirmiştir. Sermaye sahiplerinin etkin bir liderlik peşinde olduğunu bu nedenle seçimler sonunda etkili bir meclisin çıkmaması durumunda bir askeri müdahalenin daha cazip olacağını iddia etmiştir. Bu nedenle darbe karşısında bir tavır sergilemeyeceklerini belirtmişlerdir.

Belgenin dikkat çekici bir başka kısmı ise olası darbenin karşısında ABD'nin tepkisi ve darbecilerin ABD ile ilişkileridir. Belgeden anlaşılmaktadır ki, CIA, 12 Mart 1971 muhtırasının tüm sürecini yakından takip etmiş, tüm yönleriyle değerlendirmiştir. Bu nedenle ABD'nin uzun süre bu durumdan haberdar olduğu ortaya çıkmaktadır. Belge de açıkça belirtildiği gibi olumsuz bir tepki olmayacağını ve ABD'de plan yapanların (the plotters) hesaplarında büyük değişiklikler olmayacağı belirtilmiştir. Bu göstermektedir ki ABD, darbe ihtimalini çok önceden değerlendirmiş ve kararını vermişti. Washington'un bir askeri rejime karşı durmayacağı belirtilmiştir. CIA belgelerinde sık sık vurgulanan solun yükselişi ve işçi hareketleri karşısında duyulan rahatsızlık, Demirel hükümetine karşı doğrultulan eleştiriler bunun bir göstergesidir. Bu değerlendirmeye paralel olarak komuta kademesi ABD yardımlarına bağımlılığını tanımış ve darbeden sonrada devam etmesine özen göstermişlerdi. Bu konuda ABD'nin Türkiye'deki tesislerinin pazarlık olarak kullanılacağı belirtilmiştir. Komutanların aksine genç subayların son yıllarda Türkiye'deki genç aydınlar arasında yaygınlaşan ABD ilişkilerine şüpheyle yaklaşmıştır. Hiç şüphe yok ki ABD ile birlikte çalışması için dik kafalı olacaklarını; ulusal duyarlılıklarının ABD ile yakın ilişkileri sürdürmesini tehlikeye düşürecekleri.

Yukarıda belirtilen rapor, CIA tarafından 1969 yılından itibaren ülkede askeri müdahale sürecini ele almıştır. Bu süreçte ülkedeki gelişmeler tarihsel ve sosyoekonomik temellerde değerlendirilmiştir. Günümüzde 12 Mart 1971

muhtırasının hakkında ortaya atılan birçok iddianın son derece zayıf olduğunu göstermektedir. Bu iddialardan öne çıkan ise Muhsin Batur'un darbeden kısa süre önce ABD'ye gitmesidir. Bu ziyarette dikkat çeken nokta Muhsin Batur'un karargâhtan kimseyi yanına almadan tek başına gitmesidir. Dönemin önemli tanıklarından olan Celil Gürkan, Muhsin Batur'un bu ziyaretin sonrasında kendisiyle görüştüğünü ABD Hava Kuvvetleri Komutanı Ryan ile Türkiye'deki yapılacak darbe üzerine görüştüğünü belirtilmiştir. Muhsin Batur, Celil Gürkan'ın bu iddiaları karşısında gönderdiği cevapta, ziyaretin NATO kapsamında yapıldığını belirtmiş böyle bir konuşmanın geçmediğini ifade etmiştir (Gürkan, 1986: 205-207). Yukarıda belirtilen belge ele alındığında böyle bir görüşme öncesinde ABD'nin müdahale ilgili detaylı bilgi edindiğini göstermektedir.

2.2. 12 Mart 1971 Muhtırası

Ordu içerisinde iki farklı hareket söz konusuydu. Bunlardan ilki Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın yürüttüğü çalışmalardı. Bu çalışmalarda ordunun müdahale etmesi konusunda mutabakata varılmış ancak nasıl yapılacağı konusunda tartışmalar devam etmekteydi. İkincisi ise alt rütbedeki subayların çalışmalarıydı. Bu çalışmalarda 27 Mayıs 1960 darbesinin önemli isimlerinden Cemal Madanoğlu, Ekrem Acuner, Orhan Kabibay ve Devrim dergisi başyazarı Doğan Avcıoğlu'nun yer aldığı sivil ayağı bulunmaktaydı. Muhsin Batur'un ifadesiyle Ankara Grubunda en üst rütbeli olarak Korgeneral Atıf Erçikan bulunmaktaydı. Örgütün içinde birçok general ve albay vardı. Son derece gizli yürütülen bu toplantılar MİT ve Genelkurmay tarafından yakından takip edilmişti. Toplantılarda sık sık yer alan isimlerden Mahir Kaynak elde ettiği bilgileri MİT'e, Korgeneral Atıf Erçikan ise Genelkurmay Başkanına iletmişti.²⁴³

Ordu içindeki genç subayların kurduğu cunta 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında yaşanan olayların tekrar yaşanmaması için kapsamlı bir plan hazırlamışlardı. Hazırlanan plan Ocak 1971 tarihinde Muhsin Batur'a sunulmuştu.²⁴⁴ Muhsin Batur

²⁴³ Mahir Kaynak, MİT tarafından Cemal Madanoğlu toplantılarına ajan olarak görev yapmıştır. 2001 yılında Yeni Şafak Gazetesinde yayınlanan anılarında Mahir Kaynak, Madanoğlu grubunun bir Cunta halinde çalıştığını belirtmiştir. Tarihimize Balon Harekâtı olarak geçen faaliyetler, MİT tarafından yakından takip edilmiştir. Detaylı bilgi için bakınız, Yeni Şafak, 17.01.2001 ve 29.01.2001.

²⁴⁴ Bu konuda iki farklı görüş bulunmaktadır. İlk görüş bu cunta faaliyetlerine Muhsin Batur ve Faruk Gürler'in aktif olarak katıldığı belirtilmektedir. MİT'in hazırladığı Bomba Davası raporunda Muhsin

dosyanın kapsamlı bir Devrim Planı içerdiğini belirtmiştir. Doğan Avcıoğlu'nun fikirlerinin ağırlıklı olduğu planda belirtilenleri benimsemediğini ifade etmişti. Kapsamlı reformlar içeren dosya da Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un genel sekreteri Aydın Kirişoğlu'nun koordinatörlüğünde darbenin tüm detayları hazırlanmış, hatta hukukçuların desteği alınarak *Devrim Anayasası* bile hazırlanmıştı. Yapılan taslakta meclis feshedilecek, Senato yerine harekete katılacak subaylardan oluşacak *Devrim Konseyi* kurulacaktı. *Devrim meclisi* ise Kemalist çizgide, aydın, iş adamlarından ve işçilerden seçilecekti. Kurulacak hükümette isimler bile tayin edilmişti. Planda önemli görevler şöyle dağıtılmıştı; Devlet Başkanı: Faruk Gürler (Selim Bey), Başbakan: Muhsin Batur (Yavuz Bey), Başbakan Yardımcısı: Celil Gürkan (Nuri Bey), Genelkurmay Başkanı: Arif Erçikan (Erci Bey), Devrim Konseyi Genel Sekreteri: Aydın Kirişoğlu, Kara Kuvvetleri Komutanı: Şükrü Köseoğlu, Hava Kuvvetleri Komutanı: Ömer Çokgör, Jandarma Genel Komutanı: Necati İnoğlu. (Batur, 1985: 214-244; Gürkan, 1986: 263-264; Birand vd, 2004: 205).

Darbenin ayak sesleri sürekli toplanan ordunun üst kademesinde yankılanmıştı. Müdahalenin detaylarını belirlemek için sık sık toplantılar yapılmıştı. Bu toplantılardan en dikkat çekenini ise 9 Mart 1971 tarihinde Hava Kuvvetleri Komutanlığında yapılan toplantıydı. Toplantı, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur misafirliğinde, Kara Kuvvetleri Komutanı Faruk Gürler tarafından yapılmıştı. Toplantıya Arif Erçikan, İhsan Över, Celil Gürkan, Şükrü Köseoğlu, Ahmet Dural, Hulusi Kaymaklı, Ömer Çokgör katılmıştı. Toplantı masasında Aydın Kirişoğlu'nun müdahale planı bulunmaktaydı. Yaklaşık bir saat süren toplantı sonunda Faruk Gürler böylesi bir plana destek vermediğini belirtmiştir.²⁴⁵

Bu aynı zamanda ordu içindeki cuntanın düşüşüydü. Ordunun üst düzeyi tabandan gelen bir sol darbeyi son aşamasına kadar takip etmiş ve son noktada durdurmuştu. Cuntanın çökmesi üzerine gözler Genelkurmay Başkanına çevrilmişti. Cunta faaliyetlerini başından beri takip eden Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ordunun üst kademesini toplantıya çağırılmıştı. Müdahalenin son şeklini vermek için

Batur'un bu görev içerisinde olduğu belirtilmiştir. Ancak Muhsin Batur bu hareketin içinde olmadığını sonradan haberi olduğunu iddia etmektedir. Detaylı Bilgi için Bakınız: Gürkan, 1986; Batur, 1985.

²⁴⁵ Toplantı ve detayları için lütfen bakınız: Muhsin Batur, 1985: 243-277

10 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının yanı sıra Kara Kuvvetlerinden 19, Deniz Kuvvetlerinden 4, Hava Kuvvetlerinden 5 general katılmıştı. Yaklaşık altı saat süren toplantı da ülkenin genel durumu ve müdahale şekli ele alınmıştı (Milliyet, 11.03.1971: 1). Toplantıya katılan isimlerden Kenan Evren anılarında bu toplantıyı şöyle anlatmaktadır (Evren, 1990: 152):²⁴⁶

“... 10 Mart 1971 günü Genelkurmay Şura Salonunda toplandık. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Memduh Tağmaç ilk konuşmayı yaparak memleketin içinde bulunduğu durumu gözler önüne sermek suretiyle ne yapılması gerektiği hususunda ordunun en üst kademelerini işgal eden bizlerin fikirlerini öğrenmek istediğin ve en kıdemsizden başlayarak sıra ile hepimizin ayrı ayrı düşüncelerini alacağını, çekinmeden fikirlerimizi ifade etmemizi gerektiğini söyledi.

Uzun süren bir toplantı oldu. Büyük bir çoğunluk duruma müdahale edilmesini aksi takdirde gittikçe tırmanan yurt sathındaki olayların bir iç savaşa kadar gidebileceğini, böyle bir durumla karşılanırsa Silahlı Kuvvetlerin de bölünebileceğini, sonunda çok fazla kan dökülebileceğini halkın büyük bir tedirginlik içerisinde bulunduğunu ve Silahlı Kuvvetler mensuplarını, bazı yerlerde hareket dahi ettiklerini, Meclisin fesh edilmesini, bir Kurucu Meclis kurularak evvela Anayasa'nın değiştirilmesini, bu kadar geniş hürriyetleri içinde taşıyan bir Anayasa ile demokrasiye geçiş süresi çok kısa olan Türkiye gibi bir ülke değil de İngiltere'de dahi ülkenin doğru dürüst idare edilmeyeceğini, ciğerlerimize o kadar fazla hürriyet havası girdi ki alışık olmayan bu ciğerlerimizin patladığını, Anayasa değişikliğinden sonra diğer bazı kanunlarımızın da hemen ele alınması gerektiğini dile getirdiler.

Bir kısım komutan arkadaşlarımızdan, biraz daha beklenmesi gerektiğini veya hükümete ve Meclise muhtıra verilerek onların bu düzenlemeyi yapmasının uygun olacağını söyleyenler de vardı.

Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları bu toplantıda konuşmadılar ve fikirlerini belirtmediler...”

²⁴⁶ 12 Mart 1971 muhtırası öncesinde 1961 Anayasası Asker ve Siyaset çevresinde geniş bir kesim tarafından eleştirilmişti. Süleyman Demirel'in sık sık yaptığı eleştiriler karşısında anayasayı değiştirecek güce erişememişti. Zürcher, 2003: 366-367

Toplantı bittiğinde Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç kararını vermiş ve müdahale kararlaştırılmıştı.²⁴⁷ Tarih 11 Mart 1971'i gösterdiğinde MİT Müsteşarı Fuat Doğu ile görüşen Memduh Tağmaç müdahale kararını açıklayarak Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bilgi vermesini istemişti. Fuat Doğu, Cumhurbaşkanı'na durumu bildirdikten sonra evine gelip sabahı beklemişti (Birand vd, 2004: 226-227). Fuat Doğu darbe haberini bağlı olduğu Başbakan Süleyman Demirel'e vermemişti. Bu durumu yıllar sonra yaptığı açıklamada ülkenin çıkarı için yaptığını belirtmişti. Ülkenin çıkarı doğrultusunda atılan bu adım demokrasiyi bir kez daha sonlandırmıştı. Fuat Doğu'nun bu süreçte bir başka önemli görevi ise bir gün sonra yani 12 Mart 1971 sabahında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından verilmişti. Cevdet Sunay, Fuat Doğu'ya Süleyman Demirel'in istifa etmesi haberini vermesini istemiş, Doğu dirense de Sunay ısrarı karşısında görevini yerine getirmişti (Birand vd, 2004: 228-229).

12 Mart 1971 muhtırasının sinyallerine karşın Süleyman Demirel'in haberinin olmaması dikkat edilmesi gereken unsurdur. Yukarıda sıkça vurgulanan CIA'nın muhtıradan aylar önce haberi olması, ordu içindeki hareketlenmenin aylarlardır devam etmesi ve 10 Mart 1971 tarihinde Başbakanlığa birkaç yüz metre uzaklıkta müdahalenin son şeklinin verildiği toplantıdan Süleyman Demirel'in habersiz olması dikkat çeken bir noktadır. Şüphesiz ki Süleyman Demirel gelişmeleri yakından takip etmiş; ancak askerin müdahale edeceği ön görüşünde bulunmamış iddiaları öne sürülebilir. Ancak Süleyman Demirel'in 12 Mart 1971 muhtırası öncesinde MGK toplantılarında ve güvenlik toplantılarında sık sık bir araya geldiği askeri erkân tarafından sert eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştiriler ve ithamlar göstermektedir ki Süleyman Demirel'in böyle bir müdahale karşısında tepkisiz kalmıştır.

12 Mart 1971 sabahı Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç başkanlığında bir araya gelen kuvvet komutanları aşağıdaki metni hazırlamışlardır (Milliyet, 13.03.1971:1):

²⁴⁷ CIA, Başkanlık brifing de toplantıya değinerek, toplantı sonrasında yönetimi tamamen ele alınma kararına karşı karar alındığını belirtmiştir. Demirel hükümetine ekonomik ve siyasi reformlar konusunda yetersiz kaldığından dolayı müdahale edileceği belirtilmiştir. CIA, The President's Daily Brief, 12 Mart 1971, CIA-RDP79T00936A009300110001-2

“Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu, anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk’ün bize hedef verdiği uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Anayasanın öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti’nin geleceği, ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetlerinin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partilerüstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek, mevcut anarşi durumu giderecek ve Anayasanın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve İnkılap Kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içindeki teşkili zaruri görülmektedir.

Bu husus sür’atle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya karardır. Bilginize.”

Fuat Doğu aldığı emri Süleyman Demirel’e bildirmişti. Süleyman Demirel, Çankaya köşkünü aramalarına karşın ancak muhtıranın radyodan okunmasının hemen öncesinde görüşme sağlanmıştı. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Süleyman Demirel’e “*Ne yapayım? Beni de aştılar: mâni olamıyorum*” cevabını vermişti. Siyaset bir kez daha yenilmişti. Kısa süre sonra TRT Radyo’dan okunan muhtıra ile tüm ülke darbeyi öğrenmişti. Bildiri son derece açıktı; askerın istemedikleri yapılrsa yönetime el konulacaktı. Muhtıra radyodan sonra meclis kürsüsünden okunmuştu. Saat 15:00’i gösterdiğinde meclis kürsüsünden, ülkenin en üst merciinin üstünde başka bir gücün olduğu ilan edilmişti. Muhtıranın meclis kürsüsünden okunmasına Demokratik Parti grup başkan vekili Hasan Korkmazcan karşı çıkmıştı. Meclis iç tüzüğüne aykırı olduğunu belirterek karşı çıkan Hasan Korkmazcan’ın sesi böyle bir ortamda çok cılız kalmıştı. Senato Başkanı Tekin Arıburun, muhtıranın senatoda okunması sonrasında yaptığı konuşmada muhtırayı eleştirerek, muhtırada iddia edilen ülkenin durumunun çıkmazda olmadığını demokratik bir şekilde devam ettiğini belirtirken bunun bir sistem değişikliği olduğunu ifade etmiştir. Bu tepki karşısında AP grubunda alkışlar gelirken CHP’liler Tekin Arıburun’u protesto etmiştir (Milliyet, 14.03.1971:1).

Yukarıda belirtildiği gibi darbeye giden süreçte de siyasi yapı zayıflatılmıştı. Süleyman Demirel istifa mektubunu hazırlamıştı. Muhtıranın Anayasa ve hukuk devlet anlayışına uygun düşmediğinden dolayı hükümetin istifa ettiği belirtilmişti. İstifa mektubunu müsteşar yardımcısıyla Çankaya köşküne göndermesi Süleyman Demirel'in muhtıra karşısında verdiği tek tepki olmuştur (Birand, 2004: 231-237).

Ankara'da aynı saatlerde CIA Ofisi tüm gelişmeleri yakından takip etmiş ve beklenen müdahale gelişmelerini kaleme almıştı. 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında CIA son derece sakindi. Aylar öncesinden beklenen müdahale gerçekleşmişti. Washington yerel saati ile 12.00'de gönderilen belgede Başbakan Süleyman Demirel'in 17.45'te istifa ettiğini belirtmiştir. Raporda ordunun meclisi feshetmediğini yeni bir başbakan atanacağını, hükümet kurulmasının başarılı olamaması durumunda askerin yönetimi tümüyle ele alacağı ifade edilmiştir.²⁴⁸ CIA, Başkan Nixon için hazırladığı belgede Türkiye'deki asker-siyaset çatışmasını ve darbe öncesinde meydana gelen olayları özetlemiştir.²⁴⁹

ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan belge tarih verilme de CIA'nın ifadeleri doğrultusunda müdahaleden önceki tarihlere dayandırılabilir. Ülkedeki gelişmelere değinen ve muhalefette bulunan CHP ile TİP faaliyetlerine dikkat çeken belgede AP'nin her geçen gün güç kaybettiğinin altını çizmiştir. AP içindeki muhalefetin hükümetin gücüne büyük zarar verdiğinin vurgulandığı belgede bir başka dikkat çeken nokta ise Süleyman Demirel hakkında ortaya atılan yolsuzluk iddialarıdır. Bu gelişmeler ülkede her geçen gün artmakta olan anarşi olayları karşısında hükümetin ve meclisin çözüm bulmasını zorlaştırdığına dikkat çekmiştir. Tüm bu gelişmelerin Süleyman Demirel'e olan güvenin azaldığını belirlemektedir. Belgede tüm bu gelişmeler karşısında Amerikan kaynaklarında 1965 yılından itibaren darbe planlarının bulunduğu belirtilmiştir. Bu gelişmeler karşısında Amerikan kaynaklarının elindeki verilere göre askerin her geçen gün siyasi hayata katılma isteğinin arttığının altı çizilmiştir. Bu süreçte Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile görüşmesine ve Milli Güvenlik Kurulu'nda alınan kararların ordunun siyasi hayata daha fazla eğildiği ve Süleyman Demirel karşısında memnuiyetsizliğin iyice ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Bu durum

²⁴⁸ CIA, 12 Mart, 1971, CIA-RDP85T00875R001100100006-9

²⁴⁹ CIA, The Preident's Daily Brief, 13 Mart 1971, CIA-RDP79T00936A009300120001-1

CIA'nın belgelerinde sık sık vurguladığı askeri müdahale ifadelerinin ABD Dışişleri Bakanlığında çok önceden ele alındığını ortaya koymuştur.²⁵⁰

ABD Ankara Büyükelçiliğinin 10 Mart 1971 tarihinde hazırladığı rapor askeri müdahalenin yapılacağını açık bir şekilde ortaya koymuştur. Belgede 10 Mart 1971 tarihinde Genelkurmay Başkanlığında yapılan toplantıya değinilmiştir. Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç başkanlığında ve ordunun üst düzeyi ile yapılan toplantıda ülkedeki gelişmeler ele alınmıştı. Belge de toplantı hakkında bilgiler dönemin Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanı Korgeneral Hayati Savaşçı'nın ifadelerine göre verilmiştir. Savaşçı toplantıda ülkedeki gelişmeler değerlendirilirken ordunun müdahaleden başka çaresinin kalmadığını belirtmiştir. Hayati Savaşçı müdahalenin bir tercih olmaktan ziyade bir zorunluluk olduğunu eğer böyle bir hamlenin gerçekleşmemesi durumunda orduda bir bölünmeye neden olunabileceğinin altını çizmiştir. Bu durum müdahaleden iki gün önce ABD'nin müdahaleden haberi olduğunun bir başka göstergesidir.²⁵¹

12 Mart 1971 muhtırasının hemen sonrasında İsmet İnönü tarafından demokrasi vurgusu yapılmıştı. Bu açıklama askerin hiç de hoşuna gitmeyen bir gelişmeydi. İsmet İnönü'nün böyle bir karşı duruşu, asker için olumsuz sonuçlar doğuracağından ötürü ordunun içindeki radikal sol bir cuntanın darbe planı hazırlığında olduğunu ve onun karşısında böyle bir adım atıldığını, tasfiye sürecinde olduklarından İsmet İnönü'den açıkça destek isteyen Memduh Tağmaç'ın bu talebi sonrasında İsmet İnönü yumuşamıştı (Birand, 2004: 242-243).

Türkiye'de 12 Mart 1971 muhtırası genel olarak olumlu karşılanmıştı. Demokrasi yok edilirken, muhtıra sonrasında destek açıklamaları yapılmıştı. Milliyet Gazetesi başyazarı Abdi İpekçi, muhtıranın demokrasi için bir şans olarak görülmesi gerektiğini yazmıştı (Milliyet, 13.03.1971:1). Siyasetin kısa sürede destek açıklamaları yanı sıra sol örgüt ve yayın kuruluşlarından destek açıklamaları yayınlanmıştı. Soldaki birçok kişi müdahaleyi 27 Mayıs 1960 darbesi gibi değerlendirmişti. Dev-Genç, DİSK, Türk-İş, Türk Hukuk Kurumu, Türkiye

²⁵⁰ FRUS, Political Situation in Turkey, Undated, Volume XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969-1972, Document 439

²⁵¹ FRUS, Meeting of Command Council of the Armed Forces, 10 Mart 1971, 1969-1976, Volume XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969-1972, Document 441

Öğretmenler Sendikası destek açıklamaları yapmıştı. Ancak kısa süre sonra 12 Mart 1971 muhtırası Erik Jan Zürcher'in ifade ettiği gibi *"Bu bir köktenci subaylar grubunun değil o sırada tüm dikkatlerini komünizm tehdidi hayaletine yöneltmiş olan yüksek komutanların 'darbesi'ydi."* (Birand, 2004: 241; Zürcher, 2003: 376)

Muhtıra sonrasında desteklerin alınması üzerine ilk iş ordu içindeki cunta ile hesaplaşmak olmuştu. 5 General, 1 Amiral ve 35 Albay emekliye ayrılmıştı. Böylece ordu içinde de gerekli mutabakat sağlanmıştı. Bu isimler arasında Şükrü Köseoğlu, Celil Gürkan, Lütfü Erol, M. Ali Erkan, Hidayet Ilgar, Ömer Çokgör, Vedii Bilget ve Mehmet Tuğcu gibi 9 Mart'ın önemli isimleri bulunmaktaydı (Milliyet, 17.03.1971:1).

2.3. Ara Dönem

12 Mart 1971 muhtırası sonrasında Süleyman Demirel'in istifa etmesi üzerine yerine partiler üstü hükümet kurulması amaçlanmıştı. Yeni hükümetin partiler üstü olması amacıyla ordunun üst düzeyi tarafından başbakan arayışlarına başlanmıştı. CIA o günlerde ülkedeki başbakan arayışlarına katılmış ve yeni başbakanın profilini çıkarmıştır. Yeni başbakan siyasi çekişmeler içinde yer almamış ve partiler arasında diyalogu olan saygı duyulan bir isim olmalıydı. Böylesi bir süreçte tecrübeli bir ismin önemini vurgulayan CIA, aday olarak da Suat Ürgüplü'yü göstermiştir. 1965 yılında sekiz aylık başbakanlık yapmasıyla tecrübeli bir isim olduğunun altı çizilmiştir. Kayseri'den senatoya giren Suat Ürgüplü, CIA tarafından asker ve siyaset arasındaki ilişkide etkili olacağı öne sürülmüştür.²⁵²

CIA'nın aday tahmini çıkmamış onun yerine o güne kadar siyaset sahnesinde çok da ismi geçmeyen Nihat Erim başbakanlık görevine uygun görülmüştü. Nihat Erim 12 Mart 1971 muhtırasını değerlendirdiği 14 Mart tarihli günlüğünde müdahaleye karşı tavrını ve İsmet İnönü'nün tutumunu şöyle eleştirmiştir: *"...CHP'ye gelince... İnönü, istifa üzerine (Başbakan Süleyman Demirel'in istifası) 'Demokratik usul yürüyor' demiş. Hani demokrasi? Hangi anayasa? Ültimat veriyor kumandanlar... Hükümet çekiliyor."* Nihat Erim, 12 Mart 1971 muhtırasına karşı tavrı aslında çok olumlu olmasa da askerler tarafından başbakan olarak atanmıştı.

²⁵² CIA, 15 Mart 1971, CIA-RDP79T00975A018500060001-0; CIA, The President's Daily Brief, 15 Mart 1971, CIA-RDP79T00936A009300130001-0

Nihat Erim, başbakanlık konusunu ilk olarak 16 Mart tarihinde Sovyet Büyükelçiliğinde verilen kokteylde adının başbakan olarak geçtiği haberini AP milletvekilleri Mehmet Yardımcı ve Ertuğrul Akça'dan almıştı. 18 Mart 1971 tarihinde Nihat Erim ile görüşen Cihat Alpan, Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirildiğini belirterek, başbakanlık teklifini sunmuş ve bunun için CHP'den istifa etmesi gerektiğini belirtmişti. Nihat Erim bunun üzerine İsmet İnönü ile görüşmüştü. İsmet İnönü görüşmede Nihat Erim'in istifasına karşı çıkmıştı. İsmet İnönü, başbakanlık görevini Nihat Erim'e verileceğine pek ihtimal vermemiş olacağından Nihat Erim'in istifasına olumlu bakmamıştı. Ancak Nihat Erim 19 Mart 1972 tarihinde istifa etmişti. Nihat Erim'in başbakanlığa atanacağı netleşince İsmet İnönü'de ona destek vermişti (Erim, 2005: 963-964).

CIA, Nihat Erim ismini son derece olumlu karşılamıştı. Böyle bir süreçte teknokrat bir hükümetin başına geçebilecek iyi bir tercih olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra umutlarını da yüksek tutmuştu.²⁵³ Nihat Erim yeni dönemin ilk başbakanı olmuştur. Meclis içinden ve meclis dışından teknokrat bakanlardan oluşan hükümet, 12 Mart 1971 muhtırasında belirtilen reformları yerine getirmek vaadiyle kurulmuştur. Yine aynı muhtırada hükümete verilen bu görevi yerine getirmemesi durumunda ordunun yönetimi tamamen ele alacağı tehdidi ara rejim döneminin tamamında sürdürülmüştür.

CIA'nın Nihat Erim'den beklentilerin yüksek olması ve talep edilen reformları gerçekleştirmesi durumunda 1973 Milletvekili Genel Seçiminde CHP'nin yeni lideri olarak gelebileceği yorumları yapılırken hükümetin kurulmasıyla faaliyetlerinde mecliste dirençle karşılaşmıştır. Askerin tüm baskı ve tehdidine karşın AP'nin tavrı neticesinde Nihat Erim istifa etmek zorunda kalmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında olduğu gibi ülke yeni bir siyasi kavram olan partiler üstü hükümetle ve yeni bir siyasi istikrarsızlık dönemi ile karşılaşmıştı. Nihat Erim'in iki hükümet sonrasında Ferit Melen Başbakanlık koltuğuna oturmuştu. Ferit Melen sonrasında Senatör M. Naim Talu bu görevi üstlenmiş, AP ve CGP (Cumhuriyetçi Güven

²⁵³ Askeri muhtıra sonrasında ülkedeki olayların azaldığı belirtilmişti. CIA, The President's Daily Brief, 20 Mart 1971, CIA-RDP79T00936A009300180001-5; CIA, 26 Mart 1971, CIA-RDP79-00927A008600060001-3

Partisi) ile koalisyon hükümeti kurmuştu. 1973 seçimleri sonrasında Bülent Ecevit Hükümetine kadar görevini sürdürmüştür.

2.3.1. Nihat Erim Hükümetleri

12 Mart 1971 muhtırası ve Süleyman Demirel'in istifası sonrasında yeni siyasi yapıyı kurmak için Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından çalışmalar hızlı bir şekilde başlamıştı. Öncelikle asker ardından siyasilerle toplantılar yapan Sunay, yeni düzen konusunda tam destek bulmuştu. AP kırığında olsa destek vermek zorunda kalmıştı. Yeni başbakan Nihat Erim 19 Mart 1971 tarihinde kamuoyuna tanıtılmıştı. CHP'den istifa ederek bağımsız milletvekili, hukuk profesörü Nihat Erim ülkenin 12. Başbakanı olmuştu.

CIA arşivinde Nihat Erim hakkında ilk bilgiler 1948 yılına aittir. Nihat Erim'in Çalışma Bakanı olarak kabinede yer aldığından tanıtılmıştır. 1912 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Nihat Erim, Türkiye ve Paris'te eğitimlerini tamamladıktan sonra uluslararası hukuk alanında Profesör olan Nihat Erim, bir süreliğine Ulus gazetesinin editörlüğünü de yapmıştı. Tanınmış bir liberal olan Nihat Erim, tek parti yıllarında CHP içindeki muhafazakârlara karşı önemli bir isimdi. Nihat Erim'in 1948 Çalışma Bakanlığı sırasında Sovyet Rusya baskısı karşısında ABD yakın ilişkiler kurulmasına önem verdiğinin altını çizilmişti.²⁵⁴ Cevdet Sunay, Nihat Erim'in başbakan olarak atanmasından hemen sonra tüm partilere bir mektup göndererek Nihat Erim'e destek verilmesini istemişti. Yoksa ordu bütünüyle bir müdahale edeceğini açık bir şekilde vurgulamıştı (Milliyet, 20.03.1971:1).

Nihat Erim yeni hükümet için destek görüşmelerine başlamıştı. AP'nin yeni hükümete destek vermesi üzerine CHP'ye destek ziyaretinde bulunmuştu. CHP'nin destek vermesi partiyi ikiye bölmüştü. Ortanın solu hareketinin önderi Bülent Ecevit, CHP'de ortanın solu hareketine muhalif isme destek verilmesine karşı çıkmıştı. Nihat Erim'e destek verilmesinin zaten asker ile anılan CHP için olumsuz olacağını belirtmesine karşın İsmet İnönü destek kararından vazgeçmemişti. Bülent Ecevit'in bu tepkisine rağmen desteğe devam edilmesi üzerine Bülent Ecevit, Genel Başkan İsmet İnönü'den habersiz bir basın açıklaması ile istifa etmişti (Ayata, 1995: 83; Birand vd, 2004: 247).

²⁵⁴ CIA, 22 Aralık 1948, CIA-RDP78-01617A001400020001-3

Nihat Erim böylece ilk sol yapıyı yıkmıştı. CHP içerisindeki ortanın solu Bülent Ecevit'in istifası üzerine büyük zarar görmüş, partide egemenliği yine liberaller ele almıştı. CIA, Nihat Erim'in bu hareketi için önemli bir iddia da bulunmuştur. Nihat Erim'in ilk müdahalesi eski partisi olan CHP'nin sol kanadına olmuştur. Böylece partideki sol gücü yok ederek 1973 Milletvekili Genel Seçimine kadar güçlü bir lider olarak partisine dönebileceğini belirtmiştir.²⁵⁵

Nihat Erim'in başbakanlığı sonrasında kabinenin kimler tarafından oluşturulacağı merak konusu olmuştu. Nihat Erim günlüklerinde bakan atamalarında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ve Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın son kararı verdiği ve kabineyi şekillendirdiklerini belirtmiştir. Diğer bakanlar üzerine mutabık kalınsa da Atila Karaosmanoğlu beraberinde krizi de meydana getirmişti. Nihat Erim bakanların Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı tarafından onaylandıktan sonra MİT'e sormuş ve onlardan gelen olumlu raporlar neticesinde atanmıştı. Atila Karaosmanoğlu için MİT tarafından "solcu" raporuna karşın Nihat Erim atanması için ısrar etmiş ve Dünya Bankası Genel Müdürü Mr. McNamara ve Amerikan istihbaratına sordurmuştu. Gelen olumlu raporlar neticesinde Atila Karaosmanoğlu atanmıştı (Erim, 2005: 964-966).

Nihat Erim meclisteki partilerden destek aldıktan sonra 26 Mart 1971 tarihinde hükümeti kurmuştu. Erim hükümetinde, AP'den 5, CHP'den 3, (CIA bu isimlerin etkin görevlerde olmadığını altını çizmiştir) Cumhuriyet Senatosundan da isimler yeni kabinede yer almıştı. Kabine üyelerinden Sadi Koçaş ve Mehmet Özgüneş 27 Mayıs 1960 darbesinde aktif olarak görev alan isimlerdi. Talep edilen reformları yapmak için teknokratlardan oluşan bir bakan listesi bulunmaktaydı. Kabine de ülke tarihinde ilk kez kadın bir bakan (Sağlık Bakanı Türkan Akyol-TBMM dışından) yer almıştır.

Nihat Erim, 02.04.1971 tarihinde hükümet programını okumuş ve beş gün sonra 07.04.1971 tarihinde güven oylaması yapılmıştır. Oylamaya 370 milletvekili katılmış, bunlardan 321 kabul, 46 ret, 3 çekimser ile sonuçlanarak hükümet

²⁵⁵ CIA, 04 Haziran 1971, CIA-RDP79R00967A001400030009-5

kurulmuştur (Birand, 2004: 248).²⁵⁶ CIA'nın belirttiği gibi Türk politikasının son şansı Nihat Erim kalmıştı. Nihat Erim'in başarısız olması yani hükümet kurma çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması askerin bütünüyle müdahalesine sahne olacaktı. Bunun için tüm süreç askeri tehdidinin gölgesinde gerçekleşmişti.²⁵⁷

Erim hükümetinin kurulması sonrasında CIA tarafından iki önemli rapor hazırlanmıştır. Bu raporlarda Erim hükümetinin karşılaştığı problemler belirtilmiştir. Ülkenin o güne kadar geldiği süreci özetleyen belgelerde bu süreçte ABD'nin rolü üzerinde durulmuştur. *Turkey: A Regime in Trouble* isimli belgede Türkiye'deki sol faaliyetlerin ABD'de çok büyük rahatsızlığa neden olduğunu ve bu nedenle bazı eleştirilerde ABD'nin askeri müdahaleyi cesaretlendirdiği yorumlarının bulunduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra Erim hükümetinin bünyesinde barındırdığı ulusalcı isimlerden dolayı ekonomik anlamda ABD'li yatırımcılar için bazı kısıtlamalara neden olacağı vurgulanmıştır. Demirel hükümetinin aksine yabancı para değişikliği konusunda kısıtlamalar ve yabancı yatırım konusunda yeniden düzenlemeler yatırımcıların olumsuz etkileneceği iddia edilmiştir. Raporda dikkat çeken bir başka nokta Erim hükümetinin, ABD'nin Türkiye'deki askeri varlığının azalmasına neden olacağı vurgulanmıştır. Belgede bir başka sorun haşhaş ekimi konusu gösterilmiştir. Demirel hükümetinin bu konuda sınırlama uyguladığını ancak bir türlü son noktayı koymadığı belirtilirken yeni hükümete bu konuda son noktayı koymak için bütün baskıların yapılması gerektiği belirtilmiştir.²⁵⁸

Haşhaş ekimi ile ilgili olarak ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından ABD'nin Ankara Büyükelçisi William J. Handley'e gönderilen 13 Nisan 1971 tarihli belgede kapsamlı

²⁵⁶ CIA, 20 Mart 1971, CIA-RDP79T00975A018600010001-4; I. Erim Hükümeti Bakanlar listesi için bakınız: <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HB33.htm>/Erişim Tarihi: 11.01.2018; I. Erim Hükümeti programı için bakınız: <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP33.htm>/Erişim Tarihi: 11.01.2018; <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/o33.htm>/Erişim Tarihi: 11.01.2018

²⁵⁷ CIA, 23 Mart 1971, CIA-RDP79T00975A018600030001-2; CIA kurulan hükümetin dış politikasında herhangi bir değişiklik olmayacağını Batı yanlısı çizginin devam edeceği vurgulanmıştır. CIA, 30 Mart 1971, sayı belirtilmemiştir.

²⁵⁸ CIA, 04 Haziran 1971, CIA-RDP79R00967A001400030009-5; CIA, 12 Temmuz 1971, CIA-RDP79R00967A000400010016-0

olarak haşaş meselesi üzerinde durulurken; askerin siyasette aktif olmasını kendileri de bir avantaj olarak görmediklerinin altını çizmiştir.²⁵⁹

ABD Dışışleri Bakanlığı 2 Aralık 1971 tarihinde hazırladığı belgede 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında beklentilerini ortaya koymuştur. Bu rapora göre CIA'nın verdiği bilgiler ışığından ABD, Erim hükümetinden beklentilerini ve gelişmeleri şöyle sıralamıştı:²⁶⁰

“A. ... Ordu rejimin iç ve dış düşmanlara karşı koruyucusu olarak ve İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana hükümeti yıkmak için on yıl içinde iki kez müdahalede bulundu. Bu kuvvetler arasındaki temel çıkar çatışması, erken ya da kolay çözümlere karşı duyarlı değildir.

B. Başbakan Erim, askeri müdahaleyle görevlendirilmiş olsa da, generallerin sadece bir kuklası değildir. O, yasa ve düzeni geri getirme ve esas olarak toprak reformunu içeren ve hükümetin yürütme gücünü güçlendiren geniş kapsamlı bir reform programı yürütme taahhüdünde bulundu. Ancak, iddialı programının çok azını gerçeşlestirmesi muhtemeldir ve siyasi gerginlik muhtemelen yüksek olmaya devam edecektir.

C. Askeri kuruluş, uzun yıllar boyunca Türkiye siyasetinin nihai hakemi olarak kalacaktır. Ancak sivil politikacılar bazı reform tedbirlerini uygulamak için işbirliği yaparlarsa, mevcut askeri liderlerin doğrudan iktidarı ele geçirmesi olası değildir. Ancak bir askeri hükümet kurulursa, uzun ömürlü olması muhtemeldir. Üst düzey generaller muhtemelen Erim hükümetinin politikalarına sadık kalacaklardı; daha düşük rütbeli subayların egemen olduğu bir rejim, daha milliyetçi ve istikamette daha az öngörülebilir olurdu.

D. Türkiye şimdi dünyadaki yerini tartışıyor. Sıkıyönetim sayesinde ABD'nin en gürültülü eleştirmenleri susturuldu ve Erim rejimi altında Türkiye'deki ABD faaliyetlerinin ortamı biraz iyileşti.

²⁵⁹ FRUS, Telegram From the Department of State to the Embassy in Turkey, For Ambassador Handley From the Secretary, 13 Nisan 1971, 1945Z, Volume XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969-1972, Document 443

²⁶⁰ FRUS, Turkey's Prospects, 2 Aralık 1971, Volume XXIX, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, 1969-1972, Document 451

E.Afyonu kontrol etmek için önlemler de ABD yardımı ile bağlantılıdır; Türklerin, ABD ile karşı karşıya gelmesi çok zor; çünkü sürekli yardım beklentileri var. ABD'nin ekonomik yardımları azalır ve diğer ülkelerdeki afyon yetiştiricilerinin üretimin arttığına dair işaretler ortaya çıkarsa, üretimin devam etmesi için Türkiye içindeki baskılar önemli ölçüde artacaktır.”

ABD'nin 12 Mart 1971 muhtırası hakkında tavrını en net ortaya konulduğu gelişmelerden birisi Nihat Erim'in 1972 Mart ayı içinde ABD'ye düzenlediği gezidir. Gezi hakkında 21 Mart 1972 tarihli belgede Başbakan Nihat Erim ile ABD Başkanı Richard M. Nixon ile görüşmesi ele alınmıştır. ABD Başkanı Nixon, Türkiye'deki işçi grevlerine, solun güçlenmesine dikkat çekmiştir. Bunun yanında Filistin'de eğitim gören sol isimlerin olduğunu bunların ülkede eylem yaptığını ifade etmiştir. Belgede görülmektedir ki ABD, Türkiye'de her geçen gün güçlenen solun, çıkarlarını tehlikeye düşürdüğünü ve ABD karşıtlığının her geçen gün artması karşısındaki endişesini en üst düzey tarafından dile getirmiştir. Görüşmede Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkileri ve Haşhaş ekimi meselesi de ele alınmıştır. Nihat Erim, Türkiye'nin Batı için önemli bir müttefik olduğunu belirtirken; ekonomik yardım konusunda taleplerini iletmiştir.²⁶¹

2.3.2. Haşhaş Ekiminin Yasaklanması

Demirel hükümeti döneminde haşhaş ekim alanları sınırlandırılrsa da tam olarak kaldırılmamıştı. 12 Mart 1971 muhtırasına gelen süreçte CIA'nın Demirel hükümetine yönelttiği en önemli eleştiri haşhaş ekiminin tamamen yasaklanamaması olmuştur. İşte böyle bir ortamda 12 Mart 1971 muhtırası meydana gelmiş ve Demirel hükümeti istifa ettirilmişti. Süleyman Demirel'in yerine hükümet kuran Nihat Erim, seçimle iş başına gelmediğinden herhangi bir oy kaygısı yoktu. Bunun yanında hükümetin devam etmesi için ABD'nin desteğine ihtiyacı vardı. Hem siyasi hem ekonomik (ABD'nin Haşhaş ekiminin yasaklanması karşılığında 30 milyon dolarlık yardım vaadinde bulunmuştu) desteğini almak için uzun süredir ABD'nin en hassas olduğu konu olan Haşhaş meselesi müzakere masasına konulmuştu (Erhan, 2001: 703).

²⁶¹ FRUS, Memorandum for the Presiden's File, Meeting Between President Nixon and Prime Minister Nihat Erim of Turkey, 21 Mart 1972, Volume XXIX, 1969-1972, Document 454

12 Mart 1971 muhtırası ile Süleyman Demirel'in istifa etmesi üzerine Türkiye'de yeni bir siyasi tablo ortaya çıkmıştı. Süleyman Demirel sonrasında ülkedeki siyasi yapıyı rayına oturtmak ve radikalleri bastırmak için Nihat Erım görevlendirilmiştir. Karşı istihbarat ofisi (OCI) tarafından hazırlanan raporda Nihat Erım ile beraber Haşhaş ekimi meselesi tekrar güncellenmişti. Raporda Nihat Erım'ın bu konuda bilgisinin az olmasına karşın uluslararası hukuk alanında tanınmış bir isim olan Nihat Erım'ın, Haşhaş Meselesinde beklenen tavrı göstereceği ifade edilmiştir. Nihat Erım'ın atacağı adımlarda Askerin son derece önemli rol oynayacağı belirtilmiştir. Bu nedenle ülkede karar mekanizmasına bir kez daha oturan askerin ikna edilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu konuda ilk olarak Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'la görüşen Uluslararası Uyuşturucu Komitesi Başkanı John Igersoll görüşmeden son derece olumlu ayrılmış ve Sunay'ı ikna etmişti. Askerlerin haşhaş ekiminin yasaklanmasının ABD ilişkilerinde olumlu sonuçlar doğuracağından iknalarının kolay olacağı belirtilmiştir. Bunun yanı sıra askerin meclis üzerinde etkisinin arttığından istenen kararın çıkmasının kolay olacağı vurgulanmıştır.²⁶²

ABD, Nihat Erım'ın başbakan olarak atanması üzerine 12 Mart 1971 muhtırasından en büyük beklentisi haşhaş ekimini masaya yatırmıştır. CIA'nın belgelerinde bu durum açık bir şekilde ortaya konulurken; ABD Dışişleri Bakanlığı arşivinde muhtıradan hemen sonra 25 Mart 1971 tarihinde Ulusal Güvenlik Konseyi görevlisi Harold Saunders'in Egil Krough'a gönderdiği raporda ABD'nin gelişmeler karşısında tavrını ortaya koyarken bu süreçte CIA'nın rolünü de vurgulamaktadır.²⁶³

"Türkiye'nin Yeni Hükümeti ve Afyon Problemi

Bildirimlerinize yanıt olarak, CIA'dan hükümetin Türkiye'nin yasadışı afyon akışının azaltılmasıyla ilgili olası tutum ve yeteneklerini kısaca açıklamasını istedim. CIA analistlerinin ana sonuçları şunlardır:

-Yeni Başbakan'ın acil meselesi, siyasi radikalleri bastırmak suretiyle kamu düzeninin kontrolünü yeniden ele geçirmek olacak. Şu anda parlamentodaki

²⁶² CIA, 22 Mart, CIA-RDP80B01495R001400070010-8

²⁶³ FRUS, Memorandum From Harold Saunders of the National Security Council Staff to the President's Deputy Assistant for Domestic Affairs (Krogh), Turkey's New Government and the Opium Problem, 25 Mart 1971, Volume XXIX, 1969-1972, Eastern Europe; Eastern Mediterranean, Document 442

düşünceyi bekleyen afyon lisanslama faturası, tahsilat ve icra kurumlarındaki örgütsel değişiklikler şu an için daha düşük önceliğe sahip olacaktır.

-Bununla birlikte, bu programlar zaten kendi hızlarına ulaşmışlardır. Şiddetli bir dağılma varsa, üniversite kampüsünü kontrol etmek mümkün olmayacaktır ve afyon kontrol programının ilerlemesini ve hatta önümüzdeki birkaç ay içinde hızlanmasını önlemeyecek hiçbir şey yoktur....

-Türkiye, bir parlamenter hükümet olarak çalışmaya devam etse bile, öngörülebilir gelecek ve nihai hakemler Türkiye'deki öncelikleri belirleyecektir. Bunlar, Türkiye'yi etkileyen uluslararası afyon sorunundan bilgisizdir... Bildiğiniz gibi, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve üst düzey askeri liderlerin olan etkisi güçlü bir şekilde devam ediyor.

-Şu anda, askeri karar alıcıları afyon sorununun aciliyetine ikna etmenin yolu açık. Genel önyargılar ya da direnişlerle karşılaşmamalıyız, ancak generaller iş birliklerinden ötürü Türkiye'ye somut bir geri dönüş bekliyorlarsa muhtemelen bunu alacaklardır.

-Başbakan Erim'in bu soruna yönelik kişisel tavrı az bilinir. Uluslararası hukuk konusunda uzmandır... ABD'ye karşı iyi bir şekilde davrandı...

1. Programın en acil yönü, bu yılın ürününün eksiksiz bir şekilde toplanabilmesi için icra ve kontrol tedbirlerinin iyileştirilmesidir. Bu kritik bir öneme sahiptir çünkü etkili bir satın alma programı, hükümete lisanslama ve yok etmeye yönelik arzu edilen diğer hamleleri yapma konusunda "sigorta" sağlayacaktır. Ayrıca daha acil bir etkiye sahip olacaktır. Bildiğiniz gibi, bu program kapsamında Jim Parker 4 Aralık tarihinde Türkiye'ye geldi. Aynı zamanda, satın almaktan sorumlu olan Türkiye Toprak Ürünleri Ofisi (TMO), kuruluşunu büyütmek ve gücünü artırmak için bir program geliştirdi....

2. İkinci ve neredeyse paralel yakınlığın amacı, parlamentonun lisans ve kontrol kanununun geçişidir. Büyükelçi Handley, bu yasanın geçişine verdiğimiz önemi vurgulayarak orduya ve parlamentonun önemli üyelerine şimdiden bazı yaklaşımlar getirdi. İstedığımız gibi ilerlemiyorsa, Genel Sekreter Rogers, 30 Nisan'da, Bakanlık toplantısı için Ankara'ya gittiğinde, gündeme alacaktır.

3.Son eylem, kronolojik olarak, bir sonraki yıl için ekime izin verileceği 30 Haziran tarihine kadar yasal olarak gerekli olan Başbakan'ın ilanına getireceğimiz yaklaşım olacaktır. Demirel'in geçen haziran ayında yaptığı açıklamada niyetini belirttiğini hatırlayacaksınız.”

CIA tarafından hazırlanan 22 Haziran 1971 tarihli belgede Nihat Erim hükümetinin haşhaş konusunda tavrı ele alınmıştı. Belgede Süleyman Demirel sonrasında, CIA tarafından hazırlanan haşhaş ekim planının başarılı bir şekilde devam etmesi için askerinin rol oynayacağı belirtilmiştir. Nihat Erim'in bu süreçte askerinin destek verdiği bir adımı atacağı belirtilmiştir. Bu nedenle zaten dört ile kadar sınırlandırılmış haşhaş ekiminin yasaklanması için son karar Nihat Erim'e bırakılmıştır.²⁶⁴

Süleyman Demirel'in haşhaş ekimine bir türlü son noktayı koymaması üzerine ABD'nin bütün ümitleri Erim hükümetine kalmıştı. Süleyman Demirel'in oy kaygısına karşın Erim hükümetinin böyle bir kaygısının olmadığını dahası Erim hükümetinin en büyük kaygısının uluslararası arenada destek arayışı olduğundan Haşhaş Ekimi konusu önemli bir koz olarak kullanılmıştır. Bu konuda ABD tarafından mutlak bir baskı altında kalan hükümette Başbakan yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu bu konuda görevlendirilmiştir.

Atilla Karaosmanoğlu, ABD'nin kaygılarını yakından bilen ve Dünya Bankasında görev almış biri olarak, ABD'li yetkililerle ilişkilerinin son derece iyi olduğu iddia edilerek, bu görüşmeleri hükümet adına yapmıştır. Bu görüşmeler kısa sürede etkisini göstermiş ve haşhaş ekiminin yasaklanmasına Türkiye ikna edilmiştir.²⁶⁵

Nihat Erim'in bu konudaki kararı üzerine 29 Haziran 1971 tarihli belgede Nihat Erim ve ABD Büyükelçisi ile görüşmesi belirtilmiştir. Bu görüşmede Nihat Erim zaten dört il ile sınırlandırılmış haşhaş ekiminin tamamen kaldırılacağını kabul ettiğini belirtmiştir. Bu aşamada sonbahar ekiminin son ekim olacağını ve o mahsul sonrasında izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Bu karar da Erim'in kaygılı olduğu ancak kararın asker desteği ile alındığı vurgulanmıştı. Erim, büyükelçi ile yaptığı görüşmede böyle bir karar neticesinde haşhaş ekilen arazilere başka ürünlerin ekimi sürecine kadar ekonomik yardım, bunun yanı sıra Nixon'dan tebrikin yanı sıra

²⁶⁴ CIA, 22 Mart 1971, CIA-RDP80B01495R001400070010-8

²⁶⁵ CIA, 12 Temmuz 1971, CIA-RDP79R00967A000400010016-0

ekonomik ve askeri yardımında artırılmasını talep etmiştir.²⁶⁶ Böylece 30 Haziran 1971 tarihinde basında yer alan haberlerde haşhaş ekiminin yasaklandığı belirtilmiştir (Milliyet, 30.06.1971:1).

ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan belgede Nihat Erim'in haşhaş ekimini yasaklamasından dolayı duyulan memnuniyet şöyle aktarılmıştır:²⁶⁷

“Türkiye’de Afyon Yokedilmesi Üzerine Büyük Bir Adım

Narkotikle ilgili 14 Haziran tarihli toplantınızı takiben, ABD’nin Ankara Büyükelçisi William J. Handley’in Türkiye Başbakanı Nihat Erim ile bir dizi görüşmesi oldu.. Bu da, 1972’de haşhaşın belirli koşullarda dikimini ortadan kaldırmaya yönelik anlaşmayla sonuçlandı. Bu büyük bir atılımdır ve bu notun amacı, bu anlaşmayı sonuçlandırmak için gerekli olan adımların onaylanmasını istemektir.

Başbakan Nihat Erim, bu yılın ekiminden sonra, dört vilayette mevcut Türk yasalarına göre izin verilmesi gereken haşhaş ekimine artık izin verilmeyeceğini bildiren 30 Haziran’dan sonra bir kararname çıkarmayı kabul etti. (Bu yılın mahsulünü satın almak için azami çaba sarf edilecek.) Bu, 1972 yazından sonra daha fazla Türk haşhaş bitkisi olmayacağı anlamına geliyor. Buna karşılık, belirli bir mali yardım istedi. Türkiye ile ABD ekonomik ve askeri iş birliğine devam edilmesi kararı alındı.

ABD’nin Ankara Büyükelçisi William J. Handley, Türk hükümetine çiftçilere üç, belki de dört yıl sürecek bir geçiş dönemi için gelir kaybını tazmin etmeye yardım etmek için 15 milyon dolara kadar bir teklif sunacak. Ayrıca, çiftçilere alternatifler sağlamak için afyon yetiştirme alanlarında ekonomik kalkınmaya Türk hükümetine yardımcı olmak üzere 1972’de 10 milyon dolar ve 1973’te 10 milyon dolarlık ilave yardım sunma yetkisine sahiptir.

Hem finansal teklif hem de talep edilen beyan ABD’nin çıkarlarıyla tutarlı görünüyor. Mali yardım, esas olarak Türkiye’de tarım sektörünün gelişimine gidecek...

²⁶⁶ CIA, 29 Haziran 1971, CIA-RDP79T00975A019400050003-9

²⁶⁷ FRUS, Memorandum From the President’s Assistant for National Security Affairs (Kissinger) to President Nixon, A Major Step on Opium Eradication in Turkey, Volume E-1, Documents on Global Issues, 1969-1972, Tarih Belirtilmemiştir.

Tavsiye;

- 1. Yukarıda açıklandığı gibi 35 milyon dolar teklif ettiğinizi onaylamanız.*
- 2. Nihat Erim'in ihtiyaçlarının karşılandığını söylemesi halinde, Türk kararının açıklanmasından kısa bir süre sonra Başbakan Nihat Erim'in önerdiği ekli beyannameyi onaylamanız.*
- 3. Ülke olarak, bu geçişe yardımcı olmak için Türkiye'ye üst düzey bir tarım misyonu göndermeyi onaylamanız.*

ABD Başkanı Richard M. Nixon

Bugünün dünyasında, devlet adamı gibi niyet beyanları zor değildir. Ancak cesur devlet adamı gibi eylemlerin örnekleri azdır. Türkiye Başbakanı Nihat Erim, ikisini birden birleştirdi. Bugün, NATO içindeki dostumuz ve müttefikimiz olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, dünyanın refahına önemli bir katkıda bulunmak için geleneksel bir tarım pratiğinden vazgeçeceğini ilan etti. Hükümetinin kararnamesinde, bir yıl içinde milletinin yasasına uygun olarak haşhaşının artık dikilmeyeceğini açıkladı. Bu ileri görüşlü adım, yakında başka ülkeler tarafından takip edileceğine inandığımız bir örnek olacaktır.

Yüz binlerce yıldır, onbinlerce Türk ailesi, afyon parasını yasal bir para mahsulü olarak ve yenilebilir yağı ve tohumu olarak yetiştirmiştir. Birleşmiş Milletler Sözleşmesi kapsamında Türkiye, yasal olarak ihracat için haşhaş yetiştirmesine izin verilen az sayıdaki ülkeden biridir; ancak Türkiye, bağımlılık yapan bir ilaç olarak afyon veya eroin kullanımının neredeyse bilinmediği az sayıda afyon yetiştiriciliği ülkesinden biridir. Afyonlu çiftçi, korkutucu bir uluslararası salgının yayılmasında rolüyle ilgili çok az bilgiye sahip olduğu için, afyon üretimine yönelik bir yasadı özellikle zor bir karardır. Bu koşullar, bu çok önemli adımın vizyonunu ve bilgeliğini vurgulamaktadır. Türkiye'deki tarım sektörünün ülke ekonomisi için önemini biliyoruz ve Türk Hükümeti'nin Türk çiftçisine daha iyi bir hayat getirme programına yardımcı olmak için en iyi teknik elemanlara emanet etmeye hazırız. Hepimizin yararlanabileceği bir programa yardımcı olmaktan gurur duyuyoruz.

ABD Dışişleri Bakanı William P. Rogers, bana Nisan ayında Başbakan Nihat Erim ve üst düzey Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerden bahsetti. Rogers, Türk Hükümeti

ve halkının karşı karşıya kaldığı sorunların tamamını anladı ve bunları çözmek için yapılan çabaları belirtti... Atlantik topluluğunun refahı ve savunmasına sıkı sıkıya bağlı askeri ve siyasi taahhüdü olan bir dost ve müttefik olmak zorundayız. Yönetimim, uyuşturucu tehdidinin ortadan kaldırılmasına yardımcı olmak için hazırlanan uluslar ve insanlara yardım etmeye kendini adanmıştır. Türkiye'nin refahını artırma ve bağımsızlığını koruma çabalarında Türkiye ile işbirliğini sürdürdüğümüzü taahhüt ediyorum.”

Türkiye’de asırlar boyunca ekimi yapılan haşhaş ilk kez yasaklanmıştı. Hititlerden günümüze kadar Anadolu topraklarında ekimi yapılan haşhaş onlarca köylünün asırlık geçim kaynağı olmuştur. ABD çıkarları doğrultusunda yasaklanması o güne kadar ülkenin bağımsızlığına karşı da vurulmuş önemli bir darbeydi.

2.3.3. Solun Düşüşü

12 Mart 1971 muhtırasını bazı sol grupların, kurumların olumlu karşıladığını yukarıda belirtmiştir. O güne kadar sol tarafından oluşturulmaya çalışılan devrimin gerçekleştiği yanlışlığı çok geçmeden ortaya çıkmıştı. Nihat Erim’in başbakan olmadan olarak açıklanır açıklanmaz CHP’deki ortanın solu hareketine karşı hamle yapmış ve hamlesinde de başarılı olmuştu. Ortanın solu hareketinin önderi Bülent Ecevit ani bir kararla partiden istifa etmişti.

Erim hükümetinin kurulması sonrasında da anarşi olayları devam etmişti. General Atıf Erçikan’ın evinin bombalanması üzerine Nihat Erim’in “*Tedbirler balyoz gibi kafalarına inecek*” sözü yaşanacak olayların habercisi olmuştu. MİT aradığı fırsatı bulmuştu. 7 saat süren Bakanlar Kurulu toplantısından sıkıyönetim ilanı çıkmıştı. Yönetim kısa sürede Erim’in yerine MİT, Genelkurmay ve Cumhurbaşkanı arasında paylaşıldığı ortaya çıkmıştı (Milliyet, 19.05.1971:1; Birand vd, 2004: 250). Nihat Erim’in günlüklerinde ülke yönetiminde Cumhurbaşkanı ve Genelkurmay Başkanı’nın gücü açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum sıkıyönetim kararının alınmasında açık bir şekilde görülmektedir. Nihat Erim, sıkıyönetim kararının alınmasını şöyle açıklamıştır (Erim, 2005: 968):

“Tedhişçi eylemler devam ediyor. Banka soymak, adam kaçırmak, dinamit patlatmak eylemleri sürdürülüyor. Eldeki anayasa ve kanunlarla bunları önlemek mümkün

görünmüyor. Anayasadan başlayarak yasalarda değişiklik hazırlıyorum. Ama bunu yapılıncaya kadar ne olacak? Herkes reformlardan önce huzur istiyor. Sıkıyönetim düşündüm. Acaba ordu ne der? Vazgeçtim. Tedhişçilik devam ediyor. Nihayet Tağmaç (Memduh Tağmaç) sıkıyönetim teklif etti bana. Hemen kabul ettim. Orgeneral Tağmaç sıkıyönetimin anayasa ve kanun değişiklikleri yapılıncaya kadar zaruri olduğunu söyledi. 'Eğer sıkıyönetim olmazsa anayasa ve kanun değişikliği yapılıncaya kadar bunlar çözülür' diyor. Doğru. Milli Güvenlik Kurulu toplantısında Tağmaç sıkıyönetim teklif etti. Ben de kabul ettim. Karar verdik. Hemen o gün Bakanlar Kurulu'nu topladım. Orada da karar aldık. Bazı bakanlar, 'Önceden haberimiz olmadı, aceleyle getirildik' dediler. İzah verdim. Neticede oradan da karar aldım. 26 Nisan gece 20'den itibaren –yani o gece- yürürlüğe koyduk. Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Eskişehir, Diyarbakır, Siirt'te sıkıyönetim ilan ettik. Genelkurmay başkanı teklif etti. Kabul ettik. İki gün sonra Millet Meclisi ve Senato ortak toplantısında tasdik edildi. M. Ali Aybar ve Fatma İşcen muhalif kaldılar.”

17 Mayıs 1971 tarihinde Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP-C) tarafından İsrail Başkonsolosu kaçırılmıştı. Bu eylem büyük yankı uyandırmıştı. Bu eylem dönemin Başbakan Yardımcısı Sadi Koçuş'ın deyimiyle MİT'in ekmeğine yağ sürmüştü. Ertesi gün 9 ilde 348 kişi gözaltına alınmıştı. Gazetelere arananlar ve teslim olanların isimleri verilmişti. Dikkat çeken ise bu isimlerden birçoğu Atatürkçü kimliği ile tanınmış isimlerdi (Milliyet, 19 ve 20.05.1971:1; Birand, 2004: 252-253). CIA hükümetin şehir gerilla faaliyetlerini küçük bir zümreye bağlamasına karşın ülkede sol düşünceye sahip olan antiemperyalist yazarlar, gazeteciler, profesörlerin gözaltına alındığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra yaklaşık 100 kitabın yasaklandığını, gazetelerin kapatılmasına (Cumhuriyet ve Akşam Gazeteleri) yer vermişti.²⁶⁸

Sol ağır yara almıştı. 1971 yılı yazına geldiğinde yaklaşık 10.000 kişi yargılanmıştı. Bin dosya işleme konmuştu. Sol gençliğin iki önemli isimden Mahir Çayan, Niksar'ın Kızıldere Köyünde girdiği çatışmada hayatını kaybetmişti. İkinci ismi

²⁶⁸ CIA, 12 Temmuz 1971, CIA-RDP79R00967A000400010016-0; Erik Jan Zürcher, eserinde bu olaylarla birçok isim tarafından dile getirilen Kontrgerilla'ya dikkat çekmektedir. “Solun bastırılmasında, ücret ve silahları ordu tarafından temin edilen sağcı sivillerin yer altı örgütü olan 'Kontrgerilla'nın rol oynadığı gözüküyor. Bu örgüt, komünistlerin yönetime el koymaları halinde direnişi örgütlemek amacıyla 1959'da Amerikalıların yardımıyla kurulmuştur.” Zürcher, 2004: 377

Deniz Gezmiş²⁶⁹ darbenin hemen sonrasında yakalanmış ve Genelkurmay'ın müdahalesiyle idama mahkûm edilmişti. Bu darbenin sonrasında da üç idam sehpa kurulmuştu. 5 Mayıs 1972 gece yarısı Deniz Geçmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan idam edilmişti (Birand, 2004: 272). İdamlar 27 Mayıs 1960 darbesinde olduğu gibi sessizlik içerisinde yapılmıştı. Aşağıda belirtileceği üzere 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında da idamlar unutulmaya, unutturulmaya yüz tutmuştu. Anı ve hatıratlarda yer bulmamıştı. Bu durum darbelerin öteki yüzünü de açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

12 Mart 1971 muhtırası sonrasında sola karşı sert bir tavır alınmış ve birçok isim Ziverbey Köşkü²⁷⁰ olarak bilinen Zihni Paşa Köşkü'nde tutulmuş ve işkence görmüştü. Dönemin İstanbul sıkıyönetim komutanı olan Faik Türün emrinde Memduh Ünlütürk tarafından yönetilen soruşturma da ülkedeki birçok aydın Ziverbey Köşkünde işkence görmüştür.²⁷¹ Sola karşı birçok dava açılmıştı. Ancak bu davalardan “*Bomba Davası*” bir dava olmaktan öte bir hesaplaşma halini almıştı. Bomba Davası, İbrahim Çenet isimli bir öğrencinin 6 Mayıs 1972 günü bombalı eylem sırasında elleri ve ayaklarının kopması ile başlamıştı. İbrahim Çenet'in sorgusu sonrasında başlayan süreçte çok sayıda isim gözaltına alınmıştı. Bunlara 27 Mayıs 1960 darbesinin önde gelen Orhan Kabibay, Numan Esin gibi isimlerin yanı sıra 9 Mart'ın önde gelen isimleri Celil Gürkan, Talat Turhan gibi isimler de anayasal düzeni yıkıp yerine Marksist ve Leninist düzen kurma suçlamasıyla gözaltına alınmıştı (Gürkan, 1986: 380). Dava basında da geniş yankı uyandırmıştı. 1974 yılında af çıkana kadar devam eden dava, af sonrasında sessiz sedasız son bulmuştur.²⁷²

Bomba Davasının etkisinde ki Türkiye'de 9 Ocak 1973 tarihinde Madanoğlu Davası adıyla ünlenecek bir başka dava başlamıştı. 27 Mayıs 1960 darbe gecesinin en üst rütbesinde olan Cemal Madanoğlu'nun, Doğan Avcıoğlu fikirlerinin önderliğinde yapılan toplantıların MİT ajanı Mahir Kaynak tarafından takip edildiği ortaya çıkmıştı. 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında bir hesaplaşma halini alan davada

²⁶⁹ CIA, The President's Daily Brief, 19 Mart 1971, CIA-RDP79T00936A009300170001-6

²⁷⁰ Ziverbey Köşkü, MİT tarafından üst düzey mültecilerin kaldığı yerd. Bu üst düzey mültecilerin saklandıkları kimi zaman ise sorgulandıkları yer olarak kullanılmıştır (Eymür, 2005: 67).

²⁷¹ Ziverbey Köşkü hakkında detaylı bilgi için bakınız Selçuk, 1998; Turhan, 2001; Gürkan, 1986; Eymür, 2005: 75.

²⁷² Bomba Davası hakkında detaylı bilgi için bakınız Turhan, 2006.

birçok aydın ülkedeki düzeni yıkmak iddiasıyla yargılanmıştı. Davanın seyri ve dava da yargılananların yanı sıra dikkat çeken bir başka gelişme ise Türkiye’de ilk kez MİT bir davanın seyrine katılması ve ajanını tanık sandalyesine oturtmasıydı. Mahir Kaynak’ın ifadesine başvurulmuş ve MİT davanın seyrine müdahil olmuştur. Tüm bu iddialar ve yargılama sonrasında 2 Ekim 1974 tarihinde sanıklardan tümü aklanmıştı (Selçuk, 1988: 111).

2.3.4. I. Nihat Erim Hükümetinin Sonu

Teknokratlardan oluşan bakanları ve reform umutları ile kurulan I. Erim hükümeti, ülkedeki kargaşayı bitirecek, ekonomik darboğazı açması beklenirken kısa süre sonra beklentilerin gerçekleşemeyeceği ortaya çıkmıştı. Askerin desteğiyle partiler üstü kurulan hükümet mecliste önemli bir dirençle karşılaşmıştı. Ülkede her geçen gün artan fiyatlar neticesinde ekonomik sıkıntılar artmış, beklenen reformlar gerçekleşmemişti. Kargaşayı bitirmek için ülkede sol kesimden birçok isim hapisaneye atılmıştı. Nihat Erim’in ülkeyi seçimlere başarıyla götürüp sonrasında CHP’nin lider adayı olarak çıkma iddiaları kısa sürede yerini ülkede yeni bir hükümet krizine bırakmıştır. Ekim ayına girildiğinde basında AP’nin hükümetteki beş bakanını çekeceği haberi yayınlanmıştı. AP genel kurulunda Süleyman Demirel partiler üstü hükümetin tutum ve davranışlarını sert bir şekilde eleştirirken beş bakanı çekeceğini belirtmişti (Milliyet, 05.10.1971:1).

AP’nin bu çıkışı ülkeyi yeni bir krizin eşiğine getirmişti. Asker bir kez daha sahneye çıkmış ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay aracılığı ile Süleyman Demirel’i açık açık tehdit etmiştir. 29 Ekim kutlamalarında konuşma yapan Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç hükümetin devamını önemsediklerini ve bu konuda desteklerinin tam olduğunu açıkça ifade etmiştir. Askerin baskısı karşısında AP’li iki bakan Spor ve Gençlik Bakanı Sezai Ergun’un ile Bayındırlık Bakanı Cahit Karakaş’ın istifa etmekten vazgeçmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine Süleyman Demirel iki bakanının partiden ihraç süreçlerini başlatmıştır. Süleyman Demirel’in tutumu karşısında Cevdet Sunay apar topar Süleyman Demirel’i köşke çağırılmış ve tehdidini beş madde halinde sıralamıştı. Nihat Erim istifa etmeyecek, Nihat Erim AP’den istediğini bakan yapabilecek, AP huzur bozucu konuşma yapmayacak, Süleyman Demirel ve kardeşleri için tahkikat açılacak, istifa etmeyen iki bakan partiden

çıkarılmayacak! Cevdet Sunay'ın bu tehdidi karşısında Süleyman Demirel geri adım atmış ve bakanların ihraçlarını durdurmuştu (Erim, 2005: 982; Milliyet, 10.10.1971:1).²⁷³

Süleyman Demirel'e yapılan baskılar hükümet ile partiler arasında sorunları artırmış nihayetinde Nihat Erim istifa etmişti (Milliyet, 27.10.1971:1).²⁷⁴ Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, Nihat Erim'in istifasını kabul etmemiş ve hükümetin devam etmesini sağlamıştı. Hiç şüphe yok ki Nihat Erim'in istifasını asker kabul etmemiş ve hükümetin devam etmesinde ısrarcı davranmıştı (Erim, 2005: 984-985; Milliyet, 28.10.1971:1). Ancak tüm çabalar hükümetin devam etmesine yetmemiş 03 Aralık 1971 tarihinde hükümetin 11 üyesinin istifası üzerine Nihat Erim'de istifa etmiştir (Milliyet, 04.12.1971:1).

2.3.5. Ara Dönemin Sonu

Nihat Erim başbakanlığından hükümet büyük umutlarla kurulmuştu. Ancak meclis desteği dışında kurulan hükümetin ömrü az olmuştu. I. Erim hükümeti 26.03.1971-11.12.1971, II. Erim hükümeti 11.12.1971-22.05.1972 tarihleri arasında görev yapmıştır.²⁷⁵ Erim hükümetlerinin son bulması üzerine hükümeti kurma görevi Suat Ürgüplü'ye verilmişti. Ancak Suat Ürgüplü'nün hükümeti kurma görevinde başarısız olması üzerine Milli Savunma Bakanlığı görevini üstlenen Ferit Melen Başbakan koltuğuna oturmuştu.²⁷⁶ Bürokrasiden gelen Ferit Melen hakkında CIA Nihat Erim gibi CHP kökenli olması ve CHP'nin ortanın solu politikasına karşı çıkararak partiden ayrıldığına dikkat çekmişti.²⁷⁷

Ferit Melen hükümeti döneminde en önemli adım 5 yıllık kalkınma programı olmuştu. 1972 yılı Kasım ayında hazırlanan programa en sert eleştiriyi de CHP yapmıştı. Özellikle yabancı yatırımlara getirilen geniş haklar CHP'nin sert

²⁷³ CIA, 05 Kasım 1971, CIA-RDP79-00927A009200030001-9.

²⁷⁴ CIA, 15 Ekim 1971, CIA-RDP79-00927A009100060001-7.

²⁷⁵ Nihat Erim hükümetinin her geçen gün güç kaybetmesi üzerine CIA, Erim'in istifasının 17 Nisan tarihli belgesinde belirtmiştir. CIA, 17 Nisan 1972, CIA- RDP79T00936A010600140001-4

²⁷⁶ CIA, 16 Mayıs 1972, CIA- RDP79T00975A021900050001-3; CIA, 23 Mayıs 1972, CIA- RDP79T00975A021900110001-6; Ferit Melen, 1975 yılında kurulan Birinci Milliyetçi Cephe Hükümetinde Milli Savunma Bakanlığı görevine getirilmiştir. CIA, Süleyman Demirel'in bu hamlesinin ordu ile ilişkileri iyileştirmek için atılan adım olarak değerlendirmiş, 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında ordunun desteklediği Ferit Melen'i bu göreve atadığını belirtmiştir. CIA, 31 Mart 1975, CIA-RDP79T00865A000600360001-7

²⁷⁷ CIA, 19 Mayıs 1972, CIA-RDP79-00927A009500090001-9

eleştirilerine neden olmuştur.²⁷⁸ CHP eleştirilerle beraber hükümetten çekildiğini açıklaması üzerine ülkede yeni bir siyasi krizi daha ortaya çıkmıştı. CIA, CHP'nin hükümetten çekilmesi sonrasında yaşanan siyasi kriz hakkında ordunun üst düzeyinin yaptığı toplantıda müdahalenin tüm detaylarıyla görüşüldüğünü, neticede vazgeçildiğini ve yeni çözüm arayışlarına girildiği belirtilmiştir. CHP'nin hükümetten çekilmesine karşın askerinin desteğiyle Ferit Melen yoluna devam etmişti (Milliyet, 05.11.1972:1).²⁷⁹

Melen hükümetinin askerinin desteğine karşın istifa etmesi üzerine bu kez partiler üstü bir hükümet yerine meclisin içinden bir hükümet formülü aranmıştı. Naim Talu başbakanlığında yeni hükümet arayışlarına girilmişti. Naim Talu, yeni hükümeti ülkeyi seçime götüreceğinden bir geçiş görevi üstlenmişti. AP ile CGP koalisyonu ile kurulan hükümet koalisyon protokolünde belirtildiği gibi seçimlere dikkat çekmiştir.²⁸⁰ Talu hükümeti 15.04.1973-26.01.1974 tarihleri arasında görevde kalmıştır.²⁸¹

Türkiye on bir yıl sonra karşılaştığı askeri müdahalenin ardından bir önceki darbeye olduğu gibi siyasi istikrarsız bir dönemle karşı karşıya kalmıştı. 12 Mart 1971'de öğlen radyoda okunan bildiride belirtilen reformlar gerçekleştirilememişti. Ülke de şikâyet edilen siyasi istikrarsızlık giderilememiş tam tersine daha kötü bir hal almıştı. Siyasi istikrarsızlık ekonomik sıkıntıları da beraberinde getirmiş ve uzun yıllar ülkede önemli bir sorun haline gelen enflasyon ile tanışılmıştı. Solun yükselişi sert bir şekilde durdurulmuş, tüm olayların faturası bir avuç insana kesilmişti. Siyaseti yeniden tasarlamak adına Milli Nizam Partisi, Türkiye İleri Ülkü Partisi ve Türkiye İşçi Partisi kapatılmıştı.²⁸²

²⁷⁸ CIA, 4 Kasım 1972, CIA-RDP79T00975A023100070001-7

²⁷⁹ CIA, 07 Kasım 1972, CIA-RDP79T00975A023100090001-5

²⁸⁰ Talu hükümeti koalisyon hükümeti konusunda detaylı bilgi için bakınız <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/KP36.htm/> Erişim Tarihi 04.02.2018

²⁸¹ Talu hükümeti seçime odaklı bir hükümet olduğundan gayet etkisiz olmuştur. CIA, 13 Nisan 1973, CIA-RDP79T00975A024200070002-4; CIA, 22 Haziran 1973, CIA-RDP79-00927A010300070001-2; CIA, 17 Aralık 1973, CIA, RDP79T00975A025800110001-3; CIA, 21 Aralık 1973, CIA-RDP79-00927A010600060001-0; CIA, 26 Aralık 1973, CIA-RDP79T00975A025900070001-7; CIA, 25 Aralık 1973, CIA-RDP79-00927A010600070001-9;

²⁸² 12 Mart yönetiminde Milli Nizam Partisi, 20 Mayıs 1971; Türkiye İleri Ülkü Partisi, 24 Mayıs 1971; Türkiye İşçi Partisi, 20 Temmuz 1971 ve Büyük Anadolu Partisi, 19 Aralık 1971 tarihlerinde Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmıştır. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html/ Erişim Tarihi: 04.02.2018.; Zürcher, 2003: 378

2.4. 1971 ve 1973 Anayasa Değişiklikleri

12 Mart 1971 muhtırasını verenlerin bir diğer önemli hamlesi 1961 Anayasasında yapılan değişikliklerdi. 27 Mayısçılarn eseri 1961 Anayasası, ondan sonra gelen tüm askeri erkân tarafından sıkı bir şekilde savunulmuştu. Böyle savunulan eser 12 Mart 1971 tarihine kadar sahiplenilmesinin devam etmesi hatta Süleyman Demirel'in hamlelerini 27 Mayıs'a zarar veriyor diye tehditler savunmasına karşın solun yükselişinde anayasa suçlu ilan edilmişti.

1961 Anayasası'nın sıkı bir şekilde savunulmasının aksine getirdiği haklar asker tarafından kendi içinde eleştirilmişti. 10 Mart 1971 tarihinde yapılan toplantıda da bu rahatsızlık dile getirilmişti. Bunun üzerine ilk düzenleme Erim Hükümeti tarafından 20 Eylül 1971 tarihinde gerçekleşmişti. Kendisi de bir hukuk profesörü olan Nihat Erim büyük umutlarla başbakanlık görevine atanmış ve teknokratlardan oluşan bir hükümet kursa da, diğer partiler üstü hükümetlerde olduğu gibi başarılı olamamıştı. Erim hükümeti siyasi çekişmeler ve bakanlar arasındaki ayılıklar nedeniyle 12 Mart 1971 muhtırasının vaat ettiği reformlar gerçekleşmemiştir. Gerek Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay gerekse Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın çabalarına rağmen hükümet kısa sürede son bulmuştur. Ancak Erim hükümeti döneminde akıllarda sola karşı yapılan tutuklamalar ve 1961 Anayasa değişikliği kalmıştır. Nihat Erim anılarında başbakan atandıktan hemen sonra anayasa değişikliği için çalışmalara başladığını belirtmiştir (Erim, 2005: 968). 1961 Anayasasındaki düzenlemelerde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'ın hükümetin diğer faaliyetlerinde olduğu gibi etkisi görülmektedir. İsmet İnönü'nün bazı yeni maddelere karşı muhalif duruşuna değinen Nihat Erim, bu durumda Cevdet Sunay ve Memduh Tağmaç'tan destek istemiştir (Erim, 2005:970).

Erim Hükümeti, hükümet programında 1961 Anayasası'nın özgürlük ruhuna uygun ve TRT'nin özerkliğinin dayalı hareket edeceklerini belirmiş olsa da²⁸³ 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla Anayasa'da kapsamlı bir değişiklik yapmıştır. Nihat Erim'in istifa etmesi neticesinde Ferit Melen'in yeni başbakan olarak atanmıştı. Ferit Melen tarafında hazırlanan ikinci anayasa değişikliği 15 Mart 1973

²⁸³ Erim Hükümeti programının tamamı için bakınız: <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP33.htm>/Erişim Tarihi: 02.04.2018

tarikh ve 1699 sayılı kanunla yapılmıştı. Nihat Erim ve Ferit Melen hükümetleri tarafından gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri ana yönleri şöyledir (Gözler, 2000: 90; Erdoğan, 2003: 117-118; Tanör, 1996: 315-318):

“a) Yürütmenin Güçlendirilmesi Yönünde Değişiklikler: Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin verilmesi (m.64); vergi, resim ve harçların muafiyeti ve istisnaları ile nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya Bakanlar Kurulunun yetkili kılınması (m. 61); üniversite özerkliğinin azaltılması (m.120); TRT'nin özerkliğinin kaldırılması (m. 121).

b) Temel Hak ve Özgürlüklere Getirilen Sınırlamalar: Bütün temel hak ve özgürlükler için geçerli genel bir sınırlama hükmünün getirilmesi (m. 11); temel hak ve özgürlükler için yasal sınırlama sebeplerinin artırılması (m. 11); devlet memurlarının sendika kurma hakkının ortadan kaldırılması (m. 19).

c) Yargı Denetimine Getirilen Sınırlamalar: Üyelerinin atanmasında Bakanlar Kurulunun aday gösterdiği Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kurulması (m. 136); tabii yargı yolu yerine kanuni yargı yolunun getirilmesi (m. 32); küçük siyasi partilerin Anayasa Mahkemesine başvurma olanağının kaldırılması (m. 149).

d) Ordu ile İlgili Değişiklikler: Askeri otorite sivil iktidardan yeni tavizler koparmıştır. Askeri yargı sivil yargının aleyhine genişletilmiştir. Asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargısal denetimi, Danıştaydan alınarak yeni kurulan Askeri Yüksek İdare Mahkemesine verilmiştir (m.140); Sıkıyönetime geçiş kolaylaştırılmıştır (m.124), Sivillerin askeri nitelikte olmayan suçlarından dolayı (askeri mahkemelerde) yargılanmaları mümkün kılınmıştır (m.138/2).

1971-1973 yılları arasında yapılan değişikliklerle Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmiş, vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnaları ile nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapma yetkileri tanınmıştı. Üniversite özerkliği azaltılmış, TRT'nin özerkliği kaldırılmıştı. Temel hak ve özgürlükler üzerinde sınırlayıcı hükümler getirilmiş, yasal sınırlama sebepleri artırılmıştı. Devlet memurlarının sendika kurma hakları kaldırılmıştı. Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM) kurulmuştu. Küçük siyasi partilerin Anayasa Mahkemesine başvurma hakları kaldırılmıştı. 27 Mayıs 1960'tan başlamak üzere

askerin özerkliği ve dokunulmazlığı artırılmıştı. Asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargısal denetimi, Danıştay'dan alınmış ve Askeri Yüksek İdare Mahkemesine verilmişti. Sıkıyönetime geçiş kolaylaştırılmıştı (Yazıcı, 1997: 101-134; Özbudun, 2016: 24). Türk demokrasisi bir kez daha yara almıştı. Bir kez daha yaralarını sarıp, yoluna devam etmek için seçime gitmişti.

2.5. Cumhurbaşkanlığı Seçimi

1973 yılının mart ayına gelindiğinde gündemin sıcak konusu cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştu. Türkiye'de o güne kadar Celal Bayar dışında sivil kökenli bir cumhurbaşkanı seçilmemişti. Sivil iradenin en önemli değerlerinden olan sivil cumhurbaşkanlığı Türkiye için çok uzaktı. Cumhurbaşkanlığı seçimi yaklaşırken Nasıl bir cumhurbaşkanı? Sorusu herkes tarafından sorulmaya başlanmıştı. Bu soruya yanıt bulmak için 9 Ocak 1973 akşamı Genelkurmay II. Başkanı Turgut Sunalp'in evinde, Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler, Genelkurmay İstihbarat Başkanı Abdurrahman Ergenç, Genelkurmay Harekât Başkanı ve Genelkurmay Eğitim Başkanı Necdet Üruğ ve TBMM Başkanı Sabit Osman Avcı bir araya gelmişti. Görüşmede askeri erkân yeni Cumhurbaşkanında olması gereken nitelikleri şöyle belirtmişlerdi (Özdemir, 2007: 227-228 akt. Avcı, 1999: 171):

“Bilgisi, fizik yapısı bakımından temsile layık, resmi ve özel hayatında şaibe olmayan, dokunulmazlığı devre sonuna bırakılmayan, 12 Mart Muhtırasını ret etmiş olmayan, Sivil veya asker birisi, biz askeri tercih ediyoruz. Yassıada'ya girip çıkmış olmasın, 27 Mayıs'a muhatap olmasın. 12 Mart'ta sevilen bir Cumhurbaşkanı olmasaydı (Cevdet Sunay kastediliyor), fikri müdahale yerine fiili müdahale olurdu.”

Cumhurbaşkanlığı seçiminin yaklaşması üzerinde basında birçok isim üzerine tartışmalar başlamıştı. İsmet İnönü, Fahri Özdilek, Tekin Arıburun, Nihat Erim ve Sabit Osman Avcı Cumhurbaşkanlığı için adları basında sık sık yer bulmuştu (Özdemir, 2007: 230). 3 Mart 1973 tarihinde Çankaya'da Cumhurbaşkanı ile bir araya gelen Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları cumhurbaşkanı seçimi üzerine görüşmeler yapmışlardı. Görüşmeler de en güçlü aday olarak Faruk Gürler'e destek verilmişti (Özdemir, 2007: 236). Askerin desteğiyle bu koltuğa hazırlanan Gürler, Genelkurmay Başkanlığından istifa etmiş ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından Milli Savunma Bakanı Mehmet İzmen'den boşalan kontenjan

senatörlüğüne atanmıştı. Faruk Gürler'in yerine Genelkurmay Başkanlığı koltuğuna Semih Sancar atanmıştı (Milliyet, 07.03.1973:1).²⁸⁴

CIA, Faruk Gürler'in Genelkurmay başkanlığı gibi bir görevden istifasını, yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimlerini garantilemiş olarak değerlendirmiştir. Oluşan baskıdan ötürü Süleyman Demirel ve diğer parti liderlerinin destek vermek zorunda kaldığı yorumu yapılmıştır.²⁸⁵ Ancak, Faruk Gürler'in istifası üzerine Süleyman Demirel, bunun bir atama değil seçim olacağını vurgulaması; Bülent Ecevit'in, zorlamanın rejim için zararlıdır açıklaması sonuçların tahmin edildiğinden farklı olacağını sinyali vermiştir (Milliyet, 07.03.1973:1).²⁸⁶ Seçime birkaç gün kalmasına karşın siyasi partilerden tam destek açıklaması yapmaması üzerine asker kaygılanmış ve sıkıyönetim komutanlıkları tarafından sansür uygulanmıştır. Böylece seçimin hemen öncesinde Faruk Gürler'in seçilmesini olumsuz etkileyecek haberlerin yayını engellenmişti (Milliyet, 11.03.1973:1).

13 Mart 1973 günü yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi son derece baskın bir ortamda gerçekleşmişti. Asker adayının mutlak bir zafere ulaşması için elinden gelen her şeyi yapmıştı. Olumsuz bir sonuç çıkması durumunda askerin müdahale için hazır olduğu iddiaları koridorlarda konuşulmuştu. Ancak seçim sonuçları tüm baskılara karşı gelmiş, sivil irade 12 Mart 1971 muhtırasına karşı duruşunu sergilemişti. AP'nin adayı Tekin Arıburun, askerin adayı olan Faruk Gürler'den daha fazla oy almıştı.²⁸⁷

Ünlü şair Can Yücel, Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı seçilememesi üzerine yaşanan bu olayı dizelerine taşımıştı (Özdemir, 2007: 246):

*“Karakışlı bir bulut geldi,
Gürledi, ama yağmadı değil,
Yağmadı, ama gürledi gitti.”*

Faruk Gürler'in tüm baskılara rağmen Cumhurbaşkanı seçilmemesi üzerine asker harekete geçmiş ve yeni çıkış yolları aramıştır. İlk olarak Faruk Gürler'den daha

²⁸⁴ CIA, 06 Mart 1973, CIA-RDP79T00936A011500010059-5

²⁸⁵ CIA, 06 Mart 1973, CIA-RDP79T00975A023900100001-5

²⁸⁶ 12 Mart muhtırası sonrasında Cumhurbaşkanlığı seçimi siyasilerin muhtıraya tepkisi için önemli bir fırsattı. Bu nedenle Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde eşine az rastlanır bir tutum sergileyerek, Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanlığına karşı birleşmişlerdi (Çağlayangil,1990:183-184; Zürcher, 2003:379).

²⁸⁷ CIA, 14 Mart 1973, CIA-RDP79T00936A011500010065-8; CIA, 14 Mart 1973, CIA-RDP79T00975A024000060001-8; CIA, 16 Mart 1973, CIA-RDP79-00927A010100060001-5

fazla oy alan Tekin Arıburun'un Cumhurbaşkanı seçilmemesi için çabalamıştır. Yeni bir aday çıkarmaktansa Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresini uzatma planı masaya konmuştur.²⁸⁸ Ancak siyasilere bunun karşısında bir tutum takınmış ve askerlerin tüm baskılarına karşın Cumhurbaşkanlığı seçimlerine kendi karar vermişti. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresini iki yıl uzatarak Mart 1975'e kadar erteleme tasarısı mecliste reddedilmişti.²⁸⁹

Cumhurbaşkanlığı seçimi için yeni aday arayışları 25 gün sonra sonuç vermiş ve Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Fahri Korutürk belirlenmiştir. Emekli asker (Amiral) olan Fahri Korutürk, senatör olarak atanmıştı. Fahri Korutürk ismi cumhurbaşkanlığı için çok önceden gündeme gelmişti. Öyle ki 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında ki ara dönemde Suat Hayri Ürgüplü'nün ardından başbakanlık teklif edilmişti (Özdemir, 2007: 230). Bu durum aslında Faruk Gürler'in seçilmemesi karşısında oluşan tepkiyi azaltmak adına asker kökenli ve 12 Martçıların güvendiği bir isim olarak Fahri Korutürk'ün seçilmesiyle ülke önemli bir krizin üstesinden gelmiştir.²⁹⁰

2.6. 1973 Milletvekili Genel Seçimi

12 Mart 1971 muhtırası sonrasında demokrasi yeniden filizlenmeye başlamıştı. Muhtıra sonrasında vaat edilen reformlar gerçekleşmemiş tam aksine özgürlükleri sınırlayan anayasa değişikliği, sıkıyönetim, parti kapatma, solu engelleme faaliyetleri ve haşhaş ekiminin yasaklanmasından ibaret bir dönem yaşanmıştır. Bu süreçte kurulan hükümetler istikrar değil ülkede yeni siyasi sorunlar getirmiştir. Saf dışı bırakılmış meclis üzerinde kurulmaya çalışılan hükümetler yaşam bulamamışlardı. 1973 yılı Ağustos ayına gelindiğinde Yüksek Askeri Şura (YAŞ) toplantısında 12 Mart'ın önde gelen isimleri Muhsin Batur ve Faik Türlen'in emekli olmasıyla bu dönem son bulmuştu. Böylece ülke 12 Mart 1971 muhtırasının kırıklığıyla seçime girmiştir.²⁹¹

²⁸⁸ CIA, 17 Mart 1973, CIA-RDP79T00936A011500010068-5; CIA, 17 Mart 1973, CIA-RDP79T00975A024000090001-5

²⁸⁹ CIA, 26 Mart 1975, CIA-RDP79T00975A024100040001-9; CIA, 26 Mart 1973, CIA-RDP79T00936A011500010075-7

²⁹⁰ CIA, 7 Nisan 1973, CIA-RDP79T00975A024200020001-0; CIA, 07 Nisan 1973, CIA-RDP79T00936A011600010005-3

²⁹¹ CIA, 19 Haziran 1973, CIA-RDP79-00927A010000500001-7; Milliyet, 12.08.1973

Seçimlere sekiz siyasi parti katılmıştır. Seçim öncesinde yayınlanan seçim araştırma anket sonuçları halka duyurulmuştur. Ankette AP'nin 1969 seçimlerine göre oy kaybetse de ilk sırada yer alacağı, CHP'nin AP'nin yakın takipçisi olarak ikinci sırada çıkacağı öngörüsü manşetlerde geniş yer tutmuştu. Sağın parçalı bir halde katıldığı seçimlerde AP'nin %40-42 aralığında bir oy alacağı ön görülmüştü (Milliyet, 06.10.1973:1).

CHP ise seçimlerden hemen önce genel başkanlık koltuğunu İsmet İnönü'den alan Bülent Ecevit ile seçim meydanlarına önemli bir soluk getirmiştir. TİP'in kapatılmasıyla solun temsilcisi olan CHP, Bülent Ecevit yönetiminde o güne kadar statükonun koruyuculuğu rolünü terk ederek söylevleri değiştirmiş, devlet içinde varlığı iddia edilen Kontrgerilla iddiası, af ve düzene karşı sert eleştirileri özellikler gençler arasında ilgi ile karşılanmıştır. Seçim anketinde %34-39 aralığında bir oy olarak ikinci sırada yer alacağı ön görülmüştü (Milliyet, 07.10.1973:1).

11 Ekim 1973 tarihinde CIA tarafından ABD Başkanı Nixon'a verilen brifingde seçimlerde AP'nin ilk parti olarak çıkacağı belirtilmişti. Brifingde CHP'nin AP ardından ikinci parti olacağı iddia edilmişti. CIA seçim kampanyalarını yakından takip etmiş ve kırsal kesimlerden AP'ye büyük destek çıkacağını eklemiştir. Açıkça görülmektedir ki seçim anketinden CIA'da etkilenmiş ve anket sonucuna göre değerlendirme yapmıştır. Buna göre AP'nin seçimlerde ilk parti çıkmasına karşın tek başına hükümet kuramayacağını ve bu nedenle CHP ile hükümet kurmaya çalışacağı ya da baharda erken seçime gidileceği öngörüsünde bulunmuştu.²⁹²

14 Ekim 1973 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimi sonucunda anketinden farklı bir sonuç ortaya çıkmıştı. CHP, %33,3 ile seçimin galibi olmuştur. AP ise % 29,8 ile ikinci sırada yer almıştı. AP'nin içinden çıkan Demokratik Parti %11,8 ile üçüncü olurken asıl sürprizi Necmettin Erbakan yönetiminde ki MSP %11,8 oy oranıyla yapmıştır.²⁹³ Buna göre mecliste CHP 185, AP 149, MSP 48, DP 45, CGP 13, MHP 3, TBP 1, Bağımsız 6 temsilci elde etmişlerdi (TUİK, 2012: 15).

²⁹² CIA, The President's Daily Brief, 11 Ekim 1973, CIA-RDP79T00936A011800010010-5

²⁹³https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1973/Erişim Tarihi: 03.01.2017

Seçimin ardından CIA tarafından Başkan Nixon'a verilen brifingde ülkedeki seçimlerden beklenmedik bir şekilde CHP'nin ilk sırada çıktığı belirtilirken, bunun en önemli nedeninin seçim çalışmalarında AP kurmaylarının yetersiz kalmaları gösterilmiştir. Bülent Ecevit'in seçim sürecinde özgürlük teması üzerine kurulu propagandasının etkin olduğunu o güne kadar AP'nin önemli destekçisi olan köylünün de CHP'ye kaydığını belirtmişti. CHP'nin etkin bir propaganda süreci yürüttüğü ve haşhaş ekimini serbest bırakmak gibi radikal söylevler geliştirdiğinin altı çizilmiştir.²⁹⁴ Bülent Ecevit yönetimindeki CHP tarihinde önemli bir zafer kazanmıştı. Ancak mevcut durumda hiçbir parti tek başına hükümet kurabilecek milletvekiline sahip olmadığından koalisyon yolu görülmüştü.

Ülke bir kez daha koalisyon dönemine girmişti. Ancak bu kez işler son derece zordu. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından ilk olarak Bülent Ecevit'e hükümeti kurma görevi verilmiş ancak Ecevit temaslar neticesinde başarılı olamamıştı. Bülent Ecevit'in görevi iade etmesi üzerine bu kez Süleyman Demirel hükümet kurma görevini almış ancak bir neticeye ulaşamamıştı. CIA bu dönemle ilgili gelişmeleri aktarırken iki farklı yorum yapmıştır. İlk yorumda CHP'nin hükümet kurma sürecinde yakınlık kurduğu MSP ile görüşmelerde bakan dağılımı (özellikle içişleri bakanlığı) konusunda anlaşmazlığa düştüklerini belirtmiştir. Tablonun gittikçe karamsar olduğu belirtilirken, Fahri Korutürk'ün istediği güçlü bir koalisyonun sağlanamaması durumunda partiler üstü hükümet formülünün tekrar masaya getirileceğini belirtmiştir. Bu tablonun devam etmesi durumunda askeri müdahale tehlikesini artırdığını vurgulamıştı.²⁹⁵

CIA bir başka yorumda ise ülkedeki krizin gittikçe büyüdüğünün altı çizilirken böyle bir ortamda askeri müdahale riskini olmadığı belirtmiştir.²⁹⁶ Ülkede bir türlü kurulamayan hükümet karşısında ortaya çıkan siyasi kriz döneminde ekonomi gittikçe kötüleşmiş, başta petrol ve petrol ürünleri olmak üzere birçok ürüne zam yapılmıştı. Arap-İsrail savaşından olumsuz etkilenen ekonomik koşullara bir de

²⁹⁴ CIA, The President's Daily Brief, 16 Ekim 1973, CIA-RDP79T00936A011800020001-4; 18 Ekim 1973 tarihinde hazırlanan bir başka brifingde seçim sonucunda ülkede hükümet krizinin oluşabileceği belirtilirken, iki yıl önce askerinin müdahalesinin eğer ülkede doğacak bir kriz karşısında tekrar yaşanabileceği vurgulanmıştı. CIA, The President's Daily Brief, 18 Ekim 1973, CIA-RDP79T00936A011800020003-2

²⁹⁵ CIA, 08 Kasım 1973, CIA-RDP79T00975A025600010001-6

²⁹⁶ CIA, Gün Belirtilmemiş, Kasım 1973, CIA-RDP79B01737A002400040001-1

hükümet krizinin eklenmesiyle ülkede ekonomik sıkıntılar iyice baş göstermişti. Bunun üzerine formül arayan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, senatör Naim Talu'ya hükümet kurması için görev vermiş; ancak Talu'nun tüm çabalarına karşın hükümet kurulamamıştı. Basında sürekli olarak CHP-AP koalisyon umutları belirtilse de iki partinin de böyle bir koalisyon kurmaya niyetleri yoktu. Bunun üzerine Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan'la görüşerek koalisyon çalışmalarını başlatmıştır. Necmettin Erbakan, AP'nin kendilerine koalisyon konusunda olumlu cevap vermemesi neticesinde Bülent Ecevit'in teklifini kabul etmiş ve görüşmeler başlamıştı. Görüşmelerde en önemli konu bakanlıkların dağılımıydı. Bakanlıklar üzerine sıkı tartışma İçişleri Bakanlığı üzerine olmuştur. MSP'nin ısrarları karşısında CHP fazla direnememişti. Böylece yeni koalisyon hükümeti üzerine mutabakat sağlanmıştı (Aydın ve Taşkın, 2014: 256).

2.7. CIA ve Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) İlişkisi

CIA kurulduğundan itibaren Türkiye'den birçok istihbarat faaliyetleri yürütmüştür. Bu faaliyetlerinin yanında önemli tartışmalardan birisi de CIA'nın Millî İstihbarat Teşkilatı (MİT) ile olan ilişkisidir. Bu ilişki hakkında CIA tarafından herhangi bir açıklama yapılmasa da Türkiye'de bu konuyla ilgili araştırmalar bulunmaktadır.

MEH ile CIA arasındaki ilişki Menderes Hükümeti sürecinde nasıl olduğu ve bu ilişkiye Adnan Menderes'in nasıl müdahale ettiği yukarıda belirtilmişti. MEH'in MİT'e dönüşmesi sonrasında yeni teşkilat ile CIA arasında ilişkinin nasıl olduğuna dair Ak Parti 24. ve 26. Dönem Manisa Milletvekili Doç. Dr. Selçuk Özdağ önemli bir iddia da bulunmuştur. Özdağ, MİT Müsteşarı Fuat Doğu ile yaptığı röportajda (kayıtlar Fuat Doğu tarafından geri istenilmiştir) Doğu'nun kendisine "*Ben MİT Müsteşarlığı değil CIA'nın şube müdürlüğünü yaptım*" dediğini belirtmiştir. Bu iddia MİT-CIA ilişkisinde son derece ileri olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.²⁹⁷

Türkiye'de görev yapan CIA temsilcisi Duane R. Clarridge, CIA ile MİT yakınlığının da önemli bir temsilcisidir. 1973 yılına kadar görev yaptığı Türkiye'de MİT görevlileri ile yakın ilişkiler kurduğunu anılarında belirtmektedir. Öyle ki Türkiye'de dünya da gelen oğluna MİT İstanbul Bölge Başkanı Tarık Şahingiray'ın ismini vermiştir (Clarridge, 2002).

²⁹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=gbUn9EcW9UY>/Erişim Tarihi: 30.07.2018

MİT-CIA ilişkileri hakkında bir başka dikkat çeken iddia ise 27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştiren Suphi Gürsoytrak tarafından ortaya atılmıştır. Çetin Yetkin'in belirttiğine göre 27 Şubat 1970 tarihinde "27 Mayıs'tan On Yıl Sonra Neredeyiz" başlıklı yazıda Gürsoytrak şöyle belirtmiştir (Yetkin, 2007: 167): "*Milli Emniyet Başkanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Seferberlik Tetkik Kurumu, Genelkurmay İstihbarat Başkanlığı, NATO ve özellikle CENTO örgütü. Bütün bu örgütler içinde, Genelkurmay İstihbarat Başkanlığı hariç, diğerleri Amerikalılarla çok içli dışlı bir çalışma düzeni içindedirler.*"

MİT-CIA ilişkilerinin Milli Emniyet Hizmetleri döneminde olduğu şekliye devam ettiği konusunda en belirleyici ifadeler MİT İstihbarat Başkan Yardımcısı Sabahattin Savaşman'ın anılarında yer almaktadır. 1977 yılında casusluk yaptığı iddiasıyla gözaltına alınan Sabahattin Savaşman yargılanmış ve ceza almıştır. Sabahattin Savaşman iddialarının istendiği takdirde doğrulayabileceğinin altını çizmiştir. Sabahattin Savaşman CIA'nın MİT ilişkisinin 1950 yılından itibaren başladığı ve süregelen süreçte nasıl geliştiğini şöyle belirtmiştir (Komisyon, 1996: 12):

"Teşkilat, 1950'lerden itibaren Amerikan servisiyle beraber çalışmaktadır. Yani isim değiştirmeden önce mevcut olan durum, isim değiştirdikten sonra da aynen süregelmiştir. Teşkilatın kullandığı bütün teknik malzemeler CIA tarafından temin edilmiştir. Birçok personel Amerikalılar tarafından yurtdışında kurslarda eğitilmiş. Teşkilat okulu büyük çabalarla CIA tarafından kurulmuş ve onların tahsis ettiği eğitmenler sayesinde tedrisat yapmıştır. Yakından bildiğim ve içinde yaşadığım sorgu odalarındaki teçhizat, en iptidaisinden en modernine kadar CIA tarafından verilmiştir. Teknik gelişmelere paralel olarak bu teçhizatta meydana gelen yenilikler her sene CIA kanalıyla takip edilmiş ve aynı kanal vasıtasıyla ihraç edilmiştir. Her türlü bilgi alışverişi yapılmış, bunların karşılığı olarak senede milyonlarca dolar akmıştır. Personel, senelerden beri CIA ajanları gibi çalışmakta, Amerikan servisi hesabına görev almakta, yurtiçindeki ve yurtdışındaki operasyonlarda ücret kabul etmektedir..."

CIA'nın Teşkilat'la iş birliği yapan: Teşkilat'ın içinde bir temsilcilik görevi, bir ölçüde de üst misyonu taşıyan 20 küsur kişilik heyeti vardır. Bu heyet en mükemmel istihbaratçılardan kurulmuştur. Bunlar hem istihbarat alışverişini sağlamakta hem

de ülke içindeki ve ülke dışındaki olaylarda müşterek operasyonlara katılmaktadırlar. Zaten hiçbir önemli istihbarat CIA'nın katkısı ya da bilgisi olmadan elde edilememiştir.”

CIA-MİT ilişkisi TBMM'de kurulan Darbeleri Araştırma Komisyonunda da ele alınmıştır. Bu alanda özellikle ülkedeki Kontrgerilla iddiası çerçevesinde yürütülmüştür. Ancak bu ilişki konusunda Süleyman Demirel şu açıklamayı yapmıştır (TBMM, 2012: 501):

“Şimdi, CIA ve MİT meselesi: Bu istihbarat teşekkülleri dünyanın her tarafında bunlar zor işlerdir istihbarat işi. Acaba MİT, CIA'den para almış mı? Başbakan olarak veya Cumhurbaşkanı olarak benim böyle bir şeyden haberim yoktur. Haberimiz olmayabilir mi? Olması lazım ama olmayabilir de çünkü yalnız, bizim devletin değil birçok devletlerin sırları altın saat gibi hiç arızasız işlediğini kim söylüyor? Bizim devletin de birçok arızaları var, söyledim. Daha iyi yönetim lazım Türkiye'ye diyorum ben. Bu siyasi kadrolar için demiyorum bunu. Siyasi kadroların meselesi başka ama idari kadrolara geldiğiniz yerde daha iyi yönetim lazım.”

III. BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 DARBESİ

3.1. 12 Eylül 1980 Darbesi Öncesi Siyasi Gelişmeler

Türkiye Cumhuriyeti, 27 Mayıs 1960 ile başlayan darbe süreci 12 Mart 1971 muhtırası ile devam etmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi ordu içindeki hiyerarşik olmasa da kurulan SKB sonrasında ordu içinde kabul edilmişti. 12 Mart 1971 muhtırası, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında yaşanan gelişmelerden ders çıkarmış ve komuta kademesi hiyerarşik olarak müdahaleyi gerçekleştirmişti. CIA 1979 yılının hemen başında hazırladığı raporda yaşanan darbelerde ülkenin sosyoekonomik değişimine dikkat çekmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi DP'ye karşı yapılmıştı. 12 Mart 1971 muhtırası yükselen solu durdurmak için Demirel Hükümetinin yetersiz kaldığı gerekçesiyle gerçekleşmişti. Her iki darbenin de toplum tarafından kabul edilmediği CIA tarafından açık bir şekilde ortaya konulmuştur. CIA, 1961 Anayasanın %61 oranında kabul edilmesi, sonrasında yapılan ilk seçimlerde DP'nin devamı niteliğindeki partilerin (Adalet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Yeni Türkiye Partisi) toplamda DP'nin ulaşamadığı oyu almalarının ve 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında ortanın solu ve anti militarist tutumu ile solun amiral gemisi haline gelen CHP'de Bülent Ecevit'in genel başkan olması ve seçimlerde ilk sırada yer almasının muhtıranın toplum tarafından kabul görmediğine kanıt olarak gösterilmiştir.²⁹⁸

12 Eylül 1980 darbesi hiç şüphe yok ki kendinden önceki müdahalelerden farklıdır. Ülke tarihinde derin izler bırakan 12 Eylül 1980 darbesi iç meselelerin yanı sıra dış gelişmelerinde ağırlıklı olduğu bir gelişmedir. Bu nedenle 12 Eylül 1980 darbe kararında ülkedeki anarşi olaylarının ve ekonomik darboğazın yanı sıra İran İslam Devrimi sonrasında Ortadoğu'da dengelerin değişmesi ve Sovyet Rusya'nın Afganistan'ı işgal etmesi gibi uluslararası gelişmeler rol oynamıştır. İran İslam Devrimi ve Afganistan işgali neticesinde Türkiye'nin bölge stratejisinde öneminin artması üzerine Batı, Türkiye'deki gelişmeleri yakından takip etmeye başlamıştır. Türkiye uluslararası gelişmeler ışığında ne kadar önemli bir noktaya geldiğinin farkına vararak bu yapıyı Batı karşısında koz olarak kullanmaya çalışmıştı.

²⁹⁸ CIA, The Role of the Military in Turkish Politics, CIA-RDP79T00912A001700010006-5

ABD'nin Ecevit hükümeti tarafından haşhaş ekimi yasağının kaldırılması ve ardından Kıbrıs Barış Harekâtı neticesinde uyguladığı silah ambargosu Türkiye'de ekonomiyi alt üst etmişti. Bunun yanı sıra anarşinin her geçen gün artması değişen dengeler ışığında Batı'yı ve dolayısıyla en çok ABD'yi kaygılandırmıştı. Bu nedenle Batı çıkarlarına uygun olarak bölgede güçlü ve Batı'ya dayalı bir Türkiye oluşturmak için gözler orduya çevrilmişti. 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 tarihlerinde olduğu gibi ordu yeniden müdahale edebilir mi? Batı'nın bu bakışı altında Türk Silahlı Kuvvetleri gelişmeleri yakından takip etmişti. 12 Eylül 1980 darbesinin gerçekleştirenler kendinden önceki darbelerden ders çıkarmıştı. Halkın mutlak desteği aranmıştı.

12 Eylül 1980 öncesinde hükümetler sokağa hâkim olamamıştı. Bu kaygılı günlerde aslında darbe planı son aşamasına gelmişti. Kenan Evren'in anılarının yayınlanmasıyla darbenin seyri ortaya çıkmıştır.²⁹⁹ Evren'in anılarında darbenin meşrutiyet kazandırma kaygısı açık bir şekilde görülmektedir. Bu çabalara 12 Eylül 1980 darbesi ile devrilen hükümetin başbakanı Süleyman Demirel sert bir şekilde karşı çıkmıştır. Süleyman Demirel, 1980 yılında ülkenin o zor günlerinde siyasilerin olaylar karşısında bir çıkış yolu ararken ordunun tüm olup biteni izlemesine ve dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün bile bu süreçte rol almamasına sert tepki göstermiştir (Milliyet, 23.11.1990: Yetkin, 2007: 175).

İşte bu süreç ülkede onlarca insanın hayatını kaybettiği, devlet düzeninin neredeyse yol edildiği bir dönemi kapsamaktadır. Sivil iradenin yetersiz kaldığı, günümüzde halen aydınlatılmamış olan *Maraş Katliamı* neticesinde sıkıyönetim uygulaması ilan edilmişti. 1978 yılının hemen sonunda demokrasi ve özgürlük söylevleriyle iktidara gelen Bülent Ecevit tarafından sıkıyönetim ilan edilerek olayların çözümü askerin eline bırakılmıştı. Bu durum parti içinde krizin yaşanmasına karşın son çare olarak görülen sıkıyönetim, her geçen gün askerin tavizler kopardığı bir dönem haline gelmişti. Bu süreçte de olaylar son bulmamış tam tersine artarak devam etmiştir. İşte bu gelişmeler halkın üzerinde müdahalenin meşrutini artırdığı iddia edilmektedir. Bu konuda Yalçın Doğan'ın ifadesi bu bakışı özetlemektedir (Birand vd, 1999: 143):

²⁹⁹ Kenan Evren'in anıları 15.10.1990-17.11.1990 tarihleri arasında I. Bölüm olarak; 17.12.1990-14.01.1991 tarihleri arasında ise II. Bölüm Milliyet Gazetesinde tefrika edilmişti. İlk bölümün yayınlanmasının ardından dönemin siyasilerinin Kenan Evren'in anılarına ilişkin cevapları ve Kenan Evren'in siyasilere cevapları yayınlanmıştır.

“Bir sivil siyasetçi, (AP hükümeti) hükümetin bakanı, ihtilal olmuş, devirmiş onları, bütün Türkiye allak bullak olacak, bambaşka bir yönetim uygulanacak, tarih yeniden yazılacak. Çok şükür bu günleri de gördük diyen iki üç tane bakanla konuştum maalesef.”

Yalçın Doğan’ın dediği gibi 12 Eylül 1980 darbesiyle tarih yeniden yazılmıştı. Bu darbenin meşrutiyet kazandırma sürecindeki tartışmalarla bağlantılı olarak 13 Eylül 1980 tarihinde anarşi olaylarının bıçak gibi kesildiği iddiasıdır. CIA’nın 1984 yılında hazırladığı belgede ülkedeki terör olaylarının bir anda bıçak gibi kesilmediği; ancak önemli ölçüde azaldığı belirtilmektedir. Bu nedenle darbe öncesinde ve sonrasında meydana gelen olayları şöyle listelemiştir.³⁰⁰

Türkiye’deki Şiddet 1978-1982		
Şiddet Türleri	26 Aralık 1978- 12 Eylül 1980	13 Eylül 1980-11 Eylül 1982
Silahlı Saldırı	9.090	737
Patlama	6.365	370
Kargaşa	1.163	68
Soygun	3.014	1.491
Öğrenci Gösterileri	2.532	60
Diğer Gösteriler	3.836	860
Yaralı	10.427	850
Hayatını kaybeden güvenlik görevlileri	164	72

Yukarıda ki tablo incelendiğinde ülkede sıkıyönetim olmasına karşı her geçen gün artan olayların 12 Eylül 1980 sabahı itibariyle ciddi oranda azalmasının nedeni tartışma konusudur. Bu soruya Adana Sıkıyönetim Komutanı olan Nevzat Bölügiray eserinde cevap vermiştir. Nevzat Bölügiray o güne kadar artan şiddetin bir anda kesilmesini 12 Eylül öncesinde oluşan yönetim boşluğunun kapatılarak, devletin tümü ile terör karşısında cephe almasının son derece etkili olduğunu belirtmiştir. Terör örgütlerinin 12 Eylül 1980 darbesini beklemediğinden, darbe karşısında net tavır takınmamış, hazırlıksız yakalandıklarına dikkat çekmiştir. Sıkıyönetimin tüm ülkede uygulandığına vurgu yapan Bölügiray, terör örgütlerinin darbe neticesinde oluşan baskıyı en aza indirmek için strateji ve taktik değiştirerek bekle gör politikası

³⁰⁰ CIA, *Turkey: The Threat of Resurgent Terrorism*, 01 Eylül 1984, CIA-RDP85S00316R000200160005-8

izlemesinin olayları ciddi bir şekilde azalmasında etkili olduğunu belirtmiştir (Bölügiray, 1989: 643-648).

Yukarıda belirtildiği üzere 12 Eylül 1980 tarihi itibariyle ülkede yeni bir dönem başlamıştı. Bu değişim sadece güvenlik değil kısa süre sonra sosyoekonomik yapıda da olmuştur. Devletin neredeyse tüm kurumları yeniden şekillenmiştir. Bu değişim ile onlarca insan bedeli ödemiştir. Batı'nın talep ettiği ekonomik dönüşüm 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında sağlanmıştı. Ülkedeki kurumsal yapısı tamamıyla elden geçirilmiş ve yeniden inşa edilmişti (Altan, 1996: 135). Bu dönüşüme neden olan ve anarşi olayları ile ekonomik sıkıntılardan bunalan halkın kurtuluşu olarak gösterilen 12 Eylül 1980 darbesinin bilançosu son derece ağır olmuştur. Onlarca kitap yakılmış, filmler sansürlenmiş, basın faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştı. Onlarca insan göç etmek zorunda kalmış. İdam sehpaları yeniden kurulmuştu. Onlarca insan işinden atılmış. Türkiye yoluna böyle acıları bırakarak devam etmişti (Oran, 2006: 7-8).

3.1.1. Uluslararası Gelişmeler ve ABD'nin Değişen Stratejisi

Batı yıllarca Türkiye'deki ekonomi ve anarşi sorununu izlemişti. ABD'nin silah ambargosu nedeniyle her geçen gün kötüye giden ekonomi karşısında yalnızlaştırılan Türkiye, bu yıllarda son derece önemli sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Ancak İran'da meydana gelen olaylar ve 16 Ocak 1979 tarihinde Şah'ın İran'ı terk etmesi neticesinde 1 Şubat 1979 tarihinde Ruhullah Hümeyni, Tahran havalimanına inmişti. İran İslam Devrimi sonrasında ABD'nin ve dolayısıyla da Batı'nın bölgedeki en önemli müttefiki İran'da yaşanan olaylar beraberinde birçok değişimi de getirmişti. Bölgedeki dengeleri değiştiren en önemli adım ABD üslerinin kapatılması olmuştur. İran'daki varlığı sayesinde bölgeyi kontrol etmekte büyük avantaj elde etmiş olan ABD yeni düzende Türkiye'yi ön plana çıkarmıştı. Feroz Ahmad, İran İslam Devrimini Türkiye üzerinde etkisini şöyle ifade etmiştir (Ahmad, 1996: 355):

“Sürüp giden siyasi şiddet ve akan kan generallerin müdahaleyi düşünmeye sevketmedi. Öyle olsaydı, daha önce müdahale edebilirlerdi ve etmeleri gerekirdi. Generallerin müdahalesinin nedeni, İran devriminden sonra Batı için aniden stratejik olarak önemli olmaya başlayan Türkiye'nin istikrarı ile ilgili saygı ve taziyik

duygularıydı. Bu durum, o zamanın olaylarını izleyen herkes için açtı ve güncel Batı basının rastgele incelenmesi bile bunu doğrulayabilir.”

ABD Milli Güvenlik Kurulu uzmanı olan Paul Henze bu dönemi: “*İran’ın kaybedilmesinden sonra bir panikleme dönemi oldu. Herkes Türkiye için müthiş kaygılandı. Terörün galip geleceğini, Türklerin olaylar üstesinden gelemeyeceğini düşünenler oldu*” diye belirtmiştir (Birand, 1999: 94-95).³⁰¹ İran’da yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye’nin önemini arttırdığını ABD Başkanı Jimmy Carter’ın başdanışmanı Zbigniew Brzezinski’de ortaya koymuştur. Brzezinski, Türkiye’nin stratejik konumunu eserlerinde sık sık vurgulamıştır. Brzezinski, İran’da yaşanan gelişmeler hakkında son derece önemli bir ifade de kullanmıştır. Brzezinski tespitini eserinde şöyle belirtmektedir: “*İran’ı da Brezilya ve Türkiye gibi yönetmek gerekirdi. Önce askeri yönetim; yavaş yavaş yerini sivillere bırakan bir yönetim.*”³⁰²

Bu olaylar karşısında Türkiye’nin stratejik konumu öne çıkmıştı. CIA’nın hazırladığı 31 Ocak 1979 tarihli raporunda, Sovyet Rusya’nın saldırgan tutumlarına değinilerek herhangi bir saldırının nasıl yapılacağı senaryoları ve saldırıları karşısında planlar hazırlanmıştı. Bu planlarda en dikkat çeken nokta ise Türkiye’nin bulunduğu noktadır. Raporda açık bir şekilde ifade edildiği üzere Sovyet Rusya’nın yapacağı saldırılarda Avusturya, Yunanistan ve Türkiye’nin büyük risk altında olduğu ve saldırıların bu kanattan yapılacağı ön görüşünde bulunulmuştur. Türkiye’nin hem kara hem denizden Sovyet Rusya’nın çıkışı için son derece önemli noktada olduğu ifade edilmiştir.³⁰³

³⁰¹ Paul Henze, ABD’nin bölgede varlığı için Türkiye’yi son derece önemli bir noktada görmüştür. Henze, 1950 yılından itibaren Türkiye ile ABD’nin ortak çalışmalarının son derece önemli olduğunu belirtmiştir. Ancak böylesi bir coğrafya da ilişkilerin sürekli olarak iyi gitmesinin zor olduğunu bu nedenle Türkiye’de ABD’nin bölgedeki bazı faaliyetlerine karşı şüpheli durduğu ifade edilmiştir. Detaylı bilgi için bakınız: Paul B. Henze “Turkey, The Alliance and the Middle East: Problem and Opportunities in Historical Perspective” paper presented at the Woodrow Wilson Center in Washington, D.C. on January 19, 1982

³⁰² Hasan Cemal, anılarında Süleyman Demirel ile yaptığı bir görüşme de Demirel’in kitaptan bu ifadeleri okuduğunu ve bu nedenle ABD’lilere kınğını belirttiğini ifade etmiştir (Cemal, 1986b: 542).

Zbigniew Brzezinski, eserlerinde Türkiye’nin stratejik konumunu sık sık vurgulamıştır. ABD’nin Ortadoğu coğrafyasında etkinliği için Türkiye’yi önemli bir noktada gören Brzezinski, bu konuda bilgilerin detayı için lütfen bakınız: Brzezinski, 2013; Brzezinski, 1985.

³⁰³ CIA, Warsaw Pact Forces Opposite NATO, 31 Ocak 197, NIE 11-14-79; Ege, 1980: 22-25; CIA-RDP90-00845R000100150003-8

Batı dünyası İran'da yaşanan olayları ve değişen dengeleri 5-6 Ocak 1979 tarihinde Atlantik Okyanusundaki Guadeloupe'de yapılan toplantıda masaya yatırılmıştır. Toplantıya ABD Başkanı Jimmy Carter, İngiltere Başbakanı James Callaghan, Fransa Başkanı Valery Giscard d'Estaing ve Almanya Başbakanı Helmut Schmidt katılmıştır. Toplantıda gelişmeler karşısında Batı'nın güvenlik kaygıları ele alınmış, Türkiye'nin stratejik önemi vurgulanmıştır. Yaşanan gelişmeler neticesinde Türkiye'nin askeri ve ekonomik olarak desteklenmesi kararına varılmıştır (Birand vd, 1999: 95; Spohr, 2015: 179; Milliyet, 05.01.1979: 1 ve 14; Milliyet, 08.01.1979: 1 ve 8).

Guadeloupe toplantısı üzerine 16 Ocak 1979 tarihinde İngiltere parlamentosunda yapılan görüşmede Türkiye'nin konumu gündeme gelmişti. Başbakan Callaghan, Türkiye'nin uzun tartışma konusu olduğu belirtilirken, IMF aracılığı ile Türkiye'ye yardım yapılması konusunda katılımcıların mutabık kaldığını belirtmiştir. Bu konuda Almanya'nın Türkiye'ye yapacağı yardımların IMF üzerinden sağlanması kararını vurgulamıştı.³⁰⁴

Guadeloupe'de alınan kararlar sonrasında ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Warren Christopher Türkiye'ye gelerek Guadeloupe'de yapılan toplantı hakkında bilgilendirme yapmıştır. 11 Ocak 1979 tarihinde görüşmeler yapan Warren Christopher başkanlığındaki heyette Paul Henze'de yer almıştı (Milliyet, 9 ve 11.01.1978: 8).

CIA'nın İran'daki olaylar karşısında Türkiye'nin tutumu hakkında hazırladığı raporda, ülkede büyük kaygı ve endişeye neden olduğu belirtilmiştir. Laik elit kesimin yanı başında bir İslam Cumhuriyetinden kaygılandığı belirtilmiştir. İran'daki hareketin Türkiye'ye sıçrama ihtimalini zayıf gören CIA, Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu laik sistemin önemini vurgulamıştı. Bunun yanında ülkedeki Müslümanların çoğunun Sunni olduğunu, İran'daki Müslüman nüfusun Şii olduğundan etkilenmenin zayıf olacağı belirtilmişti. Türkiye'nin bu süreçte iki önemli kaygısı olduğunu belirten CIA, İran'daki olaylar karşısında Azeri Türklerinin güvenliğinden ve Kürt ayrılıkçıların bu süreçten faydalanmasından endişe duyulmuştur. CIA, İran'daki

³⁰⁴ Parlamentoda yapılan görüşmelerin tamamı için bakınız: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1979/jan/16/guadeloupe-summit-meeting/> Erişim Tarihi: 14.03.2018

karışıklığın bölgedeki Kürt varlığı üzerinde böyle bir etkisinin tespit edilmediğinin de altını çizmiştir. CIA, Batı yanlısı İran'ın statüsünün değişmesiyle Türkiye'nin öneminin arttığının altını çizerken, bu durumun Türk yetkililer tarafından özellikle ekonomik ve askeri yardımlar konusunda bir koz olarak kullanılmaya çalışıldığını iddia etmiştir.³⁰⁵

Batı, Türkiye'nin kalkınmasına ve Sovyet Rusya karşısında güçlendirilmesine karar vermişti. Ülkedeki ekonomik sıkıntıdan bir an evvel kurtulması için IMF kredi vereceğini açıklasa da IMF'nin dayattığı şartları Ecevit Hükümeti ülkenin bağımsızlığına karşı olduğunu belirterek kabul etmemişti. Bülent Ecevit, IMF'nin dayattığı şartların ülkenin bağımsızlığına karşı olduğunu belirtmişti. Türkiye'nin IMF'nin şartlarını reddetmesi üzerine ülkede kötü gidişi durdurmak için kredi bulmakta son derece zorluk çekilmiş bunun üzerine Wells Fargo adlı ABD'li banka ile tarım ürünlerinin teminatı karşılığında 150 milyon dolarlık kredi imzalamıştı (Birand, 1999: 96-97).

Bülent Ecevit'in iktidara gelmesi sonrasında attığı adımlar Batı ile ilişkileri, Kıbrıs Meselesi nedeniyle ön yargıları yıkmıştı. Bülent Ecevit, özellikle silah ambargosunun kaldırılması için yaptığı çabalar son derece etkili olmuştu. Ancak kısa süre sonra Sovyet Rusya yakınlığının artması üzerine Batı da Bülent Ecevit karşıtı havaya neden olmuştu. Bülent Ecevit, Batı'nın dayattığı uygulamaları reddetmiş ve yeni bir dış politika izlemeye başlamıştı. CIA, Bülent Ecevit'i "*tarafsız veya ılımlı bir Batı aleytari*" olarak tanımlanmıştı. İran'da yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye'nin konumunun artması üzerine Bülent Ecevit'in tutumu kaygıyla karşılanmıştı.

İran'daki ABD tesislerinin kapatılması üzerine Türkiye'deki tesisler son derece önem kazanmıştı. Bunun üzerine ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Warren Christopher, Bülent Ecevit'le önemli bir görüşme gerçekleşmişti. Warren Christopher, Türkiye üzerinde Sovyet Rusya'ya karşı (U-2 Casus Uçuşları) casusluk faaliyeti yürütülmesini talep etmiş; ancak Bülent Ecevit karşı çıkmıştı. ABD tarafından beklenmeyen bu tepki karşısında ABD Başkanı Jimmy Carter'ın başdanışmanı Zbigniew Brzezinski sert tepki göstermişti. ABD, Bülent Ecevit'e karşı tavır almıştı.

³⁰⁵ CIA, 22 Şubat, 1979, CIA-RDP81B00401R002000090001-2

Bunun üzerine Washington'a giden Türk iş adamları grubuyla görüşen Brzezinski, Bülent Ecevit'e karşı olduklarını sert bir şekilde belirtmişti. Brzezinski ile görüşen Türk İş adamları 13 Mayıs 1979 tarihinde basında yer alan bildiriye göre ülkedeki kötü gidişatın tek nedeni Bülent Ecevit gösterilmişti (Birand, 1984: 97-99; Birand vd, 1999: 97; Milliyet, 13.05.1979:1).³⁰⁶

Haziran 1979 tarihinde Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, ABD'ye gitmiştir. Burada ABD Genelkurmay Başkanı, Brzezinski ve Savunma Bakanı ile görüşmüştü. Kenan Evren anılarına göre Savunma Bakanı ile 20 dakikalık görüşmesinde U-2 Casus uçuşları gündeme gelmişti. Evren konu hakkında Başbakan Bülent Ecevit'in kararının net olduğunu belirtmiştir. Savunma Bakanının nezaket dışı bir tepki gösterdiğini belirtmiştir. CIA, Türkiye ile ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde yapılan görüşmeyi son derece önemli görmüştür. Ancak Kenan Evren ABD'nin ekonomik ve askeri yardımlarının yetersizliği ile U-2 Casus uçuşlarına izin verilmemesinin beklentileri boş çıkardığını belirtmiştir (Evren: 1990: 268).³⁰⁷

CIA 24 Mayıs 1979 tarihinde hazırladığı *Türkiye: Krizdeki Ecevit Hükümeti* başlıklı raporunda, Ecevit hükümetinin ülkedeki anarşi olayları ve ekonomik sıkıntılardan ötürü zayıfladığının altı çizilmiştir. CIA, 1979 yılından sonra ABD'nin değişen stratejisine paralel olarak böyle bir durumun Batı için olumsuzluğuna değinmiştir. Türkiye'de zayıf bir hükümetin Batı ile ilişkileri olumsuz etkilediğini belirterek, ülkedeki duruma dikkat çekmiştir. Ordunun Bülent Ecevit'e mesafeli durması ve ülkedeki gelişmeler karşısında yeni hükümet formülleri üzerinde durulmuştur. Bu süreçte Batı'nın Türkiye ile ilişkilerinde asker destekli bir hükümetle kısa vadede başarılı ilişkiler kuracağı vurgulanmıştı. Ancak bu durumun ülkede demokrasi talebini uzun vadede sıkıntılar yaşatacağı yorumunu yapmıştır. Bu da göstermektedir

³⁰⁶ ABD'nin Türkiye'den U-2 Casus Uçuşları ile ilgili izin istemesi basında da yer almıştı. Mehmet Ali Birand, Milliyet, 14.05.1979; CIA, Turkey: Ecevit Government in Crisis, 24 Mayıs 1979, CIA-RDP80T00942A001000110001-1

³⁰⁷ CIA, 20 Temmuz 1979, CIA-RDP83B01027R000300110009-7; U-2 Casusu Uçuşlarının Türkiye'ye kabul ettirilmemesi ABD Başkanı Carter basında sert bir şekilde eleştirilmiştir. The Washington Post gazetesi 9 Temmuz 1979 tarihinde kaleme aldığı yazıda Carter'ın bu konuyu eline yüzüne bulaştırdığını belirtmiştir. The Washington Post, Rowland Evans ve Robert Novak, 09.07.1979: 23

ki CIA, Türkiye’de bu süreçte askeri bir müdahale yapılırsa da bunun uzun vadede Batı için olumsuzluğuna dikkat çekmiştir.³⁰⁸

Batı’nın ve özellikle ABD’nin Türkiye hakkındaki stratejik hedeflerinin İran İslam Devrimi sonrasında değiştiği belirtilmişti. O güne kadar Türkiye’deki ekonomik ve anarşi olaylarını içeren kapsamlı raporlar ve bültenler hazırlayan CIA, ülkedeki genel durum hakkında ileriye dönük ifadelere yer vermemişti. Ancak İran’da yaşanan gelişmeler karşısında CIA, iki önemli rapor ele almıştır. Bu raporlardan ilki Ecevit hükümeti ve geleceği hakkındadır. İkinci rapor 1979 yılının sonunda hazırlanmıştır. Bu raporda herhangi bir siyasi yapı hedef alınmadan ülkedeki genel durum değerlendirilmişti. *Türkiye’nin Sıkıntılı Geleceği* isimli raporda son derece dikkat çeken bilgiler bulunmaktadır. Raporun ilk bölümünde ülkenin demokratikleşme sürecini, Mustafa Kemal Atatürk’ün devrimleri ele alınmış ve bu dönüşüm anlatılmıştır. Ülkedeki bu değişimin son yıllarda yaşadığı ekonomik ve anarşi olaylarıyla sıkıntılı bir hale geldiğini 1980 yılında bu sıkıntıların iyice artacağı öngörülmüştü. CIA Türkiye’nin stratejik konumuna dikkat çekerek önemli uyarılarda bulunmuştur. CIA’ya göre ülkedeki anarşi olayları ve ekonomi sorunu son derece tehlikeli seviyelere ulaştığından bu durumun demokratik kurumlara kalıcı zarar vereceği uyarısında bulunmuştur. Demokratik kurumların bu süreçte taviz vereceği belirtilirken, ordunun müdahalesinin gerçekleşebileceği ifade edilmiştir.

Bu sorunlar Türkiye’yi ön görülemez bir müttefik yapacağından, Batılı ülkelerin ön görüşlerinde sorunlar ortaya çıkabileceği vurgulanmıştır. Dahası Batı’nın önemli bir müttefiki olan Türkiye’nin müttefikleri için önemli avantajlarının Sovyet Rusya yararına kaybolabileceğine dikkat çekilmiştir. Türkiye’nin bu süreçte en önemli müttefiki ABD ile ilişkilerinde silah ambargosu nedeniyle ciddi bir güvensizliğe yol açtığı uyarısında bulunmuştur. Türkiye’deki gidişatın tüm sonuçlarını değerlendiren CIA, ülkedeki sıkıntıların Batı için olumsuz bir ortam yarattığının altını çizmiştir.

Raporda ülkenin gidişatı karşısında askeri müdahale masaya yatırılmış ve kapsamlı değerlendirilmişti. CIA’ya göre ülkede mevcut sıkıntıların devam etmesi durumunda askerinin müdahalesinin gerçekleşmesinin yüksek bir ihtimal olduğu belirtilmiştir. CIA, ülke şartlarının muhtelif siyasi yapının başarılı bir şekilde işin içinden çıkacağı

³⁰⁸ CIA, Turkey: Ecevit Government in Crisis, 24 Mayıs 1979, CIA-RDP80T00942A001000110001-1

inancını kaybetmiştir. Bu nedenle ülkedeki askerin ağırlığının arttığına dikkat çekmiştir. Ordunun da siyasete umudunun azaldığından ağırlığını her geçen gün artırmaya başladığını belirtmiştir. Ancak CIA ülkedeki askerin halen tavsiye niteliğinde karar aldığı altını çizmiştir. Bu durumun 1980 yılının ortalarına kadar devam edeceği ve şartlarda herhangi bir değişim olmadığı takdirde ordu için durumun değişeceğini ve ağırlığın iyice hissedileceğini iddia etmişti.

Raporun genelini ele aldığımızda çıkarabileceğimiz sonuçlara göre CIA ülkede mutlaka bir müdahale olacağını ifade etmiştir. Bunun da 1980 yılının ortalarından sonra gerçekleşebileceğine ihtimal vermiştir. Müdahalenin de 1971 yılında ki gibi kısmi bir müdahale olmayacağını 27 Mayıs 1960 darbesi gibi kapsamlı olacağını ön görmüştür. Türkiye'nin otoriter bir yönetime alışkın olduğunu ve karşılaşılan sorunların da böyle bir çözümle kavuşabileceği belirtilmiştir. Bu rapor Batı'nın önemli bir müttefiki olan Türkiye'nin içinde bulunduğu durumun ve mücadele ettiği olumsuzlukların ittifaka büyük zarar verdiği üzerinde durulmuş, ülkenin gelecekte nasıl bir rol üstleneceğini belirtilmiştir.³⁰⁹

CIA'nın 1980 yılına geldiğinde bölgedeki kaygılar iyice artmıştır. İran İslam Devrimi ile başlayan kaygılar Sovyet Rusya'nın Afganistan'ı işgali (27 Aralık 1979) sonrasında en üst seviyeye çıkmıştır. CIA'nın hazırladığı *Güney Batı Asya Krizinin Kilit Küresel Sorunlara Etkiler* isimli raporunda durum açık bir şekilde belirtilmiştir. Raporda Afganistan'ın³¹⁰ işgalinin yanı sıra Pakistan'daki Sovyet Rusya etkisinin artması karşısında ABD, Avrupa'nın nükleer saldırılar karşısında korunması için yeni bir savunma antlaşması imzalanması gerektiği belirtilmişti. ABD'nin bölgedeki güvenlik kaygıları nedeniyle *Savunma ve Ekonomik İş Birliği Antlaşması* imzalanmıştır (Armaoğlu, 1991: 300-363 ve 366-371; Milliyet, 17.03.1987:7).³¹¹

CIA, Demirel Hükümeti sonrasında yukarıda belirtilen uluslararası gelişmeler karşısında iki bloğunda ilginin arttığı bir noktada bulunduğunu ifade etmiştir. Bu durumun ülkenin ekonomik sıkıntısını azaltmak için önemli bir pazarlık unsuru

³⁰⁹ CIA, Turkey: A Troubled Future, 04 Aralık 1979, CIA-RDP82M00786R000104630001-5

³¹⁰ CIA, Effects of The Southwest Asian Crises on Key Global Issues, Mayıs 1980, CIA-RDP81B0040R00060020004-3; CIA'nın 28 Mart 1980 tarihinde hazırladığı raporda Sovyet Rusya'nın Ortadoğu ülkeleri üzerinde baskı oluşturacağı açık bir şekilde ifade edilmiştir. CIA, 28 Mart 1980, CIA-RDP83B01027R000300080027-1.

³¹¹ T.C. Resmî Gazete, Sayı:17238, 01.02.1981, s. 2-47.

olacağını vurgulamıştır. CIA, Türkiye'nin Sovyet Rusya ve Müslüman dünya karşısında Batı için oynamayı üstleneceği rol konusunda ihtiyatlı davranacağını ifade etmiştir.³¹²

CIA arşivlerinde açık şekilde ortaya konulduğu gibi ABD yönetimi Ecevit Hükümetlerine sürekli olarak ön yargılı yaklaşmıştı. Türkiye'nin bir an evvel istikrar sağlaması ve bölgede artan niteliğine uygun birisi değildi. Bülent Ecevit sonrası azınlık hükümeti kuran Süleyman Demirel'in durumu son derece farklıydı; ancak Feroz Ahmad'ın belirttiği gibi bu dönem de darbe süreci başlamış ve Demirel hükümeti ordunun yönetimi ele geçirincede kadar geçici bir dönem olarak görülmüştü.

Bunun yanında bir diğer önemli gelişme ise 8 Ocak 1980 tarihinde Türkiye'ye gelen ABD Dışişleri Bakanlığından Mathew Nimetz, Türkiye'nin yeni konumu nedeniyle Türk-Amerikan Savunma ve İş birliği Anlaşmasını sonuçlandırmak için Süleyman Demirel ile yaptığı görüşmede istediği sonucu alamamıştı. Demirel, ABD'nin isteklerine seviyeli yaklaşmıştı. ABD'nin Türkiye'deki üslerinin *Hızlı Müdahale Gücü* tarafından kullanımına izin verilmediği gibi Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına dönüşüne de Ege'deki hakların kabulüne kadar olumlu bakılmayacağını öğrenmesi ABD, Demirel Hükümeti'ne karşı tavır almıştı. Bunun yanı sıra hükümete destek veren Necmettin Erbakan'ın sürekli olarak ABD'yi eleştirmesi ABD'nin Türkiye'deki sivil yönetimlerden iyice umudunu kesmesine neden olmuştu. Bunun üzerine ordu aldığı karar ile NOTAM 714, dışişleri bakanlığına haber verilmeden kaldırılmıştı. Bu durum Ege Denizi hava sahasının yeniden Yunanistan'a verilmesi anlamına geldiği gibi Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünün yolunu açmıştı. Bunun yanı sıra *Türk-Amerikan Savunma ve İş birliği Anlaşması* ordunun baskısıyla imzalanmıştı. Feroz Ahmad'ın aktardığına göre gelişmeler The Economist şöyle yorumlamıştı (Ahmad, 1966: 355-356; Ahmad, 2009: 206-207): "... Türkiye'nin artık Batı'ya zincirlendiğini dünyaya ilan ediyor; Rusya ile flört ve Sayın Bülent Ecevit'in 'çok boyutlu diplomasi'sinin bir parçası olan bağlantısız dünya... terk edildi."

³¹² CIA, 31 Ocak 1980, CIA-RDP83B01027R000300080042-4

3.1.2. Siyasi Gelişmeler

12 Eylül 1980 hemen öncesi Türk Siyasi hayatında istikrarsızlığın yaşandığı bir dönem olmuştur. Sık sık değişen iktidarlar, iktidar mücadeleleri ülkeyi kutuplaştırmıştı. Kısa süreli kurulan güçsüz hükümetler ekonomi ve anarşi sorununa çözüm bulamamıştı. Bu durum sorunların çözülmesi yerine daha da artmasına neden olmuştu.

3. 1. 3. 1977 Milletvekili Genel Seçimi

1977 Milletvekili Genel seçimi, 12 Eylül 1980 darbesi öncesindeki siyasi tabloyu belirlemişti. Milliyetçi Cephe Hükümeti ülkeyi yeni seçime götürmüştü. CIA 1973 seçimlerinde ön görüşünün çıkmaması üzerine bu kez daha dikkatli bir araştırma yapmıştı. 1977 Milletvekili Genel Seçimi hemen öncesinde CIA tarafından yapılan değerlendirme de ülkenin erken bir seçime gittiğinin belirtmişti. Bu süreçte üç partiyi ön plana çıkarmıştır. AP'nin erken seçim politikasını desteklediğini belirterek, Süleyman Demirel'in ekonomik adımlardan ötürü zafer kazanacağını düşünerek erken seçimin en önemli destekçisi olduğunu ifade etmişti. CHP'nin tavrını tam olarak belirleyemeyen CIA, Bülent Ecevit'in erken seçimi desteklediğini böylece hükümeti tekrar ele almak için sabırsızlandığını belirtmişti. Erken seçimin iki büyük partinin desteklerine karşın koalisyon üyesi MSP'nin karşı olduğunu, Necmettin Erbakan'ın oyların düşüşü nedeniyle böyle bir tavır takındığını öne sürmüştü. Süleyman Demirel'in koalisyon üyelerine desteğin azalmasını fırsat bilerek erken seçimi gündeme getirdiğini değerlendiren CIA, Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel'in koalisyon hükümetlerinde eleştirel yaklaşımlarıyla MSP'nin iki parti tarafından da oylarının azalmasını umduğunun altı çizilmiştir. CIA seçim sonucu hakkında tek partinin güçlü çıkamayacağını ve 1973 seçimlerine benzer sonuçların alınacağı ve ülke için koalisyon hükümetinin devam edeceğini ön görmüştür.³¹³

Türkiye seçim sürecine girdiğinde en büyük sorun anarşiydi. Her gün patlayan bombalar, banka soygunları, ölüm haberleri, çatışmalar, kavgalar basında geniş yer tutmuştu. Bu sorunların yanında ekonomik sorunlar her geçen gün artmıştı. Merkez Bankasının çekleri bile karşılık bulamamış, döviz sıkıntısı, enflasyon oranının yüksekliği halkın iyice belini bükmüştü.

³¹³ CIA, 08 Nisan 1977, CIA-RDP79-00927A011500140001-1

Ülkede seçim sürecinde tek partinin iktidara geleceği beklentileri artmıştı. Bu beklentiye iş dünyasının temsilcileri de katılmıştı. İş dünyasının önemli temsilcisi Sakıp Sabancı yaptığı açıklamada ülkenin bu sürecinden çıkmak için güçlü bir hükümete ihtiyacı olduğunu belirterek, hangi taraftan olursa olsun önemli olanın güçlü hükümet olduğunu ifade etmişti. CHP bu süreçte DİSK'in desteğiyle kampanyalarına devam etmiş, bir ara Türkiye İşçi Partisi ile birleşme görüşmeleri yapılsa da başarılı olamamıştı. Süleyman Demirel her geçen gün sağ oyları kendine çekmeyi başarırken, Bülent Ecevit sol oyları kendi yanına çekmede temkinli yaklaşmıştı. Seçim propagandaları çoğu zaman şiddet olayları nedeniyle engellenmeye çalışılmıştı. Niksar, Silvan ve Erzincan olayları Bülent Ecevit'i zayıflatmak için tırmandırılmıştı.³¹⁴

5 Haziran 1977 Pazar günü Türkiye seçime gitmişti. Seçim kampanyaları sürecinde yaşanan anarşi olayları nedeniyle halkın sandığa gitmeyeceği beklenirken, seçime katılım 1973 Milletvekili Genel Seçiminden (%66,8) daha fazla olmuştur (%72,4). Seçim sonucunda CIA'nın öngörüsü çıkmıştı. CHP %41,38 ile ilk sırada yer alırken AP %36,88 oy oranı ile ikinci sırada yer almıştı. Seçim sonucunda iki partinin de oylarını artırarak çıkmasının yanında MHP'de %6,42 oy oranı ile 1973 seçimlerine göre (%3,38) oy oranını artırmıştı. Oy oranlarında önemli düşüşler ise üç partide yaşanmıştı. Koalisyon hükümeti üyesi MSP %8,56 oy oranı ile üçüncü sırada yer alırken 1973 seçimine göre (%11,80) oy oranında önemli azalma yaşamıştır. Koalisyonun bir diğer ortağı CGP ise %1,87 ile oy kaybına (1973- %5,26) uğramıştı. Bir diğer oy kaybı Demokratik Parti de olmuştur. Bir önceki seçimde AP'nın tabanında oy alarak %11,89 oy oranı ile siyasette kilit bir noktada yer alan Demokratik Parti, 1977 seçimlerinde gücünü iyice yitirmiş ve 1,85 oy oranı almıştır (Ahmad, 1996: 349-350; Ahmad, 2009: 200-201).³¹⁵

Seçim sonrasında CIA'nın yaptığı değerlendirmede, sonucun 1973 yılına benzer bir tablo çıktığını belirtmiştir. Bu nedenle güçsüz bir koalisyon hükümeti oluşacağı, iç ve dış gelişmeler karşısında zayıf ortamın devam edeceğinin altını çizmiştir.

³¹⁴ 1977 Milletvekili Genel seçimi mitingi ve olaylarının tamamı için Milliyet Gazetesi, 05.05/05.06.1977; Ahmad, 1996; 348-349

³¹⁵ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1973/ Erişim Tarihi: 27.01.2018;

https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1977/ Erişim Tarihi: 27.01.2018

Hükümet kurmak için ilk olarak Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından Bülent Ecevit'in görevlendirileceğini onunda tek başına iktidar olması için 13 milletvekili sağlamak için (1977 seçimlerinde CHP 213 Milletvekili kazanmıştır. Hükümet kurmak için 226 milletvekili gerekmiştir) eski koalisyon ortağı MSP'ye gideceğini belirtmiştir. Ancak eski ortağının 1974 yılına yaşanan tecrübeye istinaden tutumu ve davranışları yeni bir hükümetin kurulmasında olumsuz etki yaratacağı açık bir şekilde belirtilmiştir. Eğer Bülent Ecevit başarısız olursa, Süleyman Demirel'in görevlendirileceği onun da eski koalisyon ortaklarıyla yeni bir hükümet arayışına gireceği ön görülmüştür. Bu ön görüye koalisyon ortaklarının özellikle MSP'nin gönülsüz olduğunu; ancak hükümet olma gücünün bu olumsuzlukları aşacağı vurgulanmıştır.³¹⁶

3.1.4. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK'nın) Komuta Kademesinde Değişiklik

Türkiye, Milletvekili Genel Seçimi sürecindeyken; Türk Silahlı Kuvvetleri üst kademesinde atama krizi yaşanmıştı. Kriz, Kara Kuvvetleri Komutanı Namık Kemal Ersun'un emekliliği üzerine yerine kimin geçeceğiydi. Terfi sırası 1. Ordu Komutanı Adnan Ersöz'ün olmasına karşın Genelkurmay Başkanı Semih Sancar buna karşı çıkmış ve yerine 3. Ordu Komutanı Ali Fethi Esener'i önermişti. Ancak kendisi de emekli asker olan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, böyle bir atamaya karşı çıkmış, ordunun geleneklerine uygun olarak Adnan Ersöz'ün bu göreve getirilmesi gerektiğini belirtmişti. Genelkurmay Başkanı ve Cumhurbaşkanı arasındaki bu çekişme atama krizine dönüşmüş ve 31 Ağustos'a kadar sürmüştü. 31 Ağustos gecesine kadar Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk kararnameyi imzalamayınca Ali Fethi Esener emekliye ayrılmıştı. O gün emekliliğini bekleyen Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanmıştı (Evren, 1990: 178-180; Birand, 1984: 30).

Kara Kuvvetleri Komutanlığına getirilen Kenan Evren, 7 Mart 1978 tarihinde Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'ın emekli olması üzerine Genelkurmay Başkanlığı koltuğuna oturmuştu.³¹⁷ 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Kenan Evren, sınıf arkadaşı ve MBK üyesi Osman Köksal'a gönderdiği mektupta emekli olmak istediğini belirtmiştir. Ancak Osman Köksal, sınıf arkadaşı Kenan Evren'in albay

³¹⁶ CIA, 10 Haziran 1977, CIA-RDP79-00927A011500230001-1

³¹⁷ http://www.tsk.tr/TskHakkinda/KenanEvren/Erişim_Tarihi:11.02.2018

rütbesi ile emekli edilmesine razı olmamış ve bu talebini geri çevirmişti (Mumcu, 1987:155-157).

Semih Sancar görev yaptığı sürede genel olarak siyasetin dışında kalmıştır.³¹⁸ CIA'nın bile birçok değerlendirmesinde ordunun alt kesimine karşın Sancar'ın herhangi bir müdahale tavrına karşı olduğu belgelerde sık sık yer bulmuştu. Oysa yeni Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ile roller değişmişti. Hızla yükselen anarşiye askerin bakışı değişmişti.

Asker, anarşi, Kürt ayrılıkçı hareketi, ekonomik sıkıntılar ve nihayetinde hükümetin yetersiz kalması gibi durumlar karşısında ilk adımını atmıştı. 1978 yılı sonbaharında Genelkurmay'da oluşturulan iki kişilik özel bir ekip müdahale edilip edilmemesini incelemeye başlamıştı. Bu ekip sonradan genişletilmişti. 1980 yılına kadar sistemli bir şekilde takip edilen olaylar ve müdahale durumu değerlendirilmişti. Kenan Evren, Semih Sancar'dan çok farklı bir komutan olduğunu daha ilk aylarında belli etmeye başlamıştı (Birand, 1984: 64).

3.1.5. Ecevit Hükümeti

CHP iktidar olabilmek için yoğun bir mesai harcamış, hükümete muhalif tüm kesimi çevresinde toplamıştı. AP içinde bir kez daha baş gösteren muhalefet milletvekillerinin Bülent Ecevit, *Güneş Motel* olayı olarak adlandırılan görüşmeler neticesinde desteklerini almıştı. AP içindeki istifalar *İkinci Milliyetçi Cephe hükümetini* de iyice zayıflatmıştı. Bunun üzerine CHP derhal harekete geçmiş ve son hamleyi yapmış *“Hükümetin içte ve dışta güvenliği sağlayamadığı, cephecilik anlayışıyla ulusal birliği zedeleyip Türkiye'nin gelişmesini engellediği, halk çoğunluğunu yokluğa sürüklediği ve TC. Devletini Anayasa'nın belirlediği çerçeveden uzaklaştırmaya çalıştığı”* gerekçesiyle gensoru vermişti (Milliyet, 23.12.1977:1). 1977 yılının son gününde Meclis tarafından gensoru görüşülmüştü. 218 güvenoyuna karşın, 228 güvensizlik oyuyla yılın son günü İkinci Milliyetçi Cephe hükümetinin de sonu olmuştu (Milliyet, 01.01.1978:1; Ahmad, 1996: 351).

³¹⁸ Genelkurmay Başkan Semih Sancar'ın 14 Temmuz 1977 tarihinde gazetelerde yer alan açıklamasında orduyu tahrik ve teşvik edici beyan ve davranışların olduğu belirterek bunlardan vazgeçilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ordunun yegâne görevinin vatani savunmak olduğunu belirten Sancar, bu vazifesine odaklandığını belirtmiştir (Milliyet, 14.07.1977:1).

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ten hükümet kurma görevini devralan Bülent Ecevit yeni hükümeti kurmak için kolları sıvamıştı (Milliyet, 03.01.1978:1). Meclisteki bağımsızlar, Demokratik Parti ve Cumhuriyetçi Güven Partisi desteğiyle kurulan hükümette dikkat çeken nokta ise bakanlar kurulu olmuştu. Hükümete destek veren AP'li muhaliflerin de içinde bulunduğu otuz beş kişilik bakanlar kurulu için yeni bakanlıklar kurulmuştu. Bülent Ecevit'in bu girişimi hükümetin heyecanından pek dikkat çekmese de bürokratik anlamda sıkıntıların da habercisi olmuştur.³¹⁹

Aylardır büyük umutlar bağlanan Bülent Ecevit başbakanlık koltuğuna oturmuştu. Batı'dan gelen olumlu haberler ve tebrik mesajları karşısında basında bu havaya katılmıştı. Ülkedeki bütün sorunların en kısa zamanda çözülmesini bekleyen toplum, yeni hükümete umut dolu bakmıştı. CIA'nın da ilk değerlendirmesi bu yönde olmuştu. Bülent Ecevit'in Süleyman Demirel'i koltuğundan etmesindeki çabanın yeni hükümette kararlılığı göstereceğinin altı çizilmişti.

CIA'ya göre, her ne kadar ordunun siyasetten uzak eğilimi devam etse de ülkedeki sorunların bir askeri müdahale ortamı yaratmaması için hükümet çaba harcayacaktı. Bülent Ecevit'in kişisel tutumlarından ötürü iç ve dış politikada atacağı adımların tahmin edilmesinin zor olduğunu belirten CIA, önündeki en büyük sorun olan ekonomi için kemer sıkma politikasını benimseyeceğini ve IMF ile uluslararası borç para veren kuruluşların şartlarını kabul edebileceği eğiliminde olduğunu ifade etmiştir. İkinci büyük sorun olarak gösterilen anarşinin ise sosyal demokrat Bülent Ecevit'in başbakanlığı sol olayları yatıştırırsa da sağ kesim için kışkırtıcı bir etkiye neden olabileceği vurgulanmıştır.

CIA'nın yakından takip ettiği Kıbrıs Meselesi ve Ege Sorunu konusunda Bülent Ecevit'in tutumunun son derece olumlu olduğunu, bu konuda bizzat müdahil olarak sorunların çözümüne katkı yapacağı vurgulanmış, kendinden öncekilerden daha etkili olacağı ifade edilmiştir. Bu konuda ABD ile yapılan 1 milyar dolarlık Savunma İşbirliği Antlaşması onaylanma olasılığı için ordunun Kıbrıs Meselesi çözümü konusunda Ecevit'e baskı yapacağı öngörüsünde bulunan CIA, bu baskıda ordunun

³¹⁹ Bakanlar Kurulu hakkında detaylı bilgi için bakınız Milliyet, 06.01.1978, s.1; <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB42.htm>/Erişim Tarihi: 19.02.2018; CIA, RDP79T00975A030500010008-4

Kıbrıs konusunda ne kadar taviz verileceği hususunda bölünebileceği kaygısını da eklemiştir.³²⁰

CIA, Bülent Ecevit'in göreve geldikten sonra dış meselelerde attığı adımlardan büyük memnuniyet duymuştur. Bülent Ecevit'in ABD'li yetkililerle ve BM Sekreteri General Waldheim ile yaptığı görüşmelerde Kıbrıs konusunda güçlü bir yönetim için yeni bir anayasa niyetini belirtmiştir. CIA, Bülent Ecevit'in yukarıda belirtildiği gibi çözüm taraftarı olduğu belirtilmişti. Bülent Ecevit böylece iç meselelere odaklanmayı amaçlamıştı.³²¹

CIA, askerinin Ecevit hükümetine bakışına da değinmiştir. CIA orta rütbedeki subayların Bülent Ecevit'e sempati ile baktıklarını belirtmiştir. Bazı generallere rağmen genel olarak ordunun üst kademesi de Bülent Ecevit'in bazı dönemler sosyalist ifadeler kullanmasına karşın 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı nedeniyle sempati ile baktığını ve ikinci Milliyetçi Cephe hükümetinin etkisiz olduğu Kıbrıs Meselesini çözüme kavuşturacağına inandıklarını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra ABD ile ilişkilerin daha iyileşmesi gerektiğine inandıklarını, bunun özellikle savunma anlaşması hususunda gerekliliği belirtilmiştir. Askerinin anarşi olaylarından derin rahatsızlık duyduğunu belirten CIA, bu konuda Ecevit yönetiminin etkili adımlar atmasını beklediklerini vurgulamıştı.

CIA, işçi sendikaları ve iş dünyasının Bülent Ecevit'e bakışını da ele almıştır. Bülent Ecevit'in işçi federasyonlarıyla yaptığı görüşmede federasyon başkanı kemer sıkma önlemleri hakkında çekinceleri dile getirmişti. Sendikalar, toplu pazarlık düzenlemelerinin korunması durumunda fedakârlık yapacaklarını ifade etmiştir. CIA sendikaların Süleyman Demirel karşısında Bülent Ecevit'i desteklediklerini belirtmiştir. Bunun yanı sıra iş dünyasının Bülent Ecevit'e temkinli yaklaştığını, Süleyman Demirel'e önerilen ekonomik adımları atmaması sonrasında yeni hükümetin ekonomik sorunlar karşısında çözüm beklediklerini belirtmiştir. CIA Bülent Ecevit'in yeni ekonomik programında kemer sıkma politikalarına ağırlık vererek iş dünyasının da olumlu karşılayacağı bir politika benimseyeceği ön görüşünde bulunmuştur. Bülent Ecevit'in bu noktada IMF ile yürütülen 130 milyon

³²⁰ CIA, 04 Ocak 1978, CIA-RDP79T00912A001900010001-8; CIA, 03 Ocak 1978, CIA-RDP79T00975A030500010002-0

³²¹ CIA, 19 Ocak 1978, CIA-RDP79T00912A001900010002-6

dolarlık kredi görüşmelerini devam ettirmek yerine bağımsız olarak bir kemer sıkma politikası benimseyeceği iddia edilmişti. Böylece Ecevit, bağımsızlık imajını artıracığı ön görülürken, kredi antlaşmalarında buna uygun imzalanacağı belirtilmişti. Bunun yanı sıra Bülent Ecevit'in dış destek konusunda sıkıntılar yaşayabileceği vurgulanmıştı.³²²

Bülent Ecevit, ekonomik darboğazdan çıkmak için uluslararası kredi kuruluşlarıyla görüşmelere başlamıştır. Mart 1978 tarihinde başlayan görüşmelerin dikkat çeken yanı görüşmeler başlamadan önce Milliyet Gazetesinde Abdi İpekçi imzasıyla yayınlanan “*IMF ve Türkiye*” yazı dizisiydi. Yazı dizisinde toplumda tepkiyle karşılanan IMF'nin Türkiye için önemi vurgulanmış ve toplumun tavrının yumuşaması sağlanmaya çalışılmıştı. Yazı dizisinin bir başka dikkat çeken yönü ise hükümetin ekonomik önlemlerinden övgüyle bahsedilmişti (Milliyet, Abdi İpekçi, 01-02-03-04.03.1978:1). Bu havada başlayan Türkiye ile IMF görüşmeleri neticesinde sağlanan antlaşma Türkiye'yi hiç de tatmin etmemişti. Oysa Türkiye, IMF'nin önüne talep edilen reformları tamamlayarak giderek elini güçlendirmeye çalışmıştı. CIA antlaşma konusunda Bülent Ecevit'in IMF'nin tüm taleplerini kabul etmesine karşın yeterince kredinin sağlanamaması neticesinde diğer kredi kuruluşlarından kaynak sağlamaya çalıştığı ifade etmişti.³²³

Türkiye'de her geçen gün ABD yardımlarının azalması ve ülkenin ekonomik sıkıntılarının artması üzerine 30 Ocak 1978 tarihinde bu durumun yarattığı hoşnutsuzluğu Paul Henze, Brzezinski'ye kaygıyla aktarmıştır. Paul Henze'ye göre ABD 4-5 yıl içinde gerekli adımları atmazsa Türkiye'yi ABD'den koparacak bir darbenin olacağını iddia etmiştir. Genç subaylar tarafından gerçekleştirilebilecek darbenin Sovyet Rusya ile ittifak içinde olacağını öne sürmüştür. Buna karşı komuta zincirine dayalı bir darbenin ABD'nin istikrar sağlayıcı şekilde bakması gerektiğini belirtmiştir. 1979 yılının ocak ayında ABD'de Türkiye'de bir darbe ön görüşü oluşmuştu. Bunun karşılığında Paul Henze'nin Türkiye ziyareti dikkat çekmişti. Bu ziyaret sonrasında Brzezinski Başkan Carter'e şu raporu sunmuştu (Okur, 2014: 74-75):

³²² CIA, 15 Şubat 1978, CIA-RDP79T00912A001900010004-4

³²³ CIA, 15 Mart 1978, CIA-RDP79T00912A001900010006-2; CIA, 24 Mart 1978, CIA-RDP79T00975A030600010042-5; CIA, 08 Nisan 1978 CIA-RDP79T00975A030600010068-7

“Türk ordusu tarafından siyasete doğrudan müdahale etme yönünde müşterek bir eğilim yok... Bülent Ecevit, Kıbrıs’ı ve Yunanistan’la problemleri çözmek için öncelikli çaba sarf etmek üzere kendisini adamaya ikna edilebilir.... Üst düzey subaylar üç önemli kaygıya sahip a) İçerde ve dışarıda kullanılmak üzere silahlı kuvvetlerin etkinliğini güvenilir halde tutma yetenekleri. b) Eğer genel siyasi ve ekonomik durum ciddi biçimde bozulursa siyasi sürece müdahale yönünde ciddi çabalara kaynaklık etmesi muhtemel orta düzey subay sınıfının zihniyeti. c) General ve amiralleri, otoritelerinin aşınacağı ve askeri gereklilikleri yerine getiremeyebilecekleri korkusuna sevk eden, ülkenin sivil ve askeri liderlikleri arasındaki büyüyen uçurum.”

Bu rapordan birkaç ay sonra 24 Nisan 1979 tarihinde Brzezinski hazırladığı raporda bir önceki rapora işaret ederek şunları belirtmiştir (Okur, 2014: 74-75):

“Türkiye ile ilgili olarak geçen kış korktuğumuz en kötü (şey) gerçekleşiyormuş gözüküyor: ciddi siyasi bozulma. Süreç, eğer daha ileri giderse, kendi kendisini beslemeye başlayacak. Bundan hâlâ bir miktar uzak olsak da yegâne çözüm, askeri müdahale olabilir... Ecevit’e fazla açık destek, onu yalnızca daha fazla zayıflatacak ve Demirel’i yakında ihtiyaç duyabileceğimiz bir zamanda yabancılaştırabilecek.”

Her geçen gün ekonomik sıkıntıların arttığı Türkiye’de bu sıkıntılardan kurtulmak için önlemler alınsa da yeterli olmamıştı. Fiyatların artması toplum üzerinde önemli bir baskı unsuru olmuş, enerji kaynaklarındaki kıtlık iyice artmıştı. Bülent Ecevit dış geziler ile kredi arayışına girmişti. Bu kapsam da Haziran 1978 tarihinde Sovyet Rusya’ya yapılan gezide *“İyi Komşuluk ve Dostça İş birliği ilkeleri Siyasal Deklarasyonu”* kapsamında ekonomik antlaşması da imzalanmıştı. Bu antlaşma kapsamında 3 milyon ton ham petrol ithali güvence altına alınmıştı.³²⁴

Bülent Ecevit’in ülkede artan anarşi olayları karşısında sıkıyönetim ilan etmesi desteğin azalmasına neden olmuştu. Büyük umutlar bağlanan Bülent Ecevit, sıkıyönetim sonrasında özellikle 1979 yılı 1 Mayıs kutlamalarının sıkıyönetim komutanlığı tarafından yasaklanması sonrasında çıkan olaylar neticesinde destek aldığı sol kesim tarafından da tartışır hale gelmişti. Bu durum 14 Ekim 1979

³²⁴ Bülent Ecevit’in Sovyet Rusya gezisi basında geniş yer tutmuştur. Milliyet, 23-24-26-26.06.1978:1; CIA, 19 Temmuz 1978, CIA-RDP79T00912A001900010015-3

tarihinde yapılan ara seçimi etkilemişti. Seçim sonucunda CHP'nin mağlubiyeti ile sonuçlanmıştı. Bunun üzerine Bülent Ecevit, 16 Ekim 1979 tarihinde istifa etmişti (Ahmad, 1996: 353).³²⁵

3.1.6. Anarşi Olayları

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yukarıda belirtildiği üzere 27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde muhalif öğrenciler sokaklara çıkmıştı. İdeolojik olmayan bu hareket Menderes Hükümeti karşısında oluşan tepkiyle sokaklarda boy göstermiş; hükümetin ne kadar güçsüzleştiğini göstermişti. Muhalif öğrencilerin 27 Mayıs 1960 sonrasında kendilerini rejimin savunucusu olarak görmeleriyle birlikte birçok kez yine gösterilerde bulunmuşlardı. İşte bu topluluk 1968 yılında ortaya çıkan öğrenci hareketleri ve ülkedeki ideolojik dönüşümden etkilenmişti. Solun hâkim olduğu bu topluluğun karşısında sağ da güçlenmişti. 12 Mart 1971 muhtırası işte tam da böyle bir ortamda gerçekleşmiş ve ABD karşıtlığıyla şekillenen solu engellemeye çalışmıştı. Bu iki dönem de Türk siyasi hayatında rol oynayan öğrenci olayları 1974 yılında Ecevit Hükümeti'nin af yasası sonrasında yeniden şekillenmişti. Ülkede önceki hareketlerin aksine sokaklar cephelere bölünmüştü. Önceki kavgalar yerini silahlı çatışmalara ve neticesinde onca gencin hayatını kaybetmesine neden olmuştu. Yeni dönem ülke tarihinde birçok karanlık olayın, suikastların, saldırı ve katliamların yaşandığı dönemdir.

Milliyetçi Cephe hükümetinin kurulmasıyla ülkede en büyük sorun hiç şüphe yok ki Kıbrıs görüşmeleriydi. Ekonomik sıkıntıları ikinci sırada, öğrenci olaylarını ise üçüncü sırada görebiliriz. Basında sık sık yer alan öğrenci olayları karşısında siyaset 1968 yılında yaşanan olaylar gibi gençleri anlamak yerine olayları anarşist olarak değerlendirmişti. Bu olaylar karşısında Süleyman Demirel ile Bülent Ecevit olayların sorumlusu olarak karşılıklı suçlamalar yapmıştır.³²⁶ Devlete göre düzeni yıkmayı amaçlayan gençlerin silahlı çatışmaları ve hayatlarını kaybettiği dönemde CIA tarafından önemli bir rapor hazırlanmıştır. Rapor Nisan 1975 tarihinde İTÜ'de, Mayıs 1975'te ODTÜ'de yaşanan olaylar mercek altına almıştır. CIA, Türkiye'deki

³²⁵ Ecevit Hükümeti (1978) dönemi hakkında detaylı bilgi için bakınız: Erkan, 2017

³²⁶ 26 Nisan 1975 tarihinde MGK toplantısında öğrenci olayları ele alınmış ve toplantı sonrasında yapılan açıklama da “*Öğrenci Olaylarının Nizamı yıkmayı amaçladığı*” iddia edilmişti (Milliyet, 27.04.1975:1).

gençlik olaylarının 1968 yılını anımsattığını ancak temelde önemli farklılıklar olduğunu belirtmiştir. Olayların en önemli nedenini siyaseti temsil edenlerin tutumlarından kaynaklandığını ortaya koymuştu. Rapor göre öğrenci olaylarının üç temel nedeni bulunmaktadır.

1. Modası geçmiş eğitim sistemi nedeniyle eğitimde modern bir bakış açısı getirilmesi talebi,
2. Sol ve Sağ arasındaki üstünlük mücadeleleri,
3. Sıkıyönetim'in (4 İlde) devam etmesi.

CIA, yaşanan olayların ABD karşıtı olmadığını ancak Türkiye ile ABD ilişkilerinin bu süreçte alacağı yön nedeniyle ABD karşıtlığının bir argüman olarak kullanılabilmesi uyarısında bulunmuştu.

15 Mayıs 1975 tarihinde ODTÜ'de yaşanan boykotu ele alan CIA, öğrencilerin araştırma olanaklarının genişletilmesi, idari ve eğitim reformları ve mezuniyet sonrasında iş teminatı için talep edilen kanunların çıkarılması, boykotlarda dönem kaybeden öğrencilerin haklarının kaybolmaması için okulların temmuz ayına kadar uzatılması, siyasi amaçlar için disiplin cezası verilmemesine söz verilmesi, kampüste konuşlandırılan Jandarma sayısının azaltılması şartlarını sunduğunu belirtmiştir. CIA ABD'nin Ankara Büyükelçiliğinden aldığı bilgiye göre bu bildiriye 300 öğretim üyesi imza atmıştı. Bunun yanında Nisan 1975'te İTÜ'de yaşanan olayları değerlendiren CIA, sol öğrencilerin eğitimdeki anti demokratik uygulamaların kalkması, sıkıyönetimin son bulması gibi şartlar öne sürdüklerini ifade etmişti. CIA, sol öğrencilerin bu talepler karşısında sağ öğrencilerin olayların hükümet karşıtı eylemler olduğunu iddia ederek çatışmaların yaşandığını ve olaylarda 1 öğrencinin hayatını kaybettiğini, 300 yaralı ve 200 gözaltı olduğunu belirtmiştir. Bu olayların yanı sıra Anadolu'nun birçok yerinde Karadeniz Teknik Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Malatya vb. üniversite ve şehirlerde çatışmaların yaşandığını vurgulamıştır.³²⁷

³²⁷ CIA, 30 Nisan 1975, CIA-RDP79T00975A027600010053-7; CIA, 20 Haziran 1975, CIA-RDP79T00865A001200140001-4

CIA'nın yukarıda hazırladığı belgede 1968 yılındaki öğrenci olaylarının aksine 1975 yılındaki öğrenci olaylarının taleplerinin anlaşılabilir olduğunu belirtmiştir. Tabii bu durumda ki en önemli unsur 1968 kuşağının temel argümanı ABD karşıtlığı olurken, 1974 sonrasında ki olaylar da bu argüman başlangıçta kullanılmadığından CIA olaylara daha olumlu bakmıştır. CIA, olayları böyle derinden tahlil ederken maalesef basında bunun tam karşısında bir hava esmiştir. Basın sık sık olayları manşetlerine taşıırken, sadece kavga ve ölü ile yaralıları belirtmiştir. Bunun yanında herhangi bir tahlil yapmamıştır.³²⁸

Türkiye'deki öğrenci gösteri ve protestoları 1975 yılının ilk yarısında haklı mücadele olarak gören CIA, yılın ikinci yarısında bakış açısını değiştirmiştir. Türkiye'deki sol faaliyetlerin 1971-1974 yılları arasında zayıfladığını ve parçalandığını belirten CIA, 1974 yılında çıkarılan af sonrasında önemli gelişmelerin yaşandığına dikkat çekmiştir. Ülkedeki solcu öğrencilerin sokaklara çıkmasıyla mücadele esasları da belirlemeye başlamıştır.³²⁹

CIA tarafından 1975 Ağustos ayındaki olaylar göz önüne alınarak hazırlanan raporda, ülkedeki sol grupların önemli faaliyetler içinde olduğuna dikkat çekmiş, ABD karşıtlığı üzerinden bir politika geliştirildiğini belirtmiştir. Kıbrıs Meselesi, silah ambargosu nedeniyle iki ülke ilişkilerinin gerilmesi ve basında sık sık ABD'yi eleştiren yazılar nedeniyle oluşan havadan yararlanmaya çalışan sol grupların gösteri planları yaptıklarını iddia etmiştir. Bu gruplardan Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi'ne (TİİKP) dikkat çekmiştir. TİİKP'nin 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında kapatılmasına karşın illegal olarak faaliyetlerine devam ettiğini ve solu canlandırmak için çaba gösteren en önemli yapı olduğunu ifade etmişti. 7 Ağustos 1975 tarihinde ABD'nin PX mağazasında meydana gelen olaylarda 26 kişinin gözaltına alınmasını

³²⁸ Basında geniş yer tutan öğrenci olaylarından birkaç örnek Milliyet Gazetesi, 08.04.1975; 09.04.1975; 27.04.1975; 30.04.1975; 01.05.1975.

³²⁹ Türkiye'deki sol 12 Mart 1971 sonrasında beş ayrı partiye bölünmüştü. Türkiye Birlik Partisi, Türkiye Emek Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Sosyalist Parti ve Türkiye Sosyalist İşçi Partisi solun bölündüğü partilerdi. Solun toparlanmasında en büyük etki Bülent Ecevit ile CHP olmuştur. Bu durum sokağa da yansımıştı. Ecevit Hükümeti'nin haşhaş ekimi yasağının kaldırması ve Kıbrıs Barış Harekâtı ülkede CHP popülarlığını artırmıştı. Ecevit Hükümeti'nin devrilmesi ve Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kurulması solun bir çatı altında toplanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. Böylece ülkede sol yeniden şekillenmişti (Ahmad, 1996: 345).

da bu olayların bir parçası olarak göstermiştir.³³⁰ Eylemleri yakından takip eden CIA, silah ambargosu nedeniyle ülkede ilerleyen süreçte ABD karşıtlığının artacağı uyarısında bulunmuştur.³³¹

1975 yılında üniversitelerin tekrar açılmasıyla öğrenci olayları iyice artmıştı. CIA sonbahardaki olayların öncekilerine göre daha etkili olduğunu belirtmişti. Ülkenin neredeyse her köşesine yayılan bu olaylar üniversitelerin yanı sıra liselerde de görülmeye başlanmıştı. Bu durum koalisyon hükümeti üzerinde baskı unsuru oluşturmuştur. Olayların kampüslerde korkuya ve endişeye neden olduğu vurgulanmış; bir kez daha ülkedeki siyasilerin bu duruma kalıcı bir çözüm bulmakta yetersiz kaldıklarının altı çizilmiştir. Hükümetin içindeki sorunlara dikkat çeken CIA, bu ortamda olayların siyasiler için birbirlerine karşı kullandıkları bir argümandan ibaret olduğunu ifade etmiştir. Siyasilerin bu çaresiz tutumları ve olayların nedenlerini araştıran yetiden uzak kaldığı her fırsatta ortaya konulmasının yanı sıra askerinin tutumunun çok daha dikkat çekici olduğu belirtilmiştir. CIA, askerinin olayları yakından takip ettiğini belirtirken özellikle radikal sol faaliyetleri yakından takip edildiğine dikkat çekmiştir. Bu endişelerini Süleyman Demirel'e ileten Genelkurmay Başkanı Semih Sancar, askerinin bu türlü olaylara müsaade etmeyeceğini ifade etmişti. Bu durum basına sızan MGK toplantılarından da görülebilmektedir. MGK toplantıları sonrasında yapılan açıklamalarda öğrenci olayları sert bir şekilde eleştirilmiş ve düzene karşı olduğu vurgulanmıştı (Milliyet, 27.04.1975:1).³³²

Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'ın bu uyarısı karşısında hükümetin harekete geçtiğini belirten CIA, uyarı neticesinde bir dizi tutuklanmalar yapıldığı, polis teşkilatında reforma gidildiği ve modernizasyonu yapılmaya başlandığını ifade etmiştir. Askerinin uyarıları karşısında atılan adımlar olayları çözmek yerine askerinin baskısını azaltmaktan öteye gidememiştir.³³³

³³⁰ İzmir'deki PX Mağazası önünde ABD karşıtı eyleme polis müdahale etmiş ve olaylar neticesinde 26 kişi gözaltına alınmıştı (Milliyet, 07.08.1975:1).

³³¹ CIA, 16 Ağustos 1975, CIA-RDP79T00975A028000010033-4

³³² MGK'da Alparslan Türkeş'in başkanlığındaki heyet tarafından hazırlanan şiddeti önleyici rapor ele alınmıştı (Milliyet, 19.12.1975:1).

³³³ CIA, 28 Kasım 1975, CIA-RDP79T00865A002200260001-0; CIA, 29 Kasım 1975, CIA-RDP79T00975A028300010047-6

Genelkurmay Başkanı Semih Sancar, 5 Aralık 1975 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Başbakan Süleyman Demirel, MİT başkanı ve diğer yetkililerle yaptığı görüşmede Kıbrıs konusunda ve öğrenci olayları karşısında Süleyman Demirel'i sert bir şekilde eleştirmişti.³³⁴ Semih Sancar, olayların tırmanmasında hükümetin çaresiz kaldığını belirterek, hükümetin İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim için hazırlık yapması gerektiğini belirtmiştir. Semih Sancar hükümet üyelerinin olaylara karşı önlem alınması gerektiği belirterek, en büyük kaygılarının partililerin bu çatışmalara karışması olacağını ifade etmiştir. CIA bu ortamda ordunun üst kademesinde müdahale için bir hareketlenme olmadığını, böyle bir süreçte sorumluluğu üstlenmekte isteksiz olduklarını belirtirken buna karşın genç subaylar arasında müdahaleyi düşünenlerin olduğunu vurgulamıştı.³³⁵

CIA askerinin bu tavrını yakından takip ederken ülkedeki olayların seyrini de dikkatle izlemişti. Sol örgütleri yakından takip eden CIA, bu örgütlerin etken rol oynamaya başladığını ifade etmiştir. Af sonrasında yeni sol grupların aylarca yer altı faaliyetler yürüterek güçlendiğini ve yakın tarihte gün yüzüne çıktığı ifade edilmişti. Bu kapsamda Dev-Genç'in yanı sıra Ankara Yükseköğretim Derneği'nin bu faaliyetleri yürüttüğü belirtilirken, ODTÜ'yü bu adımların özel bir yerinde tutmuştur (Chasdi, 2002:224). Ülkedeki bu gruplar sayesinde solun güçlendiğini belirtmektedir. Buna örnek olarak da Şişli Meydanında öldürülen Cezmi Yılmaz'ın cenazesi için toplanan yaklaşık 10.000 kişinin polisle çatışmasını³³⁶ bir güç gösterisi olarak gören CIA, ODTÜ'deki solcu gösteriler ve üniversitelerdeki solcu öğrenci gruplarının yönetimi ele alma çabalarını da buna örnek göstermiştir. 10 Aralık 1975 tarihinde basın toplantısı yapan Başbakan Süleyman Demirel'in de gündeminde ülkedeki sol faaliyetler önemli bir yer tutmuştur. CIA'nın yakından takip ettiği toplantıda Süleyman Demirel 1974 yılındaki afın olaylara neden olduğunu iddia etmiş ve Bülent Ecevit'i suçlamıştı. Türkiye'nin olaylar karşısında komünizm tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını belirten Süleyman Demirel, hükümetin bu konuda taviz

³³⁴ Basında 05 Aralık 1975 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk başkanlığında yedi saat süren üst düzey bir toplantı yapıldığı, bu toplantıda MİT ve İçişler Bakanlığı görevlilerin yetkililere brifing verdikleri belirtilmiştir (Milliyet Gazetesi, 06.12.1975:1).

³³⁵ CIA, 05 Aralık 1975, CIA-RDP79T00975A028400010010-5

³³⁶ 3 Aralık 1975 tarihinde meydana gelen olaylar büyük yankı uyandırmıştır. Milliyet, 04.12.1975:1

vermeyeceğinin altını çizmiştir.³³⁷ CIA, sola karşı hükümetin önemli adımlar attığını belirterek, ülkede daha zorlayıcı önlemlerin alınacağını belirtmiştir.³³⁸

1976 yılını Türkiye öğrenci olayları ile karşılamıştı. Yeni yılda sol-sağ çatışmasına dönen üniversiteler ve polisle çatışan öğrenciler, boykotlar karışığında CIA devletin üst düzeyinin gelişmeleri kaygılı bir şekilde takip ettiğini belirtmiştir. Hükümetin gittikçe artan olaylar karşısında daha sert önlemler almaya itildiğini belirtmiştir. CIA, Süleyman Demirel'in olaylar karşısında ordunun desteğiyle sert önlemler alacağı ifade etmiştir.³³⁹

Olaylar kısa süre sonra silahlı çatışmalara dönmüştü. CIA, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) üyelerinin büyük şehirlerde yaptığı faaliyetlere dikkat çekmişti. THKO hakkında CIA, ABD Büyükelçiliği aracılığıyla Türk Emniyet Teşkilatından bilgi almıştır. THKO'nun saldırılarına değinen CIA, Türkiye'de bulunan ABD'lilerinde hedefte olduğunu belirtmiştir. Ankara'da ABD'lilerin sıkça alışveriş yaptıkları yerin ve ABD'ye ait servisin bombalanması ile ABD konsoloslugu yakınında ki çatışmalar neticesinde bazı önlemler alınmıştı. Bu önlemler kapsamında güvenlik daha sıklaştırılmış, ABD'li görevlilerin sivil kıyafet giyinmeleri ve dikkat etmeleri konusunda uyarılmışlardı.³⁴⁰

Türkiye'de solun yükselişinin en önemli göstergesi 18 Nisan 1976 tarihinde Ankara'da yapılan “Özgürlük ve Barış” mitingi olmuştur. Miting CHP tarafından düzenlenmiş olsa da ülkede diğer sol partilerden büyük destek görmüştür. Bu güç gösterisi sol için büyük moral olmuştu. Milliyetçi Cephe Hükümeti karşısında sol umutlanmıştı. Bu umudu daha büyük bir mitingde iyice göstermeye çalışan sol, 1926 yılından beridir ülkede kutlanmayan 1 Mayıs'ın Taksim meydanında kutlamayı amaçlamıştı. 1 Mayıs 1977 tarihinde DİSK'in örgütlediği bu güç gösterisinde günümüze kadar aydınlatılmamış olaylar yaşanmıştı. Yaşanan olaylar nedeniyle *Kanlı 1 Mayıs* olarak adlandırılan olaylar ülkedeki anarşi olaylarında önemli bir dönüş noktasıdır (Ahmad, 1996: 345).

³³⁷ CIA raporunda yer alan basın toplantısının detayı için lütfen bakınız Milliyet Gazetesi, 11.12.1975:1

³³⁸ CIA, 15 Aralık 1975, CIA-RDP79T00865A002300350001-9

³³⁹ CIA, 10 Ocak 1976, CIA-RDP79T00975A028500010016-8; CIA, 23 Ocak 1976, CIA-RDP79-00927A011300040001-4

³⁴⁰ CIA, 31 Ocak 1976, CIA-RDP79T00975A028500010052-8; CIA, 24 Şubat 1976, CIA-RDP79T00975A028600010038-3

12 Eylül 1980 darbesi öncesi son seçim 5 Haziran 1977 tarihinde yapılmıştı. İlk sırada yer alan CHP tek başına iktidar olabilmek için yeterli milletvekili sayısına ulaşamamıştı. Bunun için hükümet kurma çabaları meclisten güvenoyu alamamasıyla sonuçlanmıştı. Bunun üzerine Süleyman Demirel, İkinci Milliyetçi Cephe hükümetini kurmuştu. Yeni hükümetin önünde ki en büyük sorunlardan birisi hiç şüphe yok ki anarşiydi. Hükümet programında olaylar dış mihrakların etkisiyle rejime karşı hareket olarak değerlendirilmiş ve olayların çözümü konusunda etkin mücadelenin yapılacağını ve gerekli kanunların çıkarılacağı belirtilmiştir. Böyle bir dönemde hükümet olayları kısır bir manada yorumlamıştı.³⁴¹

İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti İçişleri Bakanı olarak atanan Korkut Özal göreve gelir gelmez anarşi olaylarıyla ilgili çalışmalar yapmıştı. Bu kapsamda Korkut Özal, Bülent Ecevit ile görüşmüştü. Bülent Ecevit görüşme de Korkut Özal'a olayların İçişleri Bakanlığının boyutlarını aştığı uyarısında bulunsa da Korkut Özal, olayların İstanbul merkezli olduğunu ve eğer İstanbul kontrol altına alınabilirse ülkede anarşi olaylarının çözüleceğini belirtmişti (Milliyet, 11.08.1977:1). Korkut Özal, yaptığı açıklamada hükümet yetkilileriyle görüştüğünü tam yetki aldığını belirterek, anarşinin iki ayda bitirileceğini öne sürmüştü (Milliyet, 14.08.1977:1).

Korkut Özal olayları basit bir asayiş olarak değerlendirmiş, olayları kapsamlı bir şekilde tahlil etmemişti. Bu süreçte operasyonlarda artış gözlenmişti. Korkut Özal, anarşi ile mücadele için Hasan Celal Güzel ve Abdulkadir Aksu'yu danışman; Galip Demirel'i müsteşar, Vecdi Gönül'ü Emniyet Genel Müdürü olarak atamıştı. Atamalar sonrasında oluşturulan komisyonda önlemleri içeren kararname hazırlanmıştı. Bu gelişmeler neticesinde İstanbul'da Fazilet Operasyonları ile sonuç alınmaya çalışılmıştı (Özal, 2010: 41-44). Korkut Özal'ın aldığı önlemler olayların temeline inilmemesi, güvenlik güçlerinin olaylar karşısında yetersiz kalmasına karşın operasyonlar kısmen de olsa olumlu sonuçlar vermişti. Ancak ülke yerel seçime doğru yaklaştıkça olaylar tekrar tırmanmaya başlamıştı. Seçim bir iktidar mücadelesine dönüşmüş ve hükümet-muhalefet çatışması haline gelmişti. Bülent Ecevit seçimleri bir iktidar mücadelesi olarak göstermiş, genel seçimde ki heyecanı tekrar yakalamaya çalışmıştı. Başbakan Süleyman Demirel, bu havayı kırmak için

³⁴¹ <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP41.htm>/Erişim Tarihi: 31.01.2018; CIA, 30 Temmuz 1977, CIA-RDP79T00975A030200010097-9

elinden geleni yapmıştı. Bu gerginleşme sokak olaylarına yansımıştı. Meydana gelen olaylarda 13 kişi hayatını kaybetmişti (Ataay, 2007:119; Turan, 2008:176; Yaltrık, 2005:121-122).

Korkut Özal'ın bu çabalarına karşın İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti yaşanan siyasi gelişmeler karşısında anarşi olaylarına karşı yetersiz kalmıştı. Korkut Özal, hükümetin son günlerinde yaptığı açıklamada “*Anarşiyi hükümetler önleyemez*” ifadesi siyasetin olaylar karşısında ne kadar çaresiz kaldığını göstermektedir. İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti sonrasında anarşinin bilançosu son derece ürkütücüdür. Büyük umutlarla kurulan İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti döneminde yurt genelinde 114 kişi hayatını kaybederken, 890 kişi yaralanmıştı (Milliyet, 24.12.1977:1).

İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti sonrasında kurulan Ecevit hükümetinin önünde ekonomik sıkıntılar ve anarşi olayları bulunmaktaydı. Ecevit hükümeti büyük umutlarla kurulmuştu. CIA Bülent Ecevit'in başbakan olması sonrasında İçişleri Bakanı olarak atanan İrfan Özaydınlı'ya dikkat çekmiştir. İrfan Özaydınlı, orgeneral olarak Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na atanamaması üzerine Yüksek Askerî Şura üyesi iken emekli olmuştu. İrfan Özaydınlı'nın her ne kadar CHP saflarında yer alsa da sağa ve sola karşı tarafsız olduğunun altı çizilmiştir. CIA, Bülent Ecevit'in hükümet kurmasıyla ülkedeki anarşi olaylarında dönüşüm olduğunu iddia ederek olayların ideolojik bir yapıdan çıktığını ve intikam duygusuyla gerçekleştiğini belirtmiştir. Sol olayların aktörü THKO'nun polisin baskınları neticesinde gerilediğini aynı şekilde ülkücülerin iktidar yolunda olaylarının azalması karşısında şiddetin nedenlerinin değiştiğine dikkat çekmiştir. Önceki tespitlerde olduğu gibi ülkedeki ekonomik sıkıntılar, işsizlik, enflasyon ve yetersiz eğitim anarşi olaylarının temel nedeni sayılırken, arkadaş ve akraba intikamı neticesinde gelişen şiddet olaylarına dikkat çekilmiştir. Bu değişime karşın ülkedeki şiddet olaylarının son bulması için ekonomik iyileşme ve eğitimle ilgili sorunların çözülmesi durumunda uzun vadeli bir iç güvenliğin sağlanacağını altı çizilmiştir.³⁴²

³⁴² CIA, 19 Ocak 1978, CIA-RDP79T00912A001900010002-6; CIA-16 Ocak 1978, CIA-RDP79T00975A030500010024-6

Ecevit hükümetine birçok konuda olduğu gibi anarşi olayların sonlandırılması hususunda da büyük umutlar bağlanmıştı. Ancak hükümetin kurulmasıyla olaylar tüm hızıyla devam etmişti. Ecevit hükümetinin ilk tartışması da yine olaylar üzerinden yaşanmıştı. CHP’li Niyazi Ünsal’ın anarşi olaylarının nedeni olarak *kontrgerilla* olarak göstermesi beraberinde önemli bir tartışmayı da getirmişti (Milliyet, 31.01.1978:1). Niyazi Ünsal’ın hayatının tehlikede olduğunu belirterek elinde belgelerin olduğuna ilişkin açıklamaları bir anda kamuoyunu bu yöne çevirmişti. Anarşi olayları hakkında önemli adımlar atılmasını bekleyen kamuoyu Bülent Ecevit kanadına kilitlenmişti. AP’nin siyasi bir tartışma haline getirmeye çalıştığı tartışmaya Bülent Ecevit’in “*Kontrgerilla denilen bir resmi kuvvet yoktur*” açıklaması tartışmayı bitirmeye yönelikti (Ünsal, 1996: 414).

Türkiye tarihinde yaşanan karanlık olaylar derin devlet-kontrgerilla tartışmalarını getirmiştir. Türkiye’de özellikle 12 Eylül 1980 darbesi öncesinde aydınlatılmayan olayların ülkede mevcut siyasi güçlerin dışında bir örgüt tarafından yapıldığı şüphelerini doğurmuştur. Bu kavramın ilk ortaya çıkışı 12 Mart 1971 muhtırası öncesinde, MİT çalışanı Mahir Kaynak tarafından ortaya atılmıştır. Oysa sonrasında Mahir Kaynak eserinde ülkedeki derin devlet-kontrgerilla olmadığını ifade etmiştir (Mete ve Kaynak, 2005: 114 ve 151).

Mahir Kaynak’ın ifadelerine karşın Türkiye’nin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in TBMM Darbe ve Muhtıralar Araştırma Komisyonu’na verdiği ifadeler dikkat çekmektedir (TBMM, 2012: 113):

“Gladiodan bahsediliyor, derin devletten bahsediliyor, ‘Derin devlet var mı yok mu?’ Derin devlet var. Derin devlet askeriye. Türkiye’de bir tane devlet var aslında. Bunun derini de, düzü de bir tane. Eğer ikinci bir devlet arıyorsanız o, askeriye işte.”

TBMM Darbe ve Muhtıralar Araştırma Komisyonu’nda Türkiye’nin NATO’ya katılmasıyla ülkenin militaristleşmesini artırmak için kurulan JUSMMAT’ın³⁴³ bu süreçte etkin olduğu belirtilmiştir. Bu konuda CIA Arşivinde konuyla ilgili bilgi bulunmamaktadır (TBMM, 2012: 115).

³⁴³ JUSMMAT, Joint US Military Mission for Aid to Turkey, Türkiye’ye Yardım için Ortak ABD Askeri Kurulu

CIA, Ecevit hükümeti hakkında ekonomik, dış politika ve siyasi gelişmeler hakkında önemli raporlar hazırlamıştır. CIA'nın 10 Mayıs 1978 tarihinde hazırladığı raporda Bülent Ecevit'in uluslararası meselelerden daha çok iç meselelere odaklandığı belirtilmiştir. Ülkede ekonominin sıkıntılı olduğu belirtilse de anarşi olaylarının daha kötü durumda olduğu ifade edilmiştir. CIA'ya göre son bir yılda yaklaşık 800 bombalama eylemi meydana gelmiş ve bu eylemlerde 321 ölü, yaklaşık 4000 kişi yaralanmıştır. 1978 yılının ilk beş ayında 130 kişinin hayatını kaybettiği olaylarda yüzlerce insanın yaralandığı ve 500 bombalama eyleminin gerçekleştiği vurgulanmıştır. Ülkede sağ sol çatışmasının her geçen gün arttığına altını çizen CIA, yıllarca sadece büyük kentlerde görülen bu çatışmaların ülkenin birçok yerine yayıldığı ifade etmiştir.

CIA, olayların Malatya Belediye başkanı Hamit Fendoğlu suikastı sonrasında değiştiğini belirtmiştir. Gönderilen bombalı paket nedeniyle iki torunu ve geliniyle hayatını kaybeden Hamit Fendoğlu'nun ölümü aydınlatılamamıştır. CIA suikast sonrasında meydana gelen olaylarda sağcıların eylem yaptığını ve CHP binalarına saldırılarına dikkat çekmiştir. Olayların önlenmesi ancak askeri birliklerin şehre gelmesiyle sağlanabilmiştir. Bu olay ülkedeki bölünmüşlüğün ve çatışmanın ne kadar geniş bir alana yayıldığını göstermiştir. Ülkede sadece sağ ve sol merkezli çatışmalar değil aynı zamanda Sunni ve Alevi ayrımına dayalı ve ayrılıkçı Kürtlerinde eklendiği bir çatışma baş göstermiştir.³⁴⁴

CIA bu süreçte yetkililerin olayları tüm nedenlerini ele alarak çözüm kavuşturmakta isteksiz gördüklerini iddia etmiştir. Olayların öğrenci gruplarının arasındaki ideolojik çatışma olarak görüldüğünün altını çizen CIA, yıllardır süren çatışmaların toplum da alışmaya neden olduğunu belirtmiştir. Bu durumun siyasiler üzerinde baskı oluşturmadığını ve sağ ile sol ideolojik grupların güçlerini azaltmaya hiçte niyetli olmadıkları belirtilmiştir. Bu duruma önlem olarak ülke kimliğinin Batılı ve

³⁴⁴ Hamit Fendoğlu'na 19 Nisan 1978 tarihinde düzenlenen suikast neticesinde hayatını kaybetmiştir. Fendoğlu'nun hayatını kaybetmesi haberi üzerine Malatya'da başlayan olaylar 3 gün devam etmiştir. Bu süre zarfında 100'den fazla işyeri ve konut yakılmış, 1000 bina zarar görmüş, 250 kişi gözaltına alınmıştır. Olayların bastırma için 5000 asker görev almıştı (Koç, 2010: 48; Milliyet Gazetesi, 19-20-21.04.1978)

Avrupalı olduğunu belirtmek için sıkıyönetim siyasetleri tarafından sürekli olarak reddedildiği vurgulanmıştır.³⁴⁵

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde en önemli olaylardan birisi 1 Mayıs 1977 yılında yaşanmıştır. “*Kanlı 1 Mayıs*” ismiyle tarihe kazınan olayda 34 kişi hayatını kaybederken onlarca insan yaralanmıştı. Olay sonrasında 470 kişi gözaltına alınmış birçok kez açılan davalardan herhangi bir sonuç alınamamıştı. Böyle karanlık bir olayı ülkedeki asayiş olaylarından çok farklı yer de tutmak gerekmektedir. Bu olay bir sağ-sol, mezhepsel ve ırksal çatışmaların çok ötesinde büyük bir katliamdır.³⁴⁶ Bu olay hiç şüphe yok ki Ecevit hükümeti üzerinde büyük baskıya neden olmuş ve 1 Mayıs 1978 tarihinde benzer bir olayın yaşanmaması için güvenlik en üst seviyeye çıkarılmıştı. CIA’nın ABD Büyükelçisine dayandırılarak verdiği bilgide polisin güvenliği sağlamak için yetersiz kalabileceği korkusu belirtilmiştir. Bu amaçla Polis Akademisi öğrencilerinin bile görev aldığı 1 Mayıs 1978’te ABD Türkiye’deki personeli uyarılmıştır. Büyükelçilikte güvenlik en üst seviyeye çıkarılmıştı. ABD Büyükelçisi son aylarda ABD personeline yönelik saldırıların arttığını belirterek, 1977’ye göre yeni yılda artışa dikkat çekmiştir.³⁴⁷ CIA’nın kaygıyla belirttiği 1 Mayıs 1978 gösterilerinde münferit olaylar yaşansa da korkulan büyük çaplı bir olay meydana gelmemiştir (Milliyet, 02.05.1978:1).³⁴⁸

CIA, Bülent Ecevit’in anarşi olayları karşısında politikasının etkili olmadığını belirtmiştir. Bu durumu olayların her geçen gün artması da göstermiştir. Bülent Ecevit ülkedeki olayların önlenmesinde sıkıyönetim uygulanmadan başarılı olacağına inanmış ve bu konuda karlılığını belirtmiştir. CIA olaylar karşısında hükümetin tüm çabasına karşın birçok kez polis teşkilatını eleştirmiştir. Polisin iki gruba (Solcuların Pol-Der, Sağcıların Pol-Bir) bölündüğünün altını çizen CIA, bu bölünmenin polis teşkilatı üzerinde otoritenin gücünü de zayıflattığının altını çizmiştir. Yaz aylarında kampüslerdeki olayların azalması ve sokaklara taşınmasıyla polisin yetersizliği bir

³⁴⁵ Sıkıyönetim konusunda Bülent Ecevit’in soğuk bakmış ve insan hakları vurgusu yaparak önerilere karşı çıkmıştı. Ancak Feroz Ahmad’ın belirttiği üzere Milliyetçi Cephe hükümetleri sıkıyönetim konusunda Bülent Ecevit’ten çok farklı düşünmüşlerdi. Demirel daha hükümetin ilk günlerinde anarşi olayları karşısında “Olayları önlemek için bütün tedbirleri alacağız; sıkıyönetim de anayasal bir tedbirdir” açıklamasıyla sıkıyönetimin gelebileceğini belirtmiştir (Ahmad, 1996: 348).

³⁴⁶ Kanlı 1 Mayıs hakkında birçok haber, belgesel ve yayın bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız: Atay, 2013; Güreli, 2006.

³⁴⁷ CIA, 15 Nisan 1978, CIA-RDP79T00975A030600010080-3

³⁴⁸ CIA, 03 Mayıs 1978, CIA-RDP79T00975A030600010110-9

kez daha vurgulanmıştır. Polis teşkilatında yapılacak modernizasyonun olaylar karşısında etkin çözüm alınacağı belirtilmiştir.

Adana Sıkıyönetim Komutanı Nevzat Bölügiray sıkıyönetim komutanlığı sırasında Adana ve civarındaki olayların yanı sıra polisin olaylara müdahalede yetersizliğine dikkat çekmiştir. Polisin Pol-Bir ve Pol-Der olarak iki kutba ayrılmasının yanı sıra personel sayısının son derece yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra görev yapan polisin yetersiz eğitiminden dolayı hızla artan anarşi olaylarına karşı yetersiz kaldığını belirtmiştir (Bölügiray, 1989). Bu nedenle Kenan Evren dönemin başbakanı Süleyman Demirel'e sıkıyönetim için sunduğu raporda polisin siyasi faaliyetlerinin yasaklanmasını ve karakolların kışla gibi olmasını istemişti. Kenan Evren bu durumu şöyle açıklamıştır (Birand vd, 1999: 102): *“Polis bölünmüş, sağda olanlar Pol-Bir, sol da olanlar Pol-Der, Polis bir nevi askeri güçtür, jandarma gibidir. Bunlarda dernek olmaz. Daha silah atmasını bilmeyen polis vardı. Yani daha hiç, tabanca vermişler. Tabanca kullanmamış.”*

Uzun süredir tartışma konusu olan Polisin Pol-Bir ve Pol-Der olarak ikiye ayrılması hükümeti harekete geçirmişti. MGK toplantılarında da durum sık sık gündeme getirilmesi neticesinde Ankara Valiliği harekete geçmiş ve 5 Temmuz 1978 tarihinde her iki dernekte kapatılmıştı. Derneklerin kapatma kararı sonrasında ilgililer Danıştay'a itiraz başvurusu yapmıştı. Danıştay'ın 16 Temmuz 1978 tarihinde verdiği kararla dernekler faaliyetlerine devam etmişti. (Milliyet, 06.07.1978:1; Milliyet, 17.07.1978:1).³⁴⁹

Polisin bu bölünmüşlüğü'nün yanı sıra Güneydoğu illerinde Kürt ayrılıkçı hareketinin kritik seviyelere ulaştığını belirten CIA, askerin bu durumdan son derece rahatsız olduğunu vurgulamıştır. 28 Haziran 1978'de yapılan MGK toplantısında olaylar ele alınmış ve sıkıyönetim tavsiye edilmiştir. MGK'nın kararları doğrultusunda askerin

³⁴⁹ CIA ülkedeki anarşi olayları karşısında Bülent Ecevit'in tutumunu sık sık eleştirmiştir. Bülent Ecevit'i olaylar karşısında yetersiz bulan CIA, her geçen gün artmakta olan olaylar karşısında Ecevit'in idealist tutumunun etkili olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle demokratik ve Batılı bakış açısıyla olaylara çözüm üretmeye çalışan Ecevit'in sadece parti içindeki aynı çizgide bulunduğu elitler üzerinde etkili olduğu ifade edilmiştir. CIA, 10 Mayıs 1978, CIA- RDP79T00912A001900010010-7; CIA, 02 Ağustos 1978, CIA-RDP79T00912A001900010016-1; Birand, Bila, Akar, a.g.e.,s. 86

müdahale etmesinin Bülent Ecevit için siyasi sonuçlarının ağır olacağından Ecevit'in son şık olarak kullanacağı ifade edilmiştir.³⁵⁰

CIA'nın ülkedeki yasadışı örgütler hakkında en önemli raporlardan birisi 1984 tarihinde hazırlamıştır. Raporda ülkede yıllarca tartışma konusu olan bu örgütlerin dış yardımlar alıp almadığıdır. CIA, Türkiye'de faaliyet gösteren bazı örgütlerin (özellikle PKK) Şam tarafından desteklendiği ifade etmiştir. CIA sol örgütlerin arkasında temel gücün Sovyet Rusya olduğunu iddia etmiştir; ancak bu iddialarını kanıtlayacak net bir belgenin olmadığını itiraf ederken, kanıtların yetersiz olmasına karşın bu kanıda olduklarının altını çizmiştir. Bunun yanı sıra Bulgaristan'ın ve Suriye'nin destek verdiğini belirtmiştir. Sovyet Rusya'nın bu ülkeler üzerinde destek sağladığı iddia edilmiştir. Bunun yanı sıra ülkedeki Batı hedeflerini belirlemek için Arap ve İran destekli terör örgütlerinin ülkede faaliyet gösterdiklerinin altını çizmiştir. CIA ülkedeki anarşinin destekçisi görülen dış güçlerin tamamının ortadan kaldırılsa da anarşinin tamamen çözülemeyeceğini vurgulamıştır. Bu örgütlerin faaliyet alanı bulma nedeninin ülkedeki soysso ekonomik durumdan kaynaklandığı belirtilmiştir. Anarşinin ülkede son otuz yılda şekillenen demografik, ekonomik ve sosyolojik yapının bir sonucu olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle dış etkenlerden daha çok işsizlik, eşit olmayan toprak ve gelir dağılımı, aşırı kentleşme, dini ve etkin gerginliklerin azaltılmasının daha büyük etken olduğunu altı çizilmiştir.³⁵¹

Türkiye'deki Şiddet 1978-1982		
Şiddet Türleri	26 December 1978- 12 Eylül 1980	13 Eylül 1980-11 Eylül 1982
Silahlı Saldırı	9.090	737
Patlama	6.365	370
Kargaşa	1.163	68
Soygun	3.014	1.491
Öğrenci Gösterileri	2.532	60
Diğer Gösteriler	3.836	860
Yaralı	10.427	850

³⁵⁰ CIA, 02 Ağustos 1978, CIA-RDP79T00912A001900010016-1

³⁵¹ 12 Eylül Hareketi sonrasında Genelkurmay Başkanlığı sıkıyönetim komutanlıklarından *Anarşi ve Terörün Gelişmesine Neden Olan Etkenler ve Durum* başlığı altında bir inceleme yapılmasını istemişti. Nevzat Bölügiray, Adana'daki olaylar üzerine hazırladığı raporda Anarşi olaylarının nedenlerini Doğrudan ve Dolaylı olarak iki başlık altında toplamıştı. Doğrudan Etkenler olarak; Güvenlik Güçlerinin Yetersizliği, Öğretim ve İşçi Sorunları, Dış Güçlerin Türkiye Üzerindeki Emelleri, Yasaların ve Yargının Yetersizliğidir. Dolaylı Etkenler ise; Ekonomik, Yönetim, Sosyal, Yasal, Nüfus Patlaması, Düzensiz Göç, Çarpık Kentleşme, Eğitim, Partizanlık gibi unsurlar sayılmıştır (Bölügiray, 1989: 618-619).

Hayatını kaybeden güvenlik görevlileri	164	72
Hayatını kaybeden Teröristler	146	215

CIA, Türkiye'deki anarşinin ülke gündeminden eksik olmadığını ve bu nedenle insanların anarşi olaylarını sıradanlaştırdığını belirtmektedir. Ülkede birçok kişinin anarşi nedeniyle hayatını kaybettiğini belirtmektedir. Bu konuda Ruşen Keleş'in verdiği sayılar dikkat çekmektedir (Keleş ve Ünsal, 1982; Özgişi, 2012: 311).

1969-1980 Yılları Arası Terör Olaylarında Hayatını Kaybedenler	
Yıllar	Ölü Sayısı
1969	9
1970	19
1971	22
1972	22
1973	15
1974	27
1975	35
1976	108
1977	315
1978	1.095
1979	1.362
1980	2.206

Yukarıda belirtildiği üzere yaşanan bu olaylar ve 1977 seçimleri sonrasında hızla tırmanan anarşi olaylarına ek olarak işlenen cinayetler son derece dikkat çekicidir. Toplumda simge haline gelmiş isimlere düzenlenen suikastler olayların iyice artmasına neden olmuştur. Maalesef bu cinayetlerin birçoğu aydınlatılmamıştır (Özdemir, 1992: 248).

CIA'nın Türkiye'deki örgütleri yakından takip ettiği yukarıda belirtilmişti. Bu dönemde de örgütleri ayrı ayrı ele alan CIA aşağıdaki tabloyu hazırlamıştır. Aşağıda tabloda CIA'nın verdiği bilgiler sunulmuştur.³⁵²

³⁵² CIA, *Turkey: The Threat of Resurgent Terrorism*, 01 Eylül 1984, CIA-RDP85S00316R000200160005-8; Türkiye'de faaliyet gösteren yasadışı örgütler için detaylı bilgiler için bakınız: Sloan and Anderson, 2009

Türkiye: Yasadışı Örgütler

Örgütler	İdeolojik Yapısı	Liderler	Amaç ve Taktikler	12 Eylül 1980 Darbesi sonrasındaki durumu
Devrimci Yol (Dev Yol)	Marksist- Leninist	İbrahim Keçeciler Taner AKÇAM Ali Başpınar Akın Dirik Nasuh Kitap Nasuh Mitar Oğuzhan Müftüoğlu Melih Pekdemir Mehmet Yılmaz	Bir proleterya dikatörlüğünün kurulması, silahlı saldırıların yanı sıra propaganda ve gösteri yürüyüş üzerinde yoğunlaşmaktadırlar.	Aktif
Devrimci Sol (Dev Sol)	Marksist- Leninist	Özden Bilgin Celaleddin Can Faruk Erner Paşa Güven Dursun Karataş Sinan Kukul Hüseyin Solgun Mehmet Velnu Mehmet Murat	Dev Yol ile aynı amaç ve taktiklere sahiplerdir.	Aktif
Marksist Leninist Silahlı Propaganda Birliği (MLSPB)	Marksist- Leninist	Kirkor Aluç Tayfun Bilgen Hayrettin Can Hasan Erciyes Şemsi Özkan Süleyman Polat	Yukarıdaki iki grupta aynı amaç ve taktikleri paylaşmaktadır, ancak ABD'li askerlere saldırıda bulunan siyasi sukiastler de diğer gruplara göre daha profesyonel bir tavır sergilemişti.	Aktif

		Hasan Şensoy Kerim Sonatılğan Tamer Tabak		
Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C)	Marksist Leninist	Engin Erkiner Cemil Orkunoğlu Hilal Orkunoğlu Miraç Ural		Aktif
Türkiye Komünist Parti (Partizan Grup TKP/ML)	Muhtemelen Sovyet ya da Çin tarzı bir yönetimi amaçlamaktadır	Bilgi bulunmamaktadır	Yukarıdaki örgütlerle aynı amaç ve taktiklere sahiptir.	Aktif
Türkiye Komünist İşçi Partisi (TKLP)	Bilgi bulunmamaktadır			
Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C)	Bir çatı örgütüdür	Taner Akçam Tayfun Bilgin Gülten Çayan Nalan Gürateş Miraç Oral	İşçi Devrimi; bombalama ve suikast faaliyetlerinde bulunmaktadır.	Diğer gruplara göre daha az aktif ancak çok tehlikeli
Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO)	Che Guevara fikirleri hâkim olmuştur		Köylülerin ağırlıklı olduğu bir devrim	Aktif Değil
Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği	Marksist-Leninist	Hasan Acan		Aktif

Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Partisi (TİKKP)	Çin Devrimi	Doğu Perinçek	Köylü ve İşçi devrimi	
Türkiye İşçi ve Köylü Kurtuluş Ordusu (TİKKO)	Sovyet ve Maoist	Mertol "Murat" (?)	Önceki gruplarla aynı amaç ve yöntemleri paylaşmaktadır	Aktif
Bozkurtlar	Sağcı silahlı örgüt, Milliyetçi Hareket Partisi ve Faşist	Alparslan Türkeş Ömer Bağcı Ali Batman Oral Çelik Hasan Taşkın	Komünist örgütlere karşı mücadele ederek, Turan hedeflenmektedir. Bu amaçla sol örgütlere karşı silahlı mücadele verilmektedir.	Gönüllü olarak aktif değil
Ulusal (Kürt) Kurtuluş Ordusu veya Apocular	Kürtlerin Sovyet ve Çin fikir yapısına dayalı ayrılıkçı	Abdullah Öcalan	Bağımsız bir Kürt devleti kurmak, bunun için silahlı mücadele vermek	Bilinmemektedir
Kürdistan Demokrat Partisi	Kürt ayrılıkçı	Bilinmiyor	Apocularla aynı amaç ve taktikleri paylaşmaktadır	Bilinmemektedir
KAWA	Kürt Ayrılıkçı	Bilinmiyor	Apocularla aynı amaç ve taktikleri paylaşmaktadır	Bilinmemektedir
Kürdistan İşçi ve Köylü Partisi (KWP)	Kürt Ayrılıkçı	Abusi (?)	Apocularla aynı amaç ve taktikleri paylaşmaktadır	Bilinmemektedir
Rizgari	Marksist Leninist	Kadir Boztimer (Boztimur)	Kürt ayrılıkçı	Bilinmemektedir

3.1.7. Sıkıyönetim ve Uygulanışı

Her geçen gün artan anarşi olayları karşısında polis güçlerinin yetersiz kalması nedeniyle sıkıyönetim bazı kesimlerin beklediği ve taraf olduğu bir uygulamaydı. Ancak siyasiler 27 Mayıs 1960 darbesi ve 12 Mart 1971 muhtırası öncesinde alınan sıkıyönetim kararlarının ordunun siyaset üzerindeki etkisinin artırmasına ve neticesinde askeri darbenin gerçekleşmesine neden olmuştu. Bu durum siyasilerin sıkıyönetim uygulaması karşısında tavır takınmalarına neden olmuştu (Üskül, 1977: 71).³⁵³

Milli Güvenlik Kurulu'ndan birçok kez sıkıyönetim tavsiye kararı çıkmış, kimi zaman bu tavsiye bürokratlar tarafından da dile getirilmişti. Her defasında Bülent Ecevit'in sıkıyönetime kesin bir şekilde karşı durduğunu belirten CIA, İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı'nın anarşi olayları karşısında sert tutumuna dikkat çekmiştir. Hükümet olaylar karşısında yetersiz kaldığı gerekçesiyle kapsamlı bir değişiklik yaparak birçok ilin valisini değiştirmişti. Bunun yanı sıra Bülent Ecevit, askerin olayları bastırmasına izin vermiş ve bürokrasi içindeki sağcı kesimi ayıklamaya çalışmıştı.

CIA, Bülent Ecevit'in geleceği hakkında ön görüşünde ülkedeki anarşi olaylarına dikkat çekmiştir. Ecevit'in iç politikada takındığı tavrın anarşi olaylarının seyrine göre şekilleneceği vurgusu yapılırken, olayların azalması durumunda bu politikanın başarıya ulaşacağı belirtilmiştir. Ancak olayların her geçen gün artması ve birbirini beslemesi karşısında Ecevit'in yaklaşımının başarısızlığı durumunda askerin olaylar karşısında sert bir tutum sergileyeceği ve Bülent Ecevit'in görevden ayrılacağı öngörüsünde bulunmuştur.³⁵⁴

Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ülkedeki anarşi olaylarını özellikle doğu ve güneydoğu illerindeki Kürt ayrılıkçıların faaliyetlerini yakından takip etmiştir. Bu

³⁵³ Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca sık sık karşımıza çıkan sıkıyönetim kavramını İbrahim Kaboğlu şöyle tanımlamaktadır (Kaboğlu, 1999:77): “Savaş ve savaş tehlikesi gibi en vahim durumlar için uygulanan sıkıyönetim, yasama organının onayına bağlı bulunmakla birlikte Yürütme tarafından ilan edilir. İşleyişi yönünde iki önemli sonuç doğurur. Öncelikle, sivil yönetim makamlarının yetkileri askeri otoritelere geçer. Sonra, kolluk güçlerindeki genişlemeye koşut olarak, konutlarda gündüz ve gece aramalar yapmak, düzensizliğe yol açacak tahrik edici nitelikte addolunan toplantıları ve yayınları askıya almak ve yasaklamak, askeri makamların yetki kapsamına girer. Sıkıyönetim adında da anlaşıldığı üzere, olağanüstü hâl rejimlerine oranla özgürlükler bakımından daha ciddi ve olumsuz sonuçlar doğurur.”

³⁵⁴ CIA, 10 Mayıs 1978, CIA-RDP79T00912A00190010010-7

hususlarla ilgili bölgedeki üst düzey askeri yetkililerle görüşmeler yapmıştır. Bunun üzerine ordunun üst düzeyi, Başbakan Bülent Ecevit ile bir araya gelmişti. Kenan Evren görüşmede ülkedeki anarşi olayları ve özellikle Kürt ayrılıkçalarına karşı hazırladığı on maddelik önlemlerini açıklamıştı. Bu önlemler arasında sıkıyönetim uygulanması da bulunmaktaydı. Bülent Ecevit önlemler teklifi karşısında gerekli adımların atılması gerektiğini belirtirken; ülkedeki demokratik yapının korunmasının önemini vurgulamıştı (Evren, 1990: 204-207).

Bülent Ecevit'in sıkıyönetime sert bir şekilde karşı çıkışı Türkiye tarihinden derin izler bırakan *Maraş Katliamı* ile değişmişti.³⁵⁵ *Maraş Katliamı* ülkedeki anarşinin boyutlarının ne kadar büyük olduğunu göstermişti. Devletin çaresiz kaldığı olaylar neticesinde Bülent Ecevit o güne kadar düşünmediği sıkıyönetimin gerekliliğini ilk kez dile getirmişti (Milliyet, 26.12.1978:1; Milliyet, 27.12.1978:1; Birand vd, 1999: 86-87; Ahmad, 1996: 353). Bülent Ecevit'in olaylar karşısında bu çıkışı CHP içinde tepkilere neden olmuştu. Olayların sıkıyönetimle çözülemeyeceğine inananların sayısı hiç de az değildi. CHP grup toplantısında sıkıyönetim kararını 63 karşı, 11 çekimser ve 118 oyla kabul etmişti. CHP'nin tartışmalara karşı destek kararının yanı sıra AP grubu da aynı kararı almıştı. Bunun üzerine 26 Aralık 1978 tarihinde İstanbul, Ankara, Erzincan, Sivas, Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep, Urfa, Malatya, Bingöl, Elâzığ, Erzurum ve Kars illerinde sıkıyönetim ilan edilmişti (Milliyet, 27.01.1978:1 ve 9).³⁵⁶

³⁵⁵ Türkiye'de anarşi olayları sağ sol çatışmasından çıkarak yetmişlerin sonlarında doğru Sünni-Alevi çatışması haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu olayların en görünürü Maraş Katliamı olsa da ülkede Alevi nüfusun yaşandığı bölgelerde sık sık saldırılar düzenlenmiştir. Feroz Ahmad bu durumu şöyle belirtmektedir (Ahmad, 1996: 352-353): “*Terörizm, yetmişlerde alevi topluluklara saldırarak daha çirkin bir hal aldı. Sünni çoğunluk içinde azınlık olan Aleviler, daima laikliği desteklemiş ve bu nedenle de CHP'ye oy vermişlerdi. Alevileri komünist olarak niteleyen Hareket Partisi (Milliyetçi Hareket Partisi)'nin Bozkurtlarının hedefi haline geldiler. İlk önemli saldırı 18/19 Nisan'da Malatya'da gerçekleşti; bunu Eylül 1978'de Sivas'ta ve Ekim 1978'de Bingöl'de Alevi topluluklarına saldırılar izledi. Bütün bu olaylarda, bütün bir toplumun ekonomik temelini yok etmek amacıyla Alevilerin ve CHP üyelerinin ev ve işyerleri yok edildi. Belediye Başkanının MHP'li olduğu Bingöl'de, kentteki Bozkurtlar, çevre bölgelerden getirilen kadrolarla takviye edildi. Kent Meydanında şiddetli bir saldırı başlatıldılar ve basınını bildirdiğine göre, el yapımı bomba, dinamit ve molotof kokteyllerle yaklaşık 100 ev ve işyerlerini tahrip etmeyi başardılar.... Maraş Katliamı 22 Aralık'ta başladı ve 31 ölü ve yüzlerce yaralıyla ertesi gün sona erdi.*”

³⁵⁶ CIA, 26 Aralık 1978, CIA-RDP79T00975A030900010140-3; CIA, 27 Aralık 1978, CIA-RDP79T00975A030900010142-1; CIA, 27 Aralık 1979, Turkey Under Martial Law, CIA-RDP80T00634A000500010042-5; CIA, 28 Aralık 1978; CIA-RDP79T00975A030900010144-9; CIA, 30 Aralık 1978, CIA-RDP79T00975A030900010148-5.

Sıkıyönetim ilan edilmesinde kısa süre sonra CIA yaptığı değerlendirme de sıkıyönetim uygulamasından umutlu olduğunu belirtirken ülkedeki şiddet olaylarında azalma olduğunu ifade etmiştir. Ancak şehir de olayların önlenmesinin zor olduğunun altını çizen CIA, anarşi olaylarının temeli olarak gördüğü eğitimde sorunlar, ekonomik sıkıntılar ve işsizlik gibi unsurların çözülmeden ülkedeki anarşi olaylarının çözülmesinin imkânsız olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁷

Sıkıyönetim ilan edilmesine karşın anarşi devam etmişti. Bu nedenle Kenan Evren ile Bülent Ecevit kimi zaman karşı karşıya gelmişlerdi. Kenan Evren olayların azalması için sıkıyönetimin genişletilmesi baskısı yapmıştı. Bülent Ecevit'in olaylar karşısında direnecek gücü kalmamıştı. Bu kez bölücülük olayları kapsamında altı ilde daha sıkıyönetim ilan edilmesine karar verilmişti (Milliyet, 25-26.04.1979:1).³⁵⁸

Bülent Ecevit sıkıyönetim konusunda iradeyi ordunun eline bırakmasına karşın Kenan Evren tarafından gelişmeler karşısında yeterince önlem alamadığından dolayı eleştirilmiştir. Sıkıyönetim ordunun hükümet üzerindeki ağırlığının iyice hissedildiğini göstermişti. Bunun en iyi örneği 1 Mayıs 1979 tarihinde yaşanmıştır. CIA'nın belirttiği üzere 1 Mayıs 1979 tarihinde İstanbul 1. Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından sokağa çıkma yasağı konulmuştu. Ancak Bülent Ecevit'in meydanlardaki en önemli destekçilerinden olan DİSK bu karara uymayacağını ve 1 Mayıs günü sokaklarda olacağını açık bir şekilde ifade etmişti. Bülent Ecevit'i meydana gelebilecek olayları önlemek için Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'den sokağa çıkma yasağının kaldırılmasını istemiş, ancak reddedilmişti. DİSK üyelerinin 1 Mayıs günü gözaltına alınması ve toplu dayak olayı Bülent Ecevit'e olan desteğe büyük zarar vermişti. Bu olay neticesinde Bülent Ecevit en önemli destekçisini kaybetmişti (Birand vd, 1999: 99-101).³⁵⁹

3.1.8. Ekonomik Gelişmeler

CIA belgelerinin bu bölümdeki gelişmeleri ele alırken ekonomik gelişmelerle ilgili çok sayıda belgenin olması konuya ayrıca tartışma gerekliliği doğurmuştur. Unutulmamalıdır ki bu durum 27 Mayıs 1960 darbesi ve 12 Mart 1971 muhtırası

³⁵⁷ CIA, 17 Ocak 1979, CIA-RDP81T00368R000100010027-8

³⁵⁸ CIA, 26 Nisan 1979, CIA-RDP79T00975A031300220001-9

³⁵⁹ CIA, Turkey: Ecevit Government in Crisis, 24 Mayıs 1979, CIA-RDP80T00942A001000110001-1

dönemlerinde ekonominin önemini azaltmamaktadır. Ancak uzun yıllar ABD yardımlarına bağlı yaşayan Türkiye ekonomisi, 1974 sonrasında ekonomik yardımın kesilmesinden ve silah ambargosundan nedeniyle son derece olumsuz etkilenmişti. ABD'nin yaptırımları zaten zor durumda olan ekonomi için adeta bir yıkıma neden olmuştur. 1978 yılında ambargonun kalkmasına karşın ekonomi diğer gelişmeler nedeniyle toparlanamamıştır.

Türkiye 12 Mart 1971 muhtırasından sonra yıllarca mücadele edeceği enflasyon ile tanışmıştı. 1971 yılına kadar tek haneli olarak devam eden enflasyon (1970-6,2) o yıldan itibaren sürekli yükselmişti. 1971 yılında 15,9 olan enflasyon, 1979 yılında % 63,9; 1980 yılında ise tarihi rekor kırarak % 107,2 olmuştu. Bu dönemde ülke ekonomisi üzerinde bir başka sorun ise dış borç olmuştur (Oran, 2002: 662). Türkiye'nin 1960 yılında 558 milyon dolar olan borcu, 1970 yılında 2.297 milyon dolara; 1975 yılında ise 3.250 milyon dolara ulaşmıştı. Dış borcun yükselişi tüm hızıyla devam etmiş ve 1980 yılına gelindiğinde 16.227 milyon dolara ulaşan dış borçla karşı karşıya kalmıştır. Dış borçlar IMF ile yapılan antlaşmanın yanı sıra Stand-By antlaşmaları ile Avrupa'dan da sağlanmıştır (Karagöl, 2010: 5; Karagöl: 2002).

Türkiye'de 1960-1980 arasında yabancı destekli sanayileşme stratejisi ve tarım politikası 1970 yıllarda krize sürüklenmişti. Büyüyen iç pazar için gerekli malların dışarıdan alınması dış borcun artmasına neden olmuştu. Yaşanan bu ekonomik sıkıntılar karşısında siyasilerin çözümü uzun vadeli olmak yerine kısa vadeli kredilerle geçiştirilmeye çalışılmıştı. Bu durum kısa süreli çözümler getirirse de ödemelerde önemli sorunlar doğurmuştu (Ünsaldı, 2008: 93 akt. Keyder, 1984: 239).

CIA tarafından 1977 yılında OECD ülkelerinin ekonomik durumu hakkında hazırlanan kapsamlı rapor dönemin ekonomisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Raporda enflasyon ve işsizliğin OECD ülkelerinde sürekli arttığını belirten CIA, Türkiye'nin ekonomik göstergelerinin son derece olumsuz olduğunu belirtmiştir. Döviz sıkıntısının ülkede gittikçe arttığını ve bütçe açıkları nedeniyle kredi notunu düşürdüğü belirtilmiştir. Bu nedenle Türkiye'ye borç veren ülkelerin kaygılandığı ifade edilmiştir. Raporda Türkiye'nin enflasyon oranları da verilmiştir. Raporda Türkiye'nin enflasyon oranlarının 1975 yılında %19,2, 1976 yılında 17,3, 1977

yılında ise 14,8³⁶⁰ olarak verilmiştir. Bunun yanında 1977 yılı sonu tahmini %23, 1978 tahmini ise %28 olarak verilmiştir.³⁶¹ Cari işlem dengesi olarak 1975 – 1,9 milyar dolar, 1979 yılında -2,3 milyar dolar, 1977 -3,3 milyar dolar, 1978 yılında ise -3,0 milyar dolar tahminde bulunmuştur. Raporda büyük yedi³⁶² olarak adlandırılan ülkelerden İngiltere, Fransa, İtalya ve Kanada'nın yüksek enflasyonla mücadele ettiği görülmektedir. Özellikle büyük yedi ülkenin ekonomik önlemlerinden övgüyle bahsedilirken Demirel hükümeti eleştirilmiştir.

Raporda ödeme krizi eğişindeki Türkiye'nin yerel tasarruf ihtiyaçlarının görmezden gelindiği vurgulanmıştı. Süleyman Demirel'in IMF talepleri konusunda bazı tasarruf önlemleri olsa da koalisyon hükümetinin bunu devam ettirmeyeceği belirtilmiştir. Ülkedeki kamu harcamalarındaki olağanüstü artış hem enflasyonu hem de ödemeleri olumsuz etkileyeceği ifade edilmişti.³⁶³ Ekonominin bu kötü gidişi ve ağır eleştiriler alması karşısında 5 Haziran 1977 sonrasında ikinci Milliyetçi Cephe hükümeti Süleyman Demirel Başbakanlığında kurulmuştu. Yeni hükümetten beklenti hiç şüphe yok ki ülkedeki anarşinin son bulması ve ekonomik sıkıntılardan kurtulmaktı. Ancak hükümet programına bakıldığında ülkenin gerekli sıkı bir ekonomi programı yerine aşına ifadelerle dolu bir program ortaya konulmuştu.³⁶⁴

Yeni hükümetin önünde önemli ekonomik sorunlar bulunmaktaydı. Ülkedeki döviz kıtlığı hat safhaya ulaşmıştı. Merkez Bankası rezervlerinde bulunan dolar, yakıt ve silah alımlarında iyice eriyince ülkedeki acil ihtiyaç duyulan ürünlerin kıtlığı ortaya çıkmıştı. Ülkedeki işsizlik oranında düşüşe rağmen ekonominin son derece olumsuz olduğunu belirten CIA, bu süreçte hükümetin IMF'den yardım talep edeceğini iddia etmiştir. IMF'nin bu süreçte hükümete kemer sıkma taleplerine karşın ülkede gerekli tasarrufların ekonominin tüm olumsuzluğuna karşın yapılamadığının altı çizilmiştir.³⁶⁵

³⁶⁰ 1977 yılı verileri, yılın ilk periyodunu göstermektedir.

³⁶¹ Enflasyon verileri ile Baskın Oran'ın eserindeki enflasyon verileri arasında farklılıklar bulunmaktadır.

³⁶² Büyük Yedi Ülkeleri: Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya ve Japonya

³⁶³ CIA, OECD Countries: Medium-Term Economic Prospect and Some Alternative Policy Scenarios, Ağustos 1977, CIA-RDP79B00457A000700130001-2

³⁶⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP41.htm/> Erişim Tarihi: 01.02.2018; CIA, 30 Temmuz 1977, CIA-RDP79T00975A030200010097-9

³⁶⁵ CIA, 04 Ağustos 1977, CIA-RDP79T00975A030200010105-9

1977 Eylül ayına Türkiye ekonomik sıkıntılarla girmişti. Uzun süredir ekonomik sıkıntılar karşısında hükümet çözüm çabasına girişmişti. IMF ile masaya oturmaya çalışan hükümet görüşmeler öncesinde bir dizi adım atmıştı. Bunlardan en önemlisi Merkez Bankası stokunda bulunan dövizin yıl sonuna kadar petrol ürünler ve silah alımına yetmesi için devalüasyon yapılmıştı.³⁶⁶ Bunun yanında ülkede zam furyası başlamıştı. O güne kadar zaten zor bulunan birçok ürüne %40'a varan zam yapılmıştı (Milliyet, 09.09.1977:1). Ardı arkası kesilmeyen zamlar karşısında kamuoyunda büyük tepki toplayan hükümet, tek çıkar yol olarak IMF'le görüşmeye başlamıştı. Ancak IMF'nin reformları yetersiz bulması karşısında görüşmeler aksamış ve neticeye ulaşmamıştır (Milliyet, 14.09.1977:1).

3.1.9. Uyarı Mektubu

Kenan Evren, Aralık 1979 Brüksel'de NATO Askeri Komite toplantısına katılmak üzere ayrılmadan hemen önce Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Esin'e, Brüksel dönüşünde İstanbul'da ordu, kolordu komutanları ve Harp Akademisi komutanlarıyla bir araya gelinmesi emrini bildirmiş ve toplantı yeri olarak da I. Ordu Komutanlığı seçilmişti. Belirlenen tarihte bir araya gelen ordunun üst kademesi müdahaleyi görüşmeye açmışlardı. Ortaya konulan görüşlere göre 27 Mayıs 1960 darbesi gibi bir müdahale yerine başta parlamento olmak üzere ülkedeki siyasi ve bürokrasinin tamamının üzerine düşen görevi yerine getirmek için uyarıda bulunulması kararı alınmıştı. Bunun üzerine müdahale öncesinde ordunun bir uyarı mektubu yayınlaması gündeme gelmiş ve geniş taraf bulmuştu. Mehmet Ali Birand'ın uyarı mektubunu ve ordunun tavrını şöyle ifade etmişti (Birand, 1984: 132-135): *“Bırakalım bu politikacılar biraz daha batsın ki, biz müdahale ettiğimiz zaman ne içeriden ne dışarıdan kimse bir şey diyemeyecek duruma girsin. Haklılığımız yüzde yüz biçimde anlaşılmalı olsun”*

Mektubun radyodan okunması gündeme gelmiş ancak Kenan Evren bizzat Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e teslim edeceğini belirterek tartışmalara noktayı koymuştu. Böylece Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün desteğini almaya çalışmıştı. Bunun yanı sıra mektubun adresi belli değildi. Yani ülkedeki anarşi olayları ve

³⁶⁶ CIA, 25 Ağustos 1977, CIA-RDP79T00975A030300010026-6.

ekonomik sıkıntılardan sorumlu tutulma yerine bir an önce gerekli adımların atılması istenilmişti.

Kenan Evren, ordunun net tavrını ortaya koymuş, Cumhurbaşkanı'na son bir fırsatın olduğunu açık bir şekilde ifade etmişti. Bunun ülke demokrasisi için son bir fırsat mı yoksa ordunun müdahale için zemini hazırlamak mı olduğu tartışma konusudur. Bu konuda Cumhurbaşkanı durumdan pek hoşnut olmamıştı. Uyarı mektubunun bir gün sonra Başbakan Süleyman Demirel'e ve Ana muhalefet lideri Bülent Ecevit'e sunulması kararlaştırılmıştı. Ancak yeni yıla denk gelmesi nedeniyle mektubun siyasi krizle yeni yıla girilmemesini düşünen Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Kenan Evren'i telefonla arayarak mektubun birkaç gün sonra verilmesinde bir sorun olup olmayacağını sormuş, Evren ise herhangi bir sorun olmayacağını belirtmişti (Birand, 1984: 139-143; Milliyet, 03.02.1980:1).

Kamuoyunun mektubu öğrenmesi için yeni yıl beklenmişti. 1 Ocak 1980 günü saat 16:00 Kuvvet Komutanları köşke çıkmıştı. Görüşme de ülkedeki durum tekrar ele alınmış ve ordunun tavrı ortaya konulmuştu. Günlerdir sır gibi saklanan mektubun oluşturduğu hava kamuoyu tarafından bilinmediğinden görüşme olağan karşılanmıştı. Cumhurbaşkanı görüşmede ordunun müdahalesine soğuk baktığını belirtmiş, komuta kademesi ise bu işe fazla niyetli olmadıklarını ifade etmişti. Mektup siyasilerin eline ulaşmadan basın, mektubu manşetlerine taşımıştı. 2 Ocak 1980 tarihinde Hürriyet Gazetesi "*Ordu Uyarı Mektubu Verdi*" başlığıyla mektubu okuyucularına duyurmuştu (Hürriyet, 02.01.1980:1).

Hürriyet'in haberi sonrasında köşke çıkan Başbakan Süleyman Demirel ve Ana muhalefet lideri Bülent Ecevit'e Fahri Korutürk tarafından mektup verilmişti. İlk açıklamalar da adresi belli olmayan mektubun sorumluluğunu kimse almak istememişti. Başbakan Süleyman Demirel daha 35 günlük hükümetin böyle bir olayı yaşamaktan dolayı büyük üzüntü duyduğunu ifade etmişti. Süleyman Demirel iktidara yeni geldiğini ve olaylardan mesul tutulamayacağını belirterek mektubun muhatabı olmadığını belirtmişti. Bülent Ecevit ise iktidarda olmadığını belirterek muhalefet olarak mektubun muhataplığını reddetmişti. Böylece mektup ortada kalmıştı (Birand vd, 1984: 147-153; Birand vd, 1999: 105-106).

CIA, uyarı mektubu hakkında 03 Ocak 1980 tarihinde hazırladığı raporda, ordunun anarşi ve ekonomik sıkıntılardan dolayı kaygılı olduğu belirtmiş, bu kaygılarını Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk aracılığı gösterdiğini ifade etmiştir. CIA ordunun siyasi karmaşa, anarşi ve ekonominin olumsuz gidişatının yanı sıra Sovyet Rusya'nın Afganistan işgali ve İran İslam Devrimi sonrasında bölgedeki dengelerin her an değişme ihtimali karşısında da derin kaygı duyduklarını belirtmişlerdir. CIA ordunun bu kaygıları karşısında siyasetin çözüm üretmede yetersiz kaldığını belirterek, Süleyman Demirel'in istifa edip partiler üstü bir hükümet kurulmasının görüşülebileceğini iddia etmiştir. Raporda en dikkat çeken nokta ise mektubun siyasette muhatap bulamamasına karşın bu durumun ordunun müdahale öncesindeki son uyarı olarak değerlendirilmişti.³⁶⁷

Uyarı mektubu ile asker siyaset üzerinde ki gücünü iyice artırmıştı. O güne kadar olayları eleştiren ordunun üst kademesi, sonrasında açık açık siyasileri eleştirmişti. Buna en iyi örneklerden birisi Hikmet Özdemir'in belirttiği üzere Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in 17 Şubat 1980 tarihinde Günaydın Gazetesinde yayınlanan röportajında olayların penceresinden değil siyasilerin tutumuna karşı da eleştiriler başlamıştı (Özdemir, 2007: 277): “...Bekliyor ve gelişmeleri izliyoruz. Ama görüyoruz, bugün birlik ve beraberliğe her zamankinden daha büyük ihtiyacımız olduğunu anlamakta direnenler var ...”

3.1.10. 24 Ocak Kararları

ABD'nin İran İslam Devrimi sonrasında yaşadığı güvenlik kaygıları neticesinde 5 Ocak 1979 tarihinde Batı bloğunun en önemli ülkelerinin Guadeloupe'deki toplantıda Türkiye'nin bölgede güçlü bir konuma ulaşması için ekonomik olarak destekleme kararı alınmıştı. Bu nedenle Türkiye ekonomisinin kötü gidişini durdurmak amacıyla IMF ile masaya oturan Ecevit hükümeti, IMF'nin öne sürdüğü koşulları sert bir şekilde reddetmişti. IMF, hükümete ülkede ekonomi üzerindeki devlet korumasını bırakıp, serbest piyasa ekonomisine geçmesini istemişti. Bülent Ecevit böyle bir değişimin ulusal çıkarlara uygun olmadığını belirterek reddetmişti. Bu durum tam bir sistem değişikliğini gerektiriyordu (Birand vd, 1999: 95).

³⁶⁷ CIA, 03 Ocak 1980, CIA-RDP82T00466R000100010007-9

Ecevit hükümetinin son bulması üzerine kurulan Demirel hükümetinin attığı en önemli adım ekonomik gidişatı temelden değiştiren 24 Ocak Kararları'dır. Demirel Hükümeti ekonominin bu kötü gidişatı karşısında köklü bir değişiklik yapmayı amaçlamıştı. Bu amaç doğrultusunda Başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal'ın mimarlığını yaptığı yeni ekonomi politikası açıklanmıştı. Bu ekonomi politikaları kamuoyuna açıklandığı gün olan 24 Ocak 1980 tarihinden dolayı 24 Ocak Kararları olarak adlandırılmıştı (Birand vd, 1999: 107).³⁶⁸

24 Ocak Kararları ülkedeki dönüşümü kötü karşılanmıştı. Ekonomik çıkmazdan kurtulmak için yapılan reformlar daha ikinci gününde zamlarla gelmişti. Yeni düzenleme ile 1 Dolar, 47 liradan 70 liraya yükselmişti. Bu devalüasyon beraberinde petrol ve petrol ürünleri başta olmak üzere onlarca ürüne neredeyse %100 varan zam getirmişti (Milliyet, 26-27.01.1980:1). Ard arda gelen zamlar nedeniyle 24 Ocak Kararları ana muhalefet tarafından sert bir şekilde eleştirilmişti. Ana muhalefet lideri Bülent Ecevit, ülkenin büyük çıkar gruplarına teslim edildiğini iddia etmiş, bu durumun kabul edilmez olduğunu ifade etmiştir (Milliyet, 29.01.1980:1).

Ülkenin ekonomik sıkıntılarını çözmek için yapılan sistemsiz değişikliğin onca zammı getirmesi 24 Ocak Kararları'na tepkileri beraberinde getirmiş ve süregelen tartışmalara neden olmuştu. 24 Ocak Kararları'ndan memnun olanların başında Batı ve özellikle ABD gelmişti. IMF'nin yıllardır ön şart koştuğu uygulamalar bir anda uygulamaya konmuş ve ülke liberal ekonomiye geçişin sıkıntılarını yaşamaya başlamıştı. Bu memnuniyet CIA belgelerine de açık bir şekilde yansımıştı.³⁶⁹ Bu konuda bir başka destek ise 12 Eylül 1980 darbesinin bir numarası olan Kenan Evren'den gelmiştir. Kenan Evren anılarında 24 Ocak Kararları'nı şu şekilde ifade etmektedir (Evren, 1990: 354): *"Bu karar öyle zannediyorum ki alınması zorunlu bir karardır. Zira Türkiye'nin yokluklar içinden çıkmasının başka yolu yoktu..."* Kenan Evren bu desteğinin en iyi göstergesi ise 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında 24 Ocak Kararları'nın mimarı Turgut Özal'ın Ulusu Hükümetinde ekonomiden sorumlu

³⁶⁸ 24 Ocak Kararlarının detayları hakkında bakınız: Sönmez, 1982; Çölaşan, 1985; Başkaya, 2015.

³⁶⁹ CIA, Turkey: Forging a New Order, 15 Ocak 1981, CIA-RDP83B00140R00010020002-0; CIA, Turkey: Two Years After Stabilization Program, Temmuz 1982, CIA-RDP83-00857R000100020004-6

başbakan yardımcılığı görevine getirilmesi olmuştur. Turgut Özal'ın bu göreve getirilmesiyle uygulama devam etmiştir.³⁷⁰

24 Ocak Kararları'nın en önemli desteklerden birisi de TÜSİAD'dan gelmiştir. 24 Ocak Kararları'nın daha ortaya çıkmasında söylev ve demeçleriyle sürece destek vermelerinin yanı sıra Turgut Özal'ın da TÜSİAD üyesi olması bunun bir destekten ziyade sürecin bir parçası olduğunu göstermiştir. 24 Ocak Kararları'nın kamuoyuna açıklandığı gün TÜSİAD üyeleri bir araya gelmişlerdi. 24 Ocak Kararları üyeler arasında adeta bir zafer havasına neden olmuştu. Bu başarı, kararların en güçlü savunucularından olan Ali Koçman'ı başkanlık görevine getirmişti. Başkan Ali Koçman kararlara verdiği desteği şu şekilde açıklamıştır: *“1946'dan bu yana ilk kez gerçekten özel sektöre dayalı bir ekonomi politikası izlemek isteyen bir hükümetin, oyunun kurallarına uygun olarak düzenlediği bu önlemler paketi desteklenmelidir.”*

24 Ocak Kararları desteklerinin yanı sıra önemli tepkilere de neden olmuştur. Bu tepkilerde genel olarak kararların ülkenin genel ihtiyacını karşılamak için değil sadece belli bir kesimin istediği için yapıldığı vurgulanmıştır. Bu tepkilerden en önemlisi Bülent Ecevit'ten gelmiştir. Ecevit, Güney Amerika'da uygulanan ekonomi modeli olduğunu belirterek böyle bir ekonomi politikasının uygulanabilmesi için demokrasinin yok edilip, dikta rejiminin ortaya konması gerektiğini iddia etmiştir. Kararlara ilişkin en dikkat çekici yorumlardan birisini de Cumhuriyet Gazetesi yazarı Osman Ulagay'dır. Ulagay'ın kararlara ilişkin şu değerlendirmeyi yapmıştır (Gölbaşı, 2007: 130): *“Ya hükümet, toplumun çeşitli kesimlerinden gelecek siyasal baskılara karşı, paketi ödünsüz uygulamaya çalışacak ve kısa sürede demokratik süreç içinde iktidardan uzaklaştırılacaktır; ya da dışta ve içte kimi etkili güçler ağırlıklarını bu paketin arkasına koyacaklar ve mutlaka uygulanması için her yönetime başvuracaklardır. Bu son seçeneğin ne tür bir siyasal rejimi gerektireceği ise herkesi düşündürmelidir”*

Mehmet Altan 24 Ocak Kararları ile ilgili sistemsal bir değişim yaşandığının altını çizmektedir. Altan bu değişimi şöyle ifade etmiştir (Altan, 2006: 136): *“Uluslararası ticaretin mal ve hizmet dolaşımının rahatça yapılması için Türkiye gibi ülkelerin*

³⁷⁰ Turgut Özal bu görevi 20.09.1980-14.07.1982 tarihleri arasında yürütmüştür. <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB44.htm/> Erişim Tarihi: 21.03.2018

kapitalist üretim biçimini çağdaş bir şekilde uygulaması lazım. Hâlbuki Türkiye çağdaş kapitalist üretim tarzından hala çok uzak. 1980'den sonra bu yönde epeyce yol alındı. Çünkü emperyalizm yeni giysisi içinde eskisi gibi ilkel sömürüyle yetinmek yerine, geri ülkelere bir ölçüde de olsa kapitalizm ihraç etmeye başladı. Dışa açılma süreciyle birlikte, uluslararası kapitalist sistemi dünya ülkeleri ekonomik açıdan çok daha denetler oldu. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını artırmak için paralarını dolara göre sürekli ayarlamaları gerek. Böylece ABD Doları diğer ülkelerin ekonomik müfettişi haline geliyor...”

Korkut Boratav, 24 Ocak Kararları ile ilgili olarak değerlendirmesinde ülkedeki dönüşüme dikkat çekmiş ve neo-liberal ekonomi modeline geçildiğini belirtmiştir. Boratav, kararların Türkiye'nin yüksek ücretlerle ayakta duramayıp batacağı savına dikkat çekmiştir. Boratav kararlarla ilgili üç önemli tespit yapmıştır.

“İlk olarak 24 Ocak programında yer alan boyutlarıyla devalüasyon, KİT zamları ve fiyat denetimlerinin kaldırılması gibi “şok tedavisi” öğelerinin, IMF'nin üç yıldır Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinden istediği nicel boyutlarıyla aşmış olduğunu; yani “istenenden fazlasının verilmiş olduğunu saptayabiliyoruz. İkinci olarak, bu kararlar sadece bir istikrar programı niteliği taşımamaktaydı; beynelmilel sermayenin özellikle Dünya Bankası aracılığıyla “pazarladığı” ve içte ve dışa karşı piyasa serbestisi ile beynelmilel ve yerli sermayenin emeğe karşı güçlendirilmesi gibi iki stratejik hedef etrafında oluşan bir ‘yapısal uyum’ perspektifi de taşımaktaydı. Üçüncü olarak, Demirel hükümeti bu programı, Özal’ın ve sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda, yani sistemli ve sürekli olarak ‘emek aleyhtarı’ bir doğrultuda uygulayabilmenin ve geliştirmenin araçlarından yoksundu. Reel devalüasyonlar doğrultusunda işletilen bir kombiyo politikası; adım adım liberasyona yönelen bir ithalat rejimi: pahalı döviz, ucuz kredi ve vergi iadesi gibi teşvik ve sübvansiyonlarla desteklenen ihracatın bir ulusal öncelik haline getirilmesi; fiyat kontrollerinin ve temel malların çoğundaki sübvansiyonların kaldırılması ve iç talebin daraltılmasına dönük makro politikalar 24 Ocak kararları ile ekonomiye damgasını vurmuştur.” Korkut Boratav, 24 Ocak Kararları ile 12 Eylül 1980 yönetimi arasında önemli bir bağ kurmuş bağlantıyı şu şekilde belirtmektedir: “... 12 Eylül 1980’de gerçekleşen rejim değişikliği, 24 Ocak programının önündeki bu önemli engeli ortadan kaldırdı. Özal’ı sadece fiilen değil, resmen de ‘ekonominin

patronu' konumuna getiren 12 Eylül rejimi, sonraki üç buçuk yıl boyunca iktisadi politikalarının 'sermayenin bir karşı saldırısı' biçiminde gelişmesini, işgücü piyasasını 'askeri' bir denetim altına tutarak gerçekleştirdi" (Boratav, 2006:147-149).

24 Ocak Kararları, ülkede o güne kadar yürütülen sıkı ekonomi politikasından vazgeçip yeni bir ekonomi politikasının benimsendiğini göstermektedir. Bu değişimin en önemli kısmı 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında yaşanacaktı. O güne kadar var olan devlet yapısı 12 Eylül 1980 darbesi sonrasına kapsamlı bir değişiklik geçirmişti. Ancak bu değişimin ekonomi alanında ki 24 Ocak Kararları ile başladığı görülmektedir.

3.1.11. 12 Eylül 1980 Darbesi Hazırlığı

12 Eylül 1980 darbesi, aylar öncesinde başlayan bir planlama sürecinin neticesinde gerçekleşmiştir. Bülent Ecevit'in hükümet kurması tüm ülkede olduğu gibi orduda da büyük ümitlerle karşılanılmıştı. Bülent Ecevit'in Milliyetçi Cephe hükümetleri sürecinde ekonomik sıkıntılar ve anarşi olaylarının biteceği ümidiyle iktidara gelmişti. Bülent Ecevit iktidara gelir gelmez dış politikaya, çözümsüzlük noktasında olan Kıbrıs Meselesi, Ege Adaları Meselesi ve Silah Ambargosu gibi unsurlar üzerine eğilmişti. Bülent Ecevit'e bağlanan tüm ümitlere rağmen ülke ekonomik sıkıntılar devam etmiştir. Bir türlü istenen kredi bulunamamıştı. Anarşi şiddetini her gün artmıştı. Ülkedeki ekonomik sıkıntı ve anarşi olaylarının yanı sıra güneydoğuda varlığını gittikçe artıran Kürt ayrılıkçılığı ordu içerisinde büyük rahatsızlığa neden olmuştu (Akşin, 2008: 276-279; Birand, 1984: 62-63).³⁷¹

Türkiye'de yaşanan siyasi gelişmeler, anarşi ve terör olayları darbe söylentilerini ortaya çıkarmıştı. Bu söylentiler ABD'de de yankı bulmuştur. Bunun ilk göstergesi Ankara'dan Washington'a 5 Mart 1977 tarihinde gönderilen telgrafta ülkede yaşanan gelişmeler neticesinde istikrarın bozulduğunu ve bunun bir sonucu olarak da askerin müdahale edebileceği belirtilmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın yanı sıra CIA'da

³⁷¹ Bülent Ecevit'in büyük ümitler karşısında ülkedeki sıkıntılarının devam etmesi gerek devlet erkânında gerek toplumda büyük bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Ancak unutmamak gerekiyor ki Bülent Ecevit iktidara geldiğinde ülke ekonomi ve anarşi konusunda içinden çıkılmaz bir hale gelmişti. Bunun yanında CHP tam bir iç çekişmeyle karşı karşıyaydı Detaylı bilgi için bakınız: Ünsal, 1994: Altuğ, 1979.

ülke gelişmeleri karşısında askeri müdahale olabileceğini ifade etmiştir. ABD'nin bu süreçte Türkiye'de askeri bir müdahaleye soğuk baktığının en iyi göstergesi ABD Büyükelçiliği'nde Politik Danışman olarak görev yapan Dennis Cox raporudur. Dennis Cox, raporunda Türkiye'de güvenlik probleminin yaşandığı ifade edilse de ülkede yaşanan gelişmelerin ABD çıkarlarına uygun olduğunu ifade etmiştir (Özata, 2017:50).

CIA, ordunun hassasiyetleri ile Bülent Ecevit'in politikalarının çatışma içine girdiğini vurgulamıştı. Ordunun sıkıyönetimin genişletilmesi talebine Bülent Ecevit'in karşı çıkması bu durumu ortaya koyan en önemli unsurlardan birisidir. CIA bu kırılmanın göstergesi olarak 1 Mayıs 1979 tarihinde sokağa çıkma yasağına rağmen, 1 Mayıs'ı kutlamak isteyen solcuların gözaltına alınmasının ordunun bu süreçteki güç göstergesi olduğunu ifade etmişti. CIA bu süreçte iki önemli isme dikkat çekmektedir. Bunlardan Necdet Uruğ ve 12 Mart'ın önemli isimlerinden olan Muhsin Batur'du. Necdet Uruğ ve Muhsin Batur'un asker-siyaset ilişkisinde son derece önemli bir yeri olduğunu belirten CIA, bu iki ismin son zamanlardaki çıkışlarına dikkat çekmişti. Necdet Uruğ, iç güvenlik mevzuatını yürürlüğe koymak ve polis gücünü artırma çağrısının yanı sıra Muhsin Batur'un 1961 Anayasasını gelişmelere karşın yeniden ele almak gerekliliğini belirtmesini Cumhurbaşkanlığı için atılan adım olarak değerlendiren CIA, bu durumun askerin ön plana çıktığının kanıtı olarak göstermiştir.³⁷²

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Ronald I. Sapiers'in 19 Temmuz 1979 tarihli telgrafında ordunun müdahale edebileceğini belirtirken önemli bir tespitte bulunmuştur. Ronald I. Sapiers'e göre ordu müdahale öncesinde halkın desteğini sağlamak için bekleyecektir. Böylece olayların iyice artması karşısında müdahalenin halk tarafından olumlu karşılanacağı düşünülmüştür (Özata, 2017: 50-51).

Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, 30 Ağustos 1979 günü ülke gündemini görüşmek üzere ordunun üst düzey komutanlarıyla bir araya gelmişti. Bu görüşmenin yanı sıra Zafer Bayramı nedeniyle bir mesaj yayınlamıştı: “... *Aziz arkadaşlarım sizlerde bu olayları görüp duydukça eminim ki en az benim kadar üzüntü duymaktasınız. Ancak şuna inanınız ki bu satılmış zavallılar bir avuç azınlıktır.*

³⁷² CIA, Turkey: Ecevit Government in Crisis, 24 Mayıs 1979, CIA-RDP80T00942A001000110001-1

Ve siz onların hepsini bir anda yok edebilecek güçtesiniz. Asıl, sessizliğinizi ve sabrınızı güçlerinin kanıtıymış gibi göstermek isteyenler, nasıl yanıldıklarını bir zaman gelecek acı bir şekilde göreceklerdir ...” Ordunun içindeki gelişmeler karşısında komutanların kaygıları böylece ortaya konulmuştu. Kenan Evren emriyle, 14 Ekim 1979 tarihinde yapılacak Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme ve Cumhuriyet Senatosu üyeliği ile Milletvekili ara seçiminde bir ayaklanma iddiasıyla Genelkurmay İkinci Başkanı Haydar Saltık başkanlığında iki kurmay albaydan oluşan “Çalışma Grubu” kurulmuştu. Haydar Saltık başkanlığındaki bu grup ülkedeki gelişmeler karşısında müdahale için gerekli çalışmaları başlatmıştı. Çalışma Grubunun ilk amacı olan 14 Ekim 1979 tarihindeki senato seçiminde korkulan olmamış ve seçim yapılmıştı. Ancak Çalışma Grubu görevine devam etmişti. 11 Eylül 1979 tarihinde göreve başlayan Çalışma Grubu, 12 Eylül 1980 tarihine kadar bir fiil görev yapmıştır (Evren, 1990: 283-284; Birand, 1984: 64; Birand vd, 1999: 103-104).

Paul Henze, Brzezinski’ye 24 Nisan 1979 tarihinde gönderdiği belgede Türkiye’nin istikrara bir türlü kavuşamaması neticesinde askeri müdahalenin en iyi seçenek olacağını açık bir şekilde belirtmişti. Yine Paul Henze’nin gönderdiği bir başka belgede ise darbe yanlısı bir grubun ABD’nin Ankara Büyükelçisi Spiers’le görüşüğünü belirtmiştir. Paul Henze’nin dikkat çekici belgesi 1979 Mayıs tarihli olduğuna bakılırsa ülkede darbe için ABD’li yetkililer ile çok önceden görüşüldüğü ortaya çıkmaktadır. Ancak bu görüşmelerin kimler tarafından gerçekleştirdiği ifade edilmemiştir (Okur, 2014: 76).

Yukarıda görüldüğü üzere 1979 yılı sonbaharında ordunun tavrı değişmişti. Müdahale hesapları yapılmaya başlanmıştı. CIA’nın 25 Haziran 1979 tarihli raporda, 1979 itibariyle ordunun siyaset üzerinde ağırlığının arttığına dikkat çekmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere sıkıyönetim kararı sonrasında ordunun siyaset üzerindeki etkisi her geçen gün artarak hissedilmiştir. CIA bu nedenle gelişmeler karşısında ordunun tavrına dikkate çekmiştir. Raporda Ecevit hükümetinde yaşanan sıkıntılar belirtilirken ülkede askeri müdahale söylentilerinin yayıldığına dikkat çeken CIA,

böyle söylentilere ve ordunun siyaset üzerinde etkisine rağmen yakın zamanda askeri müdahalenin olmayacağını belirtmişlerdir.³⁷³

Ülkede siyasi çalkantılar ve olaylar devam ederken Çalışma Grubu ilk raporunu Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'e iletti. Bu raporun önemi gelişmeler karşısında müdahalenin gerekip gerekmediği sorusuna cevap verilmişti. Kenan Evren raporun içeriğini şöyle belirtmektedir (Evren, 1990: 296);

“...memleket gün be gün iç savaşa doğru sürükleniyordu. Mevcut düzenle, anarşinin ve bölücülüğün önlenmesinin mümkün olamayacağı, mevcut Büyük Millet Meclisi ile çeşitli problemlerin halledilemeyeceği, eğer ülkenin parçalanması önlenmek isteniyorsa Meclisin feshedilmesi ve yönetime el konulması, bir Kurucu Meclis kurulması, geç kalırsa, Silahlı Kuvvetlerin de bir iç savaş içinde sürüklenme tehlikesiyle karşı karşıya gelmesi korkusunun bulunduğu hususları raporlarda yer alıyordu. Raporları okuyor, dolapta saklıyordum. Ancak ben henüz böyle bir durumun mevcut olmadığı düşüncesindeydim.”

ABD Dışişleri Bakanlığı ve CIA, ülkede yaşanan gelişmeler karşısında askeri müdahale olasılığının üzerinde durmuştur. Bunun yanı sıra ABD Kongresi için 1980 Mart ayında hazırlanan raporda ülkede yaşanan siyasi krizin askeri diktatörlüğe götürebileceğini öne sürülmüştür. Raporda ülkenin siyasi istikrara kavuşması için askeri müdahale bir alternatif olarak görülmüştür (Özata, 2017: 51-52). Mehmet Akif Okur'un belirttiği üzere ABD'nin Türkiye'deki askeri müdahale ifadelerinin 1979 yılının hemen başında yazışmalarda yer almasına karşın bu değerlendirmeler yaklaşık bir yıllık bir ara verilmiştir. Bu ara sonrasında 25 Temmuz 1980 tarihinde Paul Henze'nin Brzezinski'ye gönderdiği belgede askeri müdahale hakkında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türk siyasi sürecine askeri müdahaleyle ilgili her rapordan şüphe etmeliyiz (ihtiyatla yaklaşmalıyız) ...Bu söylendi, Türk askeri liderliğinin siyasi süreci etkilemek için artan bir kasıtle kendisini ortaya koyduğundan şüphe olamaz. Biz, muhtemelen siyasi liderliğin gelecek birkaç hafta içinde bir Başkan seçmeye zorlandığını göreceğiz. Eğer yeni Başkan General Sancar olursa, daha ihtiyatlı bir askeri baskının (ortaya çıktığını) göreceğiz. Ancak bu doğrudan askeri müdahale ya

³⁷³ CIA, 25 Haziran 1979, CIA-RDP83B01027R000300110023-1

da yönetime el koymak Şeklini almayacak. Vazifesinin fazlasıyla baŐındaki, ülkenin güvenine sahip kıdemli Türk askeri liderliği, görece daha kdemsiz subayların başına buyruk isyanlarını (buna dair hiÇbir işaret yok) engelleyerek anayasal sreŐlerin daha etkin biÇimde iŐleyiŐini sağlamak işin Demirel ve Ecevit üzerinde daha zarif bir baskı kompozisyonu uygulayacaktır. Askeri hedefler, ordu ve polisin terörizmle mücadelesine imkân veren diŐli yasaların Çıkarılması, belki askeri hukukun tüm ülkeye genişletilmesi ve belki parlamentoya bir ŐoĐunluk hükümeti getirecek seÇimlerin bu kiŐ yapılmasının kabul ettirilmesi olacak.”

Paul Henze'nin hazırladığı bir başka belgede ise ülkedeki yaşanan olayların devam etmesi durumunda askerin müdahale edeceği ve bu müdahalenin ise ABD aÇısından olumlu olacağını Şöyle belirtmiştir:

“SonuŐta askeri liderlik doğrudan müdahaleden kaŐınacak biÇimde durumu yönlendirmeye ŐalıŐacak olsa da Ecevit'in kilitleme taktikleri ya da Demirel-Ecevit uzlaŐmazlıĐından kaynaklanan topyekn bir siyasi felÇ, ordunun parlamentoyu feshetmek, geÇici bir hükümet kurmak ve erken seÇimlere nezaret etmek işin hükümete geÇici olarak el koyacağı bir Çıkmaz retebilir. Bu, kötü bir Şey olmak zorunda değil. EĞer ordu, anayasayı da askıya alır ve sürekli Őıkmazlara sebep olan zayıflığının giderilmesi hususunda ısrar ederse; bu, aŐılamazlıĐı yıllardır ispatlanmış bir sorunun üstesinden geliniŐinin iyi bir yolu olabilir. Türkiye'de herhangi bir düzeyde gerŐekleŐecek bir askeri müdahale Carter Yönetimi işin bir sorun olacaktır...doğru ya da yanlıŐ, yönetim bazı muhalifleri tarafından bir diğer değerli müttefikin demokrasinin terk edilmek zorunda kalındığı noktaya kadar dejenere oluŐuna izin vermekle suŐlanacaktır. Ancak diğer taraftan, eğer askeri müdahaleye karşı eski moda bir Ğretmen edası takınır ve yardımı askıya alır ya da Türkiye ile iş birliğimizi bir bakıma azaltırsak bu ciddi bir yanlıŐ olur. Biz, eğer ordu müdahale ederse, bunun demokrasiyi yıkmak işin değil onu restore etmek ve daha yaşayabilir hale getirmek işin olacağından emin olabiliriz.” (Okur, 2014: 77-78).

3.1.12. Cumhurbaşkanlığı SeÇimi

Türkiye'de ekonominin kötü gidişi beraberinde anarşi olaylarıyla büyük sıkıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Tüm bu olumsuzluklara karşın siyasetin karşılıklı suÇlamaları, olumsuzluklar ve aksaklıkların temel etkenlerini araştırmak ve Őzm

bulmak yerine karşılıklı suçlamalarla suni çözüm üretmekten ileri gidememişlerdir. Bu çözümsüzlüğün en görünür olduğu olaylardan birisi de 1980 Cumhurbaşkanlığı seçimidir (Özdemir, 2007: 271).

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresinin 6 Nisan 1980 tarihinde sona ermesi nedeniyle, yeni Cumhurbaşkanı seçimi on beş gün öncesinde yapılmış olması gerekirken, Fahri Korutürk'ün görev süresinin sona erdiğinde bile partilerin adayları yoktu. Bu bilinmezlikte ülkedeki her kesim kendine göre bir ismi aday göstermişti. Dikkat çeken nokta ise bu isimlerden herhangi biri çoğunluğun adayı sıfatına ulaşamamıştı. Hikmet Özdemir'in belirttiğine göre Günaydın Gazetesinin daha adaylar konuşulmadan yaptığı ankette dikkat çeken sonuçlar ortaya çıkmıştır. İlk sırada açık ara farkla Kenan Evren çıkmıştı. Kenan Evren'i, Cahit Karakaş, Muhsin Batur, Muhittin Taylan, İhsan Sabri Çağlayangil ve Sadi Irmak takip etmiştir. Ülkedeki anarşi olayları karşısında uyarı mektubu ile ülke gündeminin dikkatini çeken Kenan Evren, Günaydın gazetesinin anketine göre geniş bir kesimin Cumhurbaşkanı adayydı (Özdemir, 2007: 278).³⁷⁴

Cumhurbaşkanlığı makamı ordunun daimî olarak hassasiyet gösterdiği makamdır. Önceki bölümlerde belirtildiği üzere ordu, Cumhurbaşkanının belirlenmesinde etken bir rol üstlenmişti. Bu rolünü yeni Cumhurbaşkanı seçiminde de göstermişti. Ordu ülkedeki diğer gelişmelere ek olarak Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin krize neden olmamasını istemekteydi. Oysa siyasilerin anlaşmazlıkları karşısında ordu bu kez kendi adayını Mili Savunma Bakanı'na açıklamışlardı. Ordu hassasiyetini belirterek adayın partiler üstü bir konumda olmasına dikkat çekmiş ve kriterlere sahip olarak da Meclis başkanı Cahit Karakaş'ı göstermişti (Evren, 1990: 411).

CIA, Cumhurbaşkanlığı seçimleri hakkında hazırladıkları raporda Cumhurbaşkanı'nın görev süresinin sona ermesine kadar yapılması gereken seçimlerin yapılamadığını ve partilerin aday konusunda sıkıntılar yaşandığını tek bir aday üzerinde görüş birliğine varılmadığını belirtmiştir. Bu durumu ordunun kaygıyla izlediğinin altını çizen CIA, eğer siyasilerin Cumhurbaşkanlığı üzerindeki tutum ve davranışlarının çözümsüzlükleri devam etmesi durumunda ordunun

³⁷⁴ CIA, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün görev süresinin sona ermesine karşın ülkede halen siyasetin ve ordunun desteklediği bir adayın çıkmadığını belirtmiştir. CIA, 25 Nisan 1980, CIA-RDP83B01027R000300080020-8

seçimlere müdahale edecekleri iddia etmiştir.³⁷⁵ Oysa ordu böyle bir çekişmenin uzağında durmayı tercih etmiştir. Çünkü Kenan Evren'in anılarına bakıldığında ordu siyasetten umudunu iyice kesmiş ve artık yapacakları müdahalenin hesaplarını yapmaya başlamıştı.

Yaşanan ekonomik krizin yanı sıra anarşi olayları nedeniyle her gün onca insanın sokaklarda hayatını kaybettiği bir dönemde Cumhurbaşkanlığı seçimi yeni bir kriz haline gelmişti. Süleyman Demirel o dönem ana muhalefet lideri Bülent Ecevit'ten gelen bütün uzlaşma önerilerini reddetmiş, bunun yanı sıra hükümeti dışarıda destekleyen MSP ve MHP ile bir ittifaka yakın durmamıştı. Hikmet Özdemir'e göre Süleyman Demirel'in bu anlaşmazlığının altında iki neden yatmaktaydı. İlki bir CHP'li ya da kontenjan senatörünün Cumhurbaşkanı olmasını istememişti. İkincisi ve daha önemlisi Anayasanın 100. Maddesine göre Cumhurbaşkanı seçilene kadar Cumhuriyet Senatosu başkanın vekâlet edeceğinden AP'li İhsan Sabri Çağlayangil'in bu görevi üstlenmişti. Bu durum bir nevi Cumhurbaşkanlığı görevinin AP'li bir isim sürdürdüğü anlamına gelmişti (Özdemir, 2007: 283).

Siyasi parti liderleri arasında anlaşma sağlanamaması oylamalara kadar sürmüştü. Ülkenin çıkmazlarını açması beklenen meclis, gelişmeler karşısında çaresiz bir görüntü sergilemişti. Liderlerin anlaşmaz tutumları karşısında milletvekilleri meclis içinde son derece ciddiyetsiz bir tutum benimsemişlerdi. Oylama kâğıtlarından Ajda Pekkan, İşçi Baba, Matthoef'er'e oylar çıkmıştı. Daha ilginç Çaycı Necmi Efendi'nin bile ismi yazılmıştı. Bu bir protesto biçimi olarak görülebilir, ancak ülkenin sorunlarını çözmek için halkın temsilcilerinin bu davranışları onları trajik komik bir hale sokmaktan öteye gidememiştir (Özdemir, 2007: 282). Bu durum aslında politikacıların krizler karşısında düştükleri komik durumu göstermektedir.

Cumhurbaşkanlığı için adaylar kendiliğinden ortaya çıkmıştı. İlk turda bağımsız Milletvekili Nurettin Yılmaz, üçüncü turda CHP'den H. Celalettin Erman, on beşinci turda MSP'den Lüftü Doğan adaylıklarını koymuşlarsa da yeterli oyun çok altında olarak adaylıktan çekilmişlerdi (Batur, 1985: 507). AP nihayet 10 Nisan günü Sadettin Bilgiç'i aday gösterdiğini açıklamıştı (Milliyet, 10.04.1980:1). Ancak

³⁷⁵ CIA, Nationally Intelligence Daily, 5 Nisan 1980, CO NID 80-08IJX; CIA-2 Nisan 1980, CIA-RDP82T00466R00020002002-3

Sadettin Bilgiç ilk oylamada beklentinin altında oy alınmıştı.³⁷⁶ CHP ise 14 Nisan'da karşı hamlede bulunmuş CHP Müşterek Grup oylamasında 12 Mart 1971 muhtırasının en etkin ismi Muhsin Batur'u aday göstermişti (Batur, 1985: 508-509; Milliyet, 15.04.1980:1).

27 Mayıs 1960 darbesine katılmış, 12 Mart 1971 muhtırasının en etkili ismi ülkenin sosyal demokrat çizgisinin temsilcisi askeri vesayet karşısında güçlenen Bülent Ecevit genel başkanlığındaki CHP'ten aday gösterilmişti. AP, CHP'nin bu hamlesine karşı aynı adımı atmış ve 12 Mart 1971 muhtırasında 1. Ordu Komutanı ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Faik Türün'ü aday göstermişti. 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanlığını ordunun tüm baskısına karşı direnmiş iki lider, 12 Mart'ın karşısında durmuşlardı. Oysa bu olaydan yedi yıl sonra iki parti umutlarını 12 Mart 1971 muhtırasının önemli isimlerine bağlamışlardı.

Muhsin Batur'un adaylığı son derece etkili olmuştu. 25 Mart 1980 – 11 Eylül 1980 tarihleri arasında 124 tur oylamada Cumhurbaşkanlığına en çok yaklaşan da Muhsin Batur olmuştu. Muhsin Batur oylamalarda en yüksek 303 oy almıştı. Muhsin Batur, Cumhurbaşkanlığına on beş oy ile kaçırmıştı. Muhsin Batur'un Cumhurbaşkanlığına bu kadar yaklaşması en çok orduyu kaygılandırmıştı. Muhsin Batur'un Cumhurbaşkanı olması durumunda darbe yapmak son derece riskli olacağını düşünmüşlerdi. Muhsin Batur, bu durumu şöyle açıklamıştır: “*Vallahi ben üzülmedim. Memleket açısından üzüldüm. Çünkü iddialı konuşmayayım ama Cumhurbaşkanı seçilseydim, 12 Eylül böyle olmazdı.*” (Birand vd, 1999; 111-112)

3.2. 12 Eylül 1980 Darbesi

CIA'nın 1979 yılının ilk aylarından itibaren ordunun müdahale edeceği yönündeki ön görüşü her geçen gün gerçekleşmeye başlamıştı. Ülkedeki olaylar karşısında 27 Mayıs 1960 darbesi ve 12 Mart 1971 muhtırasında alınamayan halk desteğinin alınması için şartların iyice olgunlaşması beklenmişti. 1980 Nisan ayının hemen başında Kenan Evren ve Kuvvet Komutanları Sıkıyönetim Komutanlarını ziyaret ederek; müdahale kararını açıklamışlardı.³⁷⁷ Müdahale için şartların oluşması 24

³⁷⁶ Sadettin Bilgiç oylamada 193 oy almıştır (Milliyet, 11.04.1980: 1)

³⁷⁷ Kenan Evren ve Kuvvet Komutanları 2 Nisan 1980 tarihinde Adana Sıkıyönetim Komutanı Nevzat Bölügiray ile görüşmüştü. Görüşme de ülkenin durumu hakkında görüşler alındıktan sonra müdahale

Nisan 1980 tarihinde Kenan Evren günlüğüne yazdığı yazıda müdahale kararının alındığını tarihe not düşmüştü (Evren, 1990: 428).

“Durum hiç de iyi değil. Hiçbir şeyin halledildiği yok. Galiba sonunda bu işe müdahale etmek zorunda kalacağız. Kuvvet Komutanları ile yaptığımız görüşmede önümüzdeki haftayı da beklemenin uygun olacağı neticesine vardık. Eğer durum böyle devam eder ve partiler bu anlayışsızlık içerisinde olurlarsa bir müdahaleden başka çıkar yol kalmıyor.”

Kenan Evren’in müdahale kararı sonrasında, Kuvvet Komutanları da müdahale kararını açık bir şekilde ifade etmeye başlamıştı. Cüneyt Arcayürek, Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülend Ulusu ile görüşmesini şöyle aktarmıştır (Birand vd, 1999: 113):

“Müdahale ederiz dedi. Biraz da sert söylüyordu bunu. Bahriyeli olmasına rağmen o çok daha nazik görünen adam çok sinirleniyordu. Allah belalarını versin yapmıyorlar, birleşmiyorlar, bir çıkış yolu bulmuyorlar filan diyordu.”

Kenan Evren bu notu düştüktan sonra Genelkurmay İkinci Başkanı’na darbe için son hazırlıkların yapılması için emir vermişti. Kenan Evren anılarında bu emiri şöyle belirtmiştir (Evren, 1990: 432):

“7 Mayıs günü Askeri Komite ve SHAPEX tatbikatına gideceğim. Dönünceye kadar bütün hazırlıklar tamamlansın. Radyo ve televizyona verilecek tebliğler, beyanatlar da hazırlansın. Bu partilerin memleketi felakete sürüklemelerine daha fazla seyirci kalamayız. Brüksel’den dönüşte artık bu işi bitirelim.”

Kenan Evren verdiği emir neticesinde hazırlıklar hızlanmıştı. 18 Mayıs 1980 tarihinde Kuvvet Komutanları, Jandarma Genel Komutanı ve Genelkurmay İkinci Başkanının katıldığı toplantıda darbe masaya yatırılmıştı. Toplantı da darbenin Temmuzun ilk haftasında yapılması kararlaştırılmıştı (Evren, 1990: 434). Kenan Evren, müdahale kararı neticesinde ordunun üst düzeyi ile bir dizi görüşmeler yapmış ve karara mutabık kalmıştı. Bunun üzerine 4 Haziran 1980 tarihinde Genelkurmay İkinci Başkanı müdahalenin tüm planını hazırlamış ve Kenan Evren’e

kararı açıklanmıştı. Yapılan görüşme de Kenan Evren, müdahale kararının verildiğini ve müdahale sonrasında 4-5 yıl iş başında kalınacağını ifade etmişti (Bölügiray, 1989; 579).

sunmuştu. Müdahalenin ismi “*Bayrak Harekâtı*” olarak belirlenmişti (Evren, 1990: 442).

17 Haziran 1980 tarihinde yapılan sıkıyönetim toplantısında, Başbakan Süleyman Demirel’in toplantıdan ayrılması sonrasında komutanlar Bayrak Harekâtı’nı görüşmüşlerdi (Bölügiray, 1989: 580-581). 3 Temmuz CHP’nin hükümeti düşürmek için vereceği gensoruya MSP’nin destek vereceğini açıklaması, hükümeti sonlandırılacağı ön görüşü ve 10 Temmuz’da Türkiye’nin borçlarının erteleneceği harekât için uygun ortam oluşturduğu görüşü nedeniyle harekât tarihi 11 Temmuz 1980 olarak belirlenmişti.³⁷⁸ Ancak CHP’nin, hükümet aleyhine verdiği gensorunun MSP destek vermektен vazgeçmesi ve Ağustos’ta yapılacak Yüksek Askeri Şura toplantısının sağlıklı bir şekilde yapılması için harekât planı ertelenmişti (Evren, 1990: 456-461; Bölügiray, 1989: 582 ve 585; Birand vd, 1999: 123).

CIA, anarşi olaylarının 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında görev alan Başbakan Nihat Erim ve DİSK Başkanı Kemal Türkler’in suikast sonucunda hayatını kaybetmelerinin başka bir boyuta ulaştığını belirtmektedir. Bu gelişmelerin ülkedeki müdahale sürecini hızlandırabileceğini iddia etmiştir.³⁷⁹

26 Ağustos 1980 tarihinde Kuvvet Komutanları ve Genelkurmay İkinci Başkanı, Kenan Evren başkanlığında bir araya gelerek harekâtın son halini gözden geçirmişlerdi. Plana son şeklin verilmesi sonrasında tarih olarak 5 Eylül 1980 tarihi belirlense de Genelkurmay İkinci Başkanı, Ankara Sıkıyönetim Komutanının yeni göreve başlaması nedeniyle hazırlıkların bu tarihe kadar yetişmeyeceği uyarısı neticesinde nihai tarih belirlenmişti; 12 Eylül 1980 (Evren, 1990: 522;).³⁸⁰

CIA’nın darbeden hemen önce hazırladığı raporda ülkedeki anarşi olaylarına ve ekonomik sıkıntılara değinilmişti. Gelişmeler karşısında ordunun olayları geleneksel rolleri olan koruyucu olarak yakından izlediği belirtilmiştir. Ocak ayındaki uyarı mektubuna değinen CIA, ordunun uyarılarına karşın siyasilerin tavırlarında bir

³⁷⁸ CIA, hazırladığı raporda siyasi liderlere yönelik suikast girişimlerinin anarşinin boyutunu değiştirdiğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra hükümetin düşmesi durumunda askeri müdahale ihtimalinin yüksek olduğunu belirtmiştir. CIA, 23 Haziran 1980, CIA-RDP83B01027R000300080007-3

³⁷⁹ CIA, 25 Temmuz 1980, CIA-RDP83B01027R000300070041-6

³⁸⁰ Nevzat Bölügiray eserinde 8 Eylül 1980 tarihinde Bayrak Harekât Planının ikinci kez gönderildiğini belirtmiştir (Bölügiray, 1989: 586; Birand vd, 1999: 125).

değişiklik olmadığını, yaklaşımlarını devam ettirdiklerini ifade etmiştir. Raporun hazırlandığı günlerde ordunun kaygılı olduğunu belirtse de, müdahale için isteksiz durduğunu eklemiştir. CIA ordunun müdahalesini olayların akışı sonrasında belirtse de, zaman konusunda herhangi bir bilgi sunmamıştır. Darbe gününün belirlendiği günlerde CIA, bu konuda tarihin ve olayların akışına göre müdahalenin muhtemelen daha ileri bir tarihte gerçekleşeceğini ön görmüştür.³⁸¹

11 Eylül günü Ankara sokaklarında askeri hareketlilik başlamıştı. Bu hareketliliği soran yetkililere NATO tatbikatı olduğu söylenmişti. Darbe söylentileri iyice artmıştı. 11 Eylül 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanı Kenan Evren haftalık görüşmesini yapmak için Cumhurbaşkanı Vekili İhsan Sabri Çağlayangil ile görüşmüştü. Görüşme öncesinde Başbakan Süleyman Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil'i telefonla arayarak darbe söylentilerini belirtmişti. İhsan Sabri Çağlayangil görüşme sonrasında Süleyman Demirel'e Kenan Evren'in tavırlarından olağandışı bir durum olmadığını belirtmiştir (Çağlayangil, 1990: 188).

12 Eylül 1980 darbesi ile dikkat çeken bir nokta ise Başbakanlığa bağlı Millî İstihbarat Teşkilatı, darbe haberini 48 saat önceden öğrenmesine rağmen bağlı bulunduğu başbakan Süleyman Demirel'e bilgi vermemişti. Bu durum MİT'in 12 Mart 1971 muhtırasındaki tutumunu hatırlatmıştır. Dönemin MİT Müsteşarı Fuat Doğu, darbe bilgisini dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'e iletmemişti. Başbakan Süleyman Demirel bir kez daha darbe haberini önceden haber alamamıştı. Darbe sabah saat 04:00'da Mesut Mertcan tarafından Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 numaralı bildirisinin okunmasıyla ilan edilmişti. Aynı gün saat 13:00'da ise bu kez darbenin bir numarası Kenan Evren mikrofon başına geçip ülkenin yaşadığı sıkıntıları belirttikten sonra "*tarihin en ağır buhranına*" sürüklenen ülkede yeniden düzen kurmak için müdahale edildiğini belirtmiştir (Birand vd, 1991: 135-141).³⁸²

Türkiye'de Cumhurbaşkanı vekilinin, Başbakanın ve ilgili bürokrasinin haberinin olmadığı darbeden ABD, tarih ve saatinden haberdar edilmiştir. ABD Büyükelçisi James W. Spain hatıralarında 11 Eylül 1980 tarihinde Amerikan Personel Eşleri Kulübünde öğlen yemeğinde ABD'li genç bir subayın kendisine bu gece darbenin

³⁸¹ CIA, Turkey: Domestic Political Situation, 2 Eylül 1980, CIA-RDP85T00287R000101960002-5

³⁸² Mesut Mertcan'ın okuduğu bildiri detayları için bakınız. Evren, 1990: 546-547; Ahmad, 2009: 214

olacağını ve durumu Washington'daki karargâha bildirme istediğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra darbenin radyodan halka duyurulmadan bir saat on beş dakika önce Genelkurmay Başkanlığından, ABD Ankara Büyükelçiliği aranarak Türkiye'de ABD ya da NATO karşıtı olmayan bir darbenin gerçekleşeceği bilgisi verilmiştir. Bu telefon sonrasında ABD'nin Ankara Büyükelçiliği Finans bölümünde çalışan Alfred Joseph White, 03.00'te büyükelçilik görevlileri tarafından aranarak sabah işe gitmemesi konusunda bilgilendirildiği belirtilmiştir (Spain, 1984: 14; Özata, 2017:54).

Türkiye'de 12 Eylül 1980 darbesi ABD tarafından memnuniyetle karşılanmıştı. Darbe haberi üzerine CIA'da Frank Carlucci'nin başkanlık ettiği değerlendirme toplantısı yapılmıştı. Toplantı da CIA'nın son birkaç ayda gönderdiği raporlarda darbe yapılacağına üzerinde durulduğu ve analistlerin Kenan Evren'in gönülsüz de olsa son çare olarak darbe yaptığı yorumu yapılmıştı. Toplantı da CIA tahmin ettiği (beklediği) müdahelenin yapıldığı belirtilmişti. Toplantıya katılan Lehman ABD'nin milli güvenlik uzmanı Paul Henze'ye telefon etmiş ve istihbarat açısından neyin gerekli olacağını sorduğunu belirtmişti.³⁸³ Paul Henze, bu görüşmeyi ve ABD'nin darbe karşısında tavrını şöyle belirtmektedir (Birand vd, 1999: 138).

“Benim darbeden haberim, darbe akşamı NSC'den gelen telefonla oldu. (Paul Henze belgeselde “Ankara'daki çocuklar yaptılar” ifadesi kullanmıştır) Fakat zaten o sırada bizde gece olmasına karşın, Türkiye'de sabah olmuştu bile, Hatırladığım kadarıyla, Başkan (Jimmy Carter) Kennedy Merkezindeydi. Ben mesajcayı hemen haber vermesi için başkana yollamaya karar verdim. Ancak mesajcı gitmedi. Doğrusu gitmesi için bir neden yoktu. Bizim açımızdan bu olay olumlu bir gelişmeydi. Ve ertesi gün Washington'da büyük rahatlama oldu.”

Paul Henze'nin kullandığı Ankara'daki çocuklar yaptılar-Bizim çocuklar başardı ifadesi önemli tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Oysa yukarıda açık bir şekilde ortaya konulduğu gibi Türkiye'nin darbeye giden süreci ABD ve CIA yakından takip etmiştir. Bu süreçte tüm gelişmeleri ABD çıkarları doğrultusunda olduğu açık bir şekilde ortadadır. Bu durum sonrasında Paul Henze'nin ve ABD Dışişleri

³⁸³ CIA, Staff Meeting of 12 September 1980, 12 Eylül 1980, CIA-RDP84B00130R000600010328-6

Bakanlığının hazırladığı değerlendirmeler bu olguyu desteklemektedir. İlk rapor 12 Eylül'ün hemen sonrasında Paul Henze tarafından Brzezinski'ye sunulmuştur:

“O (Evren), orduyu sivil idarenin yeniden tesisi taahhüdü altına sokuyor ve programının taslağını çiziyor: barış, NATO, insan hakları, geçici bir yönetimin kurulması, anayasa konvansiyonu, özgür seçimler ve siyasi faaliyet. Anahtar terimler: ‘...bireyin huzur, güvenlik ve refahı ile özgür, demokratik, seküler ve sosyal adalet kanunlarına dayalı toplum.’ Bu çok vaatkar. Bu prensiplerin onaylanmasını ve gereken tüm hızla uygulanması umudunu ifade etmek için erken bir imkân bulmalıyız.”

Bir başka değerlendirme ise ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmıştır. Değerlendirme ABD Dışişleri Bakanı Edmund S. Muskie tarafından ABD Başkanı Carter'a iletilmiştir:

“Türkiye’de Askerin Yönetime El Koyması: Öğlen birifinginde, Türk ordusunun demokratik olarak seçilmiş bir hükümetten iktidarı ele alması hususunda ABD’nin endişesini ifade eden bir basın açıklaması yayınladık. Açıklama, aynı zamanda ordunun demokratik bir sistemi restore etme niyetini ifade ettiğini son yıllarda siyasi terörizmin ve ekonomik sıkıntıların Türkiye’ye musallat olduğunu ve Amerikan mülkiyeti ve vatandaşlarının güvende olduğunu da belirtti. Basın haklı olarak Kore ve Bolivya’daki durumlarla ilgili olarak yaptığımız açıklamalarla bu açıklama arasındaki açık ton farkını not edecektir. Bildiğiniz gibi, Türkiye’de cunta mantalitesi yok” (Okur, 2014: 80-81)

Paul Henze'nin 12 Eylül 1980 tarihli hazırladığı bir başka belgede Türkiye'deki askeri darbenin Kıbrıs Meselesi nezdinde ele alınmıştır. Paul Henze bu konularda askeri yönetimin son derece olumlu olduğunu ve kendi fikirlerine karşı çıkmayacağını altını çizmiştir. Paul Henze aynı belgede Türkiye’de yaşanan darbe sonrasında bir dizi önemli değişimler yaşanacağını, ekonomik ve sosyal değişimler ile Türkiye'nin NATO için Ortadoğu'da önemli bir kalesi haline geleceğini belirtmiştir.³⁸⁴

³⁸⁴ FRUS, Significance of the Turkish Military Takeover for Greek & Cypriot Issues, 12 Eylül 1980, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 29.

12 Eylül 1980 darbesinin ardından The New York Times gazetesinde Marvine Howe tarafından kaleme alınan yazıda Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin (?) kendisine müdahale için Washington'dan onay almadan harekâta başlamayacaklarını söylediğini ifade etmiştir. ABD yetkilileri ile görüşen Marvine Howe, Dışişleri yetkililerin Türkiye'de yaşanan darbenin kendileri için sürpriz olmadığını, bu sonucun beklendiğini ifade etmiştir (Özata, 2017: 52). ABD'nin 12 Eylül 1980 darbesi hakkında hazırladığı en kapsamlı rapor 19 Eylül 1980 tarihinde ABD'nin Ankara Büyükelçisi James W. Spain tarafından *The Turkish Military Takeover-Background and Prospects (Türk Ordusunun Yönetime El Koyması-Arka Plan ve Beklentiler)* başlığıyla hazırlanmıştır. Raporunda 12 Eylül 1980 darbesine ABD kanadından nasıl karşılandığını ortaya koymasının yanı sıra detaylar hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır.³⁸⁵

“Özet: Türk askeri liderliğinin temel mantığını ve amaçlarını özetlediği gibi, 12 Eylül hükümetinin devralınmasıyla ilgili bu ön perspektifi sunuyoruz. Şimdi bildiğimiz ve 1960 ve 1971'in müdahaleleriyle kıyaslamalara dayanarak, Türklerin politik sistemlerinde oldukça kapsamlı değişiklikler yapmayı planladıklarına inanıyoruz. Amaç, Türkiye'yi demokratik, laik ve Batı yanlısı tutmaktır. Parlamenter sistem korunacak, ancak buradaki birçok kişi yeni mimarları Cumhurbaşkanlığını güçlendirmeye çağırıyor. Ülkeyi ikiye bölen aşırılıkçı politikalar engellenecek. Genel olarak, gözden geçirilmiş sistem, sınırsız kişisel özgürlüklerden ziyade, devletin birliği ve organlarının işleyişine daha fazla önem verecektir.

Temel süreklilik alanları, Türkiye'nin ekonomik sistemi ve dış ilişkileridir. Askeri liderler, bu yılın başlarında başlayan ekonomik reform programına güçlü bir şekilde bağlılar. Dış ilişkilerde, Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik güçlü destek dâhil olmak üzere önceki tüm hizalama ve politikalar değişmeden sürdürülecektir.

Seçilmiş bir sivil hükümete iktidarı devretme takvimi, terörizmin söndürülmesi konusundaki ilerlemesine bağlı olacaktır ve ordunun, şimdiye dek keskin bir biçimde ortaya çıkan sivil elitlerden elde edebileceği iş birliği derecesi, Askerin kendisi için koyduğu görevin büyüklüğü düşünüldüğünde, en azından herkesin bir güç

³⁸⁵ FRUS, The Turkish Military Takeover- Background and Prospects, 19 Eylül 1980, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 154.

aktarımının makul olarak bekleyeceği en erken bir yıl; muhtemelen daha uzun sürecektir.

Devralmaya ilişkin geçmiş: Türk siyasetini takip edenlerin bildiği gibi, 12 Eylül “devralma” veya “operasyon” (Türklerin kullandığı terimler), 1923 yılında Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana siyasete üçüncü askeri müdahale. Atatürk'ün geleneğine (“Kemalizm”) uygun olarak planlanmış ve yürütülmüş, bu da orduya Türkiye'nin demokrasisi üzerindeki bekçi rolünü emanet etmiştir. Bu müdahale, öncekiler gibi, çoğu Türk tarafından koşullar altında kabul edilebilir ve geçmişin deneyimlerine dayanarak demokratik sistemi iyileştirmek için bir fırsat olarak görülüyor. ...

12 Eylül'e kadar süren olaylar: Terör eylemlerinin bir milletvekili, eski Başbakan Nihat Erim ve önde gelen solcu bir işçi liderinin suikasta uğramasının ardından, temmuz ayı ortasında askeri devralmayı planlamanın ciddi olduğu anlaşılıyor. Kenan Evren, bu olayları ve ülkenin aşırılıkçı grupların kutuplaşmasını gözden geçirdi ve şiddete son iki yıl boyunca (5.000 kişi öldü, 15.000 kişi yaralandı) ...Artan şiddet, hükümetin etkisizliği ordunun çökmeden önce devlet organlarının geçici kontrolünü ele geçirme seçeneğinden başka seçeneği olmadığını söyledi.

Türk ordusunun dünya görüşü: Evren, kendisinin ve meslektaşlarının, ülkede artan anarşinin dış müdahalesi tehlikesinden büyük ölçüde endişe duyduğunu açıkladı. Sıklıkla, birliği bozmaya ve ülkeyi iç savaşa ve dışsal manipülasyona karşı savunmasız bırakmaya yönelik mezhep farklılıklarının ve ideolojik bölünmelerin sömürülmesine başvurdu. ... İran ve Libya'da Sovyetler Birliği, Afganistan ya da İslami dirilişçiliği doğrudan suçlamadığı halde Kenan Evren, kendisinin ve meslektaşlarının dışarıdan yönlendirilmiş ya da ilham veren ideolojik grupların devletin demokratik, laik temellerini tehlikeli bir şekilde zayıflattığına inandığını açıkça ortaya koydu. Kemalist ilke olan laik bir siyasi sisteme güçlü bir şekilde inanmış olduklarını belirtmek gerekir.

Dış politika: Türkiye'nin dış ilişkilerinde değişiklik yapmayacak. Türk ordusu, önemlerinden dolayı, Dışişleri Bakanlığı ile yakın ve düzgün bir çalışma ilişkisi kurdu. Sonuç olarak, tüm açıklamalar ve eylemler Bakanlık Genel Sekreteri İlter Türkmen ile titizlikle koordine edilmiştir. Büyükelçinin Türkmen ile ilişkileri,

ABD'nin çıkarları ve savunma alanında normal ikili iş birliğinin sürdürülmesi konusunda verimli ve güven verici olmuştur.

Benzer şekilde, Evren, Türkiye'nin mevcut komünal müzakereler ve NATO'daki Yunanistan'ın yeniden entegrasyonuna verdiği destek aracılığıyla Kıbrıs sorununun çözümüne yönelik aktif desteğini kuvvetle teyit etti. Türkiye'nin SSCB, Batı Avrupa ve Ortadoğu ile ilişkileri konusunda sürpriz yok. Beklendiği gibi, Kenan Evren, Türkiye'nin NATO ile yakın ilişkileri, AET ve Avrupa Konseyi ile ilişkileri ve Batı demokrasileri ile ikili ilişkileri yeniden teyit etti. Müslüman Ortadoğu ile “dost ve kardeşçe” ilişkileri sürdürme ve güçlendirmeye yönelik çabaların altını çizdi. (İsrail'den söz edilmiyordu, fakat Türk-İsrail ilişkileri konusunda yeni bir hamle beklemiyoruz). ABD'den sonra, sadece Sovyetler Birliği'ne özel bir söz verildi, ikincisi bir komşu bağlamında ve dünya barışını korumadaki özel rolünden bahsetmişti.

İç reform: Kenan Evren'in açıklamalarından, Anayasa'nın, siyasi partilerin ve seçimlerin yasaların ve Devlet organlarının ne kadar kapsamlı bir şekilde gözden geçirileceğinden henüz emin değiliz, ancak birkaç alanda büyük bir ameliyat için çağrıda bulundu. Düzeltmelerin, temel bireysel haklara saygılı, özgür, sivil liderliğindeki, demokratik bir parlamenter sistemi sağlayacağından şüphe duymak için hiçbir yer bırakmadı. Eski sistemin işleyemezliği göz önüne alındığında, bir Cumhurbaşkanı seçmek için yeni prosedürler tasarlanacaktır. Türkiye'de azınlık olsa da, Cumhurbaşkanının yeni seçim çağrısı yaparak meclisin çıkmaza girmesine izin verecek güçlü bir cumhurbaşkanlığı sistemi oluşturması için etkili bir görüş bulunmaktadır.

Kenan Evren çözülmekte olan Parlamento'ya karşı sert eleştirilerden yola çıkarak, güven ve sansür hareketleri gibi bölünmüş muhalefet taktiklerini daha da zorlaştıracaktır. Seçim kanunu, mevcut il parti kaydından, halihazırda savunulan bir reform olan tek üyeli bir seçim sistemine dönüştürülebilir. Küçük partiler büyük olasılıkla Meclis üyelerini seçmek için daha büyük zorluk çekecek. Kuşkusuz, radikal ya da dini ideolojilerin politik amaçlarla kullanılmasına yönelik mevcut kısıtlamalar da sıkılaştırılacaktır (Evren'in genel ifadelerinde “bağnazlık” ın tekrar tekrar başlatılmasına tanıklık edecektir).

Buna ek olarak, General Kenan Evren, radikal, yabancı ideolojilerin yayılmasını engellemek için yargı ve ceza kanunundaki değişiklikler (muhtemelen adaletin yönetimini hızlandırmak) ve siyasi faaliyetleri kısıtlamak için eğitim sistemini reform çağrısında bulundu. Burada, yeni sistemdeki “açıklık” derecesi için önemli etkiler var, ancak ülkede 1961'deki liberal Anayasa tarafından teşvik edilen veya en azından izin verilen aşırılık yanlısı sınırlara karşı güçlü duygular var. Evren ve meslektaşları, istismar edildiği düşünülen kişisel özgürlüklere biraz daha az odaklanarak, ülkenin bölünmüşlüklerini birleştirmeye ve iyileştirmeye eğilimli değişiklikler yapacaklardır. Bu unsurların yeniden dengelenmesi, yeni liderliğin yüzleştiği en zor ve zaman alıcı görevler arasında olacaktır.

Ekonomi politikası: Yeni liderlik, Türkiye'nin mevcut ekonomik ve mali politikalarının ana unsurlarının korunacağını da açıkladı. Bugüne kadar yaptığı konuşmalarda ve basın toplantısında Evren, ülkenin Şubat 1980'de başlattığı ekonomik reform programına devam eden taahhüdünü ve IMF ve OECD hükümetlerinin dengeyi sağlayan müteakip anlaşmalarını merak edenlere güvence verdi. Evren, ekonomik istikrar programının uygulanmaya devam edeceğini belirtti. O, bir önceki hükümetin baş ekonomik danışmanı ve stratejisti olan Turgut Özal, geçici hükümetin baş ekonomik danışmanı olarak kalmaya devam etti.

Sivil hükümete dönme takvimi: General Evren'in açıklamaları boyunca en güçlü konu, askeri kurumun demokrasiye olan bağlılığıdır. Generaller, elbette, Türkiye'nin dostlarının, iktidarın seçilmiş bir sivil hükümete devredilmesinin mümkün olan en kısa zamanda gerçekleşmesinden endişe duyduğunu fark eder. Genel Evren, milletvekilleri ile başa çıkabilmek için kısa süre içinde bir kabine kurması beklenirken, anayasa değişiklikleri ve temel yasalar (siyasi partiler, seçimler) hazırlanır. Bu düzenlemeler yürürlükte ve seçim yapıldığında, “Türk silahlı kuvvetlerinin tüm personeli siyasetin dışında kalacak” sözünü verdi.

Sivil otoriteye tam iktidara dönüş için bir zaman çizelgesinde öngörülerde bulunmak için henüz çok erken. Ancak, bu noktada şu hususlar açıktır: (1) Ne General Evren ne de meslektaşlarının yönetime herhangi bir tutkusu yoktur ve (2) tasarlanan kapsamlı reformlar zaman alacaktır. Mevcut durumu önceki iki müdahalede karşılaştırdığımızda, askeri egemen Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) 1960-61'de

iktidarı teslim etmesi yaklaşık 13 ay sürmüştü. Bunun için MBK şiddetle eleştirildi. General Evren ve meslektaşlarının, 1960-61 sürecini yavaşlatan tartışmalardan kaçınmaya çalışacağını düşünüyoruz. Bu, bir grup albay grubunun kişisel isteklerini, Menderes ve meslektaşlarının davalarını ve idamlarını içeriyordu.

1971 tarihli muhtırayla sözde darbe, daha büyük bir siyasi reform gerçekleştirmediği ve hükümeti 1971-73'ten bir dizi " taraflar" koalisyonu ve Parlamentodaki mevcut partiler aracılığıyla yönettiği için, karşılaştırma için daha az temel sunuyor. Soldaki ağır baskıyı da içeren bu çabalar geçici olarak başarılı oldu, ancak nihayetinde bölücü siyasetin nüksetmesini engellemedi.

Siyasi sistemin büyük bir reformunu gerçekleştirmenin yanı sıra, mevcut askeri liderlik terörizmi söndürmek ve failleri ile başa çıkmak için ülke çapında bir kampanya yürütmek zorunda kalacak. Şu anda, bu görevin, önümüzdeki aylarda direniş salgınlarını ve şiddetin tekrarlanmasını önlemek için süratle ve tam olarak gerçekleştirilebileceğini gösteren hiçbir kanıt yoktur. Tam tersine, 1971-73 yıllarında radikal soldan daha büyük, daha karmaşık, daha iyi örgütlenmiş ve daha iyi silahlanmış olan aşırı solun geçici hükümeti itibarsızlaştırmak için büyük çaba göstereceğini düşünüyoruz. Aynı zamanda, iktidara geri dönecek olan Türkiye'nin sivil liderleri, iktidarlarını azaltabilecek herhangi bir reformun üzerinde kuvvetli bir şekilde pazarlık yapacaklarından eminler. Bunun geçici bir kabinesinin seçimiyle bağlantılı olarak daha önce ortaya çıkmıştır. Bu pazarlığın anayasa reformunun başlamasıyla devam etmesi muhtemeldir ve en iyi niyetlere rağmen ordunun zaman çizelgesini uzatabilir.

Yeni liderliğin üstesinden gelmek zorunda kalması muhtemel engeller düşünüldüğünde, tahmin edemeyeceğimiz (ve Türklerin de dahil olduğu herkesin bu aşamada yapabilecekleri) bu süreç konusunda akıllıca davranacağız. Amerikalı yetkililere, yabancılarla yapılan görüşmelerde rakamları kullanmamaları gerektiğini düşünüyoruz. Eğer basıldıysa, görevlerin büyüklüğü ve karmaşıklığı göz önünde bulundurulduğunda, en iyi şartların en az bir yılını alabileceğini; ancak askeri liderlerin bugüne kadar yaptıkları açıklamalarda öngörülen kapsamlı reform programını yürütmeleri daha uzun bir süreye ihtiyaç duyacaktır.”

12 Eylül'ün hemen ardından hazırlanan rapor son derece dikkat çekicidir. Bu rapor göstermektedir ki ABD, 12 Eylül 1980 darbesini diğer müdahalelerden ayrı bir yerde tutmuştur. Bölgesel etkinliğini artıracak bu gelişme hakkında tespitleri ise dikkat çekmektedir. 12 Eylül 1980 darbesinin ülkede önemli değişiklikleri de beraberinde getirileceğine dikkat çekilmiştir. Bu rapor şimdiye kadar yapılan tespitleri de desteklemektedir. 24 Ocak Kararları'nın başlattığı süreç 12 Eylül 1980 darbesiyle devam etmiştir. Ekonomi dışında neredeyse devlet yapısının tamamında değişiklik meydana gelmiştir. Yeni anayasa çalışmaları ve güçlendirilmiş Cumhurbaşkanlığı vurgusu dikkat çekmektedir. Bu durum bir kez daha göstermektedir ki ABD süreci son derece yakından takip etmiş ve tahlillerini buna göre yapmıştır.

12 Eylül 1980 darbesi hakkında bir başka dikkat çeken yorum ise 15 Mart 1982 tarihinde Milliyet Gazetesinde yayınlanmıştır. Milliyet Gazetesi, Paul Henze'nin Wall Street Journal gazetesinde yorumuna yer vermiştir. Polonya'da 1981 yılında yapılan darbe ile 12 Eylül 1980 darbesini karşılaştıran Henze şu yorumu yapmıştır (Milliyet, 15.03.1982:12): *"...Türkiye'deki askeri liderler, var olan demokrasiyi korumak için idareyi ele geçirmişlerdir, yıkmak için değil. Yönetimi ele geçirmeden önce ne bir dış güce danışmışlar ne de bir dış güç tarafından kışkırtılmışlardır..."*

3.3. Milli Güvenlik Konseyi (MGK) Yönetiminde Türkiye

12 Eylül 1980 itibariyle TBMM kapatılmış, bütün siyasi faaliyetler yasaklanmış, sokağa çıkma yasağı konulmuş, siyasi parti liderleri Gelibolu ve Uzunada'ya gönderilmiş, Kenan Evren başkanlığında Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanlarıyla Jandarma Komutanının oluşturduğu Milli Güvenlik Konseyi oluşturulmuştu. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine 12 Eylül 1980 darbesini planlamasında en aktif rol alan Haydar Saltık getirilmişti (Milliyet, 13.09.1980: 1; Evren, 1991a: 11).

Kenan Evren, 16 Eylül 1980 tarihinde ki basın toplantısında yaptığı açıklama harekâtın programını içermekteydi. Açıklamada Evren, darbenin yasal bir çerçevede yapıldığını belirtirken, ülkenin genel durumunun bir sonucu olduğunu ifade etmiştir. Bu kapsamda ülkede kapsamlı değişikliğin yapılacağından haberini vermişti (Evren, 1991a: 36-43; Cemal, 1986a: 50-52).

ABD Dışişleri Bakanlığı, Ankara Büyükelçisi Spain aracılığıyla MGK'ya bir takım öneriler iletmıştır. Bu önerilerin gerçekleşmesiyle MGK yönetiminin ABD kamuoyunda itibarının artırılacağı belirtilmiştir. Aşağıda iletilen taleplerin kısa sürede yerine getirildiği görülmektedir. Bu durum ABD'nin MGK üzerindeki etkisini göstermektedir (Özata, 2017: 56).

1. Hızlı bir şekilde demokrasiye dönüş için yol haritası çıkarılmalı, bu haritada aşama aşama ne zaman hangi adımın atılacağı belirtilmelidir.

2. Gözaltında tutulan siyasi liderler ve hakkında suçlama olmayan diğer siyasiler serbest bırakılmalı, gözaltında tutulmaya devam edenlerin kanunlar çerçevesinde işlem göreceği ilan edilmelidir.

3. General Rogers ile Yunanistan'ın NATO'ya dönüşü konusunda görüşülmeli, hızlı bir şekilde (birkaç hafta içinde) Yunan ordusu NATO'ya dâhil edilmelidir.

4. Kıbrıs konusunda toplumlar arası görüşmelerin yeniden başlamasına destek verildiği belirtilmelidir.

3.3.1. Ulusu Hükümeti

12 Eylül 1980 darbe planında, darbe sonrasında hükümetin kim tarafından nasıl kurulacağı ile ilgili hazırlık yoktu. Hükümet fikri darbe sonrasına bırakılmıştı. Bu nedenle 12 Eylül 1980 sabahından başlamak üzere en çok tartışılan husus hükümet ve dolayısıyla başbakanın kim olacağı olmuştur. Milli Güvenlik Konseyi toplantısında masaya yatırılan Başbakanlık vazifesi ilk olarak Kenan Evren'in 12 Eylül 1980 sabahı itibarıyla bünyesinde topladığı Genelkurmay Başkanlığı ve Devlet Başkanlığına eklenmesi istenmişti. Evren bu fikre "*Beni Cemal Gürsel gibi felç mi etmek istiyorsunuz*" diyerek karşı çıkmıştı. Kenan Evren'in bu çıkışı ardından ülkeye başbakan olacak isim aranmaya başlanmıştı.

Bu süreç hakkında bize en detaylı bilgiyi dönemin bir numarası olan Kenan Evren anılarında detaylı bir şekilde vermektedir. Evren'in anılarına göre ilk aday Emin Paksüt'tü. Paksüt, CHP'den milletvekili olmuş, ortanın solu politikası sonrasında istifa etmiş, Güven Partisi'nin kuruluşuna katılmış ve genel başkan vekili görevini üstlenmişti. Siyasetin yakından tanıdığı bir isimdi. Kenan Evren'in Emin Paksüt'e

başbakanlık teklif etmişti. Ancak Paksüt bu görevi 70 yaşına gelmiş biri olduğundan böyle yüksek tempoyu kaldıramayacağından reddetmiştir. Evren, Paksüt'ün doğası gereği emir altında çalışmayacak birisi olduğundan çok da sıcak bakmadığını günlüğüne eklemişti. Kenan Evren, Milli Güvenlik Konseyi'nin emirlerini birebir yapacak bir başbakan arayışındaydı.

Emin Paksüt'ün görevi reddetmesi sonrasında başbakanlık için Turan Feyzioğlu adı ön plana çıkmıştı. Cumhuriyetçi Güven Partisi genel başkanı olan Feyzioğlu, ülke siyasetinde yakinen tanınmaktaydı. CHP'den siyasete başlamış; ancak o da Emin Paksüt gibi ortanın solu politikası sonrasında ayrılarak Güven Partisi'ni kurmuş ve partinin genel başkanı olmuştu. Sonrasında parti Cumhuriyetçi Parti ile birleşmiş ve Cumhuriyetçi Güven Partisi adını almıştı. Feyzioğlu görevi kabul etmiş ve çalışmalar başlamıştı. Kabine üyeleri üzerinde tartışmalar sürerken, basında Feyzioğlu'nun başbakanlığına karşı sesler yükselmeye başlamıştı.

Bu durum Milli Güvenlik Konseyi'nin dikkatini çekmiş ve Turan Feyzioğlu isminden vazgeçilmişti. Başbakanlık arayışlarına devam edilmiş bir ara Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Haydar Saltık'a görev teklif edilmişse de Saltık, görevi kabul etmemişti. Bunun üzerine Hava Kuvvetleri eski komutanı Bülend Ulusu üzerine karar kılınmıştı. Bülent Ulusu, 12 Eylül 1980 sonrasında aranan Başbakan olmuştu.³⁸⁶

Bülend Ulusu, 20 Eylül 1980 ile 13 Aralık 1983 tarihleri arasında ülkeyi yöneten hükümetin başında kalmıştı. Bülend Ulusu, 12 Eylül 1980 darbesi ile TBMM feshedildiğinden ötürü, hükümet programını dört kişilik Milli Güvenlik Konseyi'ne okumuş ve güvenoyu almıştı (Cemal, 1986a, 73). Kabinesinde en dikkat çeken isim Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenen Turgut Özal olmuştur. Emin Paksüt, Turgut Özal'ı sert bir dille eleştirmiş ve bu göreve atanmasına karşı çıkmıştı (Evren, 1991a: 64). Görünen odur ki 12 Eylül yönetimi tüm eleştirilere rağmen CIA'nın yukarıda belirttiği üzere ekonomik konularda hassasiyetin Turgut Özal'la giderileceğine

³⁸⁶ 12 Eylül Darbesi sonrasında Başbakanın belirlemesi hakkında detaylı bilgi için bakınız: Evren, 1991a:31-70, Birand vd, 1999:146, Cemal, 1986a: 53 ve 67

inanmıştı. Bu nedenle 24 Ocak Kararları'nın aynen devam edilmesine karar verilmişti.³⁸⁷

Turgut Özal'ın atanmasındaki temel ekten ABD'den gerekli desteğin gelmesini sağlamaktı. Turgut Özal'ın atanması ABD tarafından da son derece olumlu karşılanmıştı. Turgut Özal, 12 Eylül yönetiminin ekonomi kaygılarını 29 Eylül 1980 tarihinde ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Warren Christopher ile görüşmüştür. Görüşme son derece olumlu geçmiştir. Böylece ABD, 12 Eylül yönetimini desteklemeye devam edeceğini hakkında şu ifadelerle belirtilmiştir (Okur, 2014: 83): *“Dışişleri Bakan Yardımcısı, bizim izlenimimize göre General Evren çok kabiliyetli ve özverili bir kişi...Türk ihtiyaçları hususunda çok bilinçli olmayı sürdüreceğiz ve geçmişte olduğu kadar destekleyici olmak istiyoruz. Daima kaynak yetersizliği sorunu ile karşılaşırız, ancak Türkiye ABD'nin en önemli önceliklerinden biri konumunu aldı ve 1982 yardım programımız bu ışıkla dizayn edilecek.”*

ABD, Türkiye'nin talep ettiği ekonomik desteği vereceğini ifade etse de karşılığında önemli isteklerde bulunmuştur. Bu durum Turgut Özal'ın ABD ziyareti hemen öncesinde Paul Henze'nin Brzezinski'ye gönderdiği notta Türkiye'den gerekli ekonomik desteğin karşılığında nelerin istenileceğini şöyle belirtmiştir (Okur, 2014: 84):

“Özal'ın işaret etmek istediği başka ekonomik noktalar olabilir ancak toplantının bu konu üzerine çok fazla oturmasına izin vermeyeceğini ima et basitçe onları destekleyeceğimizi ve yardım için yapabileceğimiz her şeyi yapacağımızı söyle ve onlara ekonomik ve askeri destek sağlama çabalarımızın, eğer onlar, hem onlar hem de bizim bakımımızdan yakında çözülmesi önemli olan bazı siyasi meseleleri ele almak için hareket edebilirlerse daha kolay olacağını ifade ederek siyasi düzleme geç: ör. Yunanistan'la ilişkiler ve Kıbrıs meseleleri. Daha önce etkili biçimde kullandığın argümanları kullan: ‘Siz, Kıbrıs'ta kazandınız; siz dünyaya olgun bakan büyük bir ülkesiniz. Yunanlıların aklınızı karıştırmasına ya da taciz etmelerine izin vermeyin...bu kin dolu meseleleri çözmek için güçlü adımlar atarak onları savunmaya sokun...eğer (bunu) yaparsanız çok daha önde olacaksınız”

³⁸⁷ Ulusu Hükümeti Bakanlar Kurulu hakkında detaylı bilgi için: <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HB44.htm/> Erişim Tarihi: 24.03.2018

20 Eylül 1980 tarihinde ABD'nin Dışişleri Bakan Yardımcısı Warren Cristopher hazırladığı belgede 12 Eylül yönetimine verdikleri desteğin altını çizmiştir. Bu desteğin ekonomik ve siyasi olarak verildiğini belirtmiştir. Cristopher, bu destekler karşısında iki konuda yardım istemiştir. Yukarıda belirtildiği gibi bunlar Yunanistan'ın NATO'ya katılma sürecinde ve Kıbrıs konusunda 12 Eylül yönetimin yardım etmesidir.³⁸⁸ 24 Eylül 1980 tarihinde Yunanistan Başbakanı Georgios Rallis'in ABD Başkanı James Earl Carter'e gönderdiği mektupta Yunanistan'ın NATO'ya dönüşü konusunda Türkiye'deki yeni yönetimin büyük fırsat sunduğunu belirtmiştir.³⁸⁹

12 Eylül 1980 darbesi ABD, İran İslam Devrimi ve Sovyet Rusya'nın Afganistan işgali sonrasında gelişen güvenlik kaygıları sonrasında memnuniyet verici bir gelişme olarak ifade etmiştir. Bu duruma karşın darbenin daha iyi anlamlandırılması için 26 Eylül 1980 tarihli raporda yeni yönetimin ülkede izleyeceği yol hakkında önemli bilgiler vermişti. CIA, darbe sonrasında oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi'nin ilk amacının ülkedeki anarşiye karşı müdahale etmek olduğunu belirtmiştir. Bu konuda sert müdahale edileceğinin altı çizilmiştir. Bunun yanı sıra Milli Güvenlik Konseyinin seçimler ve siyasi partiler hakkında bir dizi yasal düzenleme yapacağı ön görülmüştür. Darbe sonrasında dış politikanın devrilen Demirel Hükümetinin esaslarının, Batı ittifakının güçlü bir şekilde, devam edeceği vurgulanmıştır.³⁹⁰ Milli Güvenlik Konseyi bu kapsamda Kıbrıs konusunda diyalog

³⁸⁸ FRUS, U.S. Relations With Turkey, 20 Eylül 1980, Volume XXI, 1977-1980, Cyprus; Turkey; Greece, Document 155.

³⁸⁹ FRUS, Letter From Greek Prime Minister Rallis to President Carter, 24 Eylül 1980, 1977-1980, Volume XXI, Cyprus; Turkey; Greece, Document 204.

³⁹⁰ Demirel Hükümeti programında dış politika konusunda dünyada ki gelişmeler karşısında Batı ile ittifakının sıkı bir şekilde devam edileceği şu şekilde belirtilmiştir: "...Türkiye, dış politikasını coğrafi mevkimizin ve tarihimizin gerçeklerine uyan, savunmamızla ekonomimizin icaplarını koruyan bir biçimde yürütecektir. Türkiye, taahhütlerine sadık kalacaktır. Maceracı politikalara iltifat etmeyecek, aklın gereğini yapacaktır. Türkiye, büyük devletlerin ülkemiz etrafında veya ülkemizle ilgili olarak çatışır hale gelmemelerine azami dikkat ve itina sarf etmeye devam edecektir. Türkiye, Kıbrıs meselesinin müzakere yolu ile yegâne adil çözüm yolu olan iki bölge, iki toplumlu federasyon çözümüne varabilmesi için iyi niyetli anlayışlı her türlü gayreti sarf edecektir. Yunanistan ile aramızda çözümlenmeye bekleyen ve hiçbirinin çıkarılmasından Türkiye'nin sorumlu olmadığı meselelerin, iyi niyetli, barışçı müzakerelerle, her iki ülkenin menfaatine uygun olarak bir an önce hallini arzu etmekteyiz. Ege kıt'a sahanlığı üzerindeki haklarımızdan vazgeçemeyiz. Ege adalarının milletlerarası anlaşmalara aykırı olarak silahlandırılmasına ve tahkimine bigâne kalamayız. Batı Trakya Türklerine karşı girişilen baskı hareketlerine hassasiyet ve tepki duymaktayız. Yunanistan'ın karasuları ile ilgili olarak bir emri vakiye kalkışmasının fevkalade ciddi sonuçları olacağını bilmemek mümkün değildir. Türkiye'nin komşuları ile iyi geçinmekte menfaatleri vardır. Müslüman ülkelerle başlattığımız münasebetleri karşılıklı menfaatlere uygun olarak yürütmeyi ve daha ileri seviyeye ulaşturmaya

sürecine destek vereceği belirtilirken, Ege Adaları meselesinde ise önemli derecede esneklik gösterileceğinin beklendiği belirtilmiştir.

CIA, Milli Güvenlik Konseyi'nin önündeki en büyük sorunlardan birisi olan ekonominin 24 Ocak Kararları'na sadık kalınacağını belirtmiştir. Ekonominin sıkı bir şekilde devam edileceği vurgulanmıştır. Bu kapsamda ekonomik yardımların sağlanmasının umulduğu ifade edilirken, Avrupa'nın Türkiye'deki yeni yönetimin medeni hakları çok sert bir şekilde ihlal ettiğine sivil yönetime geçişte yavaş ilerlediği eleştirilerinin gelebileceğini belirterek, Avrupa'dan ekonomik desteğin sıkıntıya düşebileceğini vurgulamıştır.

CIA, memnun kaldığı 12 Eylül 1980 darbesi yönetiminin ülkedeki anarşiye ve ekonomiye tamamıyla müdahale edemeyeceği endişesinin devam edeceğinin üzerinde durmuştur. Bu durumda ülke yönetiminin tekrar demokrasiye geçişi sürecinde bir veya iki yıl sonrasında bile görevine devam edeceği kaygısını belirtmiştir.³⁹¹

CIA kapsamlı bir başka raporunu 15 Ocak 1981 tarihinde hazırlamıştı. CIA bu raporda 12 Eylül 1980 darbesini, 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında gerçekleşen 1961 Anayasasının getirdiği yeni düzenin çökmesi sonrasında gerçekleştiğini iddia etmiştir. CIA'ya göre 1960-1970 yılları arasında hızlı ekonomik büyüme ve sosyal değişim, ideolojik kutuplaşma, partizanlaşma, şiddet olayları ve siyasi düzenin bozulmasının beklentileri karşılamadığının altını çizmektedir. Tüm gelişmelerin 1961 Anayasasının kurduğu yeni sistemin sona erdiğini belirtirken darbenin böyle bir sürecin sonrasında geldiğine dikkat çekmiştir.³⁹²

CIA, darbe öncesindeki anarşi olayları, ekonomik ve siyasi faktörlerin yanı sıra Necmettin Erbakan ve MSP faaliyetlerini de darbenin nedenleri arasında göstermişti. MSP'nin 6 Eylül 1980 tarihinde Konya'da gerçekleştirdiği "*Kudüs'ü Kurtarma ve*

kararlıyız. Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ile münasebetlerini karşılıklı menfaatlara, karşılıklı saygıya ve karşılıklı taahhütlere sadık kalarak geliştirmeye devam edecektir. ..."
<https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP43.htm>/Erişim Tarihi: 21.03.2018.

³⁹¹ CIA, 26 Eylül 1980, CIA-RDP83B01027R000300070028-1

³⁹² Erik Jan Zürcher, 12 Eylül 1980 darbesinin yaptığı köklü değişikliklerin 27 Mayıs 1960 darbesinin etkisini yok etmeye çalıştığına dikkat çekmektedir. 27 Mayıs 1962 tarihinde yapılan yasal düzenleme ile "Hürriyet ve Anayasa Bayramı" ilan edilmişti. 27 Mayıs'ın resmi tatil olmasına son verilmesi bunun önemli bir göstergesi olduğunu belirtmiştir. Zürcher, 2003:406.

Milli Gençlik Yürüyüş ve Mitingi”nde çıkan olaylarda İstiklal Marşı’nın okunmasına karşı çıkmış “*Ezan sesi istiyoruz, bu marşı istemiyoruz*” sloganları atılmıştı.³⁹³ 12 Eylül 1980 darbesine ulaşan süreci detaylı bir şekilde belirten CIA, Türkiye’nin yeni bir sürece girdiğini ve bu süreçte kapsamlı değişiklikler yapılacağını belirtmiştir. Bu değişiklikler;

- Daha güçlü bir Cumhurbaşkanlığı, yenilenmiş bir parlamento ve daha sorumlu bir yargı sistemi ile hükümetin yetkileri sınırlanacaktı.
- Yeni seçim kanunu ile küçük partilerin etkisi azaltılacak (seçim barajı ile), bürokrasiyi, işçi sendikalarını ve eğitim kurumları apolitik bir hale getirilecekti.
- Ekonomide yapılacak düzenleme ile kamunun ekonomi üzerindeki etkisi yeniden düzenlenecekti.
- Siyasette din ve mezhep etkisini en aza indirecek laik bir yapı oluşturulacaktı.

CIA yapılacak düzenlemelerin için de eğitim alanında yapılacak yeni düzenlemelere dikkat çekmiştir. CIA, 12 Eylül yönetiminin yeni düzende Kemalist bir eğitim sisteminin benimsetileceğini vurgulamıştır.³⁹⁴ Buna ek olarak eğitim laikliğinin etkisi altında yeniden şekilleneceği ifade edilmiştir.

CIA, 12 Eylül 1980 darbesi öncesindeki gelişmeleri, ordunun yönetime el koyması ve sonrasındaki kapsamlı değişiklikler konusunda hazırladığı kapsamlı raporda ülkedeki gelişmeleri bir kez daha ne kadar yakından takip ettiği görülmektedir. Raporun son kısmında 12 Eylül yönetiminin başarılı olup olmayacağını ele almıştır. Başarıyı üç şarta bağlamıştı. Buna göre yapılan temel değişiklikler hakkında komuta kademesinin arasında fikir birliğinin olmasına, değişiklikler karşısında siyasetçiler ve entelektüellerin direniş güçlerine, halkın bu değişiklikleri benimsemesi 12 Eylül 1980 darbesinin başarıya ulaşmasında temel etken olacağı ön koşulmuştur.³⁹⁵

12 Eylül 1980 darbesi ülkedeki anarşi ve kürt ayrılıkçı hareketine karşı yapıldığı ifade edilmişti. Önlemler sert şekilde alınmıştı. Burada asıl soru ülkedeki olayların ne

³⁹³ Kenan Evren anılarında bu olayı 31 Mart Olayına benzetmiştir (Evren, 1990: 535).

³⁹⁴ Kenan Evren’in anılarında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından sekiz maddelik bir düzenleme ön görmüştür (Evren, 1991a: 104-105).

³⁹⁵ CIA, Turkey: Forging a New Order, 15 Ocak 1981, CIA-RDP83B00140R000100120002-0

kadar azaldığıydı. CIA'nın bu soruya verdiği yanıtta ülkede güvenlik güçlerinin tüm çabalarına karşın ülkede yasadışı örgütlerin son bulmadığını belirtmiştir. Askeri yönetimin tüm baskısına karşın, 1984 sonrasında ülkede yeni olaylar meydana gelmişti. Bunun yanı sıra PKK'nın ağustos ayındaki baskınlarına değinerek ülkede terörün yeniden canlandığının altını çizmiştir.³⁹⁶

12 Eylül yönetimi devlet mekanizmasında son derece kapsamlı değişiklik yapmıştı. Etkisinin çok uzun yıllar süreceği yeni düzen yıllarca insanlar tarafından tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Milli Güvenlik Konseyi bu süreçte 268 adet yasa çıkarmıştı. Bu yasalar, idam kararları, gözaltı ve tutukluluk süreleri, yasaklar ve iç güvenlik konularında yapılmıştı. Bunun yanı sıra Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi 1981-1983 yılları arasında toplam 838 yasa hazırlamıştı. Bu sayı Türkiye Cumhuriyeti tarihinde o güne kadar bir ilkti (Birand vd, 1999:213-214).

Bu süreçte en önemli gelişme seçimlerin ne zaman yapılacağı olmuştu. CIA hazırladığı belgelerde bu konuda kesin bir tarih ön görememişti. CIA, bu konuda ki en önemli delili 30 Aralık 1981 tarihindeki Kenan Evren'in yeni yıl mesajını ele almıştır. Evren mesajda seçimlerin 1983 sonbaharı ya da en geç 1984 ilkbaharında yapılacağını duyurmuştu.³⁹⁷

3.3.2. 1982 Anayasası

12 Eylül 1980 darbesi Türk siyasi yaşamında derin izler bırakmıştır. Darbenin öncesinde gerçekleşen anarşi olayları ve ekonomik sıkıntılar toplum üzerinde baskı unsuru oluşturmuştu. Ülke 12 Eylül 1980 sabahına yeni düzene uyanmıştı. Darbe sonrasında kurulan Milli Güvenlik Konseyi ülkedeki tüm siyasi faaliyetleri yasaklamış, siyasi partilerin faaliyetlerini durdurmuş, tüm belediye başkanları ve belediye meclisi üyeleri görevlerinden alınmıştı. Sıkıyönetim ile anarşi olaylarının karşısında sert tavır alınmıştı. Daha ilk altı haftada 11.500, bir yılın sonunda 122.600 kişi tutuklanmıştı. Milli Güvenlik Konseyi elini tüm kesimlere atmış ve bu kapsamda onlarca insan tutuklanmıştı (Erdoğan, 2003: 127-128).

³⁹⁶ CIA, *Turkey: The Threat of Resurgent Terrorism*, 01 Eylül 1984, CIA-RDP85S00316R000200160005-8

³⁹⁷ CIA, 05 Ocak 1982, CIA-RDP83-00385R000200140001-5

Hafızalarda derin yer etmiş 12 Eylül uygulamaları hakkında dikkat çeken bir başka gelişme ise 1982 Anayasası'dır. 12 Eylül 1980 darbesi sonrasındaki CIA'nın hazırladığı raporlarda darbeye kapsamlı değişiklikler yapılacağı sık sık vurgulanmıştır. Bu kapsamda yeni bir anayasanın yapılacağı vurgusu nedeniyle 1982 Anayasası bir başlık altında ele alınmıştır.

12 Eylül 1980 darbesi ile devlet yapısı yeniden şekilleneceği darbenin ilk bildirisinde yer alan: *“Girişilen harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaş ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mâni olan sebepleri ortadan kaldırmaktır”* ifadeleri ile sinyal vermiştir (Evren, 1990: 547). Kenan Evren, 1961 Anayasası'na karşı tepkisini anılarında şöyle ifade etmiştir (Evren, 1991b: 274): *“12 Eylül 1980'den evvel milletçe yaşadığımız o korkunç dönemin sebeplerini araştırırken; birçoğları gibi ben ve arkadaşlarım da başlıca sebebin daha doğrusu olayların önlenmesine engel teşkil edenin, mevcut Anayasa olduğuna gönülden inanmıştık...”*

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında ortaya çıkan yeni rejimin hukuki çerçevesi 27 Ekim 1980 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi tarafından çıkarılan *“Anayasa Düzeni Hakkında Kanun”* ile belirlenmiştir.³⁹⁸ 7 maddelik kanunda 1961 Anayasasına göre Türkiye Büyük Millet Meclisine ait olan Yasama yetkisi, Milli Güvenlik Konseyi'ne verilmişti. 1961 Anayasasına göre Yürütme Yetkisi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu'na aitti. Cumhurbaşkanı'na ait olan yürütme yetkisi Milli Güvenlik Konseyi başkanı sıfatıyla Kenan Evren'e verilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun görevi, Ulusu Hükümetiyle devam etmişti. Yargı yetkisine dokunulmasa da Kemal Gözler yargı kısıtlamasını şöyle ifade etmektedir (Gözler, 2000: 94):

“Bu dönemde normal mahkemeler, Danıştay ve Anayasa Mahkemesi varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak Anayasa Düzeni Hakkında Kanunun yargısal denetim konusunda getirdiği önemli sınırlamalar vardır. ... Milli Güvenlik Konseyince yayınlanacak olan kanunların Anayasaya aykırılığı iddiası ileri sürülemez. O halde Anayasa Mahkemesi bunların dışında kalan konularda çalışabilecektir. Diğer yandan, Danıştay'ın denetimi alanı da çok kısıtlanmıştır. Milli Güvenlik Konseyi

³⁹⁸ İlgili kanunun tüm maddeleri için bakınız: Evren, 1991a: 130-131; Milliyet, 28.10.1980:1

bildiri ve kararlarına, Bakanlar Kurulu kararnamelerinin ve üçlü kararnamelerin yürütülmesinin durdurulması ve iptali istemi ile dava açılmamaktadır.”

Yukarıda belirtilen düzenleme ile Milli Güvenlik Konseyi yasal bir hal almıştı. Bunun üzerine yeni anayasa için ülkedeki anarşi olaylarının bastırılması beklenmiş ve olayların kontrol altına alınmasıyla çalışmalara başlanmıştır. Bu amaçla 29 Haziran 1981 tarihinde 2485 sayılı “*Kurucu Meclis Hakkında Kanun*” ile Kurucu Meclis kurulmuştur. Kurucu Meclis’in en önemli görevi yeni anayasayı hazırlamaktır. Bunun yanı sıra Siyasi Partiler Kanunu, Seçim Kanunu hazırlama yetkisine de sahiptir. Kurucu Meclis, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisinden oluşmuştur.³⁹⁹ Danışma Meclisi, 160 üyeden meydana gelmişti. Bu üyelerin 40 tanesi Milli Güvenlik Konseyi tarafından, 120 tanesi ise her ilin valisi tarafından tespit ve teklif ettiği adaylar arasından Milli Güvenlik Konseyince seçilmişti. Danışma Meclisi’ne üye seçilebilmek için otuz yaşını bitirmiş olmak, yüksek öğrenim yapmış olmak, 11 Eylül 1980 itibariyle herhangi bir siyasi partinin üyesi olmamak şartları konulmuştu.

Yeni anayasanın yapılması için 23 Kasım 1981 tarihinde 15 üyeden “*Anayasa Komisyonu*” oluşturulmuştu. Komisyonun başkanlığını Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı yapmıştır (Gözler, 2000: 96; Erdoğan, 2003: 129).⁴⁰⁰ Kenan Evren anılarında Anayasa Komisyonu’nun kurulmadan önce yeni anayasa çalışmalarının başladığına dikkat çekmektedir. Kenan Evren anılarında durumu şöyle ifade etmektedir (Evren, 1991b: 276): “...*Anayasa taslağının hazırlanması direktifini Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine vermiştik. Bu konu ile Genel Sekreter çok yakından ilgileniyor ve çeşitli uzmanlar burada görev yapıyorlardı. Danışma Meclisi henüz Anayasayı ele almadan, Genel Sekreterlikte Anayasa taslağı aşağı yukarı hazır durumda idi...*”

Kenan Evren bir an evvel yeni anayasanın hazırlanmasını istemiş ve hatta bunun için bir yıllık süre belirlemiştir. Bu konuyla ilgili Kenan Evren, Mehmet Ali Birand’a verdiği röportajda bu süreç ile ilgili olarak şöyle belirtmiştir (Birand vd, 1999:214): “*Ve zorladım da meclisi, Danışma Meclisi’ni. Hatta Danışma Meclisi efendim bu*

³⁹⁹ Türkiye’de 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimleri neticesinde 6 Aralık 1983 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı olduğundan bu tarih itibariyle Anayasanın 177. Maddesi gereğince Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi’nin hukuki varlıkları sona ermişti (Gözler, 2000: 97).

⁴⁰⁰ <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1982.aspx>/Erişim Tarihi: 27.03.2018

anayasayı bir sene içerisinde hazırlayamayız falan dediler. Hazırlanacak, dedim ben mazeret kabul etmiyorum, dedim.”

Anayasa Komisyonu, Kenan Evren’in emriyle 17 Temmuz 1982 tarihinde Anayasa taslağını hazırlamış Danışma Meclisine sunmuştu. Danışma Meclisi, tasarı üzerinde görüşmelerinin ardından 23 Eylül 1982 kabul etmişti. 18 Ekim 1982 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu tarafından kabul edilmişti (Gözler, 2000: 96-97; Erdoğan, 2003:129).

CIA’nın yeni anayasa taslağı hakkındaki değerlendirmesinde, taslağın hazırlanmasında Milli Güvenlik Konseyi’nin etkisine dikkat çekmiştir. CIA bu etkiye karşın taslak içerisinde bazı küçük değişikliklerin yapılabileceği belirtilmiştir.⁴⁰¹ CIA yeni anayasanın hazırlanmasını ülkenin demokrasiye kademeli olarak dönüş programında son derece önemli bir adım olarak görmüştür. Anayasa taslağı sonrasında Milli Güvenlik Konseyi’nin Siyasi Partiler Kanunu ve Seçim Kanunu ile ilgili değişikliklerin hızlı bir şekilde yapılması neticesinde en erken 1983 son baharında seçimlerin yapılabileceği belirtilmişti. Böylece beş Batı Avrupa ülkesinin, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’nun Milli Güvenlik Kurulu faaliyetlerinin aleyhine hazırladığı rapor neticesinde oluşturduğu baskının da azalabileceği ifade edilmişti. CIA, Anayasa Referandumunda Cumhurbaşkanlığı seçiminin de yapılacağını belirterek, ordu ve halk arasında geniş çapta saygı gören Kenan Evren’in mantıklı bir tercih olduğunu belirterek desteklerini ifade etmiştir.⁴⁰² Hulusi Turgut, MDP Genel Sekreteri ve İstanbul Milletvekili Doğan Kasaroğlu’nun Anayasa taslağı hakkında Paul Henze ile anısını şöyle aktarmıştı (Turgut: 1986: 41):

“1982’de, Anayasa taslağının açıklanacağı günlerde CIA’nın Türkiye’deki görevli adamı Paul Henze, Vakıf’a⁴⁰³ geldi. Bizden, Anayasa taslağı istedi. Acele ediyordu.

⁴⁰¹ Kenan Evren anılarında Danışma Meclisi’nden geçen maddeler üzerinde düzenlemeler yaptıklarını belirtmektedir. Kenan Evren bu durumu anılarında şöyle belirtmektedir: “...Danışma Meclisi Genel Kurulunda görüşmeler başlayıp maddeler kabul edildikçe, kabul edilen maddeler bize geliyor ve sonunda sıkışmamak için, o maddeler üzerinde görüşmelerimiz gayri resmi olarak yapıyorduk.... Anayasanın tümünün Danışma Meclisinde kabulünü müteakip, yaptığımız çalışmalar sırasında; üniversitemizden, basından, çeşitli kuruluşlardan yapılan eleştirileri dikkate alıyor ve haklı gördüklerimiz varsa, o istikamette değişiklikler yapıyorduk...” (Evren, 1991b: 276)

⁴⁰² CIA, 10 Temmuz 1982, CIA-RDP84T00301R000400010098-6

⁴⁰³ SISAV, Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, 25 Eylül 1980’de 12 Eylül 1980 darbesinden sonra kurulmuştur. Vakıf Yönetim Kurulu Başkanlığını Prof. Dr. Memduh Yaşa, Genel Koordinatörlüğünü de eski TRT Genel Müdürü Doğan Kasaroğlu üstlenmiştir (Turgut, 1986: 63).

Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Orhan Aldıkaçtı, SİSAV Yönetim Kurulu Üyesi olduğu için hemen ondan bir taslak istettik. Taslak geldi, Amerikalıya verdik. Adam, baştan sona şöyle bir göz gezdirdi. Sonra arkada sayfaya takılıp, (Bunlar olmamalıydı!) dedi. Adeta sinirlendi. Takıldığı maddeler, eski siyasilere yasaklar getiren maddelerdir. Aynı adam, seçime yakın günlerde Turgut Sunalp Paşa'yı da ziyaret etti. Çıkarken Turgut Sunalp Paşa'ya, iyi bir muhalefet lideri olursunuz dedi."

Hasan Cemal anılarında ABD'li bir istihbaratçıyla görüşmesinde, ülkenin yeni sürecine ilişkin ABD'nin tavrını şöyle belirtmektedir (Cemal, 1986a: 367):

"Ağustos sonlarıydı. Amerikan Konsolosluğundan telefon ettiler. ABD Dışişleri Bakanlığının istihbarat bölümünden bir diplomat gelmiş Washington'dan. Benimle de görüşmek istiyormuş. Randevu verdik. Türkçe de konuşabilen genç, güzelce bir kadın. Robert Kolej'de 1967'lerde okumuş. Ankara ve İstanbul'dan önce birçok Anadolu kentinde dolaşmış. Omuzunda bir de fotoğraf makinesi... Sohbet başlar başlamaz not defterini çıkardı. 'Gazeteci mi, yoksa diplomat mısınız?' diye sordum. Dikkatimi çetki, en çok iki konu üzerinde duruyordu. Biri, yeniden çok partili rejime dönmek, anayasa şöyle ya da böyle olmuş, Türk halkını, sokaktaki adamı o kadar ırgalar mıydı? Terör, anarşi durmuş, sokakta düzen sağlanmıştı ya, demokrasi vs. Türk insanını o denli ilgilendiriyor muydu? İkinci nokta: Siyasal parti liderlerine, örneğin Demirel ile Ecevit'e siyaset yasağı konması sokaktaki adam, ya da kitleler açısından ne fark eder ki? 'Ne olur yani yasak gelse; dünyanın sonu mu gelirdi' diyordu kadın diplomat. Ayrıca dikkat ettim, sorularını oldukça kışkırtıcı bir üslupla yöneltiyordu. İşinin ehli bir istihbaratçıydı. Belli ki Amerikalılar, özellikle bu konularda nabız yokluyorlar. Halkın, sokaktaki adamın tepkisi ne olur demokrasizliğe? Fazla bir şey olmaz kısa dönemde..."

Yeni anayasanın tanıtılması Milli Güvenlik Konseyi başkanı Kenan Evren tarafından yapılmıştı. Kenan Evren bu kapsam da ülke genelinde yaptığı mitinglerde yeni Anayasayı anlatmış ve halkın evet oyu vermesini istemişti. Bu süreçte basında da geniş kapsamlı bir tanıtım yapılmıştı. Yeni anayasa aleyhine her hareket sıkıyönetim komutanlığı tarafından sert bir şekilde cezalandırılmıştı. Diyarbakır'da Anayasa afişini indirmek isteyen kişileri yakalayamadıkları ve gerekli çabayı göstermedikleri

gerekçesiyle üç beççi gözaltına alınmıştı (Milliyet, 01.11.1982: 9). Yine İstanbul'da Anayasa hayır kampanyası başlattıkları ve çeşitli ideolojilere sahip oldukları iddiasıyla 50 kişi gözaltına alınmıştı (Milliyet, 28.10:1982:1 ve 7).

CIA, referandum hakkında hazırladığı raporda Milli Güvenlik Konseyi'nin yüksek bir oy oranı ile Anayasa'nın kabul edileceği beklentisini belirtmiştir. Anayasa sınırlayıcılığı hakkında iç ve dış eleştirilere karşın, Milli Güvenlik Konseyi'nin belirlediği sürecin işlediğine dikkat çekilmiştir. CIA'ye göre bu eleştirilere karşın Milli Güvenlik Konseyi geri adım atmadan taslakta herhangi bir değişiklik yapılmayacaktı. CIA, bu eleştiriler karşısında askeri yönetimin görevinin biraz daha uzamasına neden olabileceği ve 1984 ilkbaharına kadar göreve devam edeceklerini tahmin etmiştir.⁴⁰⁴

CIA, referandumun hemen öncesinde hazırladığı bir başka raporda Anayasa hakkında eleştirilere dikkat çekmiştir. Basında uygulanan baskı nedeniyle eleştirilerin yayınlanmadığını belirtmiştir. Ancak Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in, Anayasa taslağına karşı olduklarını belirtmelerinin endişeye neden olmuştu. Bunun üzerine Kenan Evren, anayasa taslağının kamuoyunda tartışması yasaklanmıştı. Eski siyasi parti yöneticilerinin Anayasa taslağında 10 yıl ceza alması hükmünün olmasına karşın siyasilerin Anayasaya tavır almasının referandumda sıkıntıya neden olabileceği belirtilmiştir. CIA'ya göre bu tepkinin en dikkat çekenini ise Süleyman Demirel'di. CIA, Süleyman Demirel'in askeri rejime nitelikli destek verdiğini iddia ederek, böyle bir süreçte Anayasaya karşı çıkışının etkili olabileceği vurgulanmıştı. Bu eleştiriler üzerine generallerin karşı atak olarak kamuoyunda Anayasa taslağı üzerine olumsuz eleştirileri susturmada daha etkin adımlar atacağını belirten CIA, bunun yanı sıra halkın desteğini alabilmek için generallerin daha etkili propaganda yürüteceklerini ifade etmiştir. CIA, referandumdan beklenen desteğin bulunmaması üzerine seçimlerin 1984 bahar ayından öne çekileceği ön görüşünde bulunmuştur.⁴⁰⁵

CIA, referandumdan bir gün önce hazırladığı raporda yeni anayasanın kesin bir şekilde onaylanacağını ve Kenan Evren'in yeni Cumhurbaşkanı olacağını ön

⁴⁰⁴ CIA, 21 Eylül 1982, CIA-RDP84T00301R000500010067-9

⁴⁰⁵ CIA, 21 Ekim 1982, CIA-RDP84T00301R000500010170-4

görmüştür. 1961 yılına göre daha kısıtlayıcı olarak nitelenen yeni anayasanın karşısında Kenan Evren'in popülarlığının öne çıktığı iddia edilmiştir. Referandum sonuçlarının yapılan düzenlemelerin de onaylanması anlamına geleceğini belirten CIA, böylece gelecek 7 yıl sürecinde reformların kökleşmesi için Türkiye'nin politik hayatına etki edeceği ön görüşünde bulunmuştur.⁴⁰⁶

Anayasa referandumu büyük titizlikle hazırlanmış, ülke genelinde anayasa karşıtı her ses susturulmuştu. Dahası bir boykottan korkulduğundan dolayı halkın sandığa gitmeleri teşvik edilmiş, gitmeyenlerin ise 5 yıl süreyle seçme ve seçilme hakkının yanı sıra para hatta hapis cezalarının verileceği belirtilmişti (Milliyet, 07.11.1982: 1).

7 Kasım 1982 tarihinde halk yeni anayasanın yanı sıra Kenan Evren'in de Cumhurbaşkanlığı için sandığa gitmişti. Bunun için kurulan tek sandıktan çıkan sonuç ülkeyi yönetecek Cumhurbaşkanı ve yeni anayasayı oylamıştı (Birand vd, 1999:215). Referandum sonucunda %91,4 oranında evet çıkmasıyla yeni Anayasa ve Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı olması onaylanmıştı. Bu oran CIA belgelerine de yansıdığına göre beklentilerin çok üzerindeydi. Kenan Evren anılarında %80-85 oranında evet çıkmasını beklerken, beklentinin üzerinde bir oran çıkmıştı. CIA bu sonuçların ezici bir sonuçla kabul edilmesinin bireysel özgürlükleri sınırlayan reform programının da meşruiyet kazanmasına neden olduğunun altını çizmiştir. Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı seçilmesi neticesinde siyaset üzerindeki baskısını devam ettireceğine dikkat çeken CIA, bu durumun yeni siyasi çatışmalara yol açabileceği belirtilmiştir. Referandum neticesinde Milli Güvenlik Konseyi'nin istediği düzenlemeleri yaparak bir an evvel (1983 sonbahar ya da 1984 ilkbahar) seçimlerin yapılabileceği ön görüşünde bulunmuştur.⁴⁰⁷

Referandum sonuçları Kenan Evren'i bile şaşırtmıştı. %91,4'lük evet oyu alan yeni anayasa kabul edilmiş, Kenan Evren ülkenin yedinci Cumhurbaşkanı seçilmişti.⁴⁰⁸ Mustafa Erdoğan, anayasanın bu kadar yüksek bir evet oyu ile kabul edilmesinin nedenlerini şöyle açıklamıştır (Erdoğan, 2003: 130):

⁴⁰⁶ CIA, 06 Kasım 1982, CIA-RDP84T00301R000600010039-9

⁴⁰⁷ ; CIA-RDP84T00301R000600010043-4; Kenan Evren anılarında referandum sonucu tahminini %75-80 arasında sonrasında ise bu oranı en çok %85 olacağı beklentisinde olmuştur (Evren, 1991b: 289).

⁴⁰⁸ TBMM verilerine göre, Ülkede Oy verme yeterliliğine sahip kişi sayısı: 20.722.602, Oy kullanılan sandık sayısı: 82.913, Kullanılan Oy: 18.718.115, Geçerli Oy: 18.600.313, Geçersiz Oy: 117.802, Kabul: 16.945.545, Red: 1.594.761. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1982.aspx>/Erişim Tarihi: 27.03.2018

“Bir kere halk oylaması arifesinde Anayasanın tartışılması yasaktı. Ayrıca, yurttaşlar bizzat Devlet Başkanı Kenan Evren ve cunta arkadaşlarının resmi bir kampanya halinde sürdürdükleri yoğun bir propagandanın –tek taraflı anayasa övgüsünün- etkisi altında kalmışlardı. İkinci olarak, Anayasa’nın reddedilmesi halinde ne olacağı belli edilmemiş olduğu için, cunta yönetiminin bir an önce sona ermesi anayasa “kabul” oyu verilmesine bağlı görünüyordu. Nihayet, referandumda kullanılan oy pusulalarının içine konduğu zarflar şeffaftı, bu da muhalif oy vermenin özel bir cesaret gerektirdiği anlamına geliyordu.”

1982 Anayasası Türkiye’yi yeni bir yapıya sokmuştu. Bu keskin dönüşün belgesi konumunda ki anayasayı Mümtaz Soysal en kısa şekilde şöyle açıklamıştı (Ahmad, 2009: 220 akt McKenize, 1982: 41): *“Türk Halkı 20. Yüzyılın son çeyreğinde böyle bir anayasa mahkûm olacak kadar barbar değildir.”* Türkiye Cumhuriyeti tarihine damga vuran ve tarihinde en uzun süre yürürlükte kalan anayasa’yı Feroz Ahmad belirttiği gibi 1958 yılındaki Charles De Gaulle anayasasıyla önemli benzerlikleri bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı temsili niteliğinden ayrılarak son derece geniş yetkilerle donatılmıştı. CIA’nın dikkat çektiği güçlü Cumhurbaşkanlığı sistemiyle istikrar oluşturulmaya çalışılmıştı. Geniş yetkilerle donatılan Cumhurbaşkanı parlamentonun tıkanması halinde fesih yetkisini eline geçirmiş ve ülkeyi seçime götürecek yetkilere sahip olmuştu. Anayasa Mahkemesi üyelerini atanması gibi önemli atamaları tekeline almış, kararnamelerle ülke yönetiminde etkin bir yere konulmuştu. Bunun yanı sıra ülkedeki 12 Eylül öncesindeki anarşi kaynağı olarak görülen sendika faaliyetleri neredeyse yasaklanmıştı. Türkiye böyle katı bir anayasa ile yönetilmesinin gölgesinde demokratik adımları atılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte seçimlerde siyasilerin sık sık eleştirdiği 1982 Anayasası birçok önemli değişiklik geçirmiştir. İlk kapsamlı değişikliğini ise yürürlüğe girmesinden beş yıl sonra 1987 yılında gerçekleştirmiştir. Bu değişikliklere karşın ülkede yeni ve sivil bir anayasa yapılmasından hep uzak kalmış, bu değişim siyasilerin söylevlerinden ibaret olmuştur (Ahmad, 2009: 220).⁴⁰⁹

⁴⁰⁹ 1982 Anayasasının teknik olarak detaylar için bakınız; Gözler, 2000:99-103; Zürcher, 2003:409; Metin Heper, 2006:237-238

3.3.3. Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığı

12 Eylül 1980 darbe planı olan Bayrak Harekâtı, yeni düzen üzerine görüşmeler yapılırken, darbe sonrasında yürütmenin nasıl yapılacağı masaya yatırılmıştı. Ülke de mevcut bir Cumhurbaşkanı yoktu. Bu nedenle bu görevi kimin üstleneceği görüşülmüştü. Kenan Evren bu hususta yapılan görüşmeyi şöyle aktarmıştı (Birand vd, 1999: 124-125): *“Ne olacak dedim. Yani Cumhurbaşkanı kimi yapacağız? Çünkü ortada kimse yok. Mevcut Cumhurbaşkanı yok. O zaman arkadaşlar dediler ki, efendim böyle şey olmaz, dedi. Tabii ki siz olacaksınız. Bu devlet başkanı olarak siz bu işin başına geçeceksiniz, dediler. Onun üzerine devlet başkanlığı meselesi halloldu.”*

Kenan Evren, 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında da devlet başkanı ünvanını kullanmıştı. Bu süreç zarfında darbenin bir numarası olması nedeniyle yaptığı mitinglerle toplumunda yakından tanıdığı bir isim haline gelmişti. CIA'nın belirttiği gibi Kenan Evren popülerliğini son derece artırmıştı.⁴¹⁰ 7 Kasım 1982 referandumunda halk Kenan Evren'in Cumhurbaşkanlığını onaylamıştı. Oylama neticesinde Kenan Evren, Türkiye Cumhuriyeti'nin yedinci Cumhurbaşkanı olmuştu.

Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında, Genelkurmay Başkanlığı görevine devam etmişti. Kenan Evren, Genelkurmay Başkanlığı değişimi için milletvekili genel seçimlerinden sonrasında bırakılmasının ordunun teamüllerine de uygun olmadığını düşünerek 17 Ekim 1983 tarihinde Sinop'ta yaptığı konuşma da Genelkurmay Başkanlığı görevini bırakacağı açıklamıştı (Milliyet, 18.06.1983:1 ve 7).

1 Temmuz 1983 tarihinde ordunun en üst kademesinde beklenen görev değişimi gerçekleşmiştir. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren görevini, Nurettin Ersin'e devretmişti. Kara Kuvvetleri Komutanı olan Nurettin Ersin ise görevini, Necdet Ürug'a devretmişti. Böylece Kenan Evren, yedinci Cumhurbaşkanlığı görevini sivil olarak devam etmişti (Milliyet, 02.07.1983:1, 8 ve 9).⁴¹¹

⁴¹⁰ CIA-RDP84T00301R000600010043-4

⁴¹¹ CIA, 29 Haziran 1983, CIA-RDP85T01094R000300010127-3.

3.4. Demokrasiye Dönüş

12 Eylül yönetimi ülkeyi baştanbaşa yeniden dizayn etmeye başlamıştı. Darbenin sabahından itibaren tüm siyasi faaliyetler durdurulmuştu. Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan bir süre gözaltında tutulsalar da sonrasında evlerine dönmüşlerdi. Ancak tek şartla: “*Siyasi faaliyetlerde bulunulmayacaktı*”! Bu şarta uyulması içinde sıkı bir şekilde takip edilmişlerdi.

Kenan Evren ülke genelinde yaptığı miting konuşmalarında sık sık siyasilere yüklenmiş, ülkedeki anarşi olayları ve ekonomik sıkıntıların siyasilerin umarsızlığından kaynaklandığını iddia etmişti.⁴¹² Bu eleştirilerle ülkedeki siyasetin de yeniden şekilleneceğinin sinyali verilmişti. Bunun en somut adımı 16 Ekim 1981 tarihinde atılmıştı. Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan Cumhuriyet Halk Partisi’nin de dâhil olduğu tüm siyasi partiler kapatılmıştı.⁴¹³ Partilerin mal varlıkları hazineye devredilmişti. Kenan Evren partilerin kapatılmasıyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştı (Cemal, 1986a: 384): “*Geçmişten ders alacak yeni partiler sahneye çıkmalı... İhtiyaç duyulan yeni siyasi partiler kurulacak... Demokrasi kurulacak, ama eski partilerle değil*”.

Kenan Evren, 1981 yılının son gününde yaptığı açıklamada demokrasi takvimini açıklamıştı. Kasım 1982’de Anayasa referandumunu, Ekim 1983’te de milletvekili genel seçimlerinin yapılacağını duyurmuştu. Ancak Kenan Evren kapıyı açık bırakmış ve milletvekili genel seçimin 1984 ilkbaharına alınabileceği ön görülmüştü (Milliyet, 31.12.1981: 1 ve 14; Cemal, 1986a: 448). CIA belgelerinde de bu iki takvim sık sık yer bulmuştu. Demokrasi takviminin belirsizliği referanduma kadar devam etmişti. 12 Kasım 1982 tarihinde Kenan Evren, referandum sonrasında yaptığı konuşma da milletvekili genel seçiminin 1983 Ekim ayında gerçekleşeceğini belirtmişti (Evren, 1991b: 384; Milliyet, 13.11.1982: 8).

⁴¹² Kenan Evren’in konuşmaları hakkında detaylı bilgi için bakınız: Evren, 1983.

⁴¹³ Kapatılan Partiler: Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Güven Partisi, Demokrat Parti, Türkiye Birlik Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi, Milli Selamet Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi, Türkiye İşçi Partisi, Sosyalist Devrim Partisi, Nizam Partisi, Vatan Partisi, Türkiye İşçi Köylü Partisi, Sosyalist Vatan Partisi, Hürriyetçi Millet Partisi, Türkiye Ulusal Kadınlar Partisi, Millet Partisi ve kuruluş aşamasında 12 Eylül darbesi olan Hür Demokratlar Partisi’dir (Milliyet, 17.10.1981: 1 ve 3).

Demokrasi takviminin netleşmesiyle siyaset hareketlenmişti. 1983 yılının başında siyasi faaliyetler yasağı halen kaldırılmamış olsa da, parti kurma çalışmaları gayri resmi başlamıştı. Bu faaliyetin ilklerinden birisi de Kenan Evren ve arkadaşları olmuştu. Kenan Evren, referandumda alınan yüksek oy oranını elinde tutmak ve siyasi hayatta bulunmak için kendilerine yakın bir partinin kurulmasını arzulamıştı. Bu göreve en uygun kişi de mevcut Başbakan Bülend Ulusu olarak belirlenmişti. Ulusu'ya yeni bir parti kurması ve ülkenin geleceğinde kendilerin yakın bir partinin iktidarda olması isteği sunulmuştu. Bülend Ulusu parti kurma fikrine hiçte sıcak bakmamış, ancak istemeye istemeye olsa da Kenan Evren'in teklifini kabul etmişti. Evren bu gelişmeler hakkında anılarında şöyle belirtmişti (Evren, 1991c: 68): *“Bizim felsefemiz istikametine iş görebilecek kişi olarak Bülend Ulusu'yu görüyoruz. Onun için de, arzuladığımız partiyi onun kurmasını istiyoruz. İstekli olmamasına rağmen, hayır da demedi. Yapılacak seçimler sonunda hiç arzu etmediğimiz bir parti liderinin seçimi kazanması halinde, bu kadar emek vererek gerçekleştirdiklerimizin kısa sürede ortadan kaldırılacağından ve yine eski günlere döneceğimizden endişe ederim.”*

Demokrasi takviminin açıklanması ile siyasi parti kurma faaliyetleri başlamıştı. Milli Güvenlik Konseyi, eski siyasi parti mensuplarının parti kurma yönündeki faaliyetlerine girişmeleri karşısında bu durumu engellemek için 30 sayılı bildiri yayınlamıştı. Bildiri de Milli Güvenlik Konseyi'nin bu hareketler karşısında ki rahatsızlığı şöyle ifade edilmiştir (Evren, 1991c: 99-100):

“... 2533 sayılı kanunla feshedilmiş bulunan siyasi partilerin bazı eski mensuplarının ve özellikle Anayasanın geçici 4'üncü maddesine göre siyasi kasıtlılığı bulunan eski yöneticilerinden bir kısmının anayasanın bu hükümleri yokmuşçasına sorumsuz bir davranışla müstakbel siyasi partileri kurma hareketlerini teşvik ve yönlendirmeye çalıştıkları, en önemli olarak da ülkemizin 12 Eylül 1980 öncesi duruma gelmesinde başlıca nedenlerinden biri olan, vatandaşlar arasında nifak ve husumet havasının yeniden estirilmesine sebep olacak davranışlar içinde buldukları tespit edilmiştir.

Ayrıca bu eski yöneticiler bazı basın mensuplarıyla da iş birliği yaparak belirli gazetelerde şimdiden seçim propagandasına başlamışlar, hangi yönde oy verilmesi gerektiği hususunda kamuoyu oluşturma gayretine yönelmişlerdir.

Anayasaya saygı ve bağlılık mecburiyetini hissetmeyecek kadar sorumsuzlaşan ve daha bugünden devlet otoritesini zedelemeye yeltenen bu kişilerin bu gibi eylemleri Milli Güvenlik Konseyi'nin 70 numaralı kararı ile yasaklanmış bulunan siyasi parti çalışmaları niteliğindeki faaliyetler kapsamında bulunmaktadır.”

Kenan Evren anılarında parti kurma faaliyetlerinde eski parti liderlerinin etkisinden rahatsızlık duyduğunu açık bir şekilde belirtmişti. Bunun için kendilerine yakın bir partinin kurulması düşüncesini güçlendirmişti. Ancak başbakan Bülend Ulusu bu konuda isteksizliğini belirtmişti. Kısa süre sonra Bülend Ulusu parti kurma faaliyetlerinden vazgeçmişti. Bunun üzerine parti kuracak yeni bir isim üzerinde çalışmalara başlanmıştı. Birçok isim üzerinde görüşmeler yapıldıktan sonra yine asker kökenli bir isim olan Turgut Sunalp belirlenmişti (Evren, 1991c: 134-137; Turgut, 1986: 72).

24 Nisan 1983 tarihinde Siyasi Partiler Kanunu, Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Kanunda yeni siyasi süreç başlamış ve bu süreçte 12 Eylül uygulamalarının eleştirilmesi yasaklanmıştı (Milliyet, 24 ve 25.04.1983:1).⁴¹⁴ Seçim kanunu geçmiş siyaseti son erdirmeyi amaçlamıştı. Bu kapsamda yeni siyasi partiler kurulması planlanmıştı. Bunun yanı sıra yeni partilerin Milli Güvenlik Konseyi tarafından onaylanması şartı getirilmişti. Öğrenciler, öğretmenler, devlet memurlarının parti üyesi olması yasaklanmıştı. Kadın ve gençlik kollarının oluşturulmasının yasaklanmasıyla teşkilatlanmaları da sınırlandırılmış, köylerde şube açmalarının önüne geçilmişti. Böylece siyasi partilerin toplumda kök salmaları engellenmişti (Zürcher, 2003: 410).

Seçim Kanunu'nun yayınlanmasıyla siyasi parti kurma çalışmaları hızlanmıştı. Basında siyasi parti kurma çalışmaları geniş yer tutmuştu. Bu süreçte parti oluşumları yanı sıra siyasetin önemli isimlerinin hareketleri yakından takip edilmişti. 16 Mayıs 1983 tarihinde yeni dönemin ilk partisi Milliyetçi Demokrasi Partisi kurulmuştu. Hemen ardından (20 Mayıs 1983) Anavatan Partisi, Halkçı Parti ve Büyük Türkiye Partisi kurulmuştu (Turgut, 1986:47).⁴¹⁵

⁴¹⁴ Resmî Gazete, 24 Nisan 1983, Sayı: 18027;

⁴¹⁵ Kenan Evren anılarında Turgut Özal (Anavatan Partisi), Necdet Calp (Halkçı Parti) ile görüştüğünü ve bu isimlerin parti kurmak için izin istediklerini belirtmiştir. Evren, bu isimlere müsaade ettiğini ve böylece düşündükleri iki sağ bir sol partinin ortaya çıktığını belirtmektedir. Ancak Ali Fethi Esener'in

Türkiye'nin demokrasi sürecinde yeni siyasi partilerin kurulmasının ardından Milli Güvenlik Konseyi'nin siyaset üzerindeki etkisi kısa süre sonra ortaya çıkmıştı. 31 Mayıs 1983 tarihli toplantıda Büyük Türkiye Partisi, Milli Güvenlik Konseyi'nin 79 sayılı kararına göre kapatılmıştı. Karar da Büyük Türkiye Partisi'nin kapatılması nedeni şöyle belirtilmişti:

“... Büyük Türkiye Partisi'nin bazı kurucularının parti kurma faaliyetlerinin serbest bırakıldığı tarihten bu yana sürdürdükleri tutum ve davranışları ile ve vicdan sahibi vatandaşlarımızın gözleri önünde sahneledikleri oyunlarla milletçe yıllardan beri özlenen huzur ve sükûna kavuşmuş olan ülkemizde vatandaşlarımızı yeniden kamplara bölme, aralarında yeniden nifak tohumları serpmeye istidadı gösteren ve feshedilmiş bir siyasi partinin varlık ve felsefesinin devam ettirilmesi ihtirasının meydana getirdiği bir kin ve intikam bayrağı açmaya yeltendikleri...”

Büyük Türkiye Partisi'nin kapatılması sonrasında ülkede siyasetindeki önemli isimlerden 14 kişi (Milliyet Gazetesinde bu sayı 16 olarak verilmiştir)⁴¹⁶ Çanakkale'de zorunlu istirahate gönderilmişti. Bunun yanı sıra Milliyetçi Demokrasi Partisi'nden 14, Erdal İnönü'nün kuracağı partiden 5, Büyük Türkiye Partisi'nden 232 kişiye siyaset yasağı getirilmişti (Milliyet, 01.06.1983: 1).

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında ülkede iki partili bir sistem benimsetilmeye çalışılmasına karşın kısa sürede on altı parti kurulmuştu. Sosyal Demokrasi Partisi, Yüce Güven Partisi, Yeni Doğu Partisi, Yeni Düzen Partisi, Fazilet Partisi, Cumhuriyetçi Muhafazakâr Parti, Bizim Parti, Refah Partisi, Türkiye Huzur Partisi, Doğru Yol Partisi, Bayrak Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisi bu süreçte kurulan partilerdir (Turgut, 1986: 47; Milliyet, 16-17-20-21.05.1983: 1).

12 Eylül 1980 darbesi sonrasında kurulan siyasi partiler arasında en önemlilerinden birisi de Erdal İnönü'nün 6 Haziran 1983 tarihinde kurduğu (SODEP) Sosyal Demokrasi Partisidir (Milliyet, 07.06.1983: 1). SODEP'in kurulmasıyla Necdet Calp Genel Başkanlığındaki Halkçı Parti ile birleşme görüşmeleri neticeye ulaşamamıştı.

parti kurma faaliyetlerine Süleyman Demirel'in gölgesinde yapıldığını iddia ederek karşı çıkmıştır (Evren, 1991c: 149-151 ve 155, 175-176).

⁴¹⁶ Çanakkale'ye zorunlu ikamete gönderilenler: Süleyman Demirel, Ali Naili Erdem, Ekrem Ceyhun, Saadettin Bilgiç, Nahit Menteşe, Yiğit Köker, İhsan Sabri Çağlayangil, Sırrı Atalay, Metin Tüzün, Celal Doğan, Deniz Baykal, Ferhat Aslantaş, Süleyman Genç, Yüksel Çakmur, Hüsamettin Cindoruk ve Mehmet Gölhan.

Milli Güvenlik Konseyi, Erdal İnönü'nün siyasi faaliyetlerini yakından takip etmiştir. Erdal İnönü'nün parti kurma aşamasında Kenan Evren ile görüşmüştü. Kenan Evren görüşme de Erdal İnönü'ye Necdet Calp'in partisinde siyaset yürütmesini önerse de İnönü'nün parti kurmada kararlılığını göstermesi üzerine aşırı solun parti içinde yer almamasına dikkat etmesini istemiştir (Evren, 1991c: 207). SODEP ülke solunun büyük umutlarıyla kurulmasına karşın partinin 42 kurucusundan, Genel Başkan Erdal İnönü'de olmak üzere 21'i Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmişti. Partinin aldığı bu ağır darbe seçimlere katılmasına engel olmuştur (Milliyet, 24.06.1983:1; Evren, 1991c: 242; Turgut, 1986: 292).

3.5. Milletvekili Seçim Kanunu

Milli Güvenlik Konseyi'nin belirlediği *demokrasi takvimi* yeni siyasi partilerin kurulmasıyla, Kenan Evren'in tehditkâr konuşmaları ve vetolarla devam etmişti. Anayasa referandumunu sonrasında Seçim Kanununun hazırlanması hız kazanmıştı. 10 Haziran 1983 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen Seçim Kanunu'nda en dikkat çeken madde %10 seçim barajıydı. Milli Güvenlik Konseyi'nin özellikle istediği bu maddeyle ilgili Kenan Evren anılarında şöyle ifade etmiştir (Evren, 1991c: 230):

“... Türkiye’de koalisyonlardan çektiğimiz sıkıntıyı dikkate alarak seçimde partilere bir baraj getirilmesi zarurietine inandım. Bütün mesele bu barajın oranını tespit etmektir. Ben yüzde 10 baraj olmasını uygun buluyordum. Uzmanlardan bir kısmı yüzde 10’u makul kabul ederken, bazı uzmanlar yüzde 8, yüzde 7 ve hatta yüzde 5’i yeterli buluyorlardı. Uzun münakaşalardan sonra yüzde 10 kabul edildi. Benim görüşüme göre TBMM’de ne kadar çok parti bulunuyorsa o nisbette de koalisyon doğacaktı. Amerika ile İngiltere’ye baktığımızda burada iki ana parti mevcut olup, diğer partiler bir varlık gösteremiyorlar ve hükümetler de iki seçim arasında sık sık düşürülüp krizler yaratıldığı gözlenmiyordu. Bizde de orada olduğu gibi iki büyük partinin bulunmasını, iktidarın bu iki parti arasında el değiştirmesini çok arzu ediyordum. Bu kanunda da partilerin gösterecekleri milletvekili adaylarını veto etme yetkisini Milli Güvenlik Konseyi’ne tanıdık”

Milletvekili Seçim Kanunu'nun 13 Haziran 1983 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanmasıyla yürürlüğe girmişti.⁴¹⁷ Yeni seçim kanununun en dikkat çeken noktası yüzde 10 barajıydı. CIA, Milletvekili Seçim Kanunu hakkında hazırladığı raporda seçim barajına dikkat çekmekte ve bu uygulamanın hükümetin ve iş dünyası liderlerinin ülkedeki siyasi yapıda istikrar istemesinin neticesi olarak göstermişti. Yeni süreçte büyük partilerin desteklenerek istikrarlı bir meclis yapısının tasarlandığı vurgulanmıştı. CIA, Kenan Evren'in siyasi partileri sayılarından rahatsız olduğunu ve bu partilerin birleşmeleri konusunda baskısını artırdığını iddia etmiştir. CIA'ya göre her halükârda, yasanın yürürlüğe girmesiyle sivil yönetimin yeniden düzenlenmesi için önemli bir aşama olarak değerlendirmiştir.⁴¹⁸

3.6. 1983 Milletvekili Genel Seçimi

Milli Güvenlik Konseyi yeni demokrasi sürecini vetolarla şekillendirmiş ve 6 Kasım 1983 milletvekili genel seçimine sağ da Milliyetçi Demokrasi Partisi ile Anavatan Partisi, sol da ise Halkçı Parti olmak üzere üç partili bir düzen oluşturmuştu. Kenan Evren, bu süreçte sağda iki, solda bir parti olmasının nedenini şöyle belirtmektedir (Birand vd, 1999: 222-223): *“Sağda bir, solda bir partiye müsaade etmiş olsaydık, sağdaki parti çok fazla oy alacaktı. Anayasayı değiştirmeye yeter oy alır diye korktuk. Solda iki partiye müsaade etsek sol parçalanır. Çok zayıf, belki barajı da geçemezlerdi, ondan korktuk”*

CIA, siyasi partilerin seçim kampanyalarının başlaması ile yaptığı değerlendirme de Kenan Evren'in siyasi süreci şekillendirmeye devam ettiğinin altını çizmiştir. CIA göre Milli Güvenlik Konseyi son derece sert önlemler almış ve siyasi partiler yasaklanmıştı. Bu süreçte Milli Güvenlik Konseyi'nin basında ki eleştirilere sert tepki göstererek bazı basın yayın kuruluşları kapatılmıştı. CIA'nın belirttiği gibi Milli Güvenlik Konseyi bu süreçte ülke içindeki eleştirileri sert bir şekilde

⁴¹⁷ Resmî Gazete, 13.06.1983, Sayı: 18076

⁴¹⁸ CIA, Turkey: Elections Law Enacted, 18 Haziran 1983, CIA-RDP85T01094R000300010091-3; CIA'nın temmuz ayında Türkiye'deki siyasi faaliyetler hakkında yaptığı değerlendirme de, siyasi faaliyetlerin yeniden başlatılmasının yeni uyumsuzluk ve bölünmelere yol açacağını iddia etmiştir. Bu süreçte Kenan Evren'in seçimler öncesinde yaptığı gibi seçimler sonrasında da siyasetçileri suçlamaya devam edeceği yorumunda bulunmuştur. CIA, Temmuz 1983, CIA-RDP84-00894R000200330007-6; CIA-24 Haziran 1983, CIA-RDP91B00776R000100010008-2

engellemişti. Buna karşın Evren ve generallerin uygulamalarının Batı Avrupa tarafından sert şekilde eleştirildiği vurgulanmıştır.⁴¹⁹

Siyasi Partiler, milletvekili listelerini 2 Eylül 1983 tarihinde Yüksek Seçim Kuruluna sunmuşlardı (Milliyet, 02.09.1983:1; Evren, 1991c: 321). Milletvekili listeleri üzerinde yapılan incelemeler neticesinde Milliyetçi Demokrasi Partisi'nden 74, Halkçı Parti'den 89, Anavatan Partisi'nden 81 isim veto edilmişti. Bağımsız adaylardan da 475'inden 428'i veto edilmişti (Milliyet, 22.09.1983:1; Evren, 1991c: 348).

Vetoların ardından seçim kampanyaları kaldığı yerden devam etmişti. Sakin geçen seçim kampanyalarının dikkat çeken özelliklerinden birisi de ilk kez parti liderlerinin TRT'de karşı karşıya gelmeleri idi. O güne kadar ilk kez böyle bir olay yaşanmış ve tüm parti liderleri televizyon önünde kollarını paylaşmışlardı. Bu seçmenin de üzerinde önemli bir etki yaratmıştı. Milliyet Gazetesinin seçmenin eğilimi konusunda hazırladığı anket 24 Ekim 1983 tarihinde yayınlanmıştı. Ankete göre yeni hükümetin kimler tarafından kurulacağı sorusuna %32,9 Koalisyon, %20,7 Anavatan Partisi (ANAP), %12,7 Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), %4,7 Halkçı Parti (HP) olarak cevap verilmiştir. Seçim sonuçları hakkında yapılan ankette ise %27,3 Anavatan, %12,7 Halkçı Parti, %9,7 Milliyetçi Demokrasi Partisi derken, %23,6 gibi önemli bir kesimde kararsız olduğunu belirtmişti (Milliyet, 24.10.1983:1).

CIA, 1983 seçimlerini son derece yakından takip etmiştir. Batı Avrupa'nın Milli Güvenlik Konseyi uygulamalarına tepkisine karşın, ABD ve CIA desteğini her seferinde göstermişti. Ancak ülkedeki sivilleşmeye de destek verilmişti. Bu nedenle CIA bu süreci son derece önemsemişti. CIA bu süreçte Kenan Evren ve arkadaşlarının siyasiler üzerindeki baskılarına dikkat çekmiştir. Bu nedenle propagandalarını bu çizgide yürütmek zorunda kalan siyasilerin söylevlerinin birbirinden çok da farklı olmadıklarının altını çizmiştir. CIA, Kenan Evren'in pozisyonuna dikkat çektiği raporda 1989 yılına kadar göreve devam edeceğine ve bu sürede etkinliğini sürdüreceğini belirtmiştir.

CIA, seçim sonucu ile ilgili 30 Eylül 1983 tarihinde yaptığı ilk değerlendirme de Milli Güvenlik Konseyi'nin desteklediği Milliyetçi Demokrasi Partisinin ilk sırada

⁴¹⁹ CIA, 25 Ağustos 1983, CIA-RDP85T01094R000400010086-8

yer alacağını ön görmüştür. CIA, Turgut Özal'ın Anavatan partisine değinmiş ve Kenan Evren'in engel koymadığına dikkat çekmiştir. Bunu Milliyetçi Demokrasi Partisine alternatif olarak görüldüğünden kaynaklandığını iddia etmiştir. CIA'ya göre Anavatan Partisi seçim sürecinde Milli Güvenlik Konseyi politikalarından hayal kırıklığına uğramış olanlardan büyük destek alabilir, ancak bu destek Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin önüne geçmesine yetecek bir destek olmayacağını ifade etmiştir. CIA aslında bu süreçte hangi partinin ilk sırada yer alacağına önem vermemiştir. CIA göre Türkiye'de 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında bir numara olan Kenan Evren'in Batı dünyasıyla ilişkilerini ve Batı dünyasına inancının 1989 yılına kadar etkin bir şekilde devam edeceği ve yeni iktidarın bu görüşte yoluna devam edeceğini vurgulamıştır.⁴²⁰

Kenan Evren ve arkadaşlarının desteklediği Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne şans tanıyan CIA, bu konuda özellikle Evren desteğiyle kırsaldan oy alınabileceğinin altını çizmiştir. Kenan Evren'in seçimlerin hemen öncesinde Milliyetçi Demokrasi Partisi lehine bir hamle yapmasının seçmen üzerinde (CIA raporu 4 Kasım Kenan Evren'in konuşmasından önce hazırlanmıştır) etkili olabileceği vurgulamıştır.

CIA, seçimlere katılımın yüksek olacağını ve bu konuda yerel yöneticilerin büyük çaba harcayacaklarını belirtmiştir. Seçim sonucu ile ilgili olarak Kenan Evren'in seçimden hemen önce Milliyetçi Demokrasi Parti'ye açık bir şekilde destek verdiğini açıklamasıyla ilk sırada Milliyetçi Demokrasi Partisi, ikinci sırada ise Anavatan Parti'nin kazanacağını iddia etmiştir. CIA, Anavatan Partisi'nin ilk sırada yer almasını ise Evren ve arkadaşlarının arkasında bulunduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi karşısında düşük ihtimal olduğunu ifade etmiştir.

CIA, raporunda dikkat çeken bir başka nokta ise Başbakan Bülend Ulusu hakkındadır. Raporda Kenan Evren'in Bülend Ulusu hassasiyetine değinmişti. Yeni kurulacak bir Milliyetçi Demokrasi Partisi Hükümetinde onure etmek için Meclis Başkanlığı, Anavatan Partisi hükümetinde ise başbakan yardımcısı görevine getirilebileceğini iddia etmiştir.

CIA raporunda yeni kurulacak hükümetin özellikleri daha o zamanda çizilmiştir. CIA, Halkçı Parti'ye seçimlerde hiç şans vermezken Milliyetçi Demokrasi Partisi ve

⁴²⁰ CIA, Turkey: The General Election, 30 Eylül 1983, CIA-RDP84S00895R000100100002-7

Anavatan Partisi'nden birisinin hükümeti kuracağını belirtmiştir. Yeni hükümetin, Milli Güvenlik Konseyi'nin belirlediği temel güvenlik unsurlarına dikkat edeceği, sıkıyönetimin yeni bir tehdit algılanmadıkça gittikçe azaltılacağı, ekonomik sistemin 24 Ocak Kararları'na uygun yürütüleceği yeni hükümetin dış politika da ABD ve Batı ile olan ilişkisini son üç yılda olduğu gibi devam ettireceğini belirtmişti. Kenan Evren'in Batı yanlısı ve laik olduğu için, Batı ile Türkiye'nin siyasi ve askeri bağlarına bir alternatif görmediğinden sürecin aynı şekilde devam edileceğinin altını çizmiştir. Açık bir şekilde görülmektedir ki CIA ülkede seçim sonuçlarında ABD lehine bir sonucun (Anavatan Partisinin de kazansa da Milliyetçi Demokrasi Partisi kazansa da) ortaya çıkacağını belirtmiştir.⁴²¹

CIA'nın Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne büyük şans tanınmasına karşın, seçim kampanyaları sürecinde işler tersine dönmüş ve çok da ihtimal verilmeyen Anavatan Partisi hızlı bir şekilde seçmen gözünde yükselmişti. Özellikle TRT yayınında karşı karşıya gelen üç liderden Turgut Özal'ın ekonomik sorunlara karşı çözüm önerileri karşısında Turgut Sunalp ve Necdet Calp'in zayıf kalması Turgut Özal popülarlığını yükseltmişti. Bu yükselişin Kenan Evren ve arkadaşları da farkındaydı. Bunun üzerine bir önlem alınması için düğmeye basıldı. CIA'nın yukarıda belirttiği gibi Milliyetçi Demokrasi Partisine son günlerde Kenan Evren popülarlığını kullanarak destek olursa bu desteğin toplum üzerinde son derece önemli tesir edeceği ön görülmüştü. Bu duygular Kenan Evren ve arkadaşları tarafından da benimsenmişti. Kenan Evren, seçimlerden iki gün önce TRT'den seçimler hakkında uzun bir konuşma yapmıştı. Konuşma demokrasi için tam bir katliamdı. Kenan Evren açık açık Anavatan Partisi'ni ve Turgut Özal'ı eleştirmiş, Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne destek vererek, övgüler sıralamıştı. Kenan Evren'in konuşmasından sonra bu kez Başbakan Bülent Ulusu TRT'de bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında Kenan Evren'in aksine Anavatan Partisi ve Turgut Özal kötülenmedi. Ancak konuşmasının son sürecinde Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne destek mesajı vermişti (Birand vd, 1999: 230)⁴²².

⁴²¹ CIA, Special Analysis, Turkey: The General Election, 04.11.1983, CIA-RDP85T01094R000500010090-2

⁴²² Konuşma metninin tamamı için lütfen bakınız: Kenan Evren, 1991c.:392-399, Birand vd, 1999: 229-230; Turgut, 1986: 441.

CIA'nın raporlarında Kenan Evren desteğiyle Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin ön plana çıkabileceği belirtilmişse de Paul Henze'nin The Christian Science Monitor gazetesinde yaptığı değerlendirme de Turgut Özal'ın şansının yüksek olduğunu belirtmiştir. Henze değerlendirmesinde şöyle belirtmiştir (Cemal, 1986b: 404): *“Bir iş adamı, ‘Biz Türkler gerçekçiyizdir. Gökyüzünü vaat edip sadece kaos getiren politikacılardan bıktık. Generaller, dürüst davranacak yeni bir politikacı tipi istediklerini söylüyorlar. Bu Turgut Özal’dır. Halk Turgut Özal’a güveniyor’ dedi. Geçen haftalarda Türkiye’yi baştanbaşa dolaşan bu satırların yazarı, köylülerin, tüccarların, aydınların ve iş adamlarının Özal’ı hayli tuttuklarına tanık olmuştur. Sadece bürokratlar kendisinden tedirginler...”*

Bir başka dikkat çeken makale ise Wall Street Journal gazetesinde yayınlanmıştır. Makale yayımlandıktan bir gün sonra Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği tarafından *“Amerikan yönetiminin görüşlerini yansıtmaktadır”* notuyla Ankara'ya gönderilmiştir. Çetin Yetkin'in aktardığında göre 26 Ağustos 1983 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı görüşlerini yansıtmamasıyla tanınmış Wall Street Journal gazetesi Turgut Özal'ın ülkedeki konumunu satırlarına şöyle taşımıştır (Yetkin, 2007: 193 akt Doğan, 1985: 12-15): *“... bizim hesaplarımıza en uygun parti ise, eski başbakan yardımcısı Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi'dir. ... Amerikan diplomasisinin Türk generallerinden bilmelerini kesinlikle istedikleri nokta şudur: Toplumda bir gerginlik yaratılmadan, seçimlerde Özal'ın partisinin kazanması, demokrasiye erken dönüş için esen bir ümit rüzgârıdır. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, bu işin üstesinden gelmesini dikkatle izlemektedir... Olayın akışı içinde Amerikan dış politikası, herhangi bir bunalım ortaya çıktığında kendisine etkili taktikler bulabilir...”*

Türkiye 12 Eylül 1980 darbesinden üç yıldan fazla bir süre geçtikten sonra yeniden seçim sandığına gitmişti. Ülkenin geleceğinin tayin edileceği gün onlarca insanın tutuklanması, idama gönderilmesi, fişlenmesi, işinden atılması yani Milli Güvenlik Konseyi uygulamaları toplum tarafından oylanmıştı. Türkiye 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Demokrat Parti devamı niteliğinde olan partilerin zaferiyle neticelenmişti. Sola karşı yapılan 12 Mart 1971 muhtırası ülkenin sol temsilcisi CHP'nin zaferine sahne olmuştu.

Bu kez asker çok farklı bir strateji izlemiş ve ilk olarak toplumun nabzını ölçecek referanduma gitmiş, oradan aldığı büyük zaferle kurduğu parti ile seçime girmişti. Bunun yanı sıra vetolarla ülke siyasetini şekillendirmiş ve Erdal İnönü bile siyaset dışı bırakılmıştı. Seçimlerin en belirleyicilerinden olan sivil toplum kuruluşları 12 Eylül 1980 darbesi ile yok edilmişti. İdeolojik yapıya sahip hemen hemen herkes tutuklanmıştı. Sendikaların çoğu kapatılmış ve siyaset dışı bırakılmıştı. Asker bu kez dersine çok iyi hazırlanmış ve işini şansa bırakmamıştı. Hatta Anavatan Partisi'nin hızlı yükselişini kesmek için seçimden iki gün önce Kenan Evren açık bir şekilde televizyon önünde Turgut Özal'ı eleştirmiş Milliyetçi Demokrasi Partisi'ne oy verin mesajını vermişti. Türkiye, yeniden demokrasiye öylesine odaklı bir halde girmişti ki, halkın böyle bir süreçte vereceği karar (CIA belgelerinde bile Milliyetçi Demokrasi Partisi ilk sırada yer almıştı) şekillendirilmeye çalışılmıştı. CIA, sık sık Kenan Evren'in popülerliğinden bahsetmiş, bu popülerliğini referandumda gösterdiğini iddia etmişti. Oysa CIA bile Milli Güvenlik Konseyi politikasını görmezden gelerek ülkenin ABD yanlısı politika izleyip izlemeyeceğine bakmıştı. CIA için Kenan Evren olduğu süre boyunca hangi parti gelirse gelsin bu politikanın devam edeceği ön görüldüğünden gelişmelere çok değinmemişti.

Seçim günü akşamında tabloda Milli Güvenlik Kurulu'nun ve CIA'nın tahminlerinden çok farklı bir sonuç ortaya çıkmıştı. Anavatan Partisi %45,14 oy oranı ile ilk sırada yer almıştı. CIA raporunda önemli bir yer bile verilmeyen Halkçı Parti %30,46 oranın da oy oranı ile ikinci sırada yer almıştı. Milli Güvenlik Konseyi'nin bizzat kurdurduğu ve seçimi kazanması için yoğun bir çaba harcadığı Milliyetçi Demokrasi Partisi %23,27 oy oranı ile sonra sırada yer almıştı. Bağımsızlar ise %1,13 oranında oy almışlardı.⁴²³

Anavatan Partisi, 211 milletvekili, Halkçı Parti 117 milletvekili ve Milliyetçi Demokrasi Partisi 71 milletvekili ile mecliste temsil edilmiştir. Buna göre Anavatan Partisi tek başına hükümet kuracak çoğunluğa erişmişti (TUIK, 2012: 17). Böylece askerinin diğer müdahalelerinde olduğu gibi bu kez de halk işaret edilen yerine geleceğini kendisi belirlemişti. Böylece ülkede bir kez daha durdurulan demokrasi tüm aksaklıklar ve engellemelere rağmen devam etmişti.

⁴²³ https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1983Erişim Tarih: 01.04.2018

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde darbeler geniş bir yer tutmaktadır. 27 Mayıs 1960 Darbesi ile başlayan süreç, 12 Mart 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi, 28 Şubat (1977) postmodern darbesi, 27 Nisan 2007 e-muhtıra'nın yanı sıra Talat Aydemir'in darbe kalkışmaları ve 15 Temmuz 2016 tarihinde ordu içerisindeki Fethullahçı Terör Örgütü'ne (FETÖ) mensup bir grubun kalkışması ile devam etmiştir. Bu kadar genç bir ülkede demokrasi karşısında meydana gelen bu gelişmeler ülkenin demokratikleşmenin önündeki en önemli engelle neden olmuştur. Darbeler ülkenin demokratikleşmesinde engel teşkil etmesinin yanı sıra toplumsal olarak derin izler bırakmıştır. Darbeler Türkiye Cumhuriyeti devlet yapısında köklü değişiklikler yapmış, askeri vesayete dayalı bir yapı oluşturmaya çalışmıştır. Böylece asker siyasetin üzerinde bir erk haline gelmişti. Her darbe onca acıyı beraberinde getirmiştir. Tartışmalı yargılamalar, toplum vicdanını yaralayan idamlar, mahkûmiyetler, fişlemeler darbelerden geriye kalan önemli izler olmuştur. Bu nedenle darbeler toplum hafızasında derin bir yere sahiptir.

Ülke tarihinde böyle geniş yer tutan darbelerin daha iyi anlaşılması için önemli çalışmalar ortaya konulmuştur. Yaşanan darbelerin meydana gelmesinde birçok neden bulunmaktadır. Bunun yanı sıra her darbenin ortaya çıkmasında kendine has koşullar bulunmaktadır. Bu koşullar iç ve dış olarak ikiye ayrılabilir. İç koşullar olarak, siyasi gelişmeler ve sosyoekonomik yapı görülebilir. Dış koşullar ise özellikle Soğuk Savaş'ın Batı bloğunun etkin devleti ABD'nin etkisidir. Darbelerin ortaya çıkmasında ABD'nin etkisi hakkında birçok iddia bulunmaktadır. Bu iddialar ülkedeki siyasilerden de çeşitli şekillerde dile getirilmiştir. Darbelerdeki ABD etkisi bazı bulgu ve bilgilere rağmen ne derece olduğu tespit edilememiş ve iddia halinde kalmıştır. Bu nedenle ABD Dışişleri Bakanlığı ve CIA arşivlerinin kamuoyuna açıklanmasıyla darbelerde ABD'nin etkisi iddialarının aydınlatılma imkânı sunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında Sovyet Rusya'nın tehditleri karşısında Batı yanlısı bir dış politika benimsemiştir. Türk dış politikasının Batı yanlısı çizgisi ülkenin NATO'ya katılmasıyla pekişmiştir. Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla ülke topraklarında NATO'ya ait birçok tesis kurulmuştur. Bu

süreçte ABD'nin Türkiye üzerinden yürüttüğü faaliyetler tartışmalar neden olmuştur. Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkaslar hattında son derece önemli bir stratejik konuma sahip olan Türkiye, Soğuk Savaş'ın güç dengesinde önemli bir rol üstlenmişti. Bu kapsamda Batı özellikle ABD ilgisini yüksek tutmuştur. Bu durum Türk-Amerikan ilişkilerinde tartışmaları da beraberinde getirmiştir. CIA ve Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde ki belgelerde Türkiye'nin stratejik önemi açık bir şekilde vurgulanmıştır. Bu da her ne sebeple olursa olsun Türkiye'nin Batı bloğundan ayrılmaması için ABD yoğun bir çaba göstermiş, ülkedeki gelişmeleri bu bakış açısıyla değerlendirmiştir. Bunun için Türkiye'de meydana gelen her toplumsal olayda ABD karşıtlığının olup olmadığı CIA tarafından sıkı bir şekilde takip edilmiştir.

Bu stratejik konumu bölgede Sovyet Rusya'nın yürüttüğü faaliyetlerin takibi için son derece önemli bir noktada yer almıştır. Bu nedenle Soğuk Savaş sürecinde yürütülen ve tarihin en önemli casusluk faaliyetlerinden olan U-2 Casus uçuşlarının önemli faaliyet noktalarından birisi Adana'da bulunan İncirlik Üssü olmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye'de farklı dönemlerde sayılarında değişiklik gösteren üslerden ise dinleme ve izleme faaliyetlerinin yürütüldüğü açık bir şekilde görülmektedir. ABD'nin bu faaliyetlerini yürütmek için OSS (The Office of Strategic Services, 13 Haziran 1942-20 Eylül 1945) ile Milli Emniyet Hizmetleri yakın ilişkiler kurmuştur.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'deki Nazi Almanya'sına ait merkezlerin tespiti ve takibi için OSS, MEH'le beraber çalışmıştır. Bu ilişki İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında da devam etmiştir. Türkiye'nin ABD endeksli dış politikası bu ilişkinin daha da yakınlaşmasına neden olmuştur. Başbakan Adnan Menderes'in tüm çabasına karşı iki örgüt arasındaki ilişki devam etmiştir. Milli Emniyet Hizmetleri'nin MİT'e dönüştürülmesi sonrasında da CIA ile yakın çalışma yürütülmüştür. Bu durum göstermektedir ki, Soğuk Savaş sürecinde ABD'nin Türkiye üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. ABD'nin Türkiye'yi kaybetmemek için uluslararası casusluk faaliyetlerinin yanı sıra ülke içerisinde de ABD karşıtlığını ve sol faaliyetleri takip etmiştir. Böylece ülkede istihbarat faaliyetleri yürütülerek ülkenin gidişatı da gözlem altına alınmıştır. Örnek olarak 27 Mayıs 1960 darbesinin öncesinde başlayan ve son derece etkin olan 28 Nisan 1960 öğrenci eyleminde ABD karşıtlığının olup olmadığı aranmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı CIA, Türkiye Cumhuriyet'ini çok yakından takip ettiği görülmektedir. Kuruluşunun hemen sonrasında hazırladığı raporlarda ülke hakkında son derece zengin bir bilgiye sahip olduğu ve gelişmeleri bu zengin birikim doğrultusunda tahlil ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra gelişmeler hakkında hazırlanan raporlarda gelişmeler hakkında son derece doğru bilgiler elde edilmiştir. Bu bilgilerin kaynakları belirtilmese de muhtemel olarak gelişmelerin muhataplarıdır. ABD Dışişleri Bakanlığı arşivinde olduğu gibi CIA arşivinde de Türkiye hakkında zengin bir içerik barındırmaktadır. Bu iki arşivin sunduğu zengin içerik, ABD'nin Türkiye'ye yaşanan darbeler hakkında tavrının net bir şekilde ortaya konulmasını sağlamaktadır.

Türkiye'de yaşanan her darbenin kendine has şartları ve sonuçlarını barındırmaktadır. Bu nedenle tahlil edilirken bu farklılıkların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Ülkede değişen koşullar farklı sonuçları doğurmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye'de yaşanan darbelerin sadece bir iç mesele olarak görülmemeli uluslararası önemli etki barındırdığı da unutulmamalıdır. Türkiye'deki darbelerin dikkat çeken özelliği; tüm darbelerin hemen sonrasında ilk temasa geçilen ülke ABD olmasıdır. 27 Mayıs 1960 darbesi bildirisinde, darbenin Batı yanlısı olduğu açık bir şekilde vurgulanmış, 12 Mart 1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesi öncesinde ABD'nin bilgisi dâhilinde kendi çıkarlarına uygun olarak yapıldığı ifade edilmişti. Bu durum yeni yönetimin ABD tarafından bir an önce tanınması sağlanarak yaşanılabilir kılmıştır. Bu durum darbelerin gerçekleşmesi sonrasında ABD'nin son derece etkin olduğu görülmektedir.

Türk dış politikası darbeler sonrasında ABD ekseninde güçlü bir hal almıştır. Türkiye'nin Sovyet Rusya tehditleri karşısında güvenlik kaygıları nedeniyle ABD eksenli bir dış politika benimsemişti. Bu dış politika Kıbrıs Meselesi'nin gündeme gelmesi ile ABD desteğini alamayan Türkiye'de tartışmalara neden olmuştur. Bu süreçte ülke dış politikasında yeni arayışlara girmiştir. Ancak 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında bu arayış yerini ABD eksenli dış politikaya bırakmıştır. Bu durumun aynısını 12 Eylül 1980 darbesi öncesi ve sonrasında da görmekteyiz.

ABD'nin bölgedeki etkisi Sovyet Rusya karşısında zayıflamıştı. Ortadoğu'da yaşanan darbeler, Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadından ayrılması ve İran

İslam Devrimi sonrasında ABD'nin etkisi zayıflamıştı. Ancak Kıbrıs Meselesi, Johnson Mektubu, Türkiye'deki balistik füzelerin sökülmesi sonrasında ABD yanlısı dış politika eleştirilir hale gelmişti. ABD'nin Kıbrıs Barış Harekâtı karşısındaki tutumu ve silah ambargosuna karşın Türkiye bölgedeki diğer ülkelerin aksine ABD yanlısı çizgisine devam etmişti.

Ülkedeki darbe yönetimlerinin ABD çıkarlarına uygun karar aldıkları da son derece ortadadır. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Türk Silahlı Kuvvetler bünyesinde 5.000 fazla subay emekli edilmiştir. NATO ekseninde alınan bu karar ABD'de de memnuniyetle karşılanmıştır. Bunun yanı sıra CIA tarafından eleştirilen Adnan Menderes'in Sovyet Rusya ziyareti 27 Mayıs 1960 darbesi nedeniyle gerçekleşmemiştir. Milli Birlik Komitesi, Sovyet Rusya ile iyileşme yoluna girme sürecindeki ilişkileri askıya almıştır. 27 Mayıs 1960 darbesinin ABD nezdinde kabulünü sağlamak için dönemin CIA Başkanı Allen Dulles'in belgelere geçen ifadesiyle Türkiye'de yeni bir düzen kurulacak ve bu düzende ABD çıkarlarına uygun bir yapı meydana gelecekti. Bu yapı ülkenin dış politikasında belirleyici olacaktı. Dulles'in bu ifadesi hiç şüphe yok ki Türk Silahlı Kuvvetleri'ni kapsamamaktadır. Bu durum ordu içinde sıkı bir hiyerarşi olmasına karşın gelişmeler karşısında farklı görüşlerin ortaya çıkmıştır. Ancak ülkede etkin bir kesimin bu yapıda yer aldığı görülmektedir. Böylece ülkede siyaset üzerinde var olan askeri vesayetinin doğuşu ve devamı CIA dolayısıyla ABD nezdinde memnuniyetle karşılanmıştır.

27 Mayıs 1960 darbesinin yanı sıra 12 Mart 1971 muhtırası sonrasında kurulan hükümetin aldığı ilk kararlardan haşhaş ekiminin yasaklanması ve ülkedeki solun sindirilmesi ABD'de son derece olumlu karşılanmıştır. Bu gelişmeler hiç şüphe yok ki ülke çıkarlarından daha çok ABD'nin isteklerine yönelikti. 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında da Yunanistan'ın NATO'ya katılmasında Türkiye'nin destek vermesi de yine ABD ekseninde olumlu karşılaşılan bir durumdu. Gerek haşhaş ekiminin yasaklanması gerek Yunanistan'ın NATO askeri kanadına katılması gibi konularda siyasiler soğuk bakmış, böyle adımlar karşısında direnmişlerdi. Bu örnek gelişmelerin yanı sıra darbeler sonrasında Türk dış politikasının ABD yanlısı çizgisini güçlendirdiği görülmektedir. Dış ilişkiler kısmında 12 Eylül 1980 darbesi yönetiminin aldığı kararlar Avrupa ülkelerinin sert eleştirilerine mazur kalmasına

karşın ABD'nin tam desteğini alması gözden kaçmamalıdır. Bu durum darbelerin ABD nezdinde olumlu karşılaştığı sonucunu bir kez daha göstermektedir.

Türkiye'de darbe sürecini 27 Mayıs 1960 darbesi ile başlamıştır. Bu gelişme CIA faaliyetleri içinde milat olmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde CIA tarafından hazırlanan belgeler incelendiğinde ülkedeki iç gelişmeler konusunda tespitler kimi zaman yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle gelişmelerin daha iyi anlaşılabilmesi için ABD Dışişleri Bakanlığı arşivleri zengin içerik sunmaktadır. Bu durum CIA'nın 27 Mayıs 1960 darbesi öncesinde asıl faaliyetinin Türkiye üzerinden Sovyet Rusya'yı takip etmek olduğunu göstermektedir. Bu nedenle 27 Mayıs 1960 darbesi CIA içinde bir dönüşüme neden olmuştur. CIA, Türkiye'de böyle önemli bir gelişme öncesinde yeterince istihbarat toplayamamasının tehlikeli sonuçlar doğuracağından ülkedeki iç istihbarat faaliyetlerini artırmıştır. Bu durum 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında CIA arşivlerinde zengin bir içerik oluşmasına neden olmuştur.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonunda Sovyet Rusya tehditleri karşısında güvenlik kaygıları nedeniyle o güne kadar güçler arasında dengeye dayalı bir dış politika yürütmüşken; yerine ABD yanlısı bir dış politika benimsemiştir. CHP ile başlayan ABD yanlısı dış politika Menderes Hükümetleri tarafından artarak devam etmiştir. Soğuk Savaş'ın gergin sürecinde ülkede güvenlik başta olmak üzere birçok alanda ABD'nin etkisi görülmüştür. Bu nedenle ABD'nin yardımlarına dayalı ülke ekonomisi benimsenmişti. ABD yardımlarının ve kredilerinin azalmasıyla ülke önemli bir darboğaza girmiştir. Türk-ABD ilişkilerinde kırılma ekonomik yardım nedeniyle yaşanmıştır.

Adnan Menderes, krizi aşmak için çözüm olarak yönünü Sovyet Rusya'ya çevirmiştir. Bu nedenle 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen öncesinde Adnan Menderes'in Sovyet Rusya'ya Temmuz 1960'ta bir ziyaret planlamıştır. Ancak darbe nedeniyle bu ziyaret gerçekleştirilmemiştir. Adnan Menderes'in ABD'den istenilen ekonomik desteği bulamaması üzerine Sovyet Rusya ile görüşme planları gerçekleşmemiştir. Adnan Menderes'in bu hamlesinin ABD Dışişleri bakanlığı tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak CIA, planlanan bu ziyaret karşısında sert tepki göstermiştir.

CIA, Stalin'in ölümü sonrasında göreve gelen Nikita Kruşçev'in ABD'nin müttefiki ülkeler olan Türkiye, Yunanistan ve İran üzerinde geliştirdiği planda ekonomik yardımlar sağlayarak bu ülkeleri kendi yanına çekeceğini belirtmiştir. Bu kapsamda Kruşçev geliştirdiği tarafsızlık politikası kapsamında bu ülkelerin komünizm ideolojisine sahip olmasalar da ABD karşısında tarafsızlık politikalarını benimsetmeye çalışmıştır. İşte bu nedenle CIA, ziyaretin İran ve Yunanistan üzerinde baskı oluşturacağını belirtmiştir. CIA'nın bu rahatsızlığı karşısında ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından adım atıldığı tespit edilmemiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Sovyet Rusya Ankara Büyükelçisi gezinin gerçekleşmesi için yoğun çaba göstermiş, Ankara ülkedeki yeni düzenin bu gezinin gerçekleşmesi için uygun olmadığını belirterek iptal etmiştir. Ankara tarafından ziyaretin iptal edilmesi, yeni yönetimin ABD eksenli bir dış politika benimseyeceğini göstermiştir.

27 Mayıs 1960 öncesinde yaşanan siyasi gelişmeleri ve öğrenci olayları karşısında ABD Dışişleri Bakanlığı'nın gelişmeleri olağan olarak görmesine karşın, CIA bu olaylarda askerinin tutumuna dikkat çekmiştir. CIA, yaşanan gelişmelerde ordu içindeki genç subayların göstericilerle beraber hareket ettiğini, olaylara müdahale etmediklerini tespit etmişti. CIA, İsmet İnönü'nün Kayseri'de engellenmesi ve mitinglerde saldırıya uğramasının genç subaylar arasında rahatsızlığa neden olduğunu vurgulamıştı. Bu durumun ordunun içinde bir hareketlenme olarak değerlendirilmiştir.

CIA, ordu içerisinde genç subayların Menderes hükümetine karşı tavırlarının olumsuz olduğunu birçok kez belgelerinde belirtmişti. Ancak ordunun üst kademesinin Menderes hükümeti yanında duruşu ABD Dışişleri Bakanlığı ile CIA arasında fikir ayrılığına neden olmuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın ülkedeki siyasi gelişmelerin askeri müdahaleyi doğurmayacağı kanısına sahip olmasına karşın, CIA Başkanı Allen Dulles bu tespitin tam karşısında yer almıştır. Allen Dulles, ülkedeki gelişmelerin ordu içinde bir hareketlenmeye neden olacağı şüphesini açık bir şekilde dile getirmişti. Ancak darbeler konusunda son derece tecrübeli olan CIA, bu müdahalenin kimler tarafından ve ne zaman yapılacağı konusunda somut kanıtlar ortaya koyamamıştır.

CIA'nın 27 Mayıs 1960 darbesinin hemen öncesinde askeri müdahale tehlikesi üzerine yoğunlaşmıştır. CIA faaliyetlerinin yürütüldüğü sırada 27 Mayıs 1960 darbesi ABD'nin bilgisi dışında gerçekleşmiştir. Bu durum darbe sonrasında ABD'nin nasıl bir tavır almasında kısa süreliğine de olsa karışıklığa neden olmuştur. ABD, 27 Mayıs 1960 darbesinin ülkeyi nasıl bir yöne götüreceği konusunda net bilgi elde edememiştir. CIA, 27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştirenler hakkında ellerinde bilgi olmadığını belirterek, ABD'nin endişesini gidermemiştir. Ordu içerisindeki ABD karşıtı bir cunta tarafından mı yoksa Batı yanlısı bir cunta tarafından mı yapıldığı sorusu cevabını bulamamıştır. Bu süreçte ABD'nin en kaygılı duruşu ise Cemal Gürsel'e karşıydı. Askeri müdahale sırasında fiili rol oynamasa da sonrasında birinci isim olarak MBK'nın başına geçen Cemal Gürsel'in ABD tarafından yeterince tanınmaması kaygıları iyice artırmıştır. Ancak ülkede yönetiminin kısa sürede cunta tarafından ele geçirilmesi ve darbe bildirisinde Batı taraftarlığının açık bir şekilde belirtilmesi neticesinde ABD'nin cuntayı tanımamasına neden olmuştur. Bu süreçte cuntanın oluşturduğu Milli Birlik Komitesi'nin ABD ile temas kurmak için çaba göstermiştir. MBK'nın bu çabasının iki önemli nedeni bulunmaktaydı: ABD tarafından tanınarak darbenin yaşamasını sağlamak ve bunun yanı sıra ekonomik yardımlar almaktı.

27 Mayıs 1960 darbesine karşı ABD'nin ön yargılarının kısa sürede ortadan kalkmıştır. Darbe sonrasında yoğun görüşmeler neticesinde bu endişeler sonlanmıştır. Bu süreçte Türk Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in son derece önemli rol üstlenmişti. Sarper, her defasında darbeyi gerçekleştirenlerin Batı yanlısı olduğunu belirtmişti. Böylece diğer darbelerde olduğu gibi 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında da özellikle ekonomi konusunda ABD tarafından destek istenilmişti. Halkın darbelere destek vermesi için ekonomik sıkıntıları azaltmaya çalışan darbe yönetimi ABD'den kaynak temini için yoğun çaba göstermişti. Ancak ABD atılan tüm adımlara karşın Türkiye'ye talep edilen ekonomik yardım ve kredi de sakıncalı davranmıştı. ABD, ekonomik yeni yönetime güvensizliğini devam ettirdiğini göstermiştir.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında ABD'nin ekonomik yardım kaygılarını ortadan kaldıran isim ise dönemin CIA Başkanı Allen Dulles'tır. Allen Dulles, Türkiye'deki yönetimin ABD çıkarlarına uygun hareket edeceğini belirterek ekonomik yardımlar konusunda teminat vermiştir. Bu durum Türkiye'de yaşanan darbelerin ABD'nin

çıkartlarına uygun olduğu gör÷lmektedir. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında en çok tartışılan hususlardan birisi olan T÷rk Silahlı Kuvvetlerindeki kapsamlı tasfiyeyi MBK, ABD ilişkilerinin iyileşmesi için kullanmıştır. ABD, T÷rkiye’de g÷c÷ ele geçiren MBK ile ilişkilerini kısa s÷rede iyileştirmiştir. Bunun bir g÷stergesi olarak talep edilen ekonomik destek g÷nderilmişti.

ABD’nin 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında en dikkat çektiği konu ise Celal Bayar, Adnan Menderes ve arkadaşlarının durumuydu. Bu konuda ABD Ankara B÷y÷kelisinin T÷rk yetkililerle yaptığı g÷r÷şmelerde konu sık sık ele alınmıştır. ABD tarafından bu isimlerin herhangi bir yargılama olmadan cezalandırılmalarının yeni y÷netimin aleyhine olacağı nedeniyle açık bir şekilde uyarılmıştır. Bunun yanı sıra CIA tarafından konu yakından takip edilmiştir. Yassıada Mahkemesi’nin başlaması ile ABD’nin olaya ilgisi azalmıştır. Bunun yanı sıra CIA, Adnan Menderes ve arkadaşlarının idam edilmeden aylar önce bu isimlerin idam edileceğini bildirmiştir. Bu ifade karşısında ABD, yargılamaların ÷lkenin bir i meselesi olarak g÷rm÷řt÷r. Bu durum aslında yeni y÷netime karşı verdiği desteği g÷stermektedir.

MBK içindeki fikir ayrılıkları kısa s÷rede yerini ayrılığa bırakmıştı. B÷ylece MBK’nın 14 üyesi g÷revlerinden azledilmiş ve yurt dışına g÷nderilmişti. B÷ylece MBK önemli bir g÷ kaybına uğraşmıştı. Bu s÷rete ordu içinde Silahlı Kuvvetler Birliği isminde bir yapı kurulmuştu. Silahlı Kuvvetler Birliği’nin ÷lkeadaki g÷c÷ ele geçirmesi ÷zerine bu yapı içinde g÷lenen Albaylar Cuntası’nın lideri Talat Aydemir’in darbe girişimleri s÷recinde ABD’nin ÷lkeadaki gelişmeleri yakından takip etmiştir. ABD, Talat Aydemir’in darbe girişimlerinde h÷k÷met yanında yer aldığını açık bir şekilde belirtmiştir.

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında T÷rk-ABD ilişkileri kaldığı yerden devam etmiştir. Ancak K÷ba F÷ze Krizi’nin patlak vermesi ÷zerine ABD, T÷rkiye’ye yerleştirdiği J÷piter F÷zelerini s÷kmesi ÷lkede g÷venlik kaygılarına neden olmuştur. F÷zelerin s÷k÷lmesi her ne kadar K÷ba F÷ze Krizi ile ilgili olmasa da b÷yle bir s÷rete gerçekleşmesi T÷rkiye’de hayal kırıklığına neden olmuştu. T÷rkiye’nin dış politikasında en önemli gelişme ise Kıbrıs Meselesi olmuştur. Kıbrıs’ta T÷rklere karşı saldırılar T÷rkiye’de b÷y÷k tepkiye neden olmuştu. Bunun ÷zerine adaya m÷dahale kararı alınmasına karşın m÷ttefiki ABD’den tepki gelmiştir. ABD’nin

Türkiye'nin bu haklı harekâtına karşı ABD Başkanı Johnson tarafından kaleme alınan ve tarihe Johnson Mektubu olarak geçen duruşu ülkede önemli bir tepkiyi de beraberinde getirmişti. Bunun üzerine Kıbrıs Meselesi'nde uluslararası destek arayan Türkiye, bu desteği Sovyet Rusya'dan bulmuştur.

Sovyet Rusya'nın bu desteği ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında toprak taleplerinden vazgeçmesi yeni bir dönemde başlangıcı olmuştur. ABD'nin tutumu kısa sürede kamuoyunda da önemli bir tepkiye neden olmuştu. Türkiye'de ilk kez ABD karşıtı gösterilere neden olmuştu. Bu durum Türkiye'nin dış politikada yeni bir arayışa sevk etmişti.

Soğuk Savaş süreci boyunca doğu ve Batı bloğu arasında ideolojik ayrım nedeniyle, ABD, Sovyet Rusya'nın yaymaya çalıştığı komünizm fikirlerine karşı önemli faaliyet göstermiştir. Bu kapsamda Batı bloğunda bulunan ülkelerdeki sol faaliyetler yakından takip edilmiştir. CIA'nın Soğuk Savaş yıllarındaki en önemli görevi sol faaliyetleri tespit etmek ve buna karşı mücadele etmektir. Türkiye'de sol fikirler Osmanlı Devleti'nin son yıllarında görülmeye başlasa da yaygınlaşması 1968 Kuşağı'nın etkisiyle olmuştur. Böylece gençler arasında yaygın bir hale gelen sol düşünce CIA'nın ve dolayısıyla da ABD'nin dikkatini çekmiştir. Kıbrıs Meselesi ve Johnson Mektubu sonrasında ABD ilişkilerinin tartışılması giderek ABD karşıtlığına dönüşmüştü. 1961 Anayasası'nın getirdiği ortamda yaygınlaşan sol düşünce özellikler gençler arasında yaygın bir hale gelmişti. ABD karşıtlığının da artmasıyla sol ülkede iyice yer etmişti. Bu süreçte sendikal faaliyetler artmış, grev, lokavtlar sık sık görülmeye başlanmıştı. 68 Kuşağının etkisindeki muhalif gençler üniversiteleri işgal etmişti.

CIA'ya göre ülkedeki solun asıl dönüşü Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurulmasıyla yaşanmıştı. Bir işçi partisi olarak dönemin önde gelen sol sendikalarının kurduğu parti kısa sürede sol eğilimleri bir çatı altında toplamış, TBMM'de temsil edilir hale gelmişti. ABD bu süreçte sola karşı önlem almaya başlamıştı. Türkiye'ye bu dönemde atanan ABD'li yetkililer sol faaliyetler karşısında dünyanın çeşitli yerlerinde başarılar göstermiş isimlerdi. Bu isimler Türkiye'de son derece etkin faaliyetler yürütmüşlerdi. Nihayetinde 12 Mart 1971 muhtırası ile ağır darbe yiyen

ülkedeki sol, ayrılmaya ve yeni yollar aramaya başlamıştı. Kısa sürede TİP çatısı altında toplanan sol parçalanmıştı.

Türkiye'nin 12 Mart 1971 muhtırası öncesinde en önemli gelişme hiç şüphe yok ki ülkede artan sol faaliyetlerdi. Türkiye'de bu süreçte iktidarda bulunan Süleyman Demirel Batı taraftarı dış politika yürütmüştü. Ancak parti içinde yaşanan muhalif gelişmeler Süleyman Demirel'in gücünü zayıflatmıştı. Bu durum ülkedeki sola karşı istenen mücadeleyi vermede yetersiz kaldığı düşüncesinin oluşmasına neden olmuştu.

Bunun yanı sıra ABD Başkanı Nixon'un ABD'de yasadışı uyuşturucuyu engellemek vaadiyle başkanlık koltuğuna oturmuştu. Bu kapsamda Türkiye'de yetiştirilen haşhaştan elde edilen afyonun ABD'de satılan yasadışı uyuşturucunun (%80 oranında) kaynağı olduğunu iddia etmesi üzerine ABD Türkiye'ye haşhaş ekiminin yasaklanması konusunda baskı uygulamıştır. Anadolu topraklarında asırlardır yetiştirilen haşhaşın ABD'nin baskıları karşısında yasaklanması konusunda Süleyman Demirel önemli adımlar atmış ve haşhaş ekimini büyük oranda kısıtlamıştı. Türkiye'de haşhaş ekiminin önemli miktarda sınırlandırılmasına karşın tamamen yasaklanmaması ABD kamuoyunda önemli tepkilere neden olmuştur.

Bu iki önemli gelişme karşında ABD, Türkiye'de askeri müdahalenin çıkarları için daha uygun olduğunu açık bir şekilde belirtmişti. Bu süreçte ABD belgelerinde Türkiye'de artan sol faaliyetler ve dolayısıyla ABD karşıtı eylemlerin son bulmasının askeri bir müdahale ile gerçekleşebileceği sık sık vurgulanmıştır. Bu süreçte 12 Mart 1971 muhtırasını gerçekleştiren isimlerle ABD'nin direk bağlantı kurması konusunda net bir bilgi bulunmasa da muhtıra sürecini yakından takip eden ABD, bu müdahaleden son derece memnuniyet duymuştur. Nihayetinde Nihat Erim hükümetinin ele aldığı ilk adımlardan birisi de haşhaş ekiminin yasaklanması olmuştur.

12 Mart 1971 muhtırası ülkedeki sol faaliyetlere büyük darbe vurmuştu. Haşhaş ekimi yasaklanmıştı. Ancak bu süreçte kurulan hükümetler ülkede önemli bir istikrarsızlığa neden olmuştu. Bu istikrarsızlık döneminin sonunda CHP'nin ortanın solu politikasının mimarı olan Bülent Ecevit'in partide genel başkanlık koltuğuna oturması ve askeri müdahale karşısında bir tavır takınması karşısında önemli bir

destek kazanmıştı. Bu destek seçim sonuçlarına da yansımış ve 1973 Milletvekili Genel Seçimi'nde ilk sırada yer almıştı. Bülent Ecevit, Milli Selamet Partisi ile ortak hükümet kurmuşlardı.

Seçim neticesinde Bülent Ecevit yönetimindeki CHP, ABD ile ilişkilere seviyeli bir politika benimsemişti. CHP gibi Necmettin Erbakan yönetimindeki Milli Selamet Partisi de ABD ilişkilerine aynı şekilde yaklaşmıştı. Hükümetin ilk adımı ise ABD'nin tüm tehditlerine karşın haşhaş ekimi yasağının kaldırılması olmuştur. Ecevit hükümeti bir başka kritik adım atmış, Ege Denizi'ndeki Yunanistan'ın ilerlemesini durdurmuştu. Dünya da yaşanan petrol sıkıntısından bir çıkış olarak Ege Denizi'ndeki petrol arama çalışmaları Türkiye ile Yunanistan'ı karşı karşıya getirmiş, ABD Türkiye'ye tepkisini artırmıştı. Bu gelişmeler ABD Parlamentosunu harekete geçirmiş ve ambargo kararı aldırılmıştı. Tam bu süreçte Kıbrıs'ta yaşanan darbe ve Türk nüfusa karşı yapılan saldırılar karşısında Türkiye'nin siyasi çabalarının yeterince etkili olamaması üzerine Kıbrıs Barış Harekâtı yapılmıştır. Bu gelişmeler karşısında ABD, Türkiye'ye ambargo kararını yürürlüğe koymuştu.

Türkiye, ABD'nin uyguladığı ambargo ve iç gelişmeler neticesinde ağır bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik krizin yanı sıra ülke tarihinde en büyük acılarda yine bu tarihlerde yaşanmıştır. Türkiye tarihine Kanlı 1 Mayıs, Maraş Katliamı, Malatya Olayları, Çorum Olayları olarak geçen olaylarda onlarca insan hayatını kaybetmiştir. Bu olaylarda ABD'nin Soğuk Savaş'ın hemen başında Sovyet Rusya'nın saldırılarına karşın gerilla direnişi göstermesi için kurulan Özel Harp Dairesine bağlı Kontrgerilla örgütü tarafından yürütüldüğü iddia edilmiştir. Bu iddialar karşısında ilgili arşiv belgelerinde yanıt bulunamamıştır. Yaşanan bu olayların münferit gelişmeler olmadığı tam tersine son derece detaylı planlanan kışkırtıcı olaylar olduğu son derece açıktır. Türk tarihinin en karanlık döneminde bu gibi gelişmelerden ABD'nin habersiz olduğu kanısı son derece yanlıştır. Ancak bu gelişmelerde nasıl bir tutum sergilediği hususunda belgeler kamuoyuna açıklanmayan kısımda yer aldığını sonucunu doğurmaktadır.

Türkiye ekonomik ve siyasi krizlerle baş başa kalmıştır. ABD'nin Türkiye'nin içinde bulunduğu son derece olumsuz duruma ilgisinin artması İran İslam Devrimi sonrasında gerçekleşmiştir. ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki olan İran'da

uzun yıllardır ABD desteğiyle varlığını koruyan Şah'a karşı başlatılan olaylar neticesinde İran İslam Devrimi yaşanmıştı. Bu gelişme üzerine İran, ABD'nin ülkedeki bütün üslerini kapatmıştı. ABD bölgedeki en önemli müttefiki olan İran'ı kaybetmesi kaygısını artırmıştı. Yunanistan'ın NATO'dan ayrılması ve ardından İran'da yaşanan gelişmeler Türkiye'yi ön plana çıkarmıştır.

Türkiye ise bu süreçte anarşi olayları ve ekonomik problemlerle mücadele etmekteydi. Ülkede anarşi olayları, ekonomik problemler ve siyasi istikrarsızlık neticesinde zor bir süreçten geçmekteydi. Türkiye'nin anarşi ve ekonomi problemleriyle mücadelesine ABD'de tavır değişikliğine gitmiştir. ABD'nin başını çektiği 5-6 Ocak 1979 tarihinde Atlantik Okyanusunda bulunan Guadeloupe adasında yapılan zirveye İngiltere, Fransa ve Federal Almanya katılmıştır. Zirvede, İran İslam Devrimi sonrasında bölgenin yeni durumu ve Türkiye masaya yatırılmıştır. O güne kadar Türkiye'de yaşanan gelişmelere karşı duyarsız bir tavır benimseyen Batılı ülkelerin kaygısı artmıştı. Batı'nın bölgedeki gücünün devam etmesi için Türkiye'nin güçlendirilmesi karara bağlanmıştı. Bu karar Türkiye'nin kaderini değiştirmişti. Batı dünyası ve özellikle ABD, Türkiye'nin Batı çıkarlarına uygun Batı yanlısı bir yönetim tarafından istikrara kavuşmasını takip etmiştir.

Türkiye'de CHP ve AP'nin bir araya gelerek böyle bir dönemde hükümet kurulması ülke kamuoyunun beklentisiydi. Ancak AP'nin bu süreçte uzlaşmaz tutumu neticesinde istenilen hükümet bir türlü kurulamamıştı. Bu nedenle farklı formüller denenmiş hatta CHP hükümet olabilmek için AP içindeki muhaliflere bakanlık teklifi ile kendi yanına çekmiş ancak kurulan hükümet başarılı olamamıştı. Ülkedeki siyasetin nasıl bir halde olduğunun en iyi göstergelerinden birisi de Cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. Mevcut Cumhurbaşkanı'nın görevinin sona ermesine karşı bir türlü yeni Cumhurbaşkanı seçilememesi siyasete olan inancın iyice kaybolmasına neden olmuştu. Bu durum ABD'nin de dikkatini çekmişti. ABD ülkedeki siyasilerin istenilen gücü elde edemeyeceğinden askeri bir yönetimin bu süreçte daha uygun olacağına inanmıştı.

Bu gelişmeler ABD'nin uluslararası dengeler nedeniyle 12 Eylül 1980 darbesi sürecinde etkin bir rol oynamıştır. Demirel hükümetinin 24 Ocak Kararları ile serbest ekonomi modeline geçen Türkiye'de anarşi olaylarının son bulması ve ülkede

yeniden düzenin sağlanması için askeri yönetime geçişi ABD tarafından olumlu karşılanmıştır. Bu durum 12 Eylül 1980 darbesinin diğer askeri müdahalelerin aksine sadece iç gelişmeler neticesinde yani artan anarşi olayları ve siyasi kargaşanın yanı sıra uluslararası dengeler etken bir rol oynamıştır. Bu nedenle Batılı ülkeler Türkiye'nin daha etken bir rol oynaması için güçlü bir askeri yönetimin başa gelmesine sıcak bakmışlardır. Bu durum 12 Eylül 1980 darbesi öncesinde ülkede darbenin gerçekleşeceği açık bir şekilde vurgulanmıştır.

12 Mart 1971 muhtırasında olduğu gibi 12 Eylül 1980 darbesi de ABD tarafından daha gerçekleşmeden aylar öncesinde ele alınmış ve çıkarları doğrultusunda gerçekleşmesinin daha uygun olacağı ifade edilmiştir. Bu durum 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında da etkin bir şekilde görülmüştür. Yeni yönetim Yunanistan'ın NATO'ya katılmasına engel olmamıştı. Bunun karşılığında yeni yönetimin son derece sert tutumu Avrupalı ülkeler tarafından sert bir şekilde eleştirilirken ABD tarafından tam destek verilmiştir.

Türkiye'de yaşanan darbelerin arka planında kendine has koşulları olduğu gibi ABD'nin rolü son derece önemlidir. Soğuk Savaş sürecinde ABD en yakın müttefiklerinden olan Türkiye'de yaşanan gelişmeleri yakından izlemiştir. Yaşanan üç askeri müdahalede Türk dış politikasının Batı yanlısı çizgisini güçlü bir şekilde sürdürdüğü açık bir şekilde görülmektedir. Bu durum yaşanan askeri müdahaleler sonrasında ABD etkin bir rol üstlenmiştir. ABD, yeni yönetimlere gerek ekonomik gerekse siyasi destek vererek varlıklarını sürdürmelerine yardım etmiştir. Bu durum araştırmalarda ABD'nin gelişmelerin öncesinde rol oynadığı iddialarının yanı sıra sonrasında da son derece önemli rol oynadığı görülmektedir. Siyasilerin kimi zaman Batı ile doğu bloğu arasında dengeleyici çaba gösterecekleri de askeri müdahalelerle bu çaba sonlandırılmıştır.

Askeri müdahalelerin tek nedeni olarak ABD'nin görülmesi büyük yanı sıra neden olacaktır. ABD, Soğuk Savaş sürecinde yaşanan onlarca darbe öncesinde olduğu gibi Türkiye'deki askeri müdahaleler ABD himayesinde gerçekleşmemiştir. Ancak darbeleri gerçekleştirirken kimi zaman ABD ile irtibata geçilmiş ve bilgilendirme yapılmıştır. Bu nedenle 27 Mayıs 1960 darbesinin aksine diğer müdahalelerin ABD tarafından aylar öncesinde haber alınmış ve buna göre planlar yapılmıştır. 12 Mart

1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesini kendi çıkarları için son derece olumlu gören ABD, bu süreçte görev alan yönetimlere önemli destek vermiştir. Bunun yanı sıra 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında da yeni yönetimle kısa sürede irtibata geçerek talep edilen ekonomik desteği vermiştir. Bu durum göstermektedir ki 27 Mayıs 1960 darbesi dışında tüm müdahaleler ABD'nin bilgisi dâhilinde gerçekleşmiştir. Böylece Türkiye, Soğuk Savaş sürecinde ABD'nin müttefiki olarak etkin bir rol oynamıştır.

KAYNAKLAR

Arşivler:

Central Intelligence Agency (CIA) Archive - Amerika Merkezi İstihbarat Teşkilatı Arşivi

T.C. Anayasa Mahkemesi Arşivi

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri

T.C. Yüksek Seçim Kurulu (YSK) Arşivi

The Foreign Relations of the United States (FRUS) Archive - ABD Dışişleri Bakanlığı Arşivi

The NATO (North Atlantic Treaty Organization) Archive

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Arşivi

Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) Arşivi

Sürelî Yayınlar:

Cumhuriyet Gazetesi (İstanbul) Arşivi

Hürriyet Gazetesi (İstanbul) Arşivi

Manchester Guardian Weekly (Manchester) Archives

Milliyet Gazetesi (İstanbul) Arşivi

Resmî Gazete (Ankara) Arşivi

The Economist (Londra) Arşivi

The New York Times (New York) Arşivi

The Washington Post (Washington D.C.) Arşivi

Yeni Şafak Gazetesi (İstanbul) Arşivi

Kitaplar:

Aburish, S. K. (2004). *Nasser: The Last Arab*, Thomas Dunne Books.

Agee, P. (2005). *Inside the Company: CIA Diary*, New York: Bantam Books.

Ağaoğlu, S. (2013). *Yassıada, Kayseri ve Toptaşı Cezaevi Günlükleri*, Der. Gülay Sarıçoban, İstanbul: Yapı Kredi.

Ahmad, F. (1996). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*, 2. Baskı, (A. Fethi, Çev.) İstanbul: Hil.

- Ahmad, F. (2009). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Y. Alogan, Çev.) 8. Baskı, İstanbul: Kaynak.
- Akalın, C. (2011). *ABD ve Türkiye – 2: Yumuşama Yılları (1961-1989)*, İstanbul: Kaynak.
- Akşin, S. (2008). *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980*, C. 4, İstanbul: Cem.
- Akyaz, D. (2002). *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine*, İstanbul: İletişim.
- Akyüz, Y. (2018). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S. 2015*, 30. Baskı, Ankara: Pegem Akademi..
- Altan, M. (2006). *Darbelerin Ekonomisi*, 3. Baskı, İstanbul: Hemen.
- Altuğ, K. (1979). *Umudun Tükenişi*, İstanbul: Kervan.
- Altuğ, K. (2001). *Umudun Tükenişinde Son Perde*, Ankara: Ümit.
- Arcayürek, C. (1985). *Açıklıyor 5 Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971*, İstanbul: Bilgi.
- Arcayürek, C. (1990). *Darbeler ve Gizli Servisler*, Ankara: Bilgi.
- Arcayürek, C. (2007). *Derin Devlet 1950-2007 Darbeler ve Gizli Servisler*, 15. Baskı, İstanbul: Detay.
- Armaoğlu, F. (1990). *20. Yy Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım.
- Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arzık, N. (1966). *Menderes'i İpe Götürenler*, Ankara: Kurtuluş.
- Aslan, Ö. (2017). *Pakistanda Ordu ve Siyaset. Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset*, (ss. 209-239), İstanbul: SETA.
- Aslan, Ö. (2018). *The United States and Military Coups in Turkey and Pakistan: Between Conspiracy and Reality*, Palgrave Macmillan.

- Ataay, F. (2007). *12 Mart'tan 12 Eylül'e Kriz Kıskaçındaki Türk Siyaseti ve 1978–1979 CHP Hükümeti*, Ankara: De Ki.
- Atay, K. (2013). *1 Mayıs 1977 İşçi Bayramı Neden ve Nasıl Kana Bulandı?* İstanbul: Metis.
- Ateşoğulları, K. (2003). *15-16 Haziran İki Uzun Gün ve Bir Uzun Yürüyüş*, İstanbul: Birleşik Metal-İş.
- Athanassopoulou, E. (2014), *Strategic Relations Between the US and Turkey 1979-2000: Sleeping with a Tiger*, New York: Routledge.
- Avcı, S. O. (1999). *Dinlediklerim, Öğrendiklerim, Söylediklerim ve Yaptıklarım*, İstanbul: Kaya.
- Avcıoğlu, D. (2001). *Türkiye'nin Düzeni*, C. I-II, İstanbul: Tekin.
- Aybar, M. A. (2014). *Mehmet Ali Aybar, Türkiye İşçi Partisi Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Kıvanç Koçak, İstanbul: İletişim.
- Aydemir, Ş. S. (2011). *İkinci Adam*, C. 3, İstanbul: Remzi.
- Aydemir,, T. (2010). *Hatıratım*, İstanbul: Yapı Kredi.
- Aydın, S. ve Taşkın, Y. (2014). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İstanbul: İletişim.
- Baer, R. (2006). *Görmedim, Duymadım, Bilmiyorum Bir CIA Ajanının Anıları Kitabı*, (ICS Danışmanlık, Çev.) İstanbul: Doğan.
- Balcı, M. (1998). *MGK ve Demokrasi Hukuk-Ordu-Siyaset*, 2. Baskı, İstanbul: Yöneliş.
- Baldwin, D. A. (1966). *Foreign Aid and American Foreign Policy-A Documentary Anaysis*, New York: Frederick A. Praeger.
- Başgil, A. F. (2006). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım*, (C. Aydın, Çev.) İstanbul: Yağmur.
- Başkaya, F. (2015). *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Türk Ekonomisinde İlk Bunalım Dönemi*, İstanbul: Öteki.

- Batur, M. (1985). *Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası*, 3. Baskı, İstanbul: Milliyet.
- Bayar, C. (1969). *Başvekilim Adnan Menderes*, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul: Baha.
- Birand, M. A. (1984). *12 Eylül Saat 04:00*, İstanbul: Karacan.
- Birand, M. A. ve Bila, H. ve Akar, R. (1999), *12 Eylül Türkiye'nin Miladı*, 7. Baskı, İstanbul: Doğan.
- Birand, M. A. ve Dündar, C. ve Çaplı, B. (2004). *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, 7. Baskı, Ankara: İmge.
- Birand, M. A. ve Dündar, C. ve Çaplı, B. (2007). *Demirkırat Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul: Doğan.
- Blum, W. (2003). *Killing Hope: US Military and CIA Operations since the World War II*, Londra: Zed.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim.
- Boratav, K. (2006). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, 10. Baskı, Ankara: İmge.
- Bölügiray, N. (1989). *Sokaktaki Asker Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları*, İstanbul: Milliyet.
- Brzezinski, Z. (1985). *Power and Principle: Memoir of the National Security Advisory 1977-1981*, Farrar, Straus and Giroux.
- Brzezinski, Z. (2013). *Zbigniew Stratejik Vizyon Amerika ve Küresel Güç Buhranı*, (Ümran Tüzün, Çev.), Sezen Yalçın, Abdullah Taha Orhan, İstanbul: Timaş.
- Company, R.C. (1986). *Turkey and the United States: The Arms Embargo Period*, New York: Praeger Publishers.
- Cem, İ. (2010). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 20. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Cemal, H (1986a). *12 Eylül Günlüğü Tank Sesiyle Uyanmak*, Ankara: Bilgi.

- Cemal, H. (1986b). *12 Eylül Günlüğü Demokrasi Korkusu*, İstanbul: Bilgi.
- Cemal, H. (1999). *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım*, 7. Baskı, İstanbul: Doğan.
- Cemal, H. (2010). *Türkiye'nin Asker Sorunu Ey Asker Siyasete Karışma*, İstanbul: Doğan.
- Chasdi, R. J. (2002). *Tapestry of Terror: A Portrait of Middle East Terrorism, 1994-1999*, Maryland: Lexington.
- Cizre, Ü. (2002). *AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi*, İstanbul: İletişim.
- Clarridge, D. R. ve Diehl, D. (1997). *A Spy for All Seasons; My Life in The CIA*, New York: Scribner.
- Colby, W. (1978). *Honorable Men My Life in The CIA*, Simon&Schuster.
- Çağlayangil, İ. H. (1990). *Anılarım*, İstanbul: Güneş.
- Çelik, A. (2010). *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İstanbul: İletişim.
- Çiçek, A. C. (2016). *Türk Siyasal Yaşamında Yön Dergisi (1961-1967), Milliyetçilik Bayrağını Sosyalistler Taşır*, Ankara: Tezkire
- Çölaşan, E. (1985). *24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası*, İstanbul: Milliyet.
- David, S. (1987). *Third World Coup d'Etat and International Security*, Balimore: Johns Hopkins University.
- Deliorman, A. (2009). *Türk Yurdunun Bilgeleri*, İstanbul: Timaş.
- Demokratik Parti, (1971). *72'ler Hareketi ve Demokratik Parti*, Ankara: Demokratik Parti Genel Merkezi.
- Dodd, C.H. (1983). *The Crisis of Turkish Democracy*, Beverly: The Eothen.
- Doğan, Y. (1985). *Dar Sokakta Siyaset, 1980-1983*, 4. Basım, İstanbul: Tekin.
- Doğru, O. (1998). *27 Mayıs Rejimi*, Ankara: İmge.
- Ecevit, B. (1966). *Ortanın Solu*, 2. Baskı, İstanbul: Kim.

- Ekşi, R. (2005). *Yassıada Çılgılığı; 27 Mayıs Darbesi ve İdam Edilen Hasan Polatkan'ın Savunması*, İstanbul: Kızılelma.
- Erdoğan, M. (2003). *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, 4. Baskı, Ankara: Liberte.
- Erhan, Ç (2001). *1960-1980: Göreli Özerklik-3, ABD ve NATO'yla İlişkiler. Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*, (ss. 681-716), C.1, İstanbul: İletişim.
- Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979*, C.2, Yayına Hazırlayan: Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi.
- Erkanlı, O (1972). *Anılar, Sorunları, Sorumlular*, İstanbul: Baha.
- Esin, N. (2005). *Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayısçının Anıları*, 2. Baskı, İstanbul: Doğan.
- Evren, K. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)*, Ankara: Başbakanlık.
- Evren, K. (1983). *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri*, Ankara: TBMM.
- Evren, K. (1990). *Kenan Evren Anıları*, C. 1, İstanbul: Milliyet.
- Evren, K. (1991a). *Kenan Evren Anıları*, Cilt 2, 2. Baskı, İstanbul: Milliyet.
- Evren, K. (1991b). *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 3, İstanbul: Milliyet.
- Evren, K. (1991c). *Kenan Evren'in Anıları*, Cilt 3, İstanbul: Milliyet.
- Eymür, M. (2005). *Analiz, Bir MİT Mensubunun Anıları*, 4. Baskı, İstanbul: Milenyum.
- Ganser, D. (2005). *NATO's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*, New York: Routledge.
- Giritli, İ. (1969). *Fifty Years of Turkish Political Development, 1919-1969*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.

- Gönlübol, M. ve Kürkçüoğlu, Ö. (1993). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, 8. Baskı, Ankara: Siyasal.
- Gözler, K. (2000). *Türk Anayasa Hukuku*, Bursa: Ekin.
- Gülen, N. (2005). *Anılarımda 27 Mayıs ve Yassıada*, İstanbul: Kastaş.
- Günver, S. (1985). *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Ankara: Bilgi.
- Gürel, Ş. (2016). *Aydın Radikalizmi Türk Solunun Söylem Arayışı ve Sosyalist Kültür Derneği*, İstanbul: Tezkire.
- Gürel, N. (2006). *1 Mayıs 1977 Türkiye Devrimcilerinin İki 1 Mayıs Belgeseli*, İstanbul: Ozan.
- Gürkan, C. (1986). *12 Mart'a Beş Kala*, İstanbul: Tekin.
- Gürsoy, İ. (2012). *Dokuz Subay Olayı ve Samet Kuşçu (27 Mayıs Darbesinin Ayak Sesleri)*, İstanbul: Kaynak.
- Hakkı, M. M. (2007). *The Cyprus Issue: A Documentary History, 1878-2006*, New York: I. B. Tauris.
- Hale, W. (1996). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, (Ahmet Fethi, Çev.), İstanbul: Hil.
- Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*, İstanbul: Mozaik.
- Heper, Metin (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*, İstanbul: Doğu Batı.
- Huntington, S. P. (2004). *Asker ve Devlet: Sivil ve Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, (K.U. Kızılaslan, Çev.) İstanbul: Salyangoz.
- İleri, R. N. (1986). *27 Mayıs Menderes'in Dramı*, İstanbul: Yalçın.
- İpekçi, A. ve Coşar, Ö. S. (1965). *İhtilalin İçyüzü*, C. 1, İstanbul: Uygun.
- İsen, C. K. (1964). *Geliyorum Diyen İhtilal*, İstanbul: Tan.
- Kaboğlu, İ. Ö. (1999). *Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı*, 5. Baskı, İstanbul: Afa.
- Kaçmazoğlu, H. B. (1995). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türkiye'deki Siyasal Fikir Hareketleri*, İstanbul: Birey.

- Karadeniz, H. (2006). *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, İstanbul: Belge.
- Karagöl, E. T. (2010). *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Dış Borçlar*, Ankara: Seta.
- Karpat, K. H. (2008). *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller*, 3. Baskı, Ankara: İmge.
- Kaya, C. K. (1964). *21 Şubat 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilal*, İstanbul: Tan Gazetesi.
- Kayalı, K. (2000). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart*, İstanbul: İletişim.
- Keleş, R. ve Ünsal, A. (1982). *Kent ve Siyasal Şiddet*, Ankara: AUSBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu.
- Kennedy, R. F. ve Schlesinger, A. J. (1999). *Thirteen Days: A Memoir of the Cuban Missile Crisis*, New York: W.W. Norton & Company.
- Kılıç, M. (2013). *Soğuk Savaştan Bugüne Darbeler ve Devrimler*, İstanbul: Cem.
- Kılıç, M. (2016). “Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat” *Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)*, İstanbul: İletişim.
- Kinzer, S. (2007). *Darbe Hawaii’den Irak’a Amerika’nın Rejim Değişiklikleri Yüzyılı*, Çev. Zeynep Beler, İstanbul: İletişim.
- Kirby, F. (2018). *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, Çev. Niyazi Berkes, 7. Baskı, İstanbul: Tarihçi.
- Koçak, C. (1991). *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara: TTK.
- Koçaş, S. (1977). *Atatürk’ten 12 Mart’a Anılar*, İstanbul: May.
- Koçaş, S. (1978). *12 Mart Anıları*, İstanbul: Cem-May.
- Komisyon, (1996). *3. Adam Anlatıyor MİT-CIA İlişkisi*, 2. Basım, İstanbul: Kaynak.
- Komşuoğlu, A. (2008). *Siyasal Yaşamda Bir Lider Süleyman Demirel*, İstanbul: Bengi.
- Korkmaz, E. (1992). *Kafa Tutan Günler 68 Güncesi*, İstanbul: Arba.

- Küçük, S. (2008). *Rumeli'den 27 Mayıs'a İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Hareketi*, İstanbul: Mikado.
- Landau, J. M. (2002), "*Alparslan Türkeş: A Colonel Turned Politician. Political Leaders and Democracy in Turkey*, (ss. 147-162), New York: Lexington.
- Lashmar, P. (1998). *Spy Flights of the Cold War*, Sutton.
- Lewis, B. (2009). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 2. Baskı, (Babür Turna: Çev.), Ankara: Arkadaş.
- Luttwak, E. (1996). *Bir Uzmanın Gözüyle Darbe*, (Edip İ. Polat, Çev.), Ankara: Yaba.
- Meşe, E. (2016). *Komünizmle Mücadele Dernekleri*, İstanbul: İletişim.
- Mete, Ö. L. ve Kaynak, M. (2005). *Derin Devlet Tanımlanamayan Güç*, İstanbul: Timaş.
- Moynihan, D. P. (1997). *Miles to Go; A Personal History of Social Policy*, Harvard University.
- Mumcu, U. (1987). *İnkılap Mektupları*, İstanbul: Tekin.
- Mütercimler, E. (2016). *İsyanlar İhtilaller Darbeler*, İstanbul: Asi.
- Nutter, J.J. (2005). *CIA'nın Karanlık Operasyonları*, (Ahmet Saraçoğlu, Çev.), İstanbul: Güncel.
- Nutting, A. (1972). *Nasser, E.P.* Dutton.
- Okutan, M. Ç. (2004). *Bozkurt'tan Kuran'a Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916-1980*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Oran, B. (2001). *1960-1980: Göreli Özerklik 3, Dönemin Bilançosu. Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (ss. 655-681), C. 1, İstanbul: İletişim.
- Oran, B. (2006). *Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları*, İstanbul: İletişim.
- Öymen, Ö. (1986). *Bir İhtilal Daha Var... 1908-1980*, İstanbul: Milliyet.

- Özakıncı, C. (2003). *United States of İrtica 1945-1999 Soğuk Savaş Dönemi'nden Yeni Dünya Düzeni'ne Türkiye'de İrtica ve Emperyalizm*, İstanbul: Otopsi.
- Özal, K. (2010). *Devlet Sırrı*, İstanbul: Yakın Plan.
- Özbudun, E. (2016). *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin.
- Özdağ, Ü. (1991). *Ordu-Siyaset İlişkisi Atatürk ve İnönü Dönemleri*, Ankara: Gündoğan.
- Özdağ, Ü. (1997). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul: Boyut.
- Özdemir, H. (1989). *Rejim ve Asker*, İstanbul: Afa.
- Özdemir, H. (2007). *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanlığı Seçimleri*, İstanbul: Remzi.
- Özdemir, H. (2008). *Siyasi Tarih, 1960-1980, Türkiye Tarihi*, 4. Cilt, (ss. 227-286), İstanbul: Cem
- Özgişi, T. (2012). *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*, Ankara: TBMM.
- Özkaya, Ş. (2005). *Adım Adım 27 Mayıs*, İstanbul: İleri.
- Öztürk, S. (2001). *İşçi Sınıfı Sendikalar ve 15/16 Haziran*, İstanbul: Sorun.
- Parlar, S. (1997). *Silahlı Demokrasinin Ekonomi Politikası*, İstanbul: Bibliotek.
- Perkins, J. (2010). *Bir Ekonomik Tetikçinin İtirafı*, Çev. Murat Kayı, İstanbul: April.
- Pomiankowski, J. (2003). *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918 I. Dünya Savaşı*, 3. Baskı, (Kemal Turan, Çev.), İstanbul: Kayıhan.
- Power, F. G. ve Gentry, C. (2003). *Operation Overflight: A Memoir of the U-2 Incident*, Potomac.
- Rude, G. (2015). *Fransız Devrimi*, (Ali İhsan Dalgıç, Çev.), İstanbul: İletişim.
- Ruscuklu, B. (2008). *Demokrat Parti'den 12 Eylül'e*, İstanbul: Alfa.

- Savran, S. (2010). *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri 1960-1980*, İstanbul: Yordam.
- Selçuk, İ. (1998). *Ziverbey Köşkü*, 9. Baskı, İstanbul: Çağdaş.
- Seyhan, D. (1966). *Gölgedeki Adam*, İstanbul: Nurettin Uycan.
- Sloan, S. ve Anderson, S. K. (2009). *Historical Dictionary of Terrorism*, 3. Baskı, Toronto: The Scarecrow.
- Sönmez, M. (1982). *Türkiye Ekonomisinde Bunalım: 24 Ocak Kararları ve Sonrası*, İstanbul: Belge.
- Sönmezoğlu, F. (2016). *Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası (1945-1991)*, İstanbul: Der.
- Spain, J. W. (1984). *American Diplomacy in Turkey: Memoirs of an Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary*, New York: Greenwood.
- Stockwell, J. (1999). *The Praetorian Guard The U.S. Role in The New World Order*, Published by South End.
- Sülker, K. (2005). *15-16 Haziran Türkiye’yi Sarsan İki Uzun Gün*, İstanbul: İleri.
- Tan, M. Ş. (1970). *Bugün’ün Dervişi (Mehmet Şevket Eygi) Kimdir Belgelerle*, İstanbul: Garanti.
- Tanör, B. (1996). *Osmanlı-Türkiye Anayasal Gelişmeleri: 1789-1980*, İstanbul: Afa.
- Toker, M. (1970). *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul: Milliyet.
- Toker, Y. (1993). *Zirvede Kavga*, İstanbul: Toker.
- Tonguç, E. (1970). *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, İstanbul: Ant.
- Truman, H.S. (1997). *Off The Record, The Private Papers of Harry S. Truman*, Ed. Robert H. Ferrell, Columbia: First University of Missouri Press Paperback Edition.
- TUİK, (2012). *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2001*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TUİK, (2014). *İstatistik Göstergeler 1923-2013*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

- Tuncay, M. (1991). *Türkiye’de Sol Akımlar 1 (1908-1925)*, C. 1, İstanbul: BDS.
- Tunçkanat, H. (1987). *Amerika, Emperyalizm ve CIA*, İstanbul: Tekin.
- Tunçkanat, H. (2001). *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, 3. Baskı, İstanbul: Kaynak.
- Turan, A. E. (2008). *Türkiye’de Yerel Seçimler*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Turgut, H. (1986). *12 Eylül Partileri*, 2. Baskı, İstanbul: ABC Ajansı.
- Turhan, T. (1998). *Bomba Davası Savunma*, İstanbul: İleri.
- Turhan, T. (2001). *27 Mayıs 1960’tan 28 Şubat 1997’ye Devrimci Bir Subayın Etkinlikleri*, İstanbul: Sorun.
- Tutar, H. (2006). *Türk Siyasetinde Sancılı Yıllar*, İstanbul: Bizim Kitaplar.
- Türkeş, A. (2000). *27 Mayıs ve Gerçekler*, Ankara: Berikan.
- Türköne, M. (2010). *Darbenin Peşinde Koşan Bir Nesil 68 Kuşağı*, 14. Baskı, İstanbul: Nesil.
- Uçarol, R. (2008). *Siyasi Tarih (1789-2001)*, İstanbul: Der.
- Ünlü, B. (2002). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Mehmet Ali Aybar*, İstanbul: İletişim.
- Ünsal, E. (1994). *Ecevit’ten Ecevit’e (1977-1987 Yılları Arasında Sosyal Demokratların Çöküşünü Belgeleyen Anılar)*, İstanbul: İnkılap.
- Ünsal, N. (1996). *Terör Olgusu ve Türkiye Gerçeği*, Ankara: Dönüşüm.
- Ünsaldı, L. (2008). *Türkiye’de Asker ve Siyaset*, Çev. Orçun Türkay, İstanbul: Kitap.
- Üskül, M. Z. (1997). *Siyaset ve Asker Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları*, 2. Baskı, Ankara: İmge.
- Valentine, D. (2014). *The Phoenix Program, America’s Use of Terror in Vietnam*, Open Road Media.
- Weiker, W. F. (1967). *1960 Türk İhtilali*, Çev. Mete Ergin, İstanbul: Cem.
- Weiner, T. (2008). *Bir CIA Tarihi Küllerin Mirası*, Çev. Selim Yeniçeri, İstanbul: Koridor.

- Yalçın, H. (2005). *68'in Sırrı*, İstanbul: Kaynak.
- Yaltrık, Ü. (2005). *11'ler Olayı*, 2. Baskı, İstanbul: İleri.
- Yamak, K. (2006). *Gölgede Kalan İzler*, İstanbul: Doğan.
- Yazıcı, S. (1997). *Türkiye'deki Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri*, Ankara: Yetkin.
- Yetkin, Ç. (2007). *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika 27 Mayıs 1960- 12Mart 1971- 12 Eylül 1980*, 4. Basım, Antalya: Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk.
- Zürcher, E. J. (2003). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Yasemin Saner Gönen, Çev.), 14. Baskı, İstanbul: İletişim.
- Makaleler:**
- Ayata, A. G. Ayşe Güneş Ayata (1995), Türkiye'nin Demokratikleşme Sürecinde Ortanın Solu Hareketi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50, 79-88
- Ayres, R. (1983). Arms production as a form of import-substituting industrialization: The Turkish case, *World Development*, 11, 813-823.
- Bayram, M. (2015). Soğuk Savaş Dönemi Türk-Amerikan İlişkilerinin Sürekliliğinde Askerî Darbelerin Rolü, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 31-43
- Bernstein, B. J. (1980). The Cuban Missile Crisis: Trading the Jupiters in Turkey, *Political Science Quarterly*, 95, 97-125
- Bezci, E. ve Borroz, N. (2016). The CIA and Turkish Coup, <https://warontherocks.com/2016/09/the-cia-and-a-turkish-coup/>Erişim Tarihi: 21.07.2017
- Bulut, S. (2009). Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskıları ve Tahkikat Komisyonu, *Gazi Akademik Bakış*, 4, 125-147
- David, S. (1986). Soviet Involvement in Third World Coups, *International Security*, 11, 3-36

- Dikici, A. (2014). 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Türk Polisi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 89, 11-59
- Duman, S. (2005- Mayıs Kasım). Ortadoğu Krizleri ve Türkiye, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 35-36, 313-332.
- Ege, K. (1980). U.S. And NATO Bases in Turkey, *CounterSpy Magazine*, 4, 22-25
- Emre, Y. (2013). CHP'nin Değişiminde Önemli Bir Durak: Araştırma Bürosu, *Tarih ve Toplum*, 16, 59-90.
- Eraslan, C. (2012). Türkiye'de Çok Partili Siyasi Hayatın Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz (1947) Beyannamesi, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, 22, 141-157
- Erkan, S. (2017). CIA Günlük Raporlarına Göre Türkiye'de 1978 Bülent Ecevit Hükümeti Dönemi, *International Journal of History*, 9, 127-144
- Esen, S. (2010). 18 Nisan 1960 Tarihli Tahkikat Komisyonu, *Mülkiye Dergisi*, 267, 167-192.
- Gunn, C. (2015). The 1960 Coup in Turkey: A U.S. Intelligence Failure or a Successful 'Intervention?', *Journal of Cold War Studies*, 17, 103-139.
- İlkay, Y. (2008). Kızılay Meydanı'nın Politik-Sembolik Anlamı: 1960-1964 Yılları Arasında DP Karşıtı Hareket, *Mülkiye Dergisi*, 261, 133-150
- Karpat, K. H. (1972-Ekim). Political Development in Turkey 1950-1970, *Middle Eastern Studies*, 8, 349- 375;
- Kim, C. I. E. ve Kim K. (1964-Mart). The April 1960 Korean Student Movement, *The Western Political Quarterly*, 17, 83-92
- Koç, Y. (2010).30 Yıldönümünde 12 Eylül Darbesi ve İşçi Sınıfı, *Mülkiye Dergisi*, 268, 43-74
- Kristina Spohr, K. (2015). Helmut Schmidt and the Shaping of Western Security in the Late 1970; the Guadeloupe Summit of 1979, *The International History Review*, 37, 167-192

- Kurban, V. (2014). 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında İlişler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 28, 269-270
- Okur, M. A. (2014). Türkiye-ABD İlişkilerinin 12 Eylül Kavşağı: Amerikan Belgeleri Darbe Hakkında Ne Anlatıyor? *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 40, 67-93
- Olgun, K. (2011-Mart). Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları, *Atatürk Araştırma Dergisi*, 79, 1-36
- Osman Akandere (1946), <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-76/1946-genel-secimleri-ve-sonuclari-uzerinde-iktidar-ve-muhalefet-partileri-arasinda-yapilan-tartismalar-ii/>Erişim Tarihi: 28.05.2018
- Özata, M. (2017-Ocak). ABD ve 12 Eylül Darbesi: Bir Demokrasinin Darbeye Bakışı, *Asia Minor Studies-International Journal of Social Science*, 9, 48-63
- Şeyhanlıoğlu, H. (2012). 12 Temmuz Beyanname’sinin Siyasal Etkileri ve Önemi, Siyasal Hayatımızda Çatışma Çözümüne Bir Başarı Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 77-100;
- Yeşilbursa, B. K. (2011). Bağdat Paktı (1955-1959), *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6, 85-110
- Yüzbaşıoğlu, N. (2011). Türkiye’de Uygulanan Seçim Sistemleri ve Bunlara İlişkin Anayasa Mahkemesi Kararlarına Göre Nasıl Bir Seçim Sistemi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 1-2, 103-150

Tezler:

- Aslan, Ö. (2016) U.S. Involvement in Military Coups D’etat in Turkey and Pakistan During The Cold War: Between Conspiracy and Reality, Yayınlanmış Doktora Tezi, *Bilkent Üniversitesi*, Ankara.
- Karagöl, E. T. (2002) Empirical Analysis of External Debt, GNP and Rescheduling in Turkey, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *University of York*, York
- Barkın, E. (2011), Yön Dergisi Yazılarında Demokrasi Anlayışı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi*; Ankara

Gezgüç, G. M. (2017), Arjantin (1976), Brezilya (1964), Şili (1974) ve Türkiye (1980) Askeri Darbeler: Karşılaştırmalı Bir İnceleme, Yayınlanmamış Doktora Tezi, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi*, Muğla

Gölbaşı, Ş. (2007) TÜSİAD'ın Söylemleri Aracılığıyla Toplum İnşa Girişimlerinin 24 Ocak Kararları ve İzleyen Süreç Bağlamında Eleştirel Bir İncelemesi, Yayınlanmış Doktora Tezi, *Akdeniz Üniversitesi*, Antalya

Erkan, N. (2008), 12 Mart Muhtıra Sürecinde Devrim Dergisi'nin Rolü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Yıldız Teknik Üniversitesi*, İstanbul

Macar, E. (1992) Doğan Avcıoğlu ve 12 Mart, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi*; İstanbul

Bildiriler:

Harris, G. S., "Challenge and Response in Turkish Politics: The 1980 Military Takeover", *Symposium on Modern Turkey: The Legacy of Turkey*, Pittsburg, Pennsylvania, 8-10 Kasım 1981

Henze, P. B., Turkey, The Alliance and the Middle East: Problem and Opportunities in Historical Perspective", Woodrow Wilson Center, 12 Ocak 1982

Kıyanç, S., "Soğuk Savaş Yıllarında CIA'nın Türkiye'deki Faaliyetleri (1945-1960)", *II. Uluslararası Demokrasi, Emperyalizm, Hegemonya ve İstihbarat Faaliyetleri Sempozyumu*, 30 Kasım-2 Aralık 2017, Atatürk Araştırma Merkezi, Giresun-2007

Web Kaynaklar:

<http://www.tsk.tr/TskHakkında/KenanEvren/Erişim> Tarihi: 11.02.2018

<http://www.mttb.org.tr/sayfalar/tarihce/94/Erişim> Tarihi 06.11.2017;

https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=6&subid=A&clang=_en/Erişim Tarihi: 18.01.2018

<https://www.youtube.com/watch?v=gbUn9EcW9UY/Erişim> Tarihi: 30.07.2018

https://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_A2_1.html#A2/Erişim Tarihi: 07.06.2018

https://www.mit.gov.tr/tarihce/ikinci_bolum_A3.html#A3/Erişim Tarihi: 07.06.2018

<https://www.cia.gov/tr/index.html>/Erişim Tarihi: 28.06.2017

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-38665638>/Erişim Tarihi: 07.02.2017

<http://hansard.millbanksystems.com/commons/1979/jan/16/guadeloupe-summit-meeting>/Erişim Tarihi: 14.03.2018

Raporlar:

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, DPT Yayınları, Ankara- Tarih Belirtilmemiştir.

EMİNSU'nun Yuvaya Dönüş Davası, (Tarih ve yer gösterilmemiş).

TBMM, (2012) Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, Cilt I, Ankara.

Belgeseller:

12 Eylül Belgeseli- Ali İnandım- 1998

12 Mart-İhtilalin Pençesinde Demokrasi- Mehmet Ali Birand- 1994

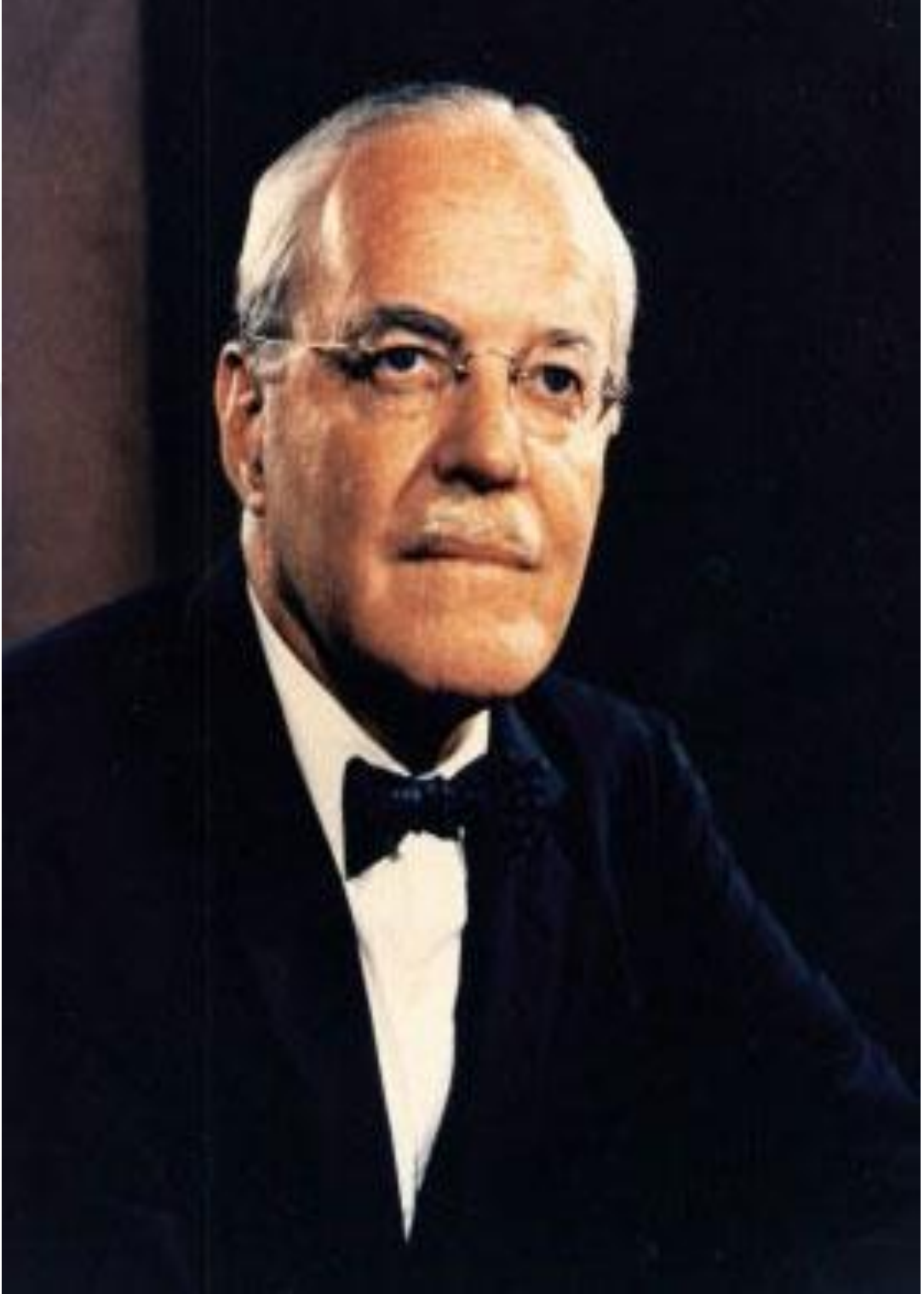
27 Mayıs'ın Çocukları-TRT Belgesel-2015

CIA Sırları: Gizli Savaşlar Belgeseli- Discovery World

Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu-Mehmet Ali Birand-1991

EKLER

Ek-A. Allen DULLES (CIA Başkanı)

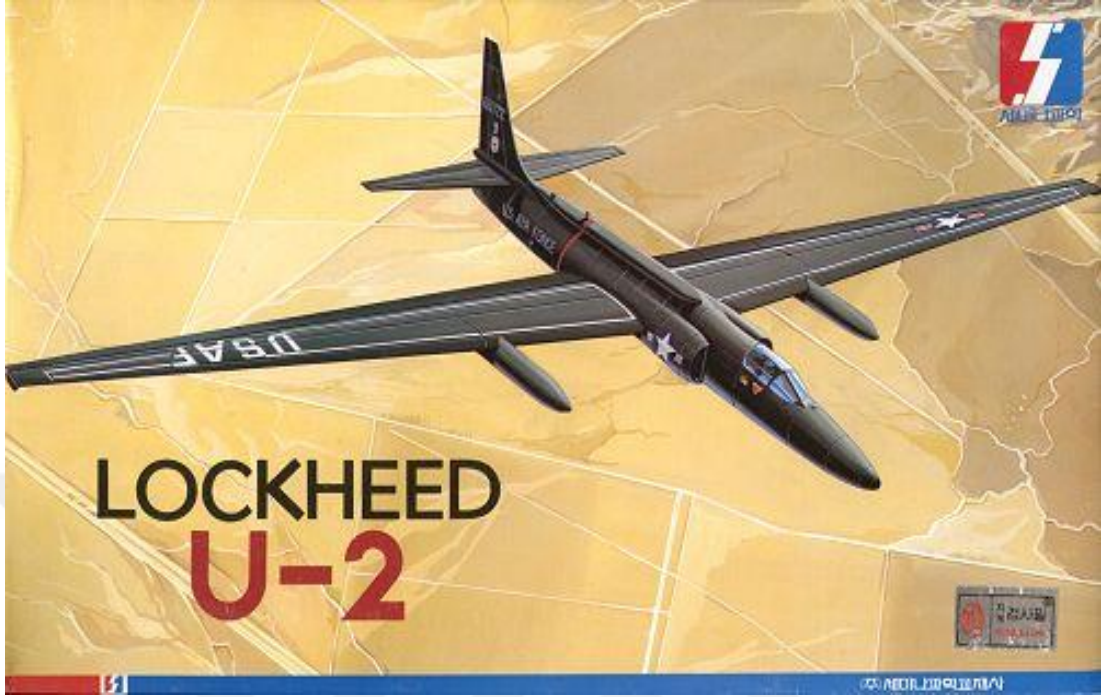
**Ek-B. Fletcher Warren- 27 MAYIS 1960 Darbesinde ABD'nin Türkiye
Büyükelçisi**

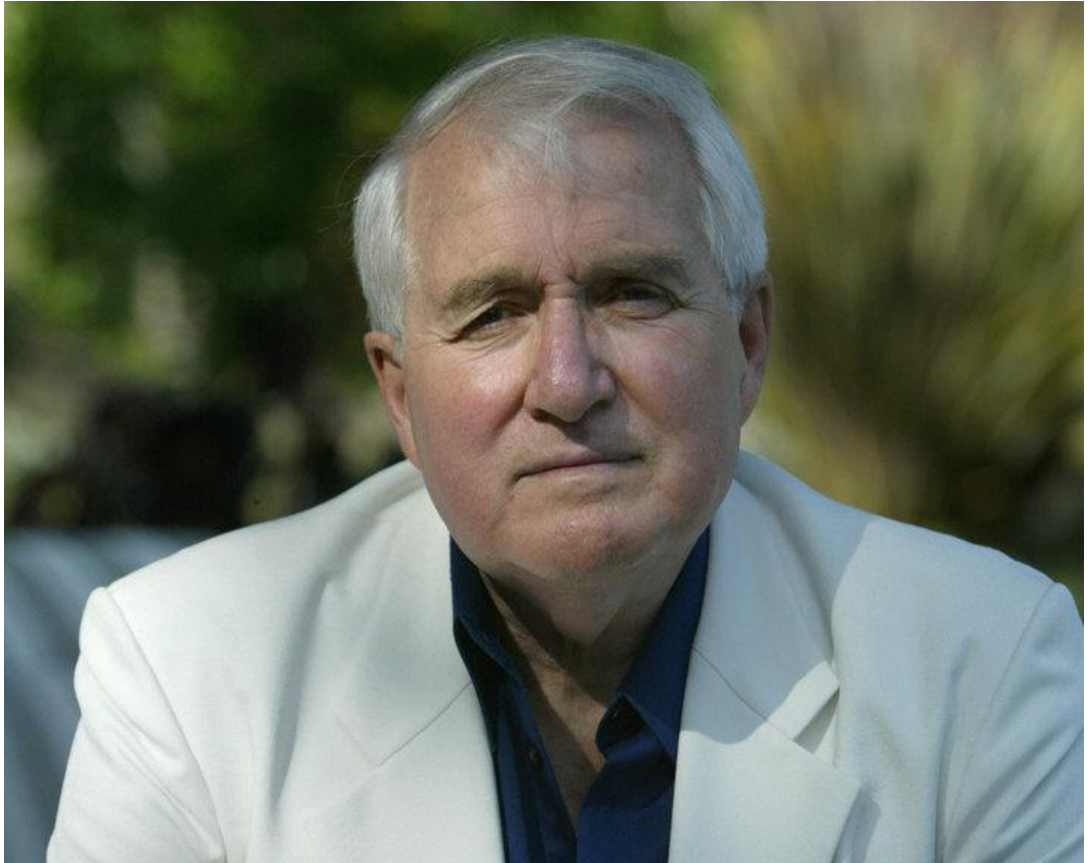
Ek-C. Robert Komer- ODTÜ’de arabası yakılan ABD’nin Ankara Büyükelçisi

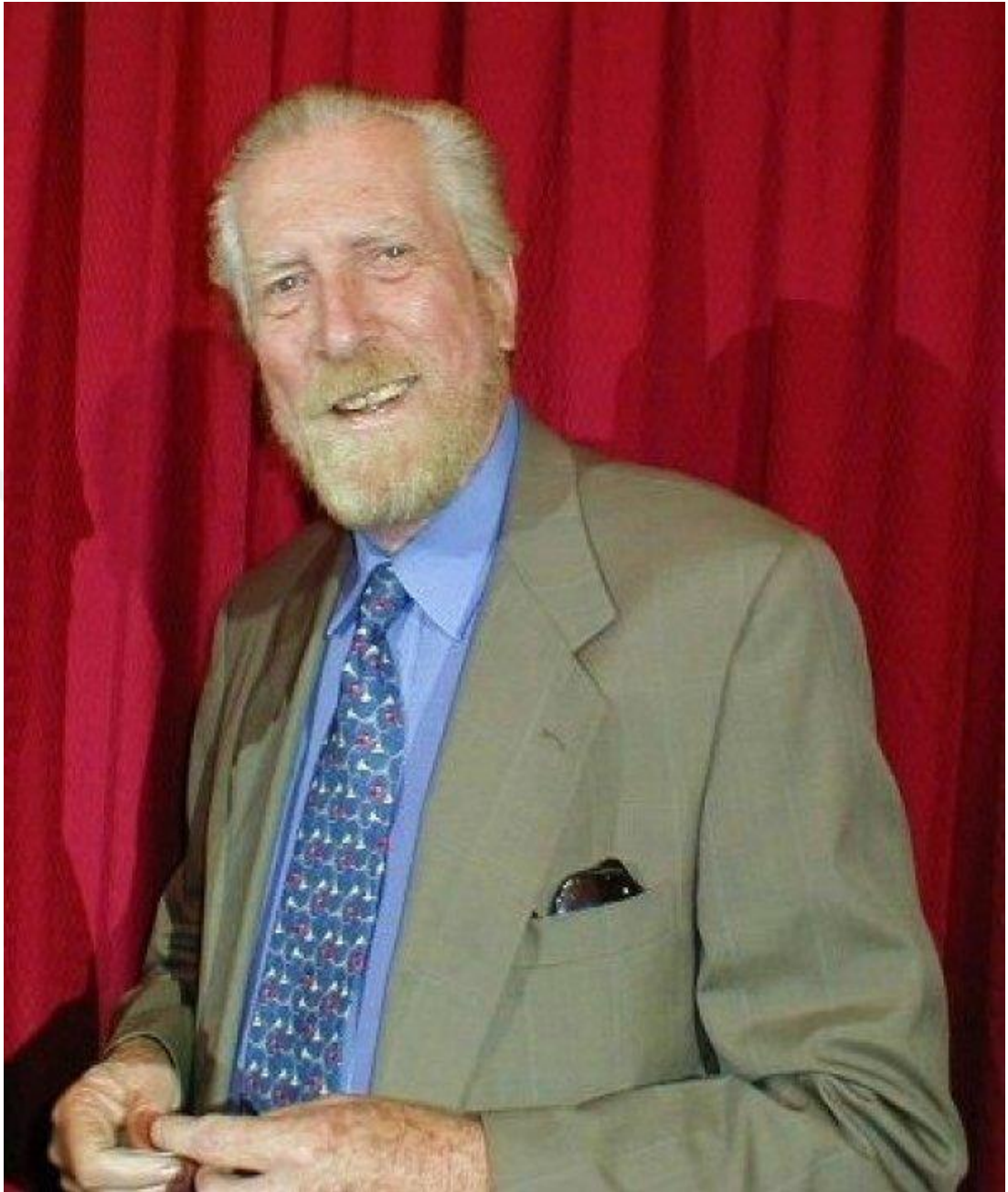
Ek-D. U-2 Casus Uçağı- Soğuk Savaş sürecinde Türkiye ile ABD arasında önemli bir tartışma konusu olan U-2 Casus Uçuşlar

Ek.E. Duane R. Clarridge- 1968-1973 tarihleri arasında CIA'nın İstanbul ardından Ankara İstasyon Şefliği görevlerini yapıştır.

Ek-F. Paul Henze

Ek-G. ABD'nin Ankara Büyükelçileri Listesi (Araştırmanın Tarih Sınırlamasına göre)⁴²⁴

- Fletcher Warren (1956–1960)
- Raymond A. Hare (1960–1965)
- Parker T. Hart (1965–1968)
- Robert Komer (1968–1969)
- William J. Handley (1969–1973)
- William B. Macomber, Jr. (1973–1977)
- Ronald I. Spiers (1977–1980)
- James W. Spain (1980–1981)
- Robert Strausz-Hupe (1981–1989)

Ek-H. CIA Başkanları⁴²⁵

- Sidney W. Souers, U.S. Naval Reserve (January 23, 1946–June 10, 1946)
- Hoyt S. Vandenberg, U.S. Army (June 10, 1946–May 1, 1947)
- Roscoe H. Hillenkoetter, U.S. Navy (May 1, 1947–October 7, 1950)
- Walter Bedell Smith, U.S. Army (October 7, 1950–February 9, 1953)
- Allen W. Dulles (February 26, 1953–November 29, 1961)
- John A. McCone (November 29, 1961–April 28, 1965)
- William F. Raborn, Jr., U.S. Navy (April 28, 1965–June 30, 1966)
- Richard M. Helms (June 30, 1966–February 2, 1973)
- James R. Schlesinger (February 2, 1973–July 2, 1973)
- William E. Colby (September 4, 1973–January 30, 1976)
- George H.W. Bush (January 30, 1976–January 20, 1977)
- Stansfield Turner, U.S. Navy (March 9, 1977–January 20, 1981)
- William J. Casey (January 28, 1981–January 29, 1987)
- William H. Webster (May 26, 1987–August 31, 1991)
- Robert M. Gates (November 6, 1991–January 20, 1993)
- R. James Woolsey (February 5, 1993–January 10, 1995)
- John M. Deutch (May 10, 1995–December 15, 1996)
- George J. Tenet (July 11, 1997–July 11, 2004)
- Porter J. Goss (September 24, 2004–May 26, 2006)
- Michael V. Hayden, U.S. Air Force (May 30, 2006–February 13, 2009)
- Leon E. Panetta (February 13, 2009–June 30, 2011)
- David Petraeus, U.S. Army (September 6, 2011–November 9, 2012)
- John Brennan (March 8, 2013–January 20, 2017)
- Mike Pompeo (January 23, 2017–April 26, 2018)
- Gina Haspel (May 21, 2018–)

⁴²⁴http://web.archive.org/web/20150523054603/http://turkey.usembassy.gov:80/chief_of_mission.html
Erişim Tarihi: 24.07.2018

⁴²⁵ <https://www.britannica.com/topic/list-of-Central-Intelligence-Agency-directors-1787118>
Erişim Tarihi: 24.07.2018

Ek-I. CIA Arşiv Belge Örnekleri

~~SECRET~~
Approved For Release 2000/08/29 : CIA-RDP79R00890A001200060012-5
NSC BRIEFING 29 June 1960

~~CONFIDENTIAL~~
TURKEY

I. The military regime which took over in Turkey five weeks ago (27 May) remains in firm control; however, personality and policy conflicts within the controlling National Unity Committee constitute a potential threat to the provisional government and to domestic stability.

A. The first major schism appeared in mid-June when twelve members of the Committee's original 50 either withdrew or were dropped when they disagreed on the question of a public oath pledging the return of government to a duly elected parliament. Remaining members of the Committee have since taken such a public oath.

1. Some participants in the coup have charged that recent publication of the names of the Committee members was a breach of faith, in that by oath it had been agreed all would remain anonymous.

B. There are also suggestions of personal jealousy among prominent officers on the Committee and the possible development of an internal struggle for power.

II. Leaders of the regime still insist they will hold early elections and restore civil authority as soon as possible. It does not appear likely, however, that national elections will be possible before early 1961.

A. To delay elections beyond early 1961 might generate another explosive situation.

DOCUMENT NO. 14
NO CHANGE IN CLASS.
CLASS. CHANGED BY *CS*
AUTHORITY 2

~~SECRET~~
Approved For Release 2000/08/29 : CIA-RDP79R00890A001200060012-5

Ek-İ. CIA Arşiv Belgeleri Örnekleri- Türkiye'deki Sol Faaliyetler

Approved For Release 2005/01/27 : CIA-RDP79-00927A005700060003-3

25X1

Secret

DIRECTORATE OF
INTELLIGENCE

WEEKLY SUMMARY
Special Report

Leftism in Turkey

Secret

40

31 March 1967
No. 0283/67A

Approved For Release 2005/01/27 : CIA-RDP79-00927A005700060003-3

CIA/OCI/M-0976/71

Approved For Release 2005/08/22 : CIA-RDP85T00875R001100100006-9

65

25X1

OCI No. 0976/71

CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY
Directorate of Intelligence
12 March 1971

INTELLIGENCE MEMORANDUM

TURKEY

(Situation as of 1200 EST)

1. Prime Minister Demirel resigned about 1745 Ankara time (1045 EST). The next move, if constitutional procedures are followed, will be for President Sunay to name a new prime minister who will form a national coalition government or head a caretaker government until national elections can be arranged.

2. The National Assembly met until 1620 (0920 EST) reportedly trying to come up with a coalition government that would be acceptable to the military. If the parliamentarians cannot agree on the makeup of a government or if their deliberations take too long, the military is ready to step in.

3. At present there seems to be no division among the higher-ranking military leaders. President Sunay will apparently remain in office, but this might change if the military dissolved Parliament and set up a junta-type regime. Sunay has vowed not to take part in any such government.

4. There are press reports that troops have been stationed around Radio Ankara and are patrolling the city, but there seems to be no large-scale troop movements.

Approved For Release 2005/08/22 : CIA-RDP85T00875R001100100006-9

25X1

Ek-L. CIA Arşiv Belge Örnekleri-12 Eylül 1980 Darbesi

Approved For Release 2007/10/29 : CIA-RDP84B00130R000600010328-6
TOP SECRET

12 September 1980

MEMORANDUM FOR THE RECORD

Staff Meeting Minutes of 12 September 1980

Mr. Carlucci chaired the meeting.

25X1

McMahon called attention to the following:

--Yesterday's military coup in Turkey. Mr. Carlucci observed there has been little recent reporting which might have pointed to yesterday's event. Kerr commented that reporting on Turkey over the past several months has included, more or less, numerous indicators of a probable coup. He added that analysts generally agree the coup was a reluctant move by General Evren, indeed a last resort. Implications of the coup for NATO were briefly discussed. Lehman added that NIO will phone Henze (NSC) and ask what is needed there in terms of intelligence support.

25X1

25X1

Clarke reported DIA has recently published an estimate on Soviet oil and energy reserves. He said OER finds the DIA report to be a hodgepodge of error, assumptions, and assertions. He said DIA has been briefing from this report to such policy level officials as the Secretary of Energy (who has offered us equal time). He noted DIA's product is a point of departure from CIA's estimate on the same subject published in 1977. Clarke said he will ask General Tighe why the DIA report was not offered to NFAC for review even as a courtesy, especially when the report is in such contrast to our earlier report.

25X1

25X1

Approved For Release 2007/10/29 : CIA-RDP84B00130R000600010328-6

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Sinan KIYANÇ

Doğum Yeri:Kars/Susuz

Doğum Tarihi:06/06/1984

Medeni Hali:Evli

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lisans (2000-2005)

Atatürk Üniversitesi

Yüksek Lisans (2010-2014)

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Doktora (2015-2018)

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

MESLEKİ BİLGİLER

Bilgisayar İşletmeni (2014-...) Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi